

El somriure de la política.

Ninotaires al voltant de la Segona República.

Josep Contreras Ruiz

TESI DOCTORAL UPF/ 2012

CODIRECTORS DE LA TESI:

Dr. Enric Ucelay-Da Cal

Dr. Josep Pich i Mitjana

Departament d'Humanitats

Agraïments

Vull agrair a la meva família i amics el seu suport al llarg d'aquests anys, mentre, inquiets i curiosos, s'han interessat per l'evolució d'aquest treball.

Vull mostrar també el meu sincer agraïment a Josep Pich i Mitjana pels seus savis consells i no fer-me perdre l'actitud optimista en una feina que sempre té alts i baixos.

Finalment, no sé com agrair a Enric Ucelay-Da Cal la seva infinita paciència i generositat amb la que sempre m'ha obsequiat. Poder compartir les seves agosarades i mai convencionals idees resulta un estímul per a no perdre mai de vista que tot es pot millorar i que, amb esforç i treball, el conformisme s'esvaeix.

Resum

Les revistes satíriques van contribuir de manera notable a la confrontació política durant la Segona República. L'estudi de la problemàtica militar, autonòmica i religiosa entre 1931 i 1936 a través dels setmanaris catalans *DIC* i *El Be Negre* i el madrileny *Gracia y Justicia*, ens permet apropar-nos a l'etapa republicana d'una manera diferent. El treball artístic dels ninotaires, la popularitat que van tenir aquestes publicacions i el contrast interpretatiu per part de cadascuna d'elles, incrementen la seva rellevància. Les revistes satíriques permeten dir coses serioses amb humor que, posteriorment, esdevenen arguments seriosos i irrefutables durant la Guerra Civil (1936-1939). Bona part del discurs ideològic de les esquerres i les dretes es troba codificat en aquestes publicacions.

Abstract

The satirical magazines contributed significantly to the political confrontation in the Second Republic. The study of military problems, regional and religious between 1931 and 1936 through Catalan *DIC* and *El Be Negre* and from Madrid *Gracia y Justicia*, allows us to approach differently Republican stage. The artistic work of draftsmen, the popularity of these publications and the contrasting interpretation by each of them increase their relevance. The magazines may say something serious with satirical humor which later became serious and compelling arguments during the Civil War (1936-1939). Much of the ideological discourse of the left and right is encoded in these publications.

Pròleg

Aquesta tesi, *El somriure de la política. Ninotaires al voltant de la Segona República*, pretén estudiar la problemàtica militar, autonòmica i religiosa entre 1931 i 1936 a través dels setmanaris satírics *D.I.C. (Defensa dels Interessos Catalans)*, *El Be Negre* i *Gracia y Justicia*.¹ L'objectiu és fer una crònica de la Segona República des de Barcelona de dues publicacions de dretes (la catalana *DIC* i la madrilenya *GyJ*) i una de centre (*EBN*, també catalana).

Tradicionalment no s'ha donat valor a la vinculació existent entre el discurs polític i la premsa humorística, atesa la suposada irrellevància informativa del treball dels ninotaires. Aquesta indiferència cap a les publicacions satíriques no es correspon, però, amb el gran interès que van despertar durant els anys trenta del segle passat, com evidencien les reveladores paraules del periodista britànic Frank Jellinek (1908-1975), corresponsal del diari *The Manchester Guardian* durant la Guerra Civil, en assegurar que «una fuente indebidamente olvidada es la revista satírica *Be Negre*», a la qual ell personalment devia molt per a l'elaboració del seu llibre, doncs «fue una fuente indispensable de cotilleos políticos diarios y sus noticias fueron libremente copiadas por los corresponsales extranjeros».²

---

¹ En endavant, *D.I.C. (DIC)*, *El Be Negre (EBN)*, *Gracia y Justicia (GyJ)*.

² Jellinek, F., *La Guerra Civil en España*, Madrid, Ediciones Júcar, 1977 [ed. original, 1938], p. 504.

Les revistes satíriques van oferir als seus lectors una visió interessada de la realitat política, que amagava els aspectes incòmodes que no volia mostrar i, en contrast, exagerava aquells altres que volia difondre. Tot i aquesta parcialitat ideològica per part de les publicacions, pensem que l'ús de les mateixes és una eina de gran utilitat per analitzar la vida política de qualsevol moment. En aquesta tesi, pensem que el seu seguiment ens ajuda a configurar, a més, una imatge diferent dels esdeveniments que es van produir entre 1931 i 1936.

Al llarg d'aquest treball, volem demostrar que les revistes satíriques van contribuir al foment d'un clima de gran confrontació política que, en principi, no facilita la comprensió de l'etapa republicana. Com va apuntar el periodista i polític republicà Claudi Ametlla (1883-1968) a les seves reveladores memòries, «vull al·ludir a *El Be Negre*, que ben poc contribuí, malgrat la seva agudesesa, a la pau que tant ens mancava [...] I també serà just d'esmentar entre la demagogia de dreta, la que feia un setmanari anomenat *DIC*, corresponent a un altre igulament desvergonyit, però més enginyós, que es deia *Gracia y Justicia* i es publicava a Madrid».³

Durant la Segona República la democràcia pluralista, entesa com un mitjà d'alternança pacífica, no va ser respectada per la major part de les organitzacions polítiques. Com ha fet notar Enric Ucelay-Da Cal (1948), «entre 1931 i 1936 todas las corrientes políticas mostraron un desprecio por los resultados electorales cuando éstos no les die-

---

³ Ametlla, C., *Memòries polítiques. 1918-1936*, Barcelona, Catalunya, 1979, p. 285.

ron una victòria clara», atès que «ganar implicava el triomfo de una vez por todas, de verdad y para siempre».⁴ En aquesta línia, les revistes satíriques, com a promotors d'una determinada ideologia política, també van participar plenament en aquesta intransigència (sent *DIC* i *GyJ* els casos més evidents) o, en tot cas, van difondre una crítica corrosiva generalitzada (com podia ser el cas d'*EBN*) que, sense deixar de ser partidària de la democràcia, mostrava poc afecte per la resta d'opcions polítiques.

L'estudi de la Segona República i la Guerra Civil ha estat abastament explorat pels diferents estudiosos, però alhora ha arrossegat una intencionalitat ideològica determinada. Aquest posicionament polític (ja sigui des d'una perspectiva franquista, falangista, carlista, monàrquica, socialista, comunista o anarquista, entre altres orientacions ideològiques) ha donat lloc a un relat de «bandositats» que no ajuda a comprendre el període republicà, però que perdura encara a l'actualitat.

Des d'una vessant franquista, entre els treballs primerencs sobre la Segona República es troben els del periodista antimacònic i professor de la «Escuela General de Policía» Eduardo Comín Colomer (1908-1975), i de l'historiador tradicionalista Joaquín Arrarás (1898-1975). Es tracta d'obres que justificaven obertament el cop militar de juliol de 1936 sota l'inversemblant argument de que Es-

---

⁴ Ucelay Da-Cal, E., «Buscando el levantamiento plebiscitario: insurreccionalismo y elecciones», *Ayer*, nº 20, 1995, pp. 52-53.

panya estava sent víctima d'una conspiració que provocaria la seva *dissolució* en favor de la maçoneria i el comunisme internacionals.⁵

Posteriorment, l'historiador franquista Ricardo de la Cierva (1926) va prendre el relleu generacional amb obres en les quals s'utilitzava el terme «Guerra de España» (però no «Guerra Civil», doncs aquesta menció suposava reconèixer la condició d'igualtat entre dos bàndols) amb preferència al de «Cruzada», utilitzat anteriorment per Arrarás i Comín Colomer.⁶

Les obres dels hispanistes Hugh Thomas (1931) i Gabriel Jackson (1921) van determinar, alhora, un model interpretatiu que ha perdurat fins als anys vuitanta del segle XX, consistent en dedicar a l'anàlisi de la Segona República menys d'un terç de les seves pàgines i, en contrast, la seva gran part a la Guerra Civil.⁷

Amb posterioritat a la mort del dictador Francisco Franco (1892-1975), van proliferar els estudis sobre l'etapa republicana, però en

---

⁵ Comín Colomer, E., *Historia secreta de la Segunda República*, 2 vols, Madrid, NOS, 1954-1955; Arrarás, J., *Historia de la Segunda República Española*, 4 vols, Madrid, Editora Nacional, 1956-1958.

⁶ Cierva, R. de la, *Historia de la guerra civil española*, Madrid, Librería Edit. San Martín, 1969.

⁷ Thomas, H., *La Guerra Civil Española*, 2 vols., París, Ruedo Ibérico, 1961; Jackson, G., *La República española y la guerra civil, 1931-1939*, México, Editorial Americana, 1967. Altres estudis d'hispanistes destacats a Brenan, G., *El laberinto español: antecedentes sociales y políticos de la Guerra Civil*, París, Ed. Ruedo Ibérico, 1962; Southworth, Herbert R., *El mito de la Cruzada de Franco*, París, Ruedo Ibérico, 1963; Malefakis, E., *Reforma agraria y revolución campesina en la España del siglo XX*, Barcelona, Ariel, 1970; (dir.), *La Guerra de España. 1936-1939*, Madrid, *El País*, 1986. També cal assenyalar l'obra erudita del periodista britànic Burnett Bolloten (1908-1987), *La Revolución española: sus orígenes, la izquierda y la lucha por el poder durante la guerra civil, 1936-1939*, Barcelona, Grijalbo, 1980.

termes generals la confrontació ideològica no va desaparèixer.⁸ Entre els hispanistes també s'ha mantingut la polèmica interpretativa, des de les obres del nord-americà Stanley Payne (1934), amb una visió ideològica cada vegada més conservadora (fins el punt de considerar la República com el «principal mite de tot el segle XX»),⁹ fins als estudis obertament esquerrans de Paul Preston (1946).¹⁰ En una línia més centrista, es troben les obres més recents d'altres hispanistes com Bartolomé Bennassar (1929), Anthony Beevor (1946), Gabriele Ranzato (1946) i Nigel Townson (?).¹¹

---

⁸ Una excepció en aquesta dinàmica de confrontació ideològica, a Ucelay-Da Cal, E., *La Catalunya populista. Imatge, cultura i política en l'etapa republicana, 1931-1939*. Barcelona: La Magrana, 1982. Entre l'allau d'obres destaquem: Tuñón de Lara, M. (dir.), *La Segunda República Española: el primer bienio*, III Coloquio de Historia Contemporánea de España de Segovia, Madrid, Siglo XXI, 1987, i *La Segunda República Española: bienio rectificador y Frente Popular (1934-1936)*, IV Coloquio de Historia Contemporánea de España de Segovia, Madrid, Siglo XXI, 1988; Tusell, J.; Payne, S. (dir.), *La guerra civil. Una nueva visión del conflicto que dividió España*, Madrid, Temas de Hoy, 1996; Juliá, S. (coord.), *República y guerra civil*, Madrid, Espasa Calpe, 2004; Gil Pecharromán, J., *La Segunda República*, Madrid, Historia 16, 1997.

⁹ Entrevista a S. Payne, *ABC*, 14/4/2011, pp. 58-59.

¹⁰ Payne, S., *La Revolución española*, Barcelona, Ariel, 1972; *La primera democracia española: segunda república (1931-1936)*, Barcelona, Paidós, 1995; *El colapso de la República: los orígenes de la guerra civil (1933-1936)*, Madrid, La Esfera de los Libros, 2005; *40 preguntas fundamentales sobre la guerra civil*, Madrid, La Esfera de los Libros, 2006; *¿Por qué la República perdió la guerra?*, Madrid, Espasa, 2010; Preston, P., *La destrucción de la democracia en España: reacción, reforma y revolución en la Segunda República*, Madrid, Turner, 1978; *La Guerra Civil Española: 1936-1939*, Esplugues de Llobregat, 1987; *Franco: «Caudillo de España»*, Barcelona, Grijalbo, 1994; *Las tres Españas del 36*, Barcelona, Plaza & Janés, 1998; *El Holocausto español: odio y exterminio en la Guerra Civil y después*, Barcelona, Debate, 2011.

¹¹ Bennassar, B., *El infierno fuimos nosotros. La Guerra Civil española (1936-1942...)*, Madrid, Taurus, 2005; Beevor, A., *La Guerra Civil Española*, Barcelona, Crítica, 2005; Ranzato, G., *El eclipse de la democracia. La Guerra Civil y sus orígenes (1931-1939)*, Madrid, Siglo XXI, 2006; *El pasado de bronce. La herencia de la Guerra Civil en la España democrática*, Barcelona, Destino, 2007;

Arran de la victòria del Partit Popular l'any 1996, es va produir una revifada d'obres sobre el període republicà per part de la *nova* dreta espanyola. Amb el propòsit de *revisar* la historiografia anterior, es volia oferir una visió totalment positiva de l'etapa de la Restauració borbònica (1875-1931), basada en el pactisme i la inhibició militar (al menys fins el 1923), i articulada al voltant d'un liberalisme parlamentari que la Segona República, suposadament, va fracturar. La principal crítica realitzada per aquests autors es basa en les limitacions democràtiques dels mateixos protagonistes republicans i socialistes, posant l'accent en el perill *rojo* i, en contrast, una defensa de les dretes. Sota aquestes interpretacions, els *revisionistes* van tornar a caure en el tòpic *guerracivilista* de les «dues Espanyes».

En aquesta línia *revisionista*, el principal representant ha estat el publicista gallec Pío Moa (1948), qui ha tractat de reformular les interpretacions sobre la República i la Guerra dels anys cinquanta i seixanta del segle passat, recuperant bona part dels arguments ja emprats durant el passat per estudiosos franquistes com Arrarás o de la Cierva.¹² Al seu torn, el *revisionisme*, malgrat haver estat silenciats pels estudiosos acadèmics, ha tingut rèpliques per part d'alguns au-

---

La grande paura del 1936. Come la Spagna precipitò nella guerra civile, Editori Laterza, 2012; Townson, N., (ed.), *El republicanismo en España (1830-1977)*, Madrid, Alianza, 1994; *La República que no pudo ser: la política de centro en España (1931-1936)*, Madrid, Taurus, 2002.

¹² Moa, P., *El derrumbe de la Segunda República y la Guerra Civil*, Madrid, Encuentro, 2001; *Los mitos de la Guerra Civil*, Madrid, La Esfera de los Libros, 2003; *1934: comienza la Guerra Civil: el PSOE y la Esquerra emprenden la contienda*, Barcelona, Altera, 2004.

tors com l'historiador Enrique Moradiellos (1961) i el polític Alberto Reig Tapia (1949).¹³

Com ja hem apuntat, la discussió històrica entre periodistes, historiadors i estudiosos arriba fins als nostres dies, com ha mostrat la polèmica arran de la publicació del *Diccionario Biográfico Español* de la Real Academia de la Historia, que incloïa entrades biogràfiques polèmiques de personatges històrics com el dictador Franco. A manera de rèplica, es va editar el llibre, de títol revelador, *En el combate por la historia. La República, la guerra civil, el franquismo*, una obra col·lectiva d'historiadors coordinada pel diplomàtic Ángel Viñas (1941).¹⁴ La publicació d'aquesta darrera obra també ha provocat una discussió entre l'historiador català Borja de Riquer (1945) i el periodista madrileny Jorge Martínez Reverte (1948) al diari *El País* al voltant d'unes suposades *línies vermelles* que no poden ser traspassades per ningú a risc de ser etiquetat com a neofranquista.¹⁵

---

¹³ Moradiellos, E., *1936. Los mitos de la guerra civil*, Madrid, Península, 2004; Reig Tapia, A., *Anti Moa*, Barcelona, Ediciones B, 2006.

¹⁴ AA.VV., *Diccionario Biográfico Español*, 33 vols., Madrid, Real Academia de la Historia, 2009-2012; Viñas, Á. (coord.), *En el combate por la historia. La República, la guerra civil, el franquismo*, Barcelona, Pasado & Presente, 2012.

¹⁵ Reverte, J.M., «Manual de combate», *El País*, 14/4/2012, consultat al web http://cultura.elpais.com/cultura/2012/04/11/actualidad/1334141787_651882.html. Riquer, B. de, «La larga sombra del franquismo historiográfico», *El País*, 26/5/2012, consultat a http://elpais.com/elpais/2012/05/11/opinion/1336763053_612230.html. La rèplica de Reverte, J.M., «No sé de qué voy a vivir», *El País*, 30/5/2012, consultat a http://elpais.com/elpais/2012/05/29/opinion/1338314454_791814.html

Lluny de prejudicis i «lluïtes» ideològiques, pensem que la consulta i l'ús de qualsevol obra, sigui de l'orientació política que sigui, contribueix a enriquir l'estudi de l'etapa republicana.

Index

-Resum	1
-Pròleg	3
-JUSTIFICACIÓ DE LA TESI	19
-FONTS PRIMÀRIES	
-D.I.C.	29
- <i>El Be Negre</i>	43
- <i>Gracia y Justicia</i>	62
-Altres publicacions satíriques:	
- <i>La Campana de Gràcia</i>	71
- <i>L'Esquella de la Torratxa</i>	74
- <i>Estampa</i>	77
- <i>El Considerat</i>	78
- <i>Gràcia-Rambles</i>	79
- <i>El Lliri Blanc</i>	79
- <i>Després</i>	80
- <i>La Semana</i>	81
PRIMERA PART. DE LA PROCLAMACIÓ DE LA REPÚBLICA A LA VISITA D'AZAÑA A CATALUNYA (ABRIL 1931- SETEMBRE 1932)	
-Les crítiques als polítics del règim anterior	84
-El fulgurant triomf electoral d'Esquerra Republicana de Catalunya i els primers xocs amb el Govern de Madrid	90
-Les reformes militars d'Azaña	100
-Clericals i anticlericals	110
-Les eleccions municipals de maig	122
-Les eleccions a Corts Constituents	123
-L'onada de vagues anarcosindicalistes	131
-L'Estatut de Núria i la seva rebuda a Madrid	133
-El debat religiós. Les problemàtiques relacions entre l'Estat i l'Església	142
-Azaña, nou president del Govern provisional	149

-La reorganització de les dretes: les JONS i Acción Nacional	156
-El retorn polític d'Alcalá-Zamora i l'aprovació de la Constitució	160
-El revisionisme de <i>DIC</i> i la fundació d'Unió Democràtica de Catalunya	165
-El nou Govern d'Azaña i la sortida del Partit Radical	169
-La popularitat d'Azaña a Catalunya i la polèmica entorn el Governador civil de Barcelona	173
-Conflictivitat social a Castilblanco, Arnedo i Alt Llobregat	181
-Les lleis secularitzadores del Govern Azaña	190
-La formació de les Joventuts d'Esquerra Republicana-Estat Català (JEREC)	192
-La maçoneria i la seva influència en la política republicana	194
-El debat de l'Estatut català	201
-L'agressió física a Ventura Gassol	216
-El cop militar d'agost de 1932	218
-De l'aprovació de l'Estatut al viatge d'Azaña a Barcelona	226

SEGONA PART. DE LES ELECCIONS AL PARLAMENT DE CATALUNYA A LA CAIGUDA DEL GOVERN AZAÑA (NOVEMBRE 1932-SETEMBRE 1933)

-Eleccions al Parlament de Catalunya	231
-El nou Parlament català	247
-El Govern dels <i>opinionistes</i> i el xoc amb Macià	249
-Casas Viejas	255
-La reorganització de la Lliga Regionalista i les dretes espanyoles	261
-El desgast del Govern azañista	265
- <i>El Fascio</i>	268
- <i>EBN</i> contra els escamots	272
-Eleccions municipals	274
-La Llei de Confessions i Congregacions Religioses	276
-El nou Govern d'Azaña	281
-La Llei d'Ordre Públic de 1933	283
-Tensions internes a ERC	288
-Caiguda del Govern Azaña	293

TERCERA PART. DEL PRIMER GOVERN LERROUX ALS
«FETS D'OCTUBRE» (SETEMBRE 1933-OCTUBRE 1934)

-La creació del Partit Nacionalista Republicà d'Esquerra	299
-La polèmica desfilada dels escamots i l'assalt a la impremta d' <i>El Be Negre</i>	302
-Les eleccions generals de novembre de 1933	312
-El nou Govern de Lerroux	322
-Mort de Macià i elecció de Companys	324
-Les eleccions municipals catalanes de gener de 1934	328
-La polèmica entorn la Llei de Contractes de Conreu	334
-Els governs del Partit Radical i les pressions de la Confederación Española de Derechas Autónomas (CEDA)	336
-La formació d'Izquierda Republicana	341
-Les concentracions polítiques de la CEDA	344
-La violència de les organitzacions juvenils	349
-El Govern Samper i el contenciós de la Llei de Contractes de Conreu	351
-L'estada d'Azaña a Catalunya	358
-La crisi del Govern Samper	363
-L'entrada de la CEDA al Govern	368
-Azaña i els «fets d'octubre»	375

QUARTA PART. DE LA SUSPENSÍO DE L'AUTONOMIA A
LES ELECCIONS DE FEBRER DE 1936

-La suspensió de l'autonomia catalana i l'actitud política de la Lliga	382
-L'alliberament d'Azaña	390
-L'encimbellament de Pich i Pon	391
-Nova crisi de govern i la incorporació de Gil-Robles com a ministre de Guerra	395
-El procés judicial contra els membres de la Generalitat	401
-Les grans concentracions polítiques d'Azaña	403
-Els escàndols de l' <i>estraperlo</i> i de Nombela-Tayà	410
-El Govern de Manuel Portela Valladares	417
-L'aliança de les esquerres i les eleccions de febrer de 1936	421

CINQUENA PART. DE LA VICTÒRIA DEL FRONT POPULAR A L'ESCLAT DE LA GUERRA CIVIL (FEBRER-JULIOL 1936)	
-El retorn presidencial d'Azaña	434
-Companys, novament president de la Generalitat	438
-La violència desfermada al carrer durant la primavera de 1936	442
-L'ascens d'Azaña a la presidència de la República	447
-Casares Quiroga, president del Govern. Propostes excepcionals de coalicions polítiques republicanes	451
-La conspiració militar	455
CONCLUSIONS	461
-BIBLIOGRAFIA	475
-APÈNDIX	506

Pich Mitjana, J.; Contreras Ruiz, J., «La perspectiva distorsionada d'Azaña, «l'amic de Catalunya», i de l'autogovern català a «Gracia y Justicia. Órgano extremista del humorismo nacional», <http://www.historica.cat/?p=5997>, març de 2011.

JUSTIFICACIÓ DE LA TESI

Al llarg d'aquest treball emprem el nom de «ninotaire» per fer referència al treball dels dibuixants a partir dels anys immediatament anteriors a la Primera Guerra Mundial (1914-1918). En qualsevol cas, sempre ha mantingut la seva condició de dibuixant però, fins a aquest moment, es pot parlar de l'artista que empra el llapis, la ploma o altra eina, per plasmar qualsevol motiu. En contrast, el caricaturista pren el llapis amb una intenció distorsionadora o exagerada de l'aparença física d'una persona.¹⁶

Com hem assenyalat amb anterioritat, el treball dels ninotaires ha estat menysvalorat tradicionalment. En un article publicat a la prestigiosa revista *Mirador*, el dibuixant i periodista Jaume Passarell (1890-1975) ja lamentava la poca valoració que la feina dels ninotaires tenia entre el públic més culte, atès que «si els amateurs d'aquí es mostren pròdigs en l'adquisició de pintures adquisició de pintures i escultures de tota mena, es giren d'esquena, en canvi, davant dels ninots o dels dibuixos humorístics. El dibuix acolorit, amb un

---

¹⁶ Vélez, P., «Lluís Bagaria. Caricaturista del món barceloní», a Vélez, P. (coord), *Lluís Bagaria: caricaturista del món barceloní. Llegat Maria Cladellas*, catàleg de l'exposició celebrada entre el 6/3 i el 13/7/2003, Sabadell, Museu d'Art de Sabadell, 2003, pp. 12-13. Una altra definició de caricatura pot ser presentada com «un traç interessat en l'immediat, en la captació de les característiques principals d'un personatge (psicologia d'un individu), en la seva capacitat sintètica i en la troballa de les possibilitats de la línia per generar moviment», Bedoya, M.E., «Caricaturistes i artistes catalans a l'Equador a començaments del segle XX», a Porras, M.E. (investigació i textos), *Els rostres de la migració: equatorians a Catalunya, catalans a l'Equador*, exposició documental i fotogràfica, Barcelona, novembre 2009, p. 22.

peu divertit a sota i la caricatura personal, estilitzada i aguda, fruit d'un esperit d'observació que arriba, molts cops, al moll de l'ànima humana, no els interessa, almenys com a obra d'art. Només els fa riure. Hi passen pel davant, se'l miren una estona, riuen i marxen. Ja han complert. En canvi, davant d'un quadre de dimensions desmesurades o d'una escultura de tamany impressionant -només pel tamany-, que no diuen res, per la senzilla raó que són obres en què només hi ha mans, pedra o color, no titubegen a adquirir-les, convençuts, ingènuament, que es tracta d'obres mestres».¹⁷

Des de l'època en la qual Passarell va escriure aquestes paraules (és a dir, durant els anys republicans) i els anys noranta del segle XX, els estudis dedicats a les revistes satíriques i als seus ninotaires es van limitar a un seguit de referències dins la història general de la premsa,¹⁸ o bé a l'elaboració d'un conjunt d'antologies d'humor polític o humor en general, sense cap mena d'anàlisi de fons.¹⁹ Certament, en el seu moment, aquestes obres resultaven útils, però avui en dia, davant l'enorme avenç de les tecnologies, ja no tenen raó

---

¹⁷ Passarell, J., «Els N.I.P.U. a Can Gaspar», *Mirador*, 9/5/1935, p. 7.

¹⁸ Givanel Mas, J., *Bibliografia catalana: premsa*, 3 vols., Barcelona, Institut Patxot, 1931-1937; Torrent, J.; Tasis, R., *Història de la premsa catalana*, 2 vols., Barcelona, Bruguera, 1966; Sáiz, M.D.; Seoane, M.C., *Historia del periodismo en España*, Madrid, Alianza, 1983-1996; Espinet i Burunat, F., *Noticia, imatge, simulacre: la recepció de la societat de comunicació de masses a Catalunya, de 1888 a 1939*, Bellaterra, UAB, 1997.

¹⁹ Rebes, M.D.; Pavón, F.G., *España en sus humoristas (1885-1936)*, Madrid, Taurus, 1966; Roca, J.; Ferrer, S., *Humor político en la España contemporánea*, Madrid, Cambio 16, 1977.

d'ésser. A Catalunya, el representant màxim d'aquesta tasca de mera recopilació ha estat Lluís Solà i Dachs (1932).²⁰

El periodista i crític d'art Josep Maria Cadena (1935) també ha escrit algunes monografies i sobretot un gran nombre d'articles al voltant dels dibuixans catalans més importants dels segles XIX i XX.²¹ En els últims vint anys, les obres que han estudiat l'humor gràfic, en especial les tesis doctoral, s'han multiplicat de manera notable.²²

---

²⁰ Solà i Dachs, L., *El Be Negre: 1931-1936*, Barcelona, Bruguera, 1967; *L'Esquella de la Torratxa (1872-1939)*, Barcelona, Bruguera, 1969; *Un segle d'humor català*, Barcelona, Bruguera, 1973; *En Patufet. 1904-1938*, Barcelona, Bruguera, 1978; *El Be Negre i els seus homes*, 2 vols., ed. facsimil, Barcelona, Edhasa, 1977.; *La premsa humorística*, 2 vols., Barcelona, Bruguera, 1978; *Dibuixos de guerra a L'Esquella de la Torratxa: Kalders i Tisner*, Barcelona, La Campana, 1991; *Caricatura política i social a Catalunya (1865-2005)*, Barcelona, Dux Editorial, 2005; *Papitu (1908-1937) i les publicacions eroticosicalíptiques del seu temps*, Barcelona, Duxelm, 2008; en col.laboració amb Jaume Capdevila, *Andreu Dameson. Geni de la caricatura*, Barcelona, Duxelm, 2011.

²¹ De la nombrosa obra de Cadena només esmentem la relacionada amb els dibuixants de les publicacions estudiades a la tesi. Cadena, J.M., *Opisso*, Barcelona, Nou Art Thor, 1986; «D'Ivori: un dibuixant per a una època», *Serra d'Or*, n° 365, 1990, pp. 58-61; «Lluís Bagaria i les seves arrels catalanes», *Serra d'Or*, n° 372, 1990, pp. 38-40; «Revistes i publicacions d'humor en català (1841-1939)», *op.cit.*, pp. 26-95; *Opisso*, Petritxol Ocho, 2003; (dir.), *El dibuix a Catalunya. 100 dibuixants que cal conèixer*, Barcelona, Pòrtic, 2004.

²² Entre les obres que han estudiat l'evolució de les revistes satíriques destaquem les obres de José María López Ruiz sobre les publicacions satíriques i sicalíptiques madrilenyes (López Ruiz, J.M., *La vida alegre. Historia de las revistas humorísticas, festivas y satíricas publicadas en la corte y villa de Madrid*, Madrid, Compañía Literaria, 1995); l'obra de Luis Conde Martín sobre l'humor espanyol durant els segles XIX i XX (Conde Martín, L., *El humor gráfico en España: la distorsión intencional*, Madrid, Asociación de Prensa de Madrid, 2005); l'aplec d'estudis sobre premsa satírica a Bordería Ortiz, E.; Martínez Gallego, F.A.; Gómez Mompert, J.L., *La risa periodística. Teoría, metodología e investigación en comunicación satírica*, Valencia, Tirant lo Blanch, 2010; el monogràfic que la revista *Carrer* va dedicar a l'humor gràfic català al seu número 118 de desembre de 2010, pp. 15-29. Entre les tesis doctorals i de llicenciatura citem només les centrades a publicacions catalanes: Gamisans, À., *Premsa humorística a Manresa (1872-1936)*, treball de recerca, Bellaterra, Universitat

En aquesta tesi, l'elecció de les revistes *DIC*, *EBN* i *GyJ* respon a tres consideracions principals. En primer lloc, aquests setmanaris satírics encara no han estat objecte d'una investigació acadèmica a fons. Només *GyJ* ha rebut una major atenció de manera recent a través de diversos articles i una tesi doctoral, però aquesta darrera només s'ha centrat en la figura del polític Manuel Azaña (1880-1940, tal i com es representà a les pàgines del setmanari agressivament antirrepublicà.²³

En segon lloc, es tracta de publicacions que, per la seva cronologia, abarquen gairebé la totalitat de l'etapa republicana (és a dir, del 14 abril de 1931 al 18 de juliol de 1936). La primera en sortir a la llum va ser *DIC* (el 18 de juny de 1931), i la darrera en desaparèixer va ser *EBN* (el 15 de juliol de 1936).

Finalment, es tracta de revistes ideològicament singulars, atès que cap de les revistes catalanes representen al partit hegemònic a Catalunya (Esquerra Republicana de Catalunya), ni la madrilenya menys encara a la dreta hegemònica a Espanya (la Confederación Española de Derechas Autónomas, CEDA). Al contrari, són dues revistes de dretes molt conservadores (o directament d'extrema dreta), com són *GyJ* i *DIC*, i una de centre (*EBN*).

Autònoma de Barcelona, 1992; Ferran i Sans, M., *Humor i sàtira a Reus. La premsa satírica (1868-1936)*, Reus, Edicions del Centre de Lectura de Reus, 1992.

²³ Peña González, J., *El único estadista. Una visión satírico-burlesca de don Manuel Azaña*, Madrid, Fundamentos, 2007. Aquest llibre, centrat en la imatge que el setmanari va configurar entorn el polític, té l'origen en la tesi doctoral del mateix autor, *"Gracia y Justicia" o el humor político de la derecha española*, Universidad Alcalá de Henares, 2005.

D'una banda, podem dir que *DIC* representa a un sector minoritari del catalanisme més conservador i profundament catòlic, que podia recolzar de vegades a la Lliga, però també a la Unió Democràtica de Catalunya (UDC). D'altra banda, *EBN*, tot i que va mantenir sempre la seva independència discursiva respecte a qualsevol formació política, aplegava a un bon grapat d'intel·lectuals que es trobaven al voltant del minoritari Partit Catalanista Republicà (PCR) o Acció Catalana Republicana (ACR), les denominacions d'Acció Catalana (AC) entre 1931 i 1936. Finalment, la revista madrilenya *GyJ* concentrava els sectors més antirrepublicans i conservadors de la dreta espanyola.

Considerem que l'acció de traslladar en imatges el pensament que es vol transmetre facilita una major eficàcia i rapidesa comunicatives. No hi ha dubte que la premsa gràfica constitueix un document polític i social de primera mà que, a més d'informar sobre els esdeveniments ocorreguts, també serveix per a comentar-los.

Durant la Segona República, a més, es va produir un gran desenvolupament de la caricatura política, sobretot a les publicacions de les dretes.²⁴ Contràriament, les revistes d'orientació esquerrana, que no tenien el mateix enginy, van anar a remolc de les dels seus adversaris.

Entre 1931 i 1936 aquestes publicacions van gaudir d'una tirada molt important que sovint sobrepassava l'aconseguida per la premsa d'informació general, però no de l'esportiva (la popularitat de la

---

²⁴ Martín Sánchez, I., «La caricatura política durante la II República. *El Debate*, *El Siglo Futuro* y *Gracia y Justicia*», *BROCAR*, nº 34, 2010, p. 241.

qual durant la dècada de 1920 explica, a la vegada, l'èxit de les publicacions satíriques durant els anys 30).²⁵ Al respecte, les xifres són clares: el setmanari anticlerical valencià *La Traca* (1884-1938) va tenir tiratges de fins a mig milió d'exemplars; *GyJ* arribà als 250.000 exemplars, mentre que *EBN* tenia una tirada normal d'entre 15.000/20.000 exemplars (en algun número extraordinari va estar al voltant dels 80.000).²⁶ En contrast, diaris com *La Vanguardia* editaven entre 150.000 i 250.000 exemplars, però altres diaris, com *La Humanitat* i *La Publicitat*, estaven entre els 30.000/50.000, i els 50.000 exemplars, respectivament.²⁷

La Traca, almanac de 1933.

---

²⁵ A més, la premsa esportiva va ser en alguns casos l'inici o el moment de gran popularitat dels seus dibuixants. Aquest seria el cas del dibuixant Valentí Castanyes (1898-1965) a la popular revista *Xut!* (1922-1936). L'èxit de *Xut!* va ser fulgurant, doncs durant la Dictadura de Primo tenia tiratges de 15.000 a 20.000 exemplars i el número més venut va arribar als 89.000 exemplars. Badius, R., «Valentí Castanyes: barrile i grimègia al país del sidral», a Badius, R.; Mercè, A. (textos), *Valentí Castanyes*, catàleg de l'exposició de 2005, Barcelona, Fundació «La Caixa», 2005, p. 15.

²⁶ Les xifres de *GyJ* a López Ruiz, J. M., *La vida alegre. Historia de las revistas humorísticas, festivas y satíricas publicadas en la Villa y Corte de Madrid*, Madrid, Compañía Literaria, 1995, p. 234. Les xifres d'*EBN* a Solà i Dachs, Lluís, *El Be Negre...op.cit.*, vol. I, p. 19.

²⁷ Espinet i Burunat, Francesc, *Notícia, imatge...op.cit.*, pp. 149-150.

Aquestes importants tiratges tenen més rellevància encara en una societat amb un important índex d'analfabetisme. Certament, les xifres d'analfabetisme a Espanya eren elevades en relació amb els països més avançats, però no gaire diferents a les d'altres països europeus. Si l'any 1910 el 50% dels espanyols major de 10 anys eren analfabets, el 1930 el percentatge s'havia rebaixat fins al 31%.²⁸

Pensem que cal posar en valor l'impacte que aquestes publicacions van tenir en la població perquè constitueixen un mitjà comunicatiu que genera una rellevant opinió pública. Les creacions gràfiques requereixen codis interpretatius menys complexes que l'escriptura i, per tant, ofereixen una visió de la política que a priori tothom pot entendre. Aquest raonament és cert, però també ho és constatar que a mesura que la societat s'alfabetitzava més, la publicitat i el cartellisme (dos exemples de gran popularitat gràfica que ajuden a entendre també l'èxit dels ninotaires) van esdevenir cada vegada més gràfics i menys verbals. Aquest fet podria semblar una paradoxa a primera vista, però si s'observa des d'un punt de vista ideologitzat que considera prioritària la recerca d'una afinitat política i emocional en l'ús de les imatges, ja no ho és tant.²⁹

El que resulta indubtablement cert és que la revista satírica configura una imatge distorsionada dels polítics amb un gran impacte, fins

---

²⁸ Sánchez Marroyo, F., *La España del siglo XX. Economía, demografía y sociedad*, Madrid, Istmo, 2003, p. 190.

²⁹ Aquest plantejament està argumentat a l'article inèdit d'Ucelay-Da Cal, E., «Guerra i reraguarda als cartells catalans: una font efimera, enganyosa i llunyana», pendent de publicació (quan es redacten aquestes línies) a la revista digital *Entremons: UPF Journal of World History*, a <http://www.upf.edu/entremons>

el punt que aquesta s'ha imposat a qualsevol altre visió procedent des d'un altre mitjà de comunicació. Un exemple d'aquesta rellevància del treball dels ninotaires el trobem, des de dues visions ideològiques completament oposades, en les reflexions dels historiadors Pierre Vilar (1906-2003) i Ricardo de la Cierva. D'una banda, l'hispanista francès Vilar va confessar en una ocasió que «las figuras de Manuel Azaña o de Alejandro Lerroux no quedan reflejadas por el inacabable desfilarse de las fotografías oficiales, pero sí por las curvas sabias, irónicas, indulgentes o crueles, que Bagaría [Luis Bagaria (1882-1940)] les daba».³⁰ D'altra banda, de la Cierva, el primer estudiós en utilitzar les revistes satíriques com a eina del seu treball, confessava que «durante toda mi infancia Manuel Azaña era una especie de demonio. Las terribles caricaturas del gran dibujante *Kin* se acumulaban sobre las verrugas de Azaña en *Gracia y Justicia* y a mí el pobre don Manuel se me configuró como la esencia del Mal».³¹

Donat que un dels objectius de l'humor gràfic és aconseguir la ridiculització de l'adversari polític, l'aparició d'una publicació satírica fàcilment identificable amb una ideologia genera de forma directa la d'un òrgan rival.³² El dia de sortida dels setmanaris (*EBN* ho

---

³⁰ Elorza, A., *Luis Bagaria. El humor y la política*, Barcelona, Anthropos, 1988, p. 475.

³¹ Cierva, R. de la, *Retratos que entran en la Historia*, Barcelona, Planeta, 1993, p.30. *Kin* era el pseudònim de Joaquín de Alba (1912-1973), de qui parlarem més endavant en abordar la història de *GyJ*.

³² Laguna Platero, A., «El poder de la imagen y la imagen del poder. La trascendencia de la prensa satírica en la comunicación social», *I/C Revista científica de información y comunicación*, nº 1, 2003, p. 113.

feia el dimarts, mentre que *DIC* i *GyJ* sortia el dissabte) afavoria aquesta dinàmica de confrontació editorial i ideològica.

D'una banda, atesa l'adscripció cultural diversa i les diferències ideològiques de cadascuna de les publicacions satíriques, pensem que el seu estudi pot donar peu a un *joc de miralls* limitat o de contrastos interpretatius que pugui oferir una imatge diferent dels esdeveniments que van tenir lloc entre 1931 i 1936. D'altra banda, en funció de les característiques gràfiques de cada caricatura o ninot, la lectura dels mateixos no té un sentit únic, sinó que depenent de qui les mira, la seva interpretació sempre és diferent.

L'estudi de publicacions catalanes i madrilenyes ha d'evidenciar la interrelació entre la política catalana i la política estatal, en la mesura que no es pot entendre el que estava passant en un escenari concret sense captar el què succeïa alhora en un altre diferent (en contrast amb el que sovint s'ha realitzat a l'àmbit hispànic i/o català).

Al llarg d'aquesta tesi, sostenim que les aspiracions ideològiques de les revistes van fracassar políticament, però no editorialment entre els seus lectors. Les idees iròniques que les revistes satíriques van difondre durant la Segona República van ser recollides pels seus seguidors durant la Guerra Civil i el franquisme com arguments discursius seriosos i irrefutables.

Les publicacions satíriques permeten dir coses serioses en *broma* i, alhora, dir coses serioses que no es poden dir d'una manera sèria. Potser no és casual que els directors de *GyJ* (Manuel Delgado Barreto, 1879-1936), *La Traca* (Vicent Miquel Carceller, 1890?-1940) i el *EBN* (Josep Maria Planes, 1907-1936), fossin assassinats durant

la Guerra Civil pels seus fervorosos enemics polítics; aquests darrers van ser comunistes en el primer cas, franquistes en el segon i membres de la Federación Anarquista Ibérica, en el darrer cas.

Els setmanaris satírics també van difondre amb insistència expressions com el «complot judeo-maçònic» (com va ser el cas de *GyJ* i *DIC*) i estereotips com el del religiós ociós i egoista (per part d'*EBN*, sense arribar a la grolleria de *La Traca*), que han incorporat moviments polítics posteriors o que han estat difosos àmpliament entre la mateixa ciutadania. La premsa satírica, en resum, va crear o alterar el llenguatge per *modelar* una mentalitat interessada entre els ciutadans.

Per tant, es pot afirmar que el discurs ideològic de les esquerres i de les dretes a partir de juliol de 1936 es troba codificat a les diferents publicacions satíriques que s'estudien en aquesta tesi. D'aquesta manera, tal i com tractarem de demostrar al llarg del treball, es va fer evident un discurs de confrontació ideològica entre els partidaris del militarisme i de l'antimilitarisme; entre els defensors del centralisme i de l'autonomisme, i, finalment, entre els catòlics i els anticlericals.

FONTS PRIMÀRIES

D.I.C.

El primer número del setmanari *DIC* va sortir el 18 de juny de 1931, o sigui als dos mesos gairebé exactes de la proclamació de la República. En una primera etapa el setmanari aplegava columnes molt teòriques, però a partir del 2 de gener de 1932 va esdevenir una publicació plenament satírica. Editat el dissabte, va desaparèixer el 28 de setembre de 1935, després d'haver publicat 220 números. Amb algunes excepcions, a partir del 17 d'octubre de 1931 va passar a tenir de 8 a 12 pàgines i, a partir del 2 de gener de 1932, s'imprimien 16 pàgines.

DIC es presentava com una publicació catòlica, nacionalista, anticomunista, defensora de les llibertats republicanes i baluart dels interessos pagesos que busca un espai entre «les organitzacions oficials de l'Església i els partits polítics».³³ En el seu primer número advertia, però, que no serà «un organisme a sou de la burgesia, tampoc no serà mai un adulator servil dels obrers» doncs, segons el seu punt de vista, «s'apropa el temps en que l'obrer i el capitalista siguin *dos socis d'un mateix afer*».³⁴

---

³³ *DIC*, 18/6/1931, p.1

³⁴ *DIC*, 4/7/1931, p. 1

«El feixisme i el comunisme contra el *DIC*», 18/6/1931, p. 5

Entre els col.laboradors del setmanari (dels què no hem pogut trobar en alguns casos informació biogràfica) es trobaven, entre d'altres, el seu secretari Pere Baquer (?), Àngel Grau (?), Josep Maria Trias de Bes (1890-1965), Jaume Ruiz Manent (1897-1945), Joan Estelrich (1896-1958),³⁵ Joaquim Ruyra (1858-1939), Joan Runent (?), Pere Aragay (?), Josep Maria Aragay (?), Josep Maria Lladó (?),³⁶ Manuel Thió i Rodés (?), Antoni Pelauzy i Duran (?), Joan Jarque (?) i Bartomeu Galí (?).

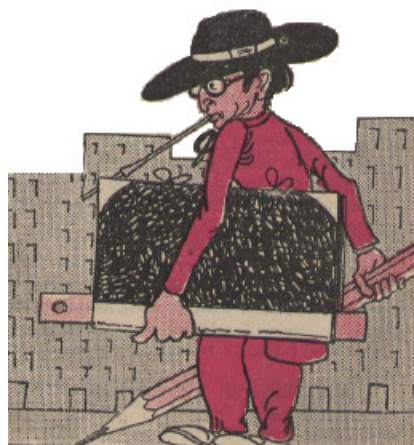
³⁵ Estelrich, secretari de Cambó i diputat a les Corts per la província de Girona durant tota l'etapa republicana, només va participar al segon número del setmanari.

³⁶ Tot i que no hem aconseguit confirmar-ho plenament, podria tractar-se del periodista Josep Maria Lladó Figueres (1910-1996) qui, en cas d'haver col.laborat a *DIC*, ho hauria fet abans de la seva militància a ERC. Lladó també va treballar a diaris tan diversos com *La Veu de Catalunya*, *La Publicitat* i *L'Opinió*.

Capçalera inicial de *DIC*, manteninguda fins a gener de 1932. *DIC*, 25/6/1931

En relació amb els ninotaires del setmanari, no hem aconseguit esbrinar les seves identitats i només hem pogut trobat els seus pseudònims. Al llarg de les pàgines del setmanari es repeteixen els noms artístics de *Bonmatí*, *Kaiman d'Or* o *Guineu*. Aquest obscurantisme no impedia que, de vegades, apareguessin caricaturitzats en les seves mateixes pàgines, com era el cas de l'esmentat *Guineu*.

DIC, 23/1/1932, p. 9

El punt en comú indiscutible entre tots els col.laboradors del setmanari era el seu profund catolicisme i nacionalisme, atès que la publicació no va estar adscrita a cap formació política concreta. *DIC* aplegava un grapat de personalitats que, posteriorment, van participar en la fundació d'UDC al novembre de 1931 (com podia

ser el cas de Pere Aragay o de Grau, signants del manifest fundacional del partit), però que també podien recolzar (o fins i tot pertànyer, com era el cas de Pelauzy i de Trias de Bes) a la Lliga Regionalista/Catalana.

DIC, en el fons, era el reflex (com passava a *EBN*) de la societat tradicional de famílies catalanes, on tothom es coneixia al voltant de cercles socials reduïts, en funció dels vincles de parentiu o associatius (ja fossin escoles, penyes o tertúlies).³⁷ Front l'hegemonia social d'ERC i la contundent legislació laicista impulsada pel nou règim republicà, el setmanari va cercar la manera de tenir influència a la societat catalana a través d'un mitjà de comunicació i no d'una estricta organització política.

Capçalera de *DIC* a partir de gener de 1932. *DIC*, 9/1//1932

A mitjan agost de 1931, l'anomenat «Comitè de Defensa dels Interessos Catalans» (adscrit a *DIC*) va realitzar la seva primera assemblea encapçalada pel seu president accidental, Pere Aragay, en la qual «ens proposem oferir als indiferents, als descreguts, una sèrie d'institucions, defensores dels interessos morals i materials de Catalunya, que afreguin suament al catolicisme les multituds esgar-

---

³⁷ Ucelay-Da Cal, E., «Josep Brangulí ante la ciudad instantánea», a Levenfeld, R.; Vallhonrat, V. (comiss.), *Brangulí*, Madrid, Fundación Telefónica, 2010, p. 186.

riades per la propaganda sectària i la nostra deixadesa».³⁸ A partir de llavors, el setmanari va portar a terme una sèrie de mítings en els quals deixava clar que no pertanyien a cap partit polític concret, alhora que feien una contínua crida a l'acció de les joventuts catalanes.

Arran de l'aprovació de la Constitució el 9 de desembre de 1931, *DIC* va decidir emprendre una agressiva campanya *revisionista* del seu contingut, tot reclamant a la classe política la restauració dels valors catòlics i tradicionals de la societat catalana.

DIC, 12/12/1931, p. 4

DIC va sobresortir aviat per ser una publicació que defensava el règim republicà des del conservadurisme amb un fort component confessional i nacionalista. El setmanari, que prestava una atenció especial a l'àmbit rural, s'adreçava obertament als sectors conservadors i catòlics, representats per la Lliga Regionalista, la UDC o fins i tot els grups més monàrquics (carlins i alfonsins), sota l'advertència que donar el vot a ERC suposava el triomf de la «tirania de

---

³⁸ *DIC*, 15/8/1931, p. 5.

l'Únic».³⁹ El seu to profundament nacionalista va facilitar la simpatia inicial vers la figura de Francesc Macià (1859-1933), en contrast amb la crítica duríssima que sempre va rebre el conjunt d'ERC i, en especial, Lluís Companys (1882-1940).

Coincidint amb el seu número 200, publicat el dia 11 de maig de 1935, el setmanari va fer una declaració d'intencions en la qual, a mode de balanç, assegurava que des de la seva fundació «ens sentíem des de bell antuvi vocats per perseguir l'adversari dins de les seves mateixes trinxeres. Retòrcer els seus sofismes, denunciar totes les seves tretes bergants. Posar en guàrdia tothom, principalment els candis i els badocs, contra les seves variadíssimes arts de fal.lague-ria i seducció».⁴⁰

Amb el pas del temps, *DIC* va estar cada vegada més influenciat per mossèn Joan Tusquets i Terrats (1901-1998). Tusquets, fill d'una família de banquers (la seva mare pertanyia a la família Milà) que tenia amistat amb Francesc Cambó (1876-1947), fou simpatitzant amb el nacionalisme català durant la seva joventut. Es va ordenar sacerdot l'any 1925, any en que es va fundar la primera revista catalana de filosofia, *Criterion* (1925-1936), amb la qual va col.laborar.⁴¹ El 1927 va publicar *El Teosofisme* (un recull d'articles con-

---

³⁹ *DIC*, 25/6/1931, p. 5.

⁴⁰ *DIC*, 11/5/1935, p. 3.

⁴¹ *Criterion* va ser fundada per Pere Campreciós i Bosch (1870-1934), més conegut pel seu nom com a religiós, Miquel d'Esplugues. A la revista també van participar, entre d'altres, el teòleg Bartomeu Xiberta (1897-1967), proper a la Lliga Regionalista, i Joan Baptista Roca i Caball (1898-1976), fundador de l'organització catalanista juvenil Palestra el 1930. Camps, F.; Monclús, J., *Joan Baptista Roca i Caball (1868-1976). Impulsor de la pau civil*, Barcelona, Proa, 1998, p. 33.

traris a aquesta «secta» des d'un punt de vista de plena ortodòxia catòlica) per iniciativa del cardenal de la cúria vaticana i arquebisbe de Tarragona Francesc Vidal i Barraquer (1868-1943).⁴²

Sis anys després, Tusquets es va fer molt popular arran de la publicació de la seva obra *Orígenes de la revolución española*, en realitat un conjunt d'articles que havien aparegut al diari carlista *El Correo Catalán* per suggerència (segons el propi Tusquets) de Vidal i Barraquer.

Orígenes de la revolución española evidenciava l'enorme influència de *Los Protocolos de los Sabios de Sión* (traduïda per primera vegada al castellà el 1930), un pamflet antisemita elaborat a finals del segle XIX (1897 o 1898) a instàncies de la Ojrana (la policia secreta tsarista) per part del seu agent a París, Pyotr Rachkovsky (?). *Los Protocolos* (en realitat, un plagi d'una obra anterior, *Diálogo en el Infierno entre Maquiavelo y Montesquieu*, de Maurice Joly), van ser presentats malintencionadament com les actes del Primer Congrés Sionista (celebrat a Basilea el 1897), en les quals un suposat govern secret jueu internacional exposava els plans conspiradors per aconseguir la dominació del món.⁴³

---

⁴² Domínguez Arribas, J., *El enemigo judeo-masónico en la propaganda franquista (1936-1945)*, Madrid, Marcial Pons, 2009, p. 237.

⁴³ Cohn, N., *El mito de la conspiración judía mundial*, Madrid, Alianza, 1983, pp. 75-79 i 111.

Joan Tusquets en una imatge de 1990⁴⁴

Més encara que el seu llibre contra el teosofisme, *Orígenes de la revolución española* posava al descobert la visió profundament anti-maçònica de Tusquets i la seva concepció de la República com un règim al servei d'una conxorxa de grups anticatòlics que pretenien subvertir l'ordre tradicional catòlic.⁴⁵ Aquesta campanya contra la maçoneria, impulsada per indicacions jeràrquiques, va ser possible en bona mesura per les tasques d'espionatge a la lògia del carrer d'Avinyó (número 27) de Barcelona que va realitzar un grup de confidents encapçalats per mossèn Joaquim Guiu i Bonastre (?) des de la farmàcia que tenia una tia del propi Tusquets i que es trobava

---

⁴⁴ *Avui*, 28/2/1990, p. 12.

⁴⁵ Tusquets, J., *Orígenes de la revolución española*, Barcelona, Vilamala, 1932. La figura de Tusquets a Domínguez Arribas, J., «Juan Tusquets y sus ediciones antisectarias (1936-1939)», a Ferrer Benimeli, J.A., (coord.), *La masonería española en la época de Sagasta*, vol. II, Zaragoza, Gobierno de Zaragoza, 2007, p. 1157-1196; Preston, P., «Una contribución catalana al mito del contubernio judeo-masónico-bolchevique», a Quiroga Fernández de Soto, A; Arco Blanco, M. A. (dir.), *Soldados de Dios y apóstoles de la Patria. Las derechas españolas en la Europa de entreguerras*, Granada, Comares, 2010, pp. 358-373; Domínguez Arribas, J., *El enemigo judeo-masónico..op.cit.*, pp. 237-256.

al costat de la lògia.⁴⁶ En una ocasió, aquest grup va provocar fins i tot un incendi en una altra lògia i van aprofitar el desconcert que existia per fer-se amb la possessió d'una sèrie de documents.⁴⁷

DIC no va trigar a saludar amb entusiasme l'aparició del llibre *denúncia* de mossèn Tusquets, atès que en la seva opinió «ha fet sortir de pollaguera molts maçons i setmaçons públics i vergonyants. Fins ara els era més còmode això de *tirar la pedra i amagar la mà*. Dolenta ha de ser una associació com la maçoneria, els membres de la qual tant interès tenen en amagar-se».⁴⁸

En qualsevol cas, *Orígenes de la revolución española* va suscitar una encesa polèmica, fins el punt que, segons el propi Tusquets, va patir dues temptatives d'atemptat per part de maçons.⁴⁹ Alhora, el president de la República, Niceto Alcalá-Zamora (1877-1949), acusat erròniament de maçó, va titllar l'obra de «falta de exactitud, justicia y piadosa intención» en una carta a Vidal i Barraquer.⁵⁰

---

⁴⁶ Manent, A., «Joan Tusquets i Terrats», a Corts i Blay, R.; Galtés i Pujol, J.; Manent, A. (dir.), *Diccionari d'història eclesiàstica de Catalunya*, vol. II, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Editorial Claret, 2000. Guiu va morir assassinat el 30 de gener de 1939 i el cunyat de Tusquets, el dretà Emili Blay (?) també va patir el mateix final el 26/7/1936. Solé i Sabaté, J.M.; Villarroja, J., *La repressió a la rera guarda de Catalunya (1936-1939)*, vol.II, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989, pp. 264 i 536.

⁴⁷ Preston, P., *El Holocausto español...op.cit.*, p. 73.

⁴⁸ *DIC*, 27/2/1932, p. 6.

⁴⁹ Domínguez Arribas, J., *El enemigo...op.cit.*, p. 239.

⁵⁰ Canal, J., *Banderas blancas, boinas rojas. Una historia política del carlismo (1876-1939)*, Madrid, Marcial Pons, 2006, pp. 303-304. Canal posa en dubta que Tusquets participés a *DIC* (en tot cas només puntualment al principi), atès que si bé el setmanari coincidia en la denúncia del *sectarisme republicà*, només feia «antimasonismo lliguer». Canal, J., *Ibid.*, p. 310.

Tusquets, segons un ninot de *L'Esquella de la Torratxa*, 11/3/1932, p. 1⁵¹

Tusquets també va publicar un altre llibre titulat *Los poderes ocultos de España. Los Protocolos y su aplicación en España. Infiltraciones masónicas en el catalanismo. El señor Macià es masón?*. En ell, acusava a Macià de ser maçó des de 1926, però en realitat mai ho va ser. La seva filla, Maria Macià Lamarca (1897-1997), recordava que un dia va sorprendre al seu pare donant la mà a un desconegut, al qui li va dir de manera tallant «No!»; després Macià li explicà que l'home li havia fet un signe amb la mà i ell volia deixar les coses clares.⁵²

---

⁵¹ *L'Esquella de la Torratxa*, en endavant, com *LEdT*. Una breu història de *LEdT*, setmanari republicà i anticlerical, més endavant dins aquest apartat dedicat a les fonts primàries.

⁵² Ucelay-Da Cal, E., *Francesc Macià. Una vida en imatges*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Presidència, 1984, p. 173. El llibre de Tusquets, *Los poderes ocultos de España. Los Protocolos y su aplicación en España. Infiltraciones masónicas en el catalanismo. El señor Macià es masón?*, Barcelona, Vilamala, 1932.

El símbol del setmanari era un gos, potser una referència a l'atribut iconogràfic de l'ordre dels dominics («Dominis canes», o sigui, els gossos del Senyor), símbol informal de la lleialtat i la devoció cristiana. La *víctima* i objecte de crítica de la publicació era un senglar, en referència als *jabalies* a les Corts de l'Estat, és a dir, de l'esquerranisme irresponsable, en contret l'esquerra radical socialista i el grup dels federals més anticlericals.⁵³

DIC, 2/1/1932, p. 16

No hem trobat dades sobre el número d'exemplars que editava el setmanari, però la mateixa publicació parlava d'uns 5.000.⁵⁴ En tot cas, la popularitat del setmanari va provocar nombroses crítiques per part de la competència, però *DIC* no va dubtar en respondre amb ninots com el següent, en el qual es burlava dels símbols de *LEdT* (l'esquella), *EBN* (el be) i *La Traca* (setmanari valencià gro-

---

⁵³ Per al periodista Josep Maria Francès (1891-1966), *DIC* era groller i reaccionari i, en comptes del gos com emblema, hauria d'haver tingut un escorpí. Francès, J.M., *Memorias de un cero a la izquierda (medio siglo en comprimidos)*, México, 1962, p. 657.

⁵⁴ *DIC*, 21/11/1931, p. 11.

A partir d'octubre de 1931, *DIC* va publicar *L'Eixerit*, un setmanari catequístic per a nens, que es va allargar fins al 20 d'agost de 1936. Entre el 24 de febrer de 1934 i el 28 de setembre de 1935, *DIC* també va editar un suplement de quatre pàgines anomenat *Quaderns d'Informació*, dedicat íntegrament a combatre la francmaçoneria. *Quaderns d'Informació*, en aquest cas clarament sota la directriu de mossèn Tusquets, proclamava a la capçalera del seu primer número que «la primera cosa que hem de procurar és arrencar la careta dels maçons, perquè siguin coneguts tal com són». La declaració era, en realitat, una cita de l'encíclica «*Humanus Genus*» (20/4/1884) emesa pel Papa Lleó XIII (1810-1903) per condemnar moralment la maçoneria. La nova publicació també assegurava que «els qui no donen importància a la maçoneria o són uns ignorants, o procedeixen de mala fe».⁵⁶

En tot cas, no deixa de ser curiós que el setmanari antimaçònic tingués per objecte desemascarar els maçons, mentre els seus col·laboradors restaven en el més absolut anonim, doncs cap dels articles va aparèixer signat.

Capçalera de *DIC* entre el 5/1/1935 i el 8/6/1935. El gos del setmanari apareix mossegant a un maçó, disfressat per ocultar la seva identitat i acompanyat per un porc, potser en referència a *La Traca*.

---

⁵⁶ *Quaderns d'Informació*, 24/2/1934, p. 1.

DIC va deixar d'editar-se el setembre de 1935, possiblement davant la manca d'una inversió financera suficient com per a poder seguir tirar endavant. Amb el pas dels anys, *DIC* no va poder disputar l'hegemonia publicística de les revistes satíriques esquerranes (com era el cas de *La Campana de Gràcia*⁵⁷ i *LEdT*), ni menys encara de les centristes (com era el cas d'*EBN*).

Progressivament, *DIC* va estrènyer els seus llaços amb la Lliga Regionalista/Catalana, partit que no va poder competir amb ERC en la reivindicació de l'autonomia. No va poder ser tampoc una mena d'alternativa catalana a *GyJ*, en bona mesura perquè els dibuixants de *DIC* no tenien la mateixa gràcia que els seus homòlegs madrilenys.

Darrera capçalera de *DIC*, que va sortir entre el 8/6/1935 i el 28/9/1935. Aquesta capçalera recorda, pel ninot amb el fuet a la mà, a la del setmanari satíric catalanista *La Tralla* (1903-1907).

Capçalera de *La Tralla*, 7/11/1903.

---

⁵⁷ *La Campana de Gràcia*, en endavant, *LCdG*. L'evolució del setmanari republicà i anticlerical, el més longeu de la història catalana, s'explica més endavant dins aquesta secció sobre les publicacions satíriques.

El Be Negre

EBN, des de la seva publicació el juny de 1931, es va convertir aviat en el setmanari més venut i popular durant l'etapa republicana. La seva imparcialitat política, expressada en crítiques que s'estenien a tots els partits i personalitats polítiques, va donar lloc a un humor corrosiu que s'ha mantingut vigent fins als nostres dies.

El seu primer número va sortir el 24 de juny i el darrer el 15 de juliol de 1936, abarçant gairebé, per tant, l'etapa republicana. En total, es van publicar un total de 245 números, als quals cal afegir l'almanac de 74 pàgines editat l'any 1932. El dia de la seva sortida era el dimarts, però a partir del número 120 (corresponent a la data de 4/10/1933) va passar al dimecres. Tenia quatre pàgines, encara que de manera excepcional podia arribar fins a les vuit.

Els fundadors de la revista van demanar en un principi l'ajuda econòmica del prestigiós advocat republicà Amadeu Hurtado (1875-1950), però aquest es va negar davant la por que li atribuïssin l'autoria d'un setmanari *políticament incorrecte*. A les seves memòries, Hurtado va reconèixer que, en qualsevol cas, el setmanari li havia proporcionat «més d'un disgust perquè els diputats de l'Esquerra, que eren el plat més freqüent del setmanari, me l'atribuïen com una de tanta maquinacions contra el seu prestigi».⁵⁸

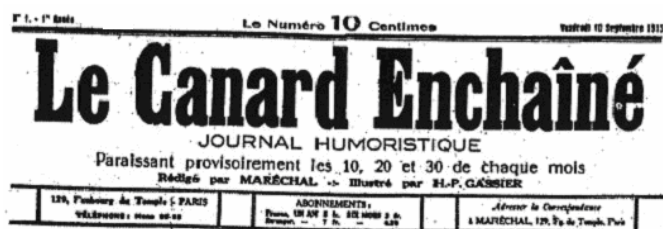
Inicialment, el nét d'Antoni López Bernagossi (editor dels veterans setmanaris *LCdG* i *LEdT*), Antoni López Llausàs (1888-1979), va

---

⁵⁸ Hurtado, A., *Quaranta anys d'advocat. Història del meu temps. 1931-1936*, Barcelona, Ariel, 1967, pp. 188-189.

oferir la seva impremta NAGSA (al carrer de Casanova, 212-214) als promotors de la nova revista. De fet, gràcies al mecenatge de López Llausàs i al suport dels anunciants, *EBN* va aconseguir auto-finançar-se. Posteriorment, els números que van del 124 (1/11/1933) fins al 201 (1/5/1935), es van imprimir a «Impresos Costa» (al carrer Nou de la Rambla, 45); finalment, del número 202 (8/5/1935) fins al darrer, el 245 (pertanyent al 15/7/1936), ho van fer a la «Impremta Industrial» (al carrer Aribau, 133).⁵⁹

La publicació estava inspirada en el longeu setmanari francès *Le Canard Enchaîné*, que d'ençà la seva fundació el 1915 pels periodistes Maurice Maréchal (1882-1942) i Jeanne Maréchal (?), encara continua editant-se en l'actualitat. El títol de *Le Canard Enchaîné* (literalment «l'Ànec (o) Periòdic Encadenat», però també *canard* podia significar «bulo») feia referència directa al diari *L'Homme Libre*, fundat l'any 1913 pel periodista i polític Georges Clemenceau (1841-1929), però prohibit tan sols un any després.

Capçalera del primer número de *Le Canard Enchaîné*, 10/9/1915.

L'origen del nom del setmanari català va néixer per inspiració del periodista Joaquim Ventalló (1899-1966), qui tot desitjant comptar

⁵⁹ Solà i Dachs, L., *El Be Negre...op.cit.*, vol.II, p. 25.

a Catalunya amb un setmanari com el que el es feia a França, va pensar que un bon títol podia ser aquell que fes referència a l'expressió popular «I un be negre amb potes rosses!», que s'acostuma dir quan no s'ha acaba de creure una cosa o s'hi fa broma.⁶⁰ El nom va agradar tant al jove periodista Planes, que li va demanar si el podia adoptar com a títol per a una nova publicació, donat a més que Ventalló (que, d'altra banda, no va col.laborar mai a *EBN*) va ser escollit regidor per ERC a l'Ajuntament de Barcelona amb motiu de les eleccions municipals d'abril de 1931.

Capçalera que *EBN* va editar durant els tres primers números.

En bona mesura es pot considerar el sorgiment del setmanari com una resposta satírica a la inesperada derrota que el PCR va patir arran de les eleccions l'abril de 1931.⁶¹ Rossend Llates (1899-1973), un dels fundadors d'*EBN*, assegura al seu llibre de records sobre

---

⁶⁰ Solà i Dachs, L., *El Be Negre...op.cit.*, p. 9. Ventalló va col.laborar a publicacions com *L'Estevet*, *La Publicitat* i *La Rambla*. La figura de Ventalló a Vinyes i Roig, P., *Visca la República! Joaquim Ventalló, periodista polític, poeta i traductor*, Barcelona, Dux Editorial, 2010.

⁶¹ AC havia estada creada el 1922 per part d'un grup de joves escindits de la Lliga Regionalista. El 1928 AC va patir la seva primera divisió amb la sortida del grup encapçalat per Antoni Rovira i Virgili, que va crear Acció Republicana de Catalunya (ARC). No va ser fins el mes de març de 1931 quan, de cara les eleccions municipals d'abril, es va tornar a unificar sota el nom de PCR. Per l'evolució d'Acció Catalana veure Baras, M., *Acció Catalana (1922-1936)*, Barcelona, Curial, 1982.

l'etapa republicana que la publicació va néixer «del meu esperit sentint el xivarri propagandístic, la demagògia candorosament brutal de les eleccions per a les Constituents de la República».⁶²

Si bé en un principi es va pensar a fer un setmanari amb la *marca* del PCR, finalment es decidí que no quedaria subordinat a cap organització política concreta doncs, com va dir un dels seus col.laboradors posteriors, Avel·lí Artís-Gener *Tisner* (1912-2000), «o feia de franc tirador o res».⁶³

En tot cas, la vinculació (en major o menor grau) dels integrants del setmanari amb el PCR/ACR li va otorgar un perfil intel·lectual i un prestigi que compensava, fins a cert punt, el feble suport electoral que aquesta organització sempre va tenir entre 1931 i 1936. Al cap i a la fi, una part important dels col.laboradors d'*EBN* també ho eren de publicacions afins al PCR/ACR, com eren el diari *La Publicitat* i la prestigiosa revista *Mirador*.⁶⁴

---

⁶² Llates, R., *Ésser català no és gens fàcil. 1931-1936*, Barcelona, Aedos, 1971, p. 57.

⁶³ Artís-Gener, A.; Oliver, Mª A., *Diàlegs a Barcelona*, Barcelona, Laia, 1984, p. 33.

⁶⁴ D'una banda, *La Publicidad* va ser catalanitzat el 1922 arran de la creació d'Acció Catalana. Dirigit inicialment per Lluís Nicolau d'Olwer (1888-1961), des del seus inicis va esdevenir l'òrgan del catalanisme més intel·lectual, sobretot durant la Dictadura de Primo de Rivera. Va ser suspès després dels «fets d'octubre» de 1934 i va desaparèixer definitivament el 1939. D'altra banda, *Mirador*, fundat per Hurtado el 1929, era un setmanari dedicat a la literatura, l'art i la política. Al igual que *La Publicitat*, *Mirador* va aplegar la col.laboració dels intel·lectuals catalans amb més renom. La revista va mantenir el seu to habitual fins el juliol de 1936, quan va ser requisat pel Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC), tot i que va editar-se fins l'any 1937. El 1938 el PSUC va intentar relançar *Mirador* amb una nova publicació, *Meridià*, que va sortir fins 1939. Sobre *Mirador* veure Huertas, J.M.; Geli, C., *Mirador, la Catalunya impossible*, Barcelona, Proa, 2000; Singla Casellas, C., *Mirador (1929-1937). Un model de periòdic al servei d'una idea de país*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2006. Un retrat de la

El ninotaire Castanys va ser el director artístic d'*EBN* els dos primers anys, però davant la pressió que va patir per part dels escamots d'ERC i la pujada del to satíric del setmanari, va decidir abandonar la redacció el novembre de 1933 per passar-se a *La Veu de Catalunya* i al setmanari *Després*. Al seu llibre de records, el popular dibuixant arribava a confessar que «els anys que vaig col·laborar a *La Veu de Catalunya*, com a ninotaire i caricaturista polític, els recordaré mentre visqui. Aquells inefables polítics demagogs que essent govern [en referència a ERC], actuaven com si es trobessin a l'oposició, m'ho donaven tot fet».⁶⁵

En contrast, Llates apuntava que, a diferència del que havia passat amb la revista satírica *Cu-Cut!*⁶⁶ (quan el partit s'havia cansat de

---

trajectòria vital d'Hurtado a Puig Rovira, F.X., *Amadeu Hurtado i Miró (1875-1950)*, Vilanova i la Geltrú, Ajuntament de Vilanova i la Geltrú, 1999.

⁶⁵ Castanys, V., *La memòria es diverteix. Mig segle de records*, Barcelona, Destino, 1964, p. 94.

⁶⁶ *Cu-Cut!* (1902-1912) va sorgir per impuls dels integrants de la Lliga Regionalista. El setmanari va comptar amb dibuixants de primera línia com Gaietà Cornet (1878-1945), Joan Llaverias (1865-1938), Joan García Junceda (1881-1948) i Feliu Elias *Apa* (1878-1948). L'èxit del setmanari humorístic va ser indiscutible, amb tiratges de 30.000 i 40.000 exemplars. El novembre de 1905, arran d'un dibuix de Junceda que celebrava la victòria de la Lliga a les eleccions municipals, va patir l'assalt de la guarnició militar de Barcelona. Després de la seva reaparició el 1906, es va produir un distanciament entre els col·laboradors del setmanari i la Lliga. Va publicar el seu darrer número el 1912. Un any després, el *Cu-Cut!* va reaparèixer a mans d'uns altres editors, però aquesta vegada no va comptar amb el suport del públic lector, fet que va portar a la seva desaparició el 1914. Torrent, J; Tasis, R., *Història de la premsa catalana*, vol. I, p. 350; Capdevila, J. (coord.), *Cu-Cut! (1902-1912). Sàtira política en temps trsbalsats*, El Papiol, Editorial Efadós, 2012.

l'humor de la revista, l'organització es va allunyar de la mateixa), durant la República, el partit conservador va impulsar el treball de Castanys amb una clara intencionalitat ideològica.⁶⁷

Planes va ser el director d'*EBN* durant tota la seva etapa. El periodista manresà va iniciar la seva carrera periodística als disset anys escrivint cròniques esportives pel diari de la seva localitat, *Pla de Bages*.⁶⁸ A partir del seu trasllat a Barcelona a començaments de 1925, Planes va col·laborar al diari *La Noche* (entre 1926 i 1929), on escrivia sobre temàtica diversa. També ho va fer a *L'Esport català* (1926-1927) i *La Nau dels Esports* (1929-1930), en els quals aviat va destacar per les seves cròniques esportives. Altres col·laboracions seves es van produir al setmanari humorístic i sicalíptic *Papitu* (entre 1926 i 1927) i a *L'Opinió* (l'any 1928).

L'Opinió era un setmanari fundat el febrer de 1928 per un grup de joves catalanistes amb tendència socialitzant i federalista, entre els quals es trobaven el seu finançador, Joan Casanelles (1904-1986), Joan Lluhí i Vallescà (1897-1944), Pere Comas i Calvet (1892-1969), Antoni Xirau i Palau (1898-1976) i el propi Ventalló.⁶⁹ El

---

⁶⁷ Llates, R., *Ésser català...op.cit.*, p. 76.

⁶⁸ La trajectòria de Josep Maria Planes a Finestres, J., *Josep Maria Planes (1907-1936). Memòria d'un periodista assassinat*, Barcelona, Col·legi de Periodistes de Catalunya i Diputació de Barcelona, 1998; *Josep Maria Planes: set trets al periodisme a la Rabassada*, Barcelona, Pòrtic, 2007. Veure també els articles de Capdevila, J., «El periodisme temerari de Josep M. Planes», *Avui*, 24/2/2002, p. 53; Amat, J., «Josep M. Planes, el somni truncat», *Quadern del diumenge. El Periòdic*, 4/11/2007, pp. 14-15.

⁶⁹ Culla, J.B., «Joan Lluhí i Vallescà o la frustració d'un laborisme», *Serra d'Or*, núm. 222, 1978, pp. 13-14. També Culla, J.B., *El catalanisme d'esquerra (1928-1936)*, Barcelona, Curial, 1977.

setmanari va fer, a més, de tribuna lliure de qualsevol força esquerrana contrària a la Dictadura de Primo de Rivera.

Planes, que freqüentava les tertúlies de l'Ateneu Barcelonès, va adquirir renom entre els cercles culturals de la ciutat a partir del seu treball periodístic a *Mirador*, on des de 1929 realitzava reportatges novel·lats sobre la vida noctàmbula de la ciutat i feia entrevistes diverses. Alhora, va col·laborar al setmanari catalanista i esportiu *La Rambla* (entre els anys 1930 i 1931), publicació que finançava l'advocat i membre del PCR (posteriorment, poc abans de les eleccions a Corts Constituents el juny de 1931, es va integrar a ERC) Josep Sunyol i Garriga (1898-1936).⁷⁰ Al setmanari, que pretenia acostar l'esport i el nacionalisme a les classes populars com a part d'una formació cultural i ciutadana, també col·laboraven Castanys i *Tísner* com a ninotaires.

El juny de 1930, amb només vint-i-tres anys i inspirat pel setmanari francès *Vu* (1928-1940) i l'espanyol *Estampa* (1928-1938),⁷¹ Planes va fundar la revista gràfica *Imatges. Setmanari gràfic d'actualitats*, que va sobresurtir per la seva composició gràfica i l'ús de la fotografia. *Imatges* aviat va destacar pel seu cosmopolitisme i per les seves prestigioses firmes (entre elles, les de Carles Soldevila, Màrius Aguilar i Irene Polo, amiga de Planes). Però la durada de la

---

⁷⁰ *La Rambla*, de fet, substituïa l'esmentada *La Nau dels Esports*, però al cap de dos mesos de la seva fundació, l'abril de 1930, va ser suspesa durant un any. Quan va tornar a sortir, el 20 d'abril de 1931, ho va fer amb el subtítol *Esport i ciutadania*. Torrent, J.; Tasis, R., *Història...op.cit.*, vol. I, pp. 637-638.

⁷¹ La trajectòria d'*Estampa*, objecte d'estudi d'aquesta tesi, és abordada més endavant en aquesta secció de presentació de les revistes satíriques.

publicació va ser efímera, doncs només s'allargà fins al novembre d'aquell any, donant lloc a 25 números.⁷²

Capçalera de la revista *Imatges*, dissenyada per Francesc Fontanals Soka (1900-1968). *Imatges*, 25/6/1930.

L'any 1931 Planes va publicar *Nits de Barcelona*, un conjunt d'articles que retrataven la vida noctàmbula de la part alta de la ciutat, en la qual s'acostumava a barrejar la diversió pel xampany francès, la cocaïna i la música de tango (molt popular a Barcelona en aquells anys). Entre 1930 i 1936, el periodista manresà va col·laborar a *La Publicitat*, òrgan de premsa oficial del PCR/ACR (com hem assenyalat anteriorment) i partit amb el qual Planes simpatitzava.

Planes, vist per Jaume Passarell⁷³

---

⁷² El pas de Planes per *Imatges* a Dòria, S., «Els cent vuitanta dies de Josep M. Planes a “Imatges”», *Tripodos*, n° 20, 2007, pp. 97-101.

⁷³ Solà i Dachs, L., *El Be Negre...op.cit.*, vol. I, p. 12.

A *La Publicitat*, Planes va començar a publicar crítiques teatrals (de fet, ell mateix era autor de diverses obres dramàtiques) i, posteriorment, cròniques socioesportives i culturals. Entre els mesos de setembre i desembre de 1935 va ser, a més, corresponsal del diari a París i al llarg de gener de 1936 a Berlín. A la capital alemanya va assistir a l'estrena, en presència del propi Adolf Hitler (1889-1945), de l'influent documental de propaganda nazi, *El triomf de la voluntat*, dirigit per Leni Riefenstahl (1902-2003).

Però Planes, a *La Publicitat*, va ser conegut sobretot pels articles d'investigació que, sota el títol «Els gàngsters de Barcelona» i «L'organització de l'anarquisme a Catalunya i a Espanya», va publicar sobre el finançament il·legal per part de la Federació Anarquista Ibèrica (FAI) i els seus vincles amb bandes d'atracadors. Aquests escrits el van convertir en model de periodista valent i agosarat, fins el punt que li acabaren costant tràgicament la vida.⁷⁴ Planes estava convençut, com declarava en un article publicat el 1936, que «sóc un periodista que, potser cometo la imprudència de dir en veu alta el que el noranta per cent dels catalans diuen en veu baixa».⁷⁵

En aquesta aferrissada crítica dels mètodes més obscurs de la FAI, calia tenir en compte, a més, els ninots molt crítics amb els anarcosindicalistes que, dibuixants com Castanys, publicaven a *EBN*.

---

⁷⁴ Els escrits de Planes sobre el pistolerisme de la FAI a *La Publicitat* recollits en forma de llibre a Planes, J.M., *Els gàngsters de Barcelona*, Barcelona, Proa, 2002.

⁷⁵ Planes, J.M., «Resposta a la "Soli"», *La Publicitat*, 1/5/1936, p. 1.

Comunisme llibertari, «Avui per pebrots, no treballarà ni Cristo i d'ara endavant tots sereu homes lliures», *EBN*, 2/12/1932, p. 4

El 24 d'agost de 1936, el mateix grup de la FAI encapçalat pel pistoler Justo Bueno (?) que havia assassinat el mes d'abril als germans Miquel (1906-1936) i Josep Badia (1903-1936), crim que el mateix Planes havia denunciat repetidament a *La Publicitat*, va detenir a Planes en un pis buit (que pertanyia a Lucien Frank, un estudiant hongarès a qui coneixia una amiga del periodista manresà) del carrer Muntaner on es trobava amagat i el van assassinar a la carretera de l'Arrabassada.⁷⁶ La tràgica mort del jove periodista va impressionar al polític britànic Anthony Eden (1879-1977), llavors secretari d'Estat d'Assumptes Exteriors, qui a les seves memòries es feia ressó de les paraules del cònsol britànic a Barcelona, per a qui

⁷⁶ Finestres, J., *Josep M. Planes...op.cit.*, p. 263. Va ser precisament Tísner l'encarregat de reconèixer el cadàver de Planes a la morgue de l'Hospital Clínic. Artís-Gener, A., *Viure i veure*, vol.I, Barcelona, Pòrtic, 1989, pp. 74-76.

«even local opinio was shockef by the murder of Señor Planas, a promising young journalist of the extreme left, whose only crime seems to have been that he deprecated the use of too much violence in an article he wrote some weeks ago».⁷⁷

Al capdavant d'*EBN*, Planes, a més d'escriure, s'encarregava també de repartir la feina entre els dibuixants i redactors durant les reunions que aplegaven al conjunt de la redacció els diumenges al vespre a la biblioteca de l'Ateneu barcelonès. Com recordava *Tísner*, s'unificava en una sola llista els temes que s'hi apuntaven durant la setmana tot seguint un criteri no escrit de feina col·lectiva.⁷⁸ Les trobades s'acostumaven a allargar fins les cinc o sis del matí, atès que s'esperava la sortida del full de dilluns per afegir-hi més actualitat de manera que el lector del setmanari podia trobar notícies *fresques*.

La redacció d'*EBN* vista per *Tísner*.⁷⁹

---

⁷⁷ Eden, A., *The Eden memoirs. Facing the dictators*, vol.I., London, Cassell, 1962, p. 406.

⁷⁸ Artís-Gener, A., *Tísner revela les interioritats de El Be Negre. Setmanari satíric*, Mataró, L'Aixernador, 1990, pp. 14-16.

⁷⁹ Solà i Dachs, L., *El Be...op.cit.*, vol.I, p. 17.

En el fons, com també passava en certa manera amb *DIC*, el setmanari reflectia fidelment la societat de famílies catalana, en aquest cas al voltant de la «penya de l'Ateneu», una colla d'amics entorn un cercle social força tancat i poc inclinat a acceptar possibles col.laboradors foranis.

Al costat de Planes i Castanys, entre els integrants del setmanari també es trobaven les figures d'Àngel Ferran (1892-1971),⁸⁰ Rosend Llates,⁸¹ Josep Maria de Sagarra (1894-1961),⁸² Just Cabot (1899-1961),⁸³ Màrius Gifreda (1895-1958)⁸⁴ i els ninotaires Fran-

---

⁸⁰ Ferran va ser uns dels participants més destacats de la publicació satírica, doncs era el principal redactor i, ocasionalment, feia de dibuixant. Juntament amb Planes i Soka, va ser l'únic que va mantenir la seva col.laboració a *EBN* des del primer fins al darrer número. Ferran també va destacar per la seva tasca periòdica a *D'Ací i d'Allà*, *La Publicitat*, *Mirador*. Es va exiliar el 1939 i després de ser empresonat pels nazis, va viure a Tolosa de Llenguadoc, on es va dedicar a la pintura i a col.laborar a diverses publicacions catalanes de l'exili.

⁸¹ Llates, uns dels fundadors d'*EBN*, col.laborava fent articles i oferint idees. A més de periodista, era compositor i crític musical, casat amb la pianista Maria Canals (1913-2010). Militant d'AC/PCR, col.laborava a *La Nau*, *D'Ací i d'Allà* i *Imatges* i, com molts dels seus companys de feina, també escrivia a *La Publicitat* i *Mirador*. Durant la guerra va ser empresonat pels franquistes i posteriorment va col.laborar a *El Correo Catalán*, *Diario de Barcelona*, *Revista* i sobretot al setmanari *Destino* (1937-1985). Les seves dues obres autobiogràfiques, *Trenta anys de vida catalana* i *Ésser català no és gens fàcil. 1931-1936*, apleguen un bon nombre de anècdotes reveladores sobre l'etapa republicana i, més concretament, sobre la trajectòria d'*EBN*. Va morir d'una trombosi cerebral el 1973. Llates, R., *Trenta anys de vida catalana*, Barcelona, Aedos, 1969; *Ésser català...op.cit.*, Barcelona, Aedos, 1971.

⁸² Josep Maria de Sagarra, intel·lectual il·lustre, col.laborà en nombroses publicacions catalanes com *Imatges*, *La Vanguardia*, *La Publicitat*, *Mirador* (on escrivia la popular secció «L'Aperitiu») o *La Veu de Catalunya*. A *EBN* escrivia els famosos versos satírics a la secció «Els Bens Florals», que després de la seva marxa al cap de poques setmanes, van continuar Llates i altres col.laboradors a causa de la popularitat que havien generat. Es va traslladar a París una vegada es va iniciar la Guerra Civil i el 1940 va tornar a Barcelona. El 1954 va publicar una de les seves obres cabdals, *Memòries*. Sagarra, J.M., *Memòries*, Barcelona, Labutxaca, 2011.

⁸³ Cabot va col.laborar a *El Matí*, *L'Esport Català* i *L'Opinió*, però sobretot va destacar al capdavant de la revista *Mirador* entre 1932 i 1936 i com redactor en

cesc Fontanals *Soka*, *Tísner*, Ernest Guasp (1901-1984), Salvador Mestres i Palmeta (1911-1975) i Joaquim Muntañola (1914-2012).⁸⁵

Rossend Llates, vist per *Tísner*⁸⁶

EBN portava el subtítol de «setmanari satíric» i al marge superior dret hi havia la manxeta (a la manera de *Le Canard Enchaîné*) que, a partir de febrer de 1933, es va partir en dos. A la manxeta de l'esquerra s'acostumava a iniciar una frase que s'acabava a la part de la dreta.

---

cap de *La Publicitat*. La seva implicació a *EBN* es va basar més en la inspiració d'idees, que no pas en la redacció. El febrer de 1939 marxà a l'exili, on va dedicar-se a la traducció d'obres d'escriptors com H.G. Wells (1866-1946), R.L. Stevenson (1850-1894) i Giacomo Casanova (1725-1798). La seva empedreïda bibliofília el va portar a llogar un altre pis per tenir expressament els seus llibres. Va morir a París el 1961.

⁸⁴ Gifreda escrivia les crítiques teatrals i d'art al setmanari *Mirador* i a *Imatges*. L'atenció que aquesta darrera revista va donar a l'arquitectura i l'urbanisme s'explicava per la condició d'arquitecte del mateix Gifreda. Va ser l'editor d'*EBN* durant els primers anys, tot participant econòmicament en el seu manteniment. Després de la guerra va escriure diverses obres teatrals.

⁸⁵ Per una breu biografia de cadascun dels ninotaires d'*EBN* i, en endavant, de la resta de publicacions esmentades, veure l'apèndix al final de la tesi.

⁸⁶ Solà i Dachs, L., *El Be...op.cit.*, vol.II, p. 11.

Capçalera del número 100 d'*EBN*, 16/5/1933

El setmanari comptava amb un aplec de seccions més o menys fixes, les més populars de les quals van ser les «Ovelles esgarriades», on recollien totes les errades aparegudes a les diferents publicacions; «I un bel!», on es comentaven de manera breu notícies fantàsiques o reals amb un to força sarcàstic; «Els Bens Florals», la secció de poesia entorn un tema d'actualitat, i «L'agnus dei», en la qual es feien ressó de qualsevol assumpte religiós. De manera semblant a *DIC*, a *EBN* el text es complementava de manera perfecta amb els ninots publicats.

EBN va patir especialment els efectes de la censura, atès que va ser suspès en dues ocasions per ordre del Govern central. La primera vegada es va produir arran dels «fets d'octubre» el 1934, quan va romandre censurat entre el 3 i el 27 d'octubre. La segona vegada ho va fer entre l'11 de setembre de 1935 i el 29 de gener de 1936. Reveladorament, a partir de la seva nova reaparició i fins al darrer número de la publicació, els articles polítics van aparèixer signats per primera vegada.

Ninot de *Soka* amb motiu de la reaparició del setmanari després de la segona censura, «Tornem-hi, que no ha estat res!», *EBN*, 29/1/1936, p. 1

Per esquivar la censura, el setmanari publicava en blanc allò que s'havia prohibit però el Govern central, empipat, no ho va permetre. Llavors van optar per col·locar línies de punts, fet que va provocar que *EBN* semblés més aviat un text de morse. Novament aquesta reacció va ser prohibida, així que s'optà per escriure línies escrites a l'inrevés però tacades i que, per tant, no es podien llegir. Finalment Planes va pensar que seria una bona idea suplir la censura amb una mena d'història d'Espanya per a nens de sis o set anys.⁸⁷

Objecte predilecte de les bromes del setmanari van ser la Confederació Nacional del Treball (CNT), la FAI, l'alcalde de Barcelona Jaume Aiguader (1882-1943), el doctor i membre d'ERC Josep Dencàs (1900-1965), els polítics del Partit Radical Alejandro Lerroux (1864-1949), Joan Pich i Pon (1878-1937) i Emiliano Iglesias

---

⁸⁷ Navarro, F., «Tísner, l'últim de "El Be Negre"», *L'Hora*, nº 7, 1979, p. 28.

(1878-1943), els germans Xirau i Palau (Josep, Antoni i Joaquim),⁸⁸ el doctor i també militant d'ERC Josep Antoni Trabal (1896-1980), el periodista de la Lliga Joaquim Pellicena (1881-1938) i el desconegut Ramón Pociello.⁸⁹

Els escamots de les Joventuts d'Esquerra Republicana-Estat Català (JEREC) també van ser protagonistes habituals del sarcasme d'*EBN*, fins el punt que els joves nacionalistes radicals va arribar a assaltar la impremta del setmanari a finals d'octubre de 1933. L'atac dels escamots no va ser l'únic, atès que al començament de gener de 1934 Planes va patir un intent d'agressió per part d'un grup de carlins, ofesos per una carta fictícia que publicà *EBN* sota el títol «A mis leales de la Lliga», suposadament signada per Alfons Carles i que es dirigia als integrants de la Lliga.⁹⁰

---

⁸⁸ Josep Xirau i Palau (1893-1982), jurista, Joaquim Xirau i Palau (1895-1946), filòsof, i el ja esmentat anteriorment Antoni Xirau i Palau, polític i advocat.

⁸⁹ Ramón Pociello Forradellas va ser el cap del molt minoritari Partit Republicà d'Ordre de Catalunya (PROC), fundat el juliol de 1931. El PROC, que el setmanari canvià (amb les ressonàncies evidents), per PORC, integrava gent procedent del Partit Radical, independents i també del PCR. El 1933 l'organització s'integrà a la Lliga, però un any després Pociello va abandonar el partit de Cambó per crear Renovación Catalanista Republicana. Les constants bromes sobre la figura de Pociello van provocar fins i tot l'atac d'aquest darrer a un corredor d'anuncis que s'anomenava Josep Planas (a qui li agradava, d'altra banda, que el confonguessin amb el director de *EBN*). AA.VV, «Partit Republicà d'Ordre de Catalunya» i «Renovación Catalanista Republicana», a Molas, I. (ed.), *Diccionari dels partits polítics a Catalunya. Segle XX*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2009, pp. 269 i 309.

⁹⁰ *EBN*, 10/1/1934, p. 1.

«Els màrtirs d'“El Be Negre”», *EBN*, 16/5/1933, p. 1. D'esquerra a dreta, a primera fila, Iglesias, els germans Xirau Palau, Trabal, Lerroux, Pellicena; a la segona fila, Àurea de Sarrà,⁹¹ Aiguader, Dencàs, Pich i Pon i Pociello.

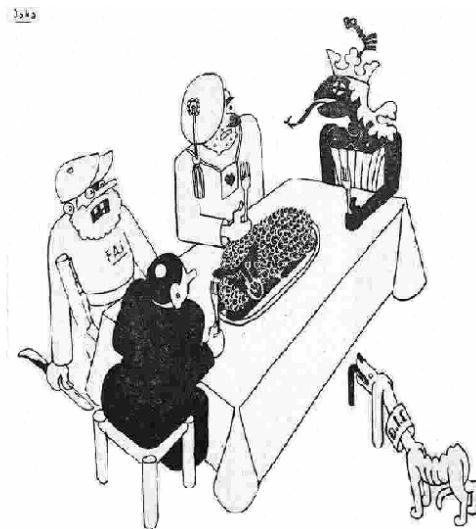
Però el setmanari mai es va acovardir per què, com deia en una columna el 8 d'agost de 1934, «no són uns esportius de la insídia i de la calúmnia. Som uns patriotes que ens servim amb una independència ferotge, de les armes peculiars que ens posa a la mà un setmanari satíric. Tot rient, rient, *El Be Negre* ha fet durant aquests tres anys una tasca de catalanisme irreductible, que és l'orgull i l'honor de la nostra carrera de periodistes».⁹² Fins i tot es burlava de setmanaris rivals com *DIC*, que era representat com un gos al

---

⁹¹ Àurea de Sarrà (1889-1974) va ser una dansarina catalana que es va fer molt popular durant la dècada de 1920, amb un especial èxit a Egipte i Grècia. Casada amb el crític d'art José Francés (1883-1964), es va retirar de l'escena el 1932. Va morir arruïnada i oblidada el 1974. Vilallonga, M., «Àurea de Sarrà, la dansarina apassionada i de vida apassionant», *Revista de Girona*, n° 180, 1997, pp. 54-59.

⁹² «Parlem seriosament, per una vegada», *EBN*, 8/8/1934, p. 1.

costat de l'Església, la FAI, els carlins i la Lliga (amb una corona al cap, en referència al seu tradicional discurs monàrquic).

La Pasqua d'«ells», «El be que s'haurien menjat més de gust», EBN, 29/3/1932, p. 4

Com ja hem comentat, des de la seva publicació *EBN* va esdevenir aviat la publicació satírica més popular durant la Segona República.⁹³ Juntament amb *GyJ*, es pot dir que van ser els dos principals setmanaris que van revitalitzar el conjunt de revistes satíriques entre 1931 i 1936. La raó de l'èxit d'*EBN* cal trobar-la sobretot en la seva independència ideològica, en la mesura que ningú s'escapava de les

---

⁹³ Una mostra de la seva popularitat va ser el sorgiment de publicacions com *Clarisme* (1933-1934), que pretenien ser la contraposició a *EBN*. *Clarisme*, dirigit i finançat pel jurista Francesc Maspons i Anglesell (1872-1966), s'orientava a la joventut i fins i tot tenia una secció anomenada «Anti-Be», a càrrec de la jove escriptora Mercè Rodoreda (1908-1983). Veure Porta, R., «Mercè Rodoreda i el periodisme satíric. “Clarisme” i “El Be Negre” (1933-1935), *Serra d'Or*, n° 463-464, 1998, pp. 52-54.

seves crítiques ferotges, inclòs el PCR/ACR.⁹⁴ Aquesta posició antimaniquera es traduia en un humor corrosiu i culte que criticava a tothom. L'èxit de *EBN* potser estava en què, com va escriure Llates, «haviem trobat el punt on el cos social volia que el gratessin, i que l'estat d'ànim que ens havia empès cap aquell estil de sàtira era el de molts catalans».⁹⁵

Alhora, l'ús d'un català a peu de carrer (a diferència del què empraven publicacions veteranes com *LCdG* i *LEdT*) i la seva modernitat compositiva, van fer que el setmanari arribés a gaudir d'un tiratge molt destacat (com hem vist anteriorment, entre 15.000 i 20.000 exemplars). Excepcionalment va tenir alguna edició més elevada, com per exemple el número 105 imprès de color blau que, dedicat al nomenament de Companys com a ministre de Marina el juny de 1933, va arribar als 80.000 exemplars.⁹⁶

Reveladorament, el 1979 va haver un intent per ressuscitar el mític setmanari republicà, aquesta vegada sota el títol *Amb Potes Rosses*, però va fracassar comercialment. En qualsevol cas, no deixa de ser curiós que el nou setmanari fos més tou i «responsable» amb la classe política dels anys setanta del segle passat, del que ho havia estat en el passat.

---

⁹⁴ Canosa, F., *El somni d'una societat i d'un periodisme. La televisió de paper (1931-1936)*, tesi doctoral, Universitat Ramon Llull, 2005, p. 270.

⁹⁵ Llates, R., *Ésser català...op.cit.*, p. 66.

⁹⁶ Solà i Dachs, L, *El Be Negre...op.cit.*, vol. I, p. 19.

Gracia y Justicia

GyJ va ser un setmanari madrileny de tendència dretana, catòlica i monàrquica que es definia com «órgano extremista de humorismo nacional», tot i que a partir del 16 d'abril de 1932 va canviar aquesta darrera denominació per la de «popular». La publicació satírica tenia com a objectiu fer front a l'esquerranisme i al laïcisme del nou règim (de manera semblant a *DIC*) i aconseguir la seva erosió institucional.

El lema del setmanari era «predicar la Justicia y hacerlo con Gracia». La revista s'imprimia al nº 4 del carrer madrileny Alfons XI. El seu primer número va aparèixer el 5 de setembre de 1931, i el darrer el 15 de febrer de 1936. Editat el dissabte, habitualment tenia setze pàgines. Com ja hem assenyalat amb anteritat, el seu tiratge va ser tremendament popular des dels seus inicis, fins al punt que va arribar a gaudir de xifres sense precedents a la premsa satírica.

El setmanari va sorgir per iniciativa de l'Editorial Catòlica, dirigida pels germans càntabres Francisco Herrera Oria (?) i Ángel Herrera Oria (1886-1968).⁹⁷ Ángel H.O. va ser sacerdot, fundador el 1909 (al costat del jesuïta Ángel Ayala) de la influent «Asociación Cató-

---

⁹⁷ Per a alguns catòlics resultava difícil entendre que la mateixa editorial que publicava *GyJ*, fos la mateixa que imprimia *El Debate*. El periodista anglès i Henry Buckley, corresponsal del diari *The Daily Telegraph* durant la Guerra Civil i catòlic, assegurava al seu llibre *Life and death of the Second Republic* (publicat el 1940) que «yo me negaba a creer que ese panfleto vulgar lo publicara la misma editorial católica que sacaba *El Debate*. Pero así me lo confirmó uno de los que trabajan en la editorial, que tuvo al menos el buen gusto de decir que estaba totalmente avergonzado de ello y que había pedido a los editores que retiraran del mercado dicha publicación». Buckley, H., *Vida y muerte de la República española*, Madrid, Espasa, 2004, p. 81.

lica Nacional de Propagandistas» (A.C.N.P.) i director del diari conservador *El Debate* (editat per la mateixa Editorial Catòlica) entre 1911 i 1933.⁹⁸

En el fons, la creació de *GyJ* responia a l'intent per part d'un sector de les dretes més catòliques de contrarestar l'èxit de les revistes satíriques d'esquerres (amb especial incidència a Catalunya, on a *LCdG* i *LEdT* s'afegia la popularitat d'*EBN*) i, en particular, a la reeixida i molt veterana publicació anticlerical *La Traca*.

GyJ sempre va estar sota la direcció del periodista d'origen canari Manuel Delgado Barreto.⁹⁹ Barreto va ser nomenat diputat a Corts el març de 1914, sent escollit per la circumscripció de Canàries que representava al maurisme i, novament, el juny 1919, quan va repetir la mateixa elecció. També va ser representant de les Organitzacions Provincials de la Unión Patriótica (el partit impulsat per Miguel Primo de Rivera el 1924) a Tenerife entre setembre de 1927 i febrer de 1930.¹⁰⁰ Durant aquesta etapa, va compaginar el seu escàs càrrec polític amb la seva molt destacada vessant periodística.

Delgado Barreto va editar el molt popular setmanari humorístic *El Mentidero* entre 1913 i 1921, que arribà fins als 200.000 exemplars i que intentà ressuscitar el juliol de 1936, però del que només va poder publicar dos números;¹⁰¹ la sicalíptica *El Viejo Verde* (1913);

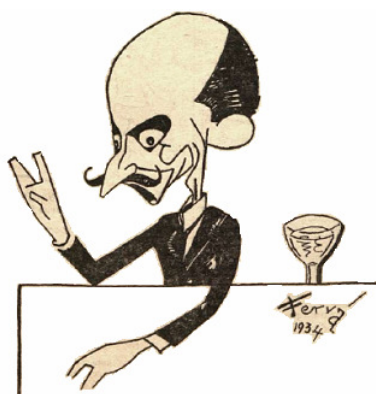
⁹⁸ Peña González, J., *El único estadista...op.cit.*, pp. 57-58.

⁹⁹ La trajectòria de Delgado Barreto a Sánchez Morales, J., *Manuel Delgado Barreto*, Santa Cruz de Tenerife, Ediciones Idea, 2008.

¹⁰⁰ Peña González, J., «Delgado Barreto, maestro del humor político», *Aportes*, n° 73-74, 2010, p. 91.

¹⁰¹ A *El Mentidero* van col.laborar el germà de Delgado Barreto, Juan Delgado Barreto i els ninotaires Francisco López Rubio (1895-1965) i Gaspar Fernández

el diari maurista *La Acción* (1916-1924); el setmanari gràfic profeixista *La Camisa Negra* (que només va editar un únic número el 16 de desembre de 1932),¹⁰² i el diari *La Nación* (òrgan de premsa oficial durant la Dictadura de Primo de Rivera), que va dirigir entre 1925 i 1936. Amb la caiguda de la Dictadura, *La Nación* va perdre un gran nombre de lectors, fet que va portar a Delgado Barreto a la cerca de nova ajuda per fundar una altra publicació paral·lela, que acabà sent la pròpia *GyJ*.

Caricatura de Delgado Barreto per Fervá, *GyJ* 9/6/1934, p. 7

---

de la Reguera *Areuger* (1936-?), del que parlarem més endavant. Gómez Aparicio, P., *Historia del periodismo español. De las guerras coloniales a la Dictadura*, Madrid, Editora Nacional, 1974, p. 391.

¹⁰² González Calleja, E., *La razón de la fuerza. Orden público, subversión y violencia política en la España de la Restauración (1875-1917)*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1998, p. 511. *La Camisa Negra* formava part d'un projecte colpista impulsat per sectors mauristes i alguns dirigents de la patronal madrilenya que pretenia la creació d'un moviment feixista anomenat *Legión Nacional*, integrat per ex-combatents de la guerra d'Àfrica. Veure Gil Pecharromán, J., *Conservadores subversivos. La derecha autoritaria alfonsina (1913-1936)*, Madrid, Eudema, 1994, p. 33; Ucelay-Da Cal, E., «Los orígenes del fascismo en España: el militarismo», a Riquer, B. de; Solé i Espinet, F. (eds.), , *Josep Fontana. Història i projecte social. Reconeixement a una trajectòria*, Barcelona, 2004, p. 1395.

L'any 1930 Barreto va ser el fundador, al costat del Dr. José María Albiñana (1883-1936), de la formació política monàrquica ultradretana Partido Nacionalista Español (PNE).¹⁰³ Arran de la proclamació de la República, Delgado Barreto va convertir *La Nación* en la caixa de ressonància de la Unión Monárquica Nacional (UMN), partit primorriverista creat el juliol de 1930 per impuls de Rafael Benjumea y Burín (1876-1952), conde de Guadalhorce, i José Calvo Sotelo (1893-1936), ambdós ex-ministres del Dictador. De fet, la nova UMN (que adoptava el mateix nom que la UMN catalana originària, creada el 1919 al voltant de l'industrial terrassenc Alfons Sala), va ser creada en bona mesura després de la desaparició el 1930 de la Unión Patriótica.¹⁰⁴

Amb el pas del temps, Delgado Barreto, partidari d'un règim monàrquic autoritari, es va apropar als sectors més radicals de la dreta espanyola. Fins i tot es va presentar a les eleccions legislatives de novembre de 1933 com a candidat per Renovación Española (RE), el partit monàrquic creat el 1933 per Calvo Sotelo, però va ser derrotat.

Barreto va ser també el director del molt efímer setmanari *El Fascio* (1933), que només va editar un únic número. Finalment, el 20 de maig de 1936 va ser detingut a casa seva, posteriorment empresonat i afusellat a començaments de novembre, possiblement a la localitat de Paracuellos del Jarama o en un dels cementeris madrilenys.

---

¹⁰³ Sobre la figura del doctor Albiñana veure Gil Pecharromán, J., *Sobre España inmortal, sólo Dios: José María Albiñana y el Partido Nacionalista Español, 1930-1937*, Madrid, Universidad Nacional de Educación a Distancia, 2000.

¹⁰⁴ Marcet, X., «Unión Monárquica Nacional», a Molas, I. (ed.), *Diccionari... op.cit.*, pp. 326-328.

GyJ es va significar per la gran qualitat dels seus ninotaires, entre els quals van sobresortir Gaspar Fernández de la Reguera *Areuger*, Ricardo García López *K-Hito* (1890-1984), Joaquín de Alba *Kin* (1912-1983) i Antonio Orbegozo (1908-?).

D'una banda, *Areuger*, possiblement el dibuixant més característic de *GyJ*, s'encarregava de la realització de la gran majoria de portades, que apareixien a tres colors (vermell, negre i sèpia).

D'altra banda, *K-Hito* havia destacat anteriorment per haver estat un dels fundadors de la renovadora revista humorística madrilenya *Gutiérrez* (1927-1935), que a partir de la proclamació de la Segona República va abandonar el seu tradicional *humor per l'humor* i es va passar a la sàtira política. Aquesta *conversió* va ser aprofitada per *EBN* per ironitzar amb l'antirrepublicanisme de *K-Hito* i la seva intransigent oposició a l'estatut català.

Gent amiga, «Ni K.Hito ni pongo rey, pero ayudo a mi señor», *EBN*, 9/8/1932, p. 1

A *GyJ* era evident que el text es subordinava al treball artístic dels ninotaires. Alhora, es pot afirmar que a *GyJ* (a diferència per exemple d'*EBN*), atès la tradicional dinàmica de recepció d'immigrants que Madrid sempre ha tingut, es trobava més oberta a acollir col·laboradors d'arreu del país, amb independència del seu origen geogràfic o social. En conseqüència, els ninotaires que dibuixaven al setmanari madrileny gaudien d'una plataforma més experimental i, professionalment, més accessible en el seu treball.

Capçalera habitual de *GyJ*

GyJ va donar el seu suport als grups monàrquics, a la CEDA i als primers grups feixistes espanyols. El recolzament polític, però, no va ser mai un recolzament incondicional, sinó que (de manera semblant a *DIC*) en funció de les circumstàncies polítiques, el setmanari va expressar el seu posicionament en favor d'un o altre partit polític. El que si va fer sempre va ser mostrar una veritable obsessió per la francmaçoneria, sent un gran difusor de la fórmula «contuberni judeo-maçònic», que associava amb els polítics republicans. Paral·lelament, el setmanari madrileny va anar adquirint amb el pas del temps un to obertament antisemita.

Durant els seus inicis, *GyJ* va concentrar les seves crítiques en polítics com Niceto Alcalá-Zamora (1877-1949), fins el punt que un dels protagonistes del setmanari era un ordenança anomenat «Aniceto Chinchón y Extremadura», i Alejandro Lerroux (1864-1949). Però aviat la figura d'Azaña va esdevenir el protagonista habitual i omnipresent dels seus atacs humorístics. La prova estava en que Azaña va ocupar gairebé la meitat de les portades del setmanari.¹⁰⁵ En realitat, aquest no va ser un aspecte exclusiu del setmanari anti-republicà, doncs el polític i intel·lectual oriünd d'Alcalá d'Henares va ser el *blanc* predilecte de la premsa gràfica durant la Segona República, ja fos de dretes o d'esquerres. Aquest darrer podia ser el cas de *La Traca*.¹⁰⁶

La Traca, 2/4/1932, p. 1

---

¹⁰⁵ S'han arribat a comptabilitzar 1.296 referències visuals d'Azaña a la revista. Martín Sánchez, I., «La caricatura política durante la II República. *El Debate*, *El Siglo Futuro* i *Gracia y Justicia*...*op.cit.*, p. 216. La visió d'Azaña a *GyJ* a Peña González, J., *El único estadista...op.cit.*; Pich Mitjana, J.; Contreras, J., «La perspectiva distorsionada d'Azaña, "l'amic de Catalunya", i de l'autogovern català a "Gracia y Justicia. Órgano extremista del humorismo nacional"...*op.cit.*

¹⁰⁶ Domingo, J., «Azaña y la prensa satírica de su época», a Marco, J.M. (comis.), *Azaña*, catàleg de la Exposición del Palacio de Cristal de Madrid (noviembre 1990-enero 1991), Madrid, Ministerio de Cultura, 1990, pp. 325-329.

GyJ també es va destacar per les contínues crítiques al nacionalisme català, a l'*enxufisme* de les esquerres, a l'anticlericalisme i, reflectint el seu antiparlamentarisme, als diputats del Congrés.¹⁰⁷

Ninot representant a Macià i Ventura Gassol (1893-1980), *GyJ*, 9/1/1932, p. 10

Pocs dies abans del cop militar del general José Sanjurjo (1872-1936) l'agost de 1932, *GyJ* va ser prohibida entre el 6 d'agost i el 3 de desembre de 1932. Però el seu infatigable director va decidir editar una altra setmanari satíric (igualmente corrosiu) anomenat

¹⁰⁷ El setmanari també acostumava a representar *Juan Español*, una figura creada pel dibuixant Lluís Bagaria (1882-1940) que, vestit amb un barret cordovès, era el reflex de la voluntat popular i víctima passiva de tot el que succeïa al seu voltant. Elorza, A., *Luis Bagaria...op.cit.*, p. 161.

Bromas y Veras, que es va publicar entre el 20 d'octubre de 1932 i el 2 de març de 1933.

Capçalera de *Bromas y Veras*, 1/12/1932.¹⁰⁸

La nova publicació, lluny de moderar el to antiesquerrà i antidemocràtic propi de *GyJ*, va agafar el seu relleu, amb l'afegit que cada vegada tenia més *tics* feixistes. Al setmanari, a més, van col.laborar ninotaires com *Areuger* o *Kin*.

---

¹⁰⁸ La capçalera de *Bromas y Veras* s'assemblava molt a la del setmanari argentí *Caras y Caretas* (1898-1941).

Altres publicacions satíriques

Per realitzar aquesta tesi, també s'han consultat altres publicacions satíriques, com *LCdG*, *LEdT*, *Estampa*, *El Considerat*, *El Lliri Blanc*, *Gràcia-Rambles*, *Després* i *La Semana*.

La Campana de Gràcia i *L'Esquella de la Torratxa*, els dos veterans setmanaris republicans ens permeten omplir els buits cronològics de les publicacions estudiades, com podrien ser, per exemple, els primers mesos de la Segona República. En realitat, inicialment es va pensar en utilitzar també aquestes publicacions com objecte principal de la tesi, però el cert és que tots dos setmanaris van arribar als anys 30 sense la influència gràfica que abans havien tingut i amb una temàtica que girava reiteradament al voltant de l'anticlericalisme (com feia també *La Traca*).

La Campana de Gràcia

LCdG va ser el setmanari més veterà de la premsa catalana. Entre el seu primer número, editat el 8 de maig de 1870, i el darrer, que va sortir el 12 d'octubre de 1934, van transcórrer més de sis dècades. Es tracta d'una publicació satírica republicana, anticlerical i federalista, el sorgiment de la qual està vinculat al barri de Gràcia de Barcelona. Amb motiu d'un reclutament militar de joves l'abril de 1870, la població d'aquest barri va oposar la seva resistència, fet que va donar lloc a la coneguda com «Revolta de les Quintes» que

acabà amb més de vint morts i la declaració de l'estat de setge per part del Govern.¹⁰⁹

En resposta a aquests esdeveniments i a proposta del polític republicà federal Valentí Almirall (1841-1904), López Bernagossi va publicar el 5 de maig el primer número d'un setmanari que portava el nom de *LCdG*, en record a la campana que havia cridat a la resistència durant el conflicte militar i que havia estat bombardejada. L'objectiu de la nova publicació, que sortia el dissabte, era difondre l'ideari republicanofederal entre les classes populars catalanes.

Detall de la capçalera inicial de *LCdG*, mantinguda entre el 8/5/1870 i el 20/11/1870

La publicació va estar suspesa entre els anys 1872 i 1879, però López Bernagossi va optar per editar un altre setmanari, *LEdT*. Després de la seva reaparició, *LCdG* va estar dirigida per Josep Roca i

---

¹⁰⁹ Pich i Mitjana, J., *Federalisme i catalanisme: Valentí Almirall i Llozer (1841-1904)*, Vic, Eumo, 2004, pp. 135-136. Per un testimoni coetani dels esdeveniments veure el fullet de Roca i Roca, Josep, *La contribución de sangre. Relación detallada de los sucesos ocurridos en Barcelona y pueblos circunvecinos en la última insurrección (abril de 1870)*, Barcelona, Taller d'Història de Gràcia, Ajuntament de Barcelona, 2004.

Roca (1848-1924) entre els anys 1879 i 1908. Al setmanari van col·laborar alguns dels dibuixants més notables de la seva època, com Eusebi Planas (1833-1897), Manuel Moliné i Muns (1833-1901), Apelles Mestres (1854-1936) i Josep Costa Ferrer *Picarol* (1876-1971).

Amb la sortida del número («batallada» en paraules de la pròpia publicació) 3284, corresponent al 2 de juliol de 1932, *LCdG* va iniciar una nova etapa en la qual, sota la direcció de Joan Puig i Ferrer (1882-1956), va quedar adscrita a ERC.¹¹⁰ Amb l'arribada de la República va esdevenir una publicació més doctrinal i política que no pas satírica, potser perquè «com que han triomfat les idees republicanes que al llarg de molts decennis ha defensat, *La Campana de Gràcia* perd la seva antiga raó de ser i no troba un nou camp en el qual poder fer la seva reconversió periodística».¹¹¹

Durant aquesta etapa es van incorporar nous ninotaires com Josep Robert i Picariu (1870-1940) Alfons Vila *Shum* (1887-1967), Ramon Roqueta (1888-1933), Lluís Elias i Bracons *Anem* (1896-1953), Alfred Pascual Benigani (1902-1995), Josep Bartolí (1910-1995) o Melcior Niubó i Santdiumenge *Niu* (1912-).

Al llarg de la seva història, les crítiques del setmanari es van centrar en les dretes i sobretot en els sectors eclesiàstics, la presència dels quals es va fer omnipresent. Adreçada a un públic menestral i obrer,

---

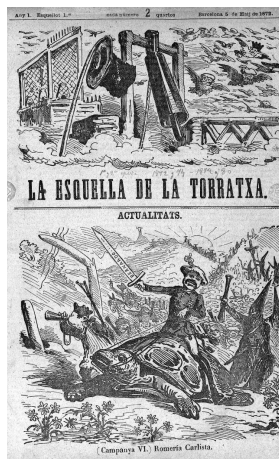
¹¹⁰ Capdevila, J., «Dibuixant amb l'Esquerra. Ninotaries de la premsa d'ERC durant la República», *Gazeta*, nº 2, 2010, p. 47.

¹¹¹ Cadena, Josep Maria, «Revistes i publicacions d'humor en català (1841-1939), a AA.VV., *Il·lustradors a Catalunya (1841-1939)*, Barcelona, Nadala Fundació Jaume I, 1995, p. 54.

LCdG sempre va donar preferència a les qüestions de política espanyola, però també va donar cabuda als afers internacionals.

L'Esquella de la Torratxa

Com hem vist, *LEdT* va publicar el seu primer número el 6 de maig de 1872, en substitució de *LCdG*, en aquell moment suspesa per ordre del Govern. Aquesta situació de censura va portar a l'inquiet López Bernagossi a exclamar que «ja que no volen sentir campanades, ara sentiran esquellots», en referència a la censura i al bombardeig del campanar de la vil.la de Gràcia durant la insurrecció de les quintes el 1870. La nova publicació també va ser censurada el 1874, però a partir de 1879 va emprendre una continuïtat que durà fins el seu darrer número (el 3096), aparegut el 6 de gener de 1939. Igual que *LCdG*, *LEdT* va ser un setmanari satíric de to anticlerical i republicà, que va estar primer sota la direcció de Roca i Roca (fins 1907) i, posteriorment, de Prudenci Betrana (1867-1941) i Màrius Aguilar.

Primer número de *LEdT* 5/5/1872

El setmanari sortia al carrer el divendres i, des de l'any 1889 fins el 1925 va editar també un almanac, que només va reaparèixer posteriorment el 1932. A diferència de *LCdG*, *LEdT* va centrar la seva atenció informativa en la vida municipal barcelonina, alhora que va dedicar una atenció especial a l'actualitat literària, teatral i musical de la capital catalana.

Capçalera creada per A. Mestres al primer número després de la seva prohibició. *LEdT*, 19/1/1879

A les pàgines del setmanari van col·laborar dibuixants tan rellevants com els ja esmentats Moliné (que es va convertir en el seu caricaturista principal entre 1879 i 1901), Mestres i *Picarol*. Precisament *Picarol* va donar a conèixer la seva criatura gràfica més popular, «el senyor Esteve», a *LEdT* el març de 1913.

Símbol de la doble moral burgesa, «el senyor Esteve» (que no tenia a veure amb el personatge de l'obra de Santiago Rusiñol), era conservador, pesseter i catòlic (tret que no li impedia tenir una amant) i era representat com un home gras, amb ulleres negres i un barret de copa alta.¹¹²

---

¹¹² Torres Planells, S., *Josep Costa Ferrer...op.cit.*, p. 117.

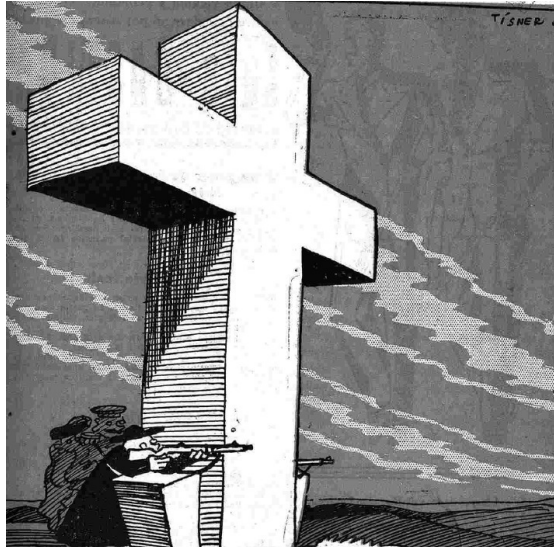

Primera aparició del *senyor Esteve* a *LEdT*, 21/3/1913, p. 193

LEdT també va acollir el treball de dibuixants més joves com *Apa*, Ricard Opisso (1880-1966), Romà Bonet i Sintes *Bon* (1886-1966), Bagaria, Passarell, Andreu Dameson (1897-1968) o Jaume Juez i Castellà *Xirinius* (1906-2002).

Arran de la mort d'Antonio López (fill de Bernagossi) l'any 1931, *LEdT* va entrar en una etapa de decadència. Posteriorment, coincidint amb l'esclat de la Guerra Civil, el setmanari va passar a mans de la Unió General de Treballadors (UGT), que encarregà la seva confecció al Sindicat de Dibuixants Professionals. Durant aquesta etapa *LEdT* va conèixer un moment de gran creativitat artística gràcies a la col.laboració de ninotaires com Pere Calders *Kalders* (1912-1994), aleshores també escriptor, i *Tisner*, tots dos cunyats.

«Sota el signe de la creu», un dels dibuixos més coneguts de Tísner a *LEdT* durant l'etapa de la Guerra Civil, 21/8/1936, p. 1

Estampa

Estampa, editada entre 1928 i 1938, va ser una revista madrilenya setmanal il·lustrada de reportatges sobre cròniques d'actualitat nacional i internacional amb reproduccions gràfiques de gran qualitat. La revista va ser fundada i dirigida pel periodista i empresari Luis Montiel Balanzat (1884-1976), també impulsor del diari *Ahora* (1930-1936). *Estampa* va tenir un tiratge de 200.000 exemplars, xifra semblant a la de les seves competidores *Blanco y Negro* i *Nuevo Mundo*. Significadament, *Estampa* no va adoptar cap compromís polític o ideològic clar, doncs pretenia arribar al major nombre de lectors i esdevenir, d'aquesta manera, una publicació de masses.

Estampa

Revista Gráfica = Paseo de San Vicente, 18 = MAJORIO

Director:
Propietario:
Luis Montiel
Redactor-jefe:
Vicente
Sánchez Ocaña

Capçalera d'Estampa, 11/7/1931.

La revista va prestar una atenció especial al paper de la dona en la societat, però sobretot es va destacar per les seves nombroses fotografies. La publicació també va tenir un lloc per al dibuix, on va sobresortir el ninotaire Enrique Martínez de Echevarría *Echea* (1885-1959), qui retratava sarcàsticament l'actualitat política a la seva secció, anomenada «Aleluyas semanales de los hechos nacionales».

El Considerat

El Considerat va ser un setmanari humorístic sorgit en defensa de les posicions polítiques de la Lliga Regionalista/Catalana. Només va editar 16 números, entre el 18 de novembre de 1932 (és a dir, dos dies abans de les primeres eleccions al Parlament català) i el 3 de març de 1933. El dia de sortida era el divendres.

Capçalera del primer número d'El Considerat, 18/11/1933.

Gràcia-Rambles

El setmanari *Gràcia-Rambles* només va publicar cinc números, que s'editaven el dissabte, entre 17 de març de 1934 i 14 d'abril de 1934. Tenia un format molt semblant a *EBN*, en bona mesura perquè alguns dels seus col.laboradors, com *Tísner*, *Soka* o *Guasp*, eren també dibuixants de la publicació dirigida per *Planes*.

Capçalera del primer número de *Gràcia-Rambles*, 17/3/1934

El Lliri Blanc

El Lliri Blanc també va editar només 5 números, entre el 24 de març de 1934 i el 21 d'abril de 1934. Era un setmanari humorístic que es dedicava sobretot a combatre els polítics d'ERC. Entre els seus col.laboradors hi havia ninotaires tan importants com *Castanys* (que aleshores ja havia abandonat *EBN*), *Junceda*, *Cornet* i *Opisso*.

Capçalera del darrer número d'*El Lliri Blanc*, 21/4/1934

Les vides efímeres de *Gràcia-Rambles* i *El Lliri Blanc* van ser motiu de broma per part d'*EBN*, que veia com apareixien i desapareixien setmanaris en qüestió de mesos.

«El Be: Passi-ho bé tinguin!», *EBN*, 25/4/1934, p. 2

Després

Després va ser un setmanari de títol revelador que, impulsat per la Lliga amb posterioritat als «fets d'octubre» el 1934, pretenia orientar les joventuts catalans en un sentit republicà i conservador. La redacció estava integrada, entre d'altres, per Estelrich, l'economista Josep Maria Tallada (1884-1946) i, novament, Castanys. *Després* es va editar entre el 20 d'octubre de 1934 i el 12 de febrer de 1936.

Capçalera del primer número de *Després*, 20/10/1934.

La Semana

La Semana, subtitulada *Resumen humorístico de la vida española*, va néixer com un intent per contrarestar la popularitat de la molt dretana *GyJ*. Es tracta d'un setmanari de simpaties esquerranes però que, de manera semblant a *EBN*, criticava a tothom, tot i que ho feia amb un to respectuós amb l'adversari polític. Es va editar entre el 22 de juny i el 14 de setembre de 1934. *La Semana* comptava amb una nòmina de pocs dibuixants, però de gran qualitat.

Capçalera de *La Semana*, 22/6/1934

PRIMERA PART. DE LA PROCLAMACIÓ DE LA REPÚBLICA A LA VISITA D'AZAÑA A CATALUNYA (ABRIL 1931-SETEMBRE 1932)

El darrer Govern del regnat d'Alfons XIII (1886-1941), presidit per l'almirall Juan Bautista Aznar (1860-1933), va aprovar la convocatòria d'eleccions municipals pel dia 12 d'abril (amb la idea que serien les menys arriscades per assegurar la supervivència del règim), de manera que les generals tindrien lloc el dia 3 de maig, a fi que les Corts es poguessin constituir el 25 de juny.

La victòria de les candidatures republicanes en 41 de les 50 capitals de província a les eleccions municipals va ser interpretada pels adversaris del rei com el triomf *moral* del vot urbà sobre el vot de les zones rurals. El monarca, a més, no podia abdicar ni en favor del seu primogènit, el príncep Alfonso (1907-1938), que era hemofilic, ni en el seu segon, l'infant Jaime (1908-1975), que era sordmut. Igualment, en cas d'haver donat aquest pas ho hauria d'haver fet davant les Corts, tancades des de feia set anys.

D'aquesta manera, i davant la inhiçió del cap de la Guàrdia Civil, el general Sanjurjo, el mateix 14 d'abril el Govern va rebutjar un solució de força i es va preparar la sortida del monarca del país sense haver abdicat formalment.¹¹³ Per a les publicacions republicanes,

---

¹¹³ Casals, X. (assessorat per E. Ucelay-Da Cal), «14 d'abril de 1931. ¿Jaque mate al rey?», *Clio*, núm.54, abril 2006, pp. 21-29. Reveladorament, Sanjurjo havia estat l'únic militar que va secundar Primo de Rivera durant el cop del 13 setembre de 1923. Un llibre hagiogràfic escrit per un dels seus familiars, Sacanell Ruiz de Apodaca, E., *El General Sanjurjo, héroe y víctima. El militar que pudo evitar la dictadura franquista*, Madrid, La Esfera de los Libros, 2004.

com *LEdT*, els monàrquics s'havien quedat sense futur polític (almenys a curt termini).

Espanya és monàrquica «-Què és un naufragi, això?
-Sí: el dels regidors monàrquics, que han anat a l'aigua», *LEdT*, 17/4/1931, p. 251

Les crítiques als polítics del règim anterior

La instauració de la República el 14 d'abril de 1931 va portar els setmanaris humorístics a desfermar una campanya propagandística contra els considerats *enemics* del nou règim. En aquesta línia, les crítiques es van centrar sobretot en les figures d'Alfons XIII, els militars Dámaso Berenguer (1873-1953) i Severiano Martínez Anido (1862-1938), i el polític Cambó.

El dibuixant Elias i Bracons *Anem* va publicar un expressiu ninot a *LEdT*, en el que presentava els seus particulars *quatre genets de l'Apocalipsi*: Berenguer, amb el seus peculiars bigotis; el rei exiliat, qui portava una bossa plena de diners, en referència al seu suposat enriquiment (des del seu coronament el 1902, fins al 1931, Alfons

XIII havia triplicat la seva fortuna personal, de manera que encara que no era un gran milionari, disposava d'un capital considerable per l'època);¹¹⁴ Anido, que apareixia fent ostentació de la «Ley de fugas», practicada durant el seu càrrec com a Governador civil de Barcelona entre 1920 i 1922, i Álvaro de Figueroa y Torres, comte de Romanones (1863-1950), president de Govern en diverses ocasions durant la Monarquia.

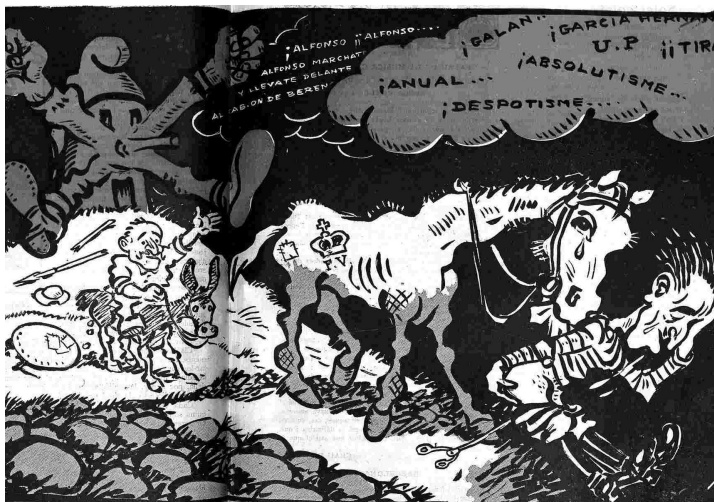
L'EdT, 15/5/1931, p. 313

---

¹¹⁴ Cardona, G., *Alfonso XIII. El rey de espadas*, Barcelona, Planeta, 2010, p. 307. Alfons XIII va ser posteriorment objecte d'una investigació per part d'una comissió que el 12 de novembre de 1931 va dictar la seva culpabilitat *in absentia* per la seva responsabilitat al cop militar de 1923 i a les guerres del Marroc. També es va decretar la incautació dels seus béns però només es va poder intervenir una petita part. La declaració completa al llibre citat de Cardona, pp. 312-313.

El monarca borbònic va ser objecte predilecte de les publicacions satíriques. Els republicans volia difondre la idea que, arran els inesperats resultats de les eleccions municipals, s'havia deixat enrere un passat marcat per un règim polític amb greus mancances democràtiques i, encara més greu, una dictadura recent (1923-1930/1) que havia posat al descobert la inviabilitat de la pròpia institució monàrquica.

LEdT, per exemple, no dubtava en presentar a Alfons XIII com un desventurat «Quixot» que, secundat per Romanones com a nou «Sancho Panza», havia estat derrotat pel seu despotisme i pel seu mal govern (amb especial èmfasi en el desastre militar d'Annual de 1921).¹¹⁵

L'últim amic «Ja t'ho deia jo, que això no era un molí, que era un republicanot terrible», *LEdT*, 24/4/1931, p. 265

¹¹⁵ Entre els nombrosos estudis sobre el regnat d'Alfons XIII, destaquem els de Tusell, J.; Queipo de Llano, G., *Alfonso XIII. El Rey polémico*, Madrid, Taurus, 2001; Moreno Luzón, J. (ed.), *Alfonso XIII. Un político en el trono*, Madrid, Marcial Pons, 2003; Hall, M.C., *Alfonso XIII y el ocaso de la monarquía liberal (1902-1923)*, Madrid, Alianza, 2005; Cardona, G., *Alfonso XIII...op.cit.*

Entre les pàgines de les publicacions satíriques també va ser freqüent el mal record de Martínez Anido i Berenguer. D'una banda, Martínez Anido era sobretot recordat pel seu passat tèrbol com a Governador civil de Barcelona, però també com a ministre de la Governació durant la Dictadura entre 1925 i 1929.¹¹⁶

Arran de la proclamació de la República, Anido es va exiliar a França davant la por a ser víctima de represàlies anarquistes.

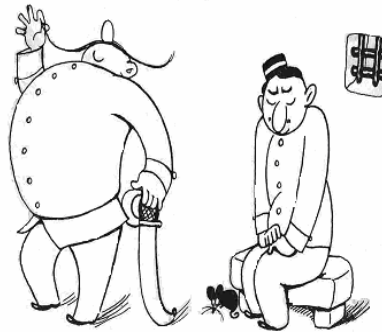
D'altra banda, Berenguer, ministre de la Guerra en el darrer Govern de la Monarquia, s'havia presentat voluntari al ministeri de Governació el 18 d'abril de 1931. Va ser detingut sota l'acusació d'haver aprovat, com a president del Govern, l'execució el 14 de desembre de 1930 dels capitans Fermín Galán (1899-1930) i Ángel García Hernández (1900-1930), sublevats a Jaca contra el règim monàrquic.

La detenció de Berenguer va ser breu, atès que el 10 de maig va quedar en llibertat. El mes de setembre, però, la «Comissió de responsabilitats» del Congrés va ordenar novament la seva detenció pel seu paper durant les guerres al Marroc.¹¹⁷

---

¹¹⁶ El fill de Martínez Anido, Roberto Martínez Baldrich (1895-1959) va ser, per cert, dibuixant.

¹¹⁷ Arrarás, J., *Historia...opc.cit.*, vol. I., p. 179. Berenguer va ser condemnat finalment pel Tribunal Suprem l'any 1932.

*L'odissea d'un bigoti «Berenguer a la presidència...
Berenguer a la presó», LEDT, 15/5/1931, p. 11*

Les publicacions *LEdT* i *LCdG* van donar una especial rellevància a la derrota electoral de la Lliga Regionalista, que va passar a ocupar un modestíssim segon pla davant l'aclaparador triomf d'ERC.¹¹⁸ Aquests dos setmanaris van insistir força en la trajectòria política de Cambó durant el règim anterior, sobretot per la seva condició d'antic ministre (Cambó havia estat ministre de Foment entre març i novembre de 1918, i de Finances entre agost de 1921 i març de 1922 dels Governos presidits pel conservador Antonio Maura).

La nit del dia 13 d'abril de 1931, Cambó s'havia traslladat a la capital madrilenya, en companyia del periodista Josep Pla (1897-1981),

---

¹¹⁸ L'evolució política i ideològica de Cambó a García Venero, M., *Vida de Cambó*, Barcelona, Aedos, 1952; Pabón, J., *Cambó*, Barcelona, Alpha, 3 vols., 1952-1969; Pla, J., *Francesc Cambó: materials per a una història. Obra completa*, vol. 25, Barcelona, Destino, 1973; Buqueras, I., *Cambó*, Espluges de Llobregat, Plaza & Janés, 1987; Jardí, E., *Cambó: perfil biogràfic*, Barcelona, Pòrtic, 1995; Riquer i Permanyer, B. de, *L'últim Cambó: 1936-1947. La dreta catalanista davant la guerra civil*, Vic, Eumo, 1996; Almendros, A., *Francesc Cambó: la forja d'un policy maker*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000; Ucelay-Da Cal, E., *El imperialismo catalán. Prat de la Riba, Cambó, D'Ors y la conquista moral de España*, Barcelona, Edhasa, 2003, i del mateix autor «Francesc Cambó: la mala suerte de un ganador», a Quiroga Fernández de Soto, A.; Arco Blanco, M.A.del (coord.), *Soldados de Dios y apóstoles de la patria*, Granada, Comares, 2010, pp. 121-150.

qui aleshores col.laborava a *La Veu de Catalunya*. Una vegada coneguts els resultats de les eleccions, el 14 d'abril de 1931 els carrers de Barcelona s'ompliren amb els crits populars de «Visca Macià i mori Cambó!», fet que accelerà la sortida de Cambó cap a París el dia 17.¹¹⁹

Durant el trajecte, el polític catalanista (tal i com va consignar posteriorment a les seves memòries) recordaria que «jo mai no havia sentit per la Monarquia una adhesió sentimental. La considerava com un òrgan d'estabilitat i fins com un mitjà perquè Espanya pogués estructurar-se en un règim d'autonomies sense que per això en patís la unitat», i afegia que «en el canvi de règim, jo no hi veia més que la probabilitat, gairebé la seguretat, d'entrar Espanya en un període caòtic».¹²⁰

En evident contrast, per a *LEdT*, el líder de la Lliga, presentat maliciosament amb trets físics *judaitzants* i una flor de lis penjant a la roba, s'havia quedat sense futur polític, per això podia recitar els cèlebres versos «Volverán las oscuras golondrinas» escrits pel poeta romàntic i també dibuixant satíric sevillà Gustavo Adolfo Bécquer (1836-1870).

---

¹¹⁹ Nadal, J.M., *Seis años con don Francisco Cambó (1930-1936). Memorias de un secretario político*, Barcelona, Alpha, 1957, pp. 92-93.

¹²⁰ Cambó, F., *Memòries (1876-1936)*, Barcelona, Edicions 62, Labutxaca, 2008, p. 596.

Cambó rimant una bequeriana «Volverán las obscuras golondrinas, y ante mis ojos pasarán; mas los días felices de mi vida, esos no volverán», LEdT, 29/5/1931, p. 347.

El fulgurant triomf electoral d'Esquerra Republicana de Catalunya i els primers xocs amb el Govern de Madrid

El mateix dia que es va proclamar la República, es va constituir el Govern provisional de la República presidit per Alcalá-Zamora i integrat per Miguel Maura (1887-1971), ministre de Governació; els socialistes Fernando de los Ríos (1879-1949), encarregat de la cartera de Justícia, Francisco Largo Caballero (1869-1946), de Treball, i Indalecio Prieto (1883-1962), d'Hisenda; els radicals Alejandro Lerroux (1864-1949), ministre d'Estat, i Diego Martínez Barrio (1883-1962), de Comunicacions; els membres del Partit Republicà Radical Socialista Marcel·lí Domingo (1884-1939), d'Instrucció Pública i Belles Arts, i Álvaro de Albornoz (1879-1954), de Foment; Azaña, membre d'Acción Republicana (AC), encarregat de Guerra; Santiago Casares Quiroga (1884-1950), membre de la Organización Republica Gallega Autónoma (ORGA) de Marina, i finalment, l'in-

tegrant del Partit Catalanista Republicà Nicolau d'Olwer, ministre d'Economia.

Picarol presentava a alguns dels membres del flamant Govern Provisional, entre ells, Alcalá-Zamora, Lerroix i Domingo al costat del polític i ex-militar Macià, en forma de ninots.

La unió fa la força, LEdT, 24/4/1931, p. 272

A Catalunya, la victòria fulgurant d'ERC a les eleccions municipals (en les que va triplicar el nombre de regidors aconseguits per la Lliga) va ser interpretada per les diferents publicacions satíriques d'esquerres com un esdeveniment que marcava un indubtable abans i després a la societat catalana que tenia la voluntat de liquidar el passat.¹²¹

---

¹²¹ Duarte, À., «El 14 d'abril i el calendari republicà», *Revista de Catalunya*, nº 271, 2011, p. 55.

ERC, organització política fundada entre el 17 i el 19 de març de 1931 (és a dir, només un mes abans dels comicis electorals), aplegava als membres del Partit Republicà Català (PRC), *L'Opinió*, Estat Català i d'altres agrupacions comarcals republicanes.¹²²

El PRC, fundat el 1917, havia integrat al seu torn en el passat al Bloc Republicà Autonomista (impulsat el 1915 per l'advocat Francesc Layret), la Joventut Republicana de Lleida (liderada pel metge Humbert Torres) i un sector procedent de la Unió Federal Nacionalista Republicana (la UFNR, creada el 1910). El PRC, presidit per Domingo, era un partit catalanista, federalista i pro-obrerista.¹²³

L'Opinió aplegava joves catalanistes al voltant del setmanari del mateix nom fundat el 1928 i, després d'una etapa de suspensió (entre setembre de 1929 i maig de 1930), esdevingut diari a partir del 6 d'abril de 1931, de cara a les eleccions municipals. La concepció federalista del grup *opinionista* es fonamentava en la convicció que Catalunya només seria lliure dins un Estat espanyol democràtic, alhora que una Espanya esquerrana no tindria futur sense el suport d'una Catalunya autònoma.¹²⁴

---

¹²² La formació d'ERC a Ucelay-Da Cal, E., «La formació d'Esquerra Republicana de Catalunya», *L'Avenç*, nº 4, 1977, pp. 59-67; «Republicanisme, separatisme i independentisme: un desequilibri exitosament sostingut», a Alquezar, R. (et al.), *Esquerra Republicana de Catalunya. 70 anys d'història (1931-2001)*, Barcelona, Columna, 2001, pp. 195-204; Sallés, A., *Quan Catalunya era d'Esquerra*, Barcelona, Edicions 62, 1986, pp. 59-69.

¹²³ Duarte, À., *Història del republicanisme a Catalunya*, Vic, Eumo, 2004, pp. 174-175; Izquierdo Ballester, S., *República i autonomia. El difícil arrelament del catalanisme d'esquerres (1904-1931)*, Catarroja, Afers, 2006, pp. 173-182.

¹²⁴ Culla, J.B., «Joan Lluhí i Vallescà o la frustració d'un laborisme»...*op.cit.*, p. 15.

Finalment, Estat Català va ser fundat per Macià el 1923, després que Acció Catalana (AC) rebutjés les seves tesis insurreccionalistes i separatistes a la Conferència Nacional Catalana celebrada un any abans.¹²⁵ Macià, diputat a les Corts de manera ininterrompuda entre 1907 i 1923, havia impulsat el 1919 la Federació Democràtica Nacionalista (FDN) amb l'objectiu d'aplegar els sectors republicans i nacionalistes al voltant d'una plataforma explícitament separatista. Arran del cop militar de Primo de Rivera, Macià va marxar a l'exili, on va preparar el seu gran projecte insurreccional basat en l'intent d'invasió militar de Catalunya des de Prats de Molló, però aquest va fracassar. Va retornar definitivament a Catalunya el 22 de març de 1931.¹²⁶

ERC no es va presentar a les eleccions municipals d'abril de 1931 amb un programa concret, sinó amb un conjunt d'idees genèriques

---

¹²⁵ Sobre Estat Català, Ucelay-Da Cal, E., *Estat Català: the strategies of separation and revolution of catalan radical nationalism: 1919-1933*, tesi doctoral inèdita, Columbia University, 1979, i del mateix autor, *El nacionalisme radical català i la resistència a la Dictadura de Primo de Rivera. 1923-1931*, tesi doctoral inèdita, Universitat Autònoma de Barcelona, 1983. Sobre la FDN veure Molas, I., "La Federació Democràtica Nacionalista (1919-1923)", Barcelona, *Recerques*, nº 4, 1974, pp. 137-153. Sobre els esdeveniments de Prats de Molló veure l'estudi de Cattini, G., *El Gran complot. Qui va traïr Macià? La trama italiana*, Barcelona, Ara Llibres, 2009.

¹²⁶ Entre la molt nombrosa bibliografia sobre Macià veure Jardí, E., *Francesc Macià: el camí de la llibertat, 1905-1931*, Barcelona, Aymà, 1977 i *Francesc Macià, president de Catalunya*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1981; Ucelay-Da Cal, E., *Francesc Macià...op.cit*; *Macià i el seu temps*, Barcelona, Diputació de Barcelona, 1985; Roig i Rosich, J.M., *Francesc Macià: de militar espanyol a independentista català (1907-1923)*, Barcelona: L'Esfera dels llibres, 2006; Arrufat, R., *Macià: la trajectòria política d'una figura excepcional en un poble que ha perdut la fe*, estudi prel. d'E.Ucelay-Da Cal, Juneda, Fonoll, 2007. Una selecció de textos del propi Macià a Roig Rosich, J.M.(ed.), *Francesc Macià. Polític, teòric, agitador. Documents (1907-1931)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de la Vicepresidència, 2010.

de caire populista i interclassista que, presentades com la síntesi política de «camp i ciutat», s'articulaven al voltant de la figura idolatrada de Macià.¹²⁷

En contrast, el PCR es va presentar com un partit de perfil moderat i catalanista. El partit encapçalat per Nicolau d'Olwer era la formació que, segons la majoria dels càlculs, estava cridada a establir l'hegemonia política a Catalunya davant la crisi de legitimitat de la Lliga i la incògnita política d'ERC. Aquesta confiança de sentir-se futurs triomfadors va portar al partit de Nicolau d'Olwer a rebutjar fins i tot l'oferta d'aliança electoral que li va oferir l'Esquerra.

Finalment, el PCR no va obtenir cap regidor a la ciutat de Barcelona.¹²⁸ De fet es va convertir en la quarta força política per darrera fins i tot de la coalició republicano-socialista.¹²⁹ L'enorme fracàs que el PCR patí a Barcelona va ocultar, però, els bons resultats que obtingué a localitats com Girona capital, Terrassa, Vic i Manresa.¹³⁰ En qualsevol cas, Nicolau d'Olwer, malgrat la derrota inesperada, estava convençut que, segons la seva predicció, ERC s'abocaria a un ràpid desgast en el poder per la seva inexperiència política i per les lluites internes que existien en el si de la formació; llavors, seria el moment d'agafar el relleu per prendre les regnes del país.¹³¹

---

¹²⁷ Ucelay-Da Cal, E., *La Catalunya populista...op.cit.*, p. 124.

¹²⁸ Baras, M., *Acció Catalana...op.cit.*, p. 122.

¹²⁹ Sallés, A., *Quan Catalunya...op.cit.*, p. 74.

¹³⁰ Ucelay-Da Cal, E., «Las raíces del 14 de abril en Cataluña», *Historia Contemporánea*, nº 1, 1988, p. 88.

¹³¹ Duarte, À., *Republicans jugant amb foc. De Lluís Companys a Josep Tarradellas*, Barcelona, L'Esfera dels Llibres, 2006, p. 143.

Una setmana després de les eleccions, el periodista empordanès Agustí Calvet *Gaziel* (1887-1964) escrivia a *La Vanguardia* que el PCR havia comès, al seu parer, dos errors imperdonables que explicaven la seva derrota, a saber, «el primero de esos errores consistió en fabricar con los propios medios de ACR la aureola de Macià, y una vez fabricada, desentenderse del aureolado y del mágico resplandor que su figura tenía ante el pueblo. Un verdadero político, o la habría combatido desde un principio, o la habría alzado y manejado hasta el fin, como una incomparable bandera; y por debajo de sus ondeantes pliegues tremolando al viento, se hubiera servido del entusiasmo popular levantado a su paso [...] El otro error suyo estriba en un viejo defecto del puritanismo catalanista: estrechez de horizontes, ensimismamiento. En unos instantes en que España vibró como no vibró jamás, Acció Catalana Republicana se empeñó en constituirse en tertulia aparte, en aislarse del mundo circundante, en no verse y contemplarse más que a sí misma, descartando a Macià, dando por agonizante el radicalismo barcelonés y cerrando ventanas y puertas a todo contacto “forastero”, por afín que fuese».¹³²

Tornant a la jornada del 14 d'abril, Companys, després de fer-se fàcilment amb la vara de l'alcaldia, va proclamar, a dos quarts i cinc de dues i des del balcó de l'Ajuntament de Barcelona la «República Federal Espanyola».¹³³ Una hora després, Macià, molest per l'acció

---

¹³² *Gaziel*, «Unas cuantas verdades», *La Vanguardia*, 21/04/1931, p. 7.

¹³³ Companys havia estat escollit regidor de l'Ajuntament el 1917 pel PRC. Des d'aquesta època havia reforçat els vincles amb els grups anarcosindicalistes. El 1922 havia participat en la fundació del sindicat Unió de Rabassaires i el 1929 i 1930 es va implicar també en els dos cops frustats contra la Dictadura de Primo i la Monarquia. La figura de Companys a Ossorio y Gallardo, Á., *Vida y sacrificio de Companys*, Barcelona, Nova Terra, 1976; Poblet, J.M., *Vida i mort de Lluís*

de Companys, va declarar des del mateix emplaçament l'«Estat Català, que amb tota cordialitat procurarem integrar a la Federació de les Repúbliques Ibèriques». Pocs minuts després, ja des del balcó de la Diputació Provincial i amb alguna variació conceptual, *L'Avi* va tornar a proclamar l'«Estat Català sota el règim d'una República Catalana que lliurement i amb tota cordialitat anhela i demana als altres pobles d'Espanya llur col.laboració en la creació d'una confederació de pobles ibèrics».¹³⁴

Tot seguit, quan ningú encara tenia clar quina seria l'estructura estatal del nou règim, Macià va formar un Govern de la República Catalana el dia 17 d'abril. Però l'experiència va ser efímera, atès que després d'una negociació amb els ministres F. de los Ríos, Domingo i Nicolau d'Olwer, aquest Govern va ser substituït per la «Generalitat» (concepte que, d'altra banda, en castellà no volia dir res). A canvi, s'obria la porta a un estatut autonòmic per Catalunya.¹³⁵

Com a mostra d'agraïment a aquest acord, Acalá-Zamora va realitzar una visita a Barcelona el dia 26 d'abril. Enmig d'un ambient

---

Companys, Barcelona, Pòrtic, 1978; Jardí, E., *Lluís Companys. President de la Generalitat*, Lleida, Consell Comarcal de l'Urgell, 1991; Lladó i Figueras, J.M., *Lluís Companys. Una vida heroica*, Lleida, Consell Comarcal de l'Urgell, 1991; Benet, J., *La mort del president Companys*, Barcelona, Edicions 62, 1998; Bonet, C.; Rojas, C., *Lluís Companys*, Barcelona, Ediciones B, 2004; Vila, E., *Lluís Companys. La veritat no necessita màrtirs*, Barcelona, L'Esfera dels Llibres, 2006; Solé i Sabaté, J.M.(dir.), *Lluís Companys. President de Catalunya. Biografia humana i política*, 2 vols, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Enciclopèdia Catalana, 2006; González i Vilalta, A., *Lluís Companys: un home de govern*, Barcelona, Base, 2009.

¹³⁴ Ivern i Salvà, D., *Esquerra Republicana de Catalunya (1931-1936)*, vol. I, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988, pp. 91-102.

¹³⁵ Gerpe, M., *L'Estatut d'autonomia i l'Estat integral*, Barcelona, Edicions 62, 1977, pp. 235-239.

molt popular, el president del Govern provisional va procedir a l'entrega de l'antic Palau Reial de Pedralbes a la ciutat de Barcelona (que el 1924 els monàrquics barcelonins havien regalat a Alfons XIII). En el seu discurs, va confessar que «el abrazo que doy a Macià y que Macià me da a mí es algo más que la manifestación de afecto y recuerdo entre dos nobles amigos que sienten compensadas las amarguras de sus vidas; es el abrazo del pueblo de Cataluña a todos los otros de España».¹³⁶

Dins ERC, les diferents sensibilitats polítiques que s'integraven a la formació convergien en la figura reverenciada de Macià. El veterà republicà Pere Coromines (1870-1939), qui en aquell moment no formava part d'Esquerra però simpatitzava amb la mateixa, estava convençut que «Catalunya ha tingut la sort de trobar, en aquesta cantonada de la fatalitat, un cabdill. Ell és el que ha sabut treure el seny profund que totes aquestes manifestacions superficials i transitòries tenen. I evocades per la seva proclamació de l'Estat Català, les essències catalanes han muntat a la superfície».¹³⁷

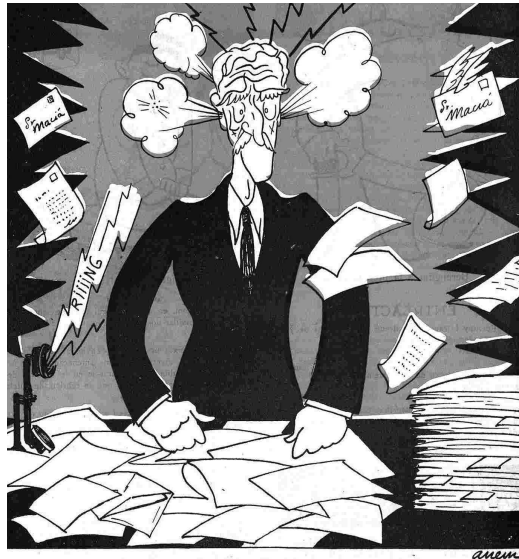
Al llarg de les primeres setmanes del nou règim republicà, la popularitat de Macià va ser enorme, fins al punt que tothom volia manifestar la seva relació personal amb *L'Avi*, tal i com reflectia un dibuix del ninotaire *Anem* a *LEdT*. Però aquesta *lluna de mel* no va trigar molt a refredar-se, atès que la unió política dels republicans

---

¹³⁶ *La Vanguardia*, 28/4/1931, p. 8.

¹³⁷ Citat a Duarte, À., «El 14 d'abril i el calendari republicà»...*op.cit.*, p. 63.

només s'havia basat (en termes generals) en el rebuig unànim del rei exiliat.¹³⁸

Macià, atrefegat, «Deixeu-me una mica tranquil»,
LEdT, 15/5/1931, p. 316

La Generalitat, que el dia 21 d'abril havia acordat la dissolució de les diputacions provincials a Catalunya, va aprovar set dies després per decret i sense l'aprovació de les autoritats madrilenyes, l'estructuració de les normes d'organització del seu Govern. Aquest fet va provocar un nou conflicte entre els dos governs, però la mediació d'Hurtado (nomenat conseller adjunt de Presidència) va propiciar un acord final, segons el qual el decret de la Generalitat es convertiria en un decret del Govern central.¹³⁹ D'aquesta manera, el mateix

---

¹³⁸ Ucelay-Da Cal, E., *La Catalunya populista...op.cit.*, p. 135.

¹³⁹ Gerpe Landín, M., *L'Estatut...op.cit.*, pp. 89-90; Hurtado, A., *Quaranta...op.cit.*, vol. II, Barcelona, Ariel, 1968, pp. 41-47.

dia 28 Macià va poder nomenar el primer Govern Provisional de la Generalitat.

En relació amb aquesta qüestió, el periodista Pla, pessimista, aventurava que «se puede prever el inicio de una fase de dificultades entre Madrid y Barcelona. La luna de miel republicana, en este punto, se puede dar por definitivamente liquidada. La política sustituirá inevitablemente las expansiones de los primeros días», i avançava que «probablemente se arreglará todo en el sentido de que el Gobierno provisional –o al menos en buena parte- cerrará los ojos a lo que se acaba de hacer. Pero observen que este tira y afloja es de carácter exclusivamente político y hasta ahora nos atreveríamos a decir que es política de primera calidad. Ahora se trata de saber hasta cuándo será posible mantener la cuerda con la tensión actual».¹⁴⁰

De moment, però, superat aquest nou entrebanc en les relacions entre Madrid i Barcelona, Macià podia tornar a realitzar declaracions efusives de cordialitat mútua. En una entrevista amb el periodista César González Ruano (1903-1965), qui poc després es *passaria* a la premsa més conservadora i anticatalanista, *L'Avi* confessava que era «un patriota con un Gobierno que parece estar dispuesto a reconocer la libertad catalana, las razones históricas de su personalidad» i, mostrant la seva seguretat que el nou règim s'encaminava a una República federal, assegurava que «Cataluña, históricamente, es un país, un auténtico Estado. A nosotros nos basta para que se reconozca así. Con que nos digan oficialmente que tenemos

---

¹⁴⁰ Pla, J., «¡Ni anarquía ni separatismo!», *La Veu de Catalunya*, 8/5/1931, p. 1.

derecho a nuestra independencia. Luego, no haríamos jamás fuerza en la tal independencia. Queremos pertenecer al mapa de España». ¹⁴¹

Les reformes militars d'Azaña

Azaña, al capdavant del ministeri de la Guerra, va aprovar de manera diligent un conjunt de reformes que afectaven al conjunt de les institucions militars. El corresposal Henry Buckley comentava irònicament al seu relat periodístic sobre la Segona República i la Guerra Civil que «había que ver a Dámaso Berenguer, con cara de póquer, entregando el Ministerio de la Guerra nada menos que a Azaña, el presidentel del Ateneo de Madrid, ese “antro” de perversión donde las ideas liberales habían encontrado, desde hacía ya bastantes años, su caldo de cultivo...¡Si Torquemada levantara la cabeza!» ¹⁴²

L'objectiu final de les mesures azañistes era la configuració d'un Exèrcit modern, racional i desposseït de qualsevol intervenció política. Una prova incontestable de la irracionalitat de les forces armades era la seva macrocefàlia, atès que comptava amb 22.000 oficials i caps per a un total de 118.000 soldats (és a dir, a cada sis soldats li corresponia un oficial o cap).

---

¹⁴¹ *Nuevo Mundo*, 22/5/1931, pp. 16-17.

¹⁴² Buckley, H., *Vida y muerte...op.cit.*, p. 58.

De manera ininterrompuda, els decrets del ministeri de la Guerra es van començar a succeir.¹⁴³ El dia 17 d'abril es prohibia la polèmica «Llei de Jurisdiccions» de 1906, per la que els tribunals militars gaudien de la capacitat de jutjar qüestions que afectaven a l'àmbit civil. Malgrat aquest decret, la jurisdicció militar va continuar tenint una important competència sobre l'element civil, com demostrava el decret del dia 11 de maig, en el qual es continuava reconeixent la jurisdicció militar en relació als «delictes militars».¹⁴⁴ Ahora, el decret del 20 d'abril permetia que els tribunals militars continuessin jutjant els delictes de premsa, fins que la Llei de 27 d'agost de 1932 van deixar de ser competència de la jurisdicció castrense.

El 23 d'abril un altre decret exigia als caps i oficials de l'Exèrcit el jurament de fidelitat al nou règim republicà, que la gran majoria de militars van signar afirmativament.

El decret més polèmic, però, va arribar el dia 25 d'abril amb la coneguda com «Llei Azaña» o «Llei de retirs», que possibilitava als generals i oficials passar a la reserva tot conservant la graduació i els sous íntegres, si així ho sol·licitaven o es negaven a prestar el jurament de fidelitat.¹⁴⁵ No deixava de ser rellevant que un nombrós grup de militars republicans, decepcionats perquè Azaña no va aplicar una purga a l'Exèrcit, demanessin el retir i, en canvi, figures de sospitós republicanisme com Francisco Franco, hi continuessin.

---

¹⁴³ Les dates dels decrets fan referència al moment de la seva aprovació, no de la publicació a la *Gaceta de Madrid*.

¹⁴⁴ Ballbé, M., *Orden público y militarismo en la España constitucional (1812-1983)*, Madrid, Alianza Editorial, 1983, p. 349.

¹⁴⁵ Alpert, M., *La reforma militar de Azaña*, Madrid, Siglo XXI, 1982, pp. 133-140.

S'ha calculat que d'un total de 20.576 caps i oficials el 1931, es va passar un any després a la xifra de 12.373. La diferència, doncs, era de 8.203 caps i oficials que havien passat a la reserva.¹⁴⁶ Es pot afirmar, en conseqüència, que, al menys en aquest sentit, la reforma azañista va tenir força èxit.

Altres decrets van abordar la reducció del nombre de divisions de 16 a 8; la substitució de les Capitanies Generals per vuit Divisions Orgàniques (segons el decret de 17 de juny); la regulació, pel decret de 4 de juny, dels ascensos militars per «mèrits de guerra» aprovats durant la Dictadura (que afectaven sobretot als militars que havien participat en les guerres nord-africanes), per la què uns 300 militars van patir un retrocés en l'escalafó de graus, entre ells el general F. Franco; el tancament de l'Acadèmia Militar de Saragossa, creada per Primo de Rivera el 1928, el 30 de juny.¹⁴⁷

Precisament arran d'aquest esdeveniment, el mateix Franco, director de l'Acadèmia, va pronunciar el dia del seu acomiadament (el 15 de juliol) un discurs crític en el què va assegurar que «cuando las reformas y nuevas orientaciones militares cierran este Centro, hemos de elevarnos y sobreponernos, acallando el íntimo dolor por la desaparición de nuestra obra, pensando en que se deshace la má-

---

¹⁴⁶ Alpert, M., *La reforma...op.cit.*, p. 156. Alonso Baquer redueix la xifra de baixes i parla de 5.500 generals, caps i oficials el 1931. Alonso Baquer, M., *D. Manuel Azaña...op.cit.*, p. 80.

¹⁴⁷ La supressió de l'Acadèmia de Saragossa s'inscrivia dins la simplificació de les acadèmies d'oficials, que es reduïen només a dos: la de Toledo, per a la d'Infanteria, Cavalleria i Intendència, i la de Segòvia per Artilleria i Enginyers. Cardona, G., *El poder militar en la España contemporánea hasta la guerra civil*, Madrid, Siglo XXI, 1983, p. 146.

quina, pero la obra queda».¹⁴⁸ Aquesta polèmica al·locució però, no va afectar el seu destí com a cap d'una brigada a la seva regió natal, La Coruña.¹⁴⁹

També es va suprimir el Consell Suprem de Guerra i Marina (pel decret del 12 de maig); la restauració de l'Estat Major de l'Exèrcit (organisme dissolt per Primo de Rivera el 1924), ara encapçalat per Manuel Goded Llopis (1882-1936). Goded, que es trobava a la reserva el 1931 per la seva implicació contrària a la Dictadura, va participar posteriorment al cop de Sanjurjo l'agost de 1932¹⁵⁰

Arran de l'aprovació d'aquest conjunt de mesures, el polític originari d'Alcalá d'Henares, fins aquell moment un veritable desconegut més enllà dels cercles intel·lectuals de l'Ateneu madrileny, va començar a captar l'atenció de periodistes i polítics de diferent signe ideològic.

Fins al seu nomenament com a ministre, Azaña havia compaginat el seu treball com a funcionari al «Negociat de Darreres Voluntats de la Direcció General de Registre» del Ministeri de Justícia amb nombroses col·laboracions periodístiques. La seva tendència francòfila i el seu interès personal en les qüestions militars el van portar a pu-

---

¹⁴⁸ Arrarás, J, *Historia...op.cit.*, vol. I, , p.150. Arrarás és autor precisament d'una primerenca i exaltada biografia de Franco: Arrarás, J., *Franco*, Valladolid, Librería Santarén, 1939.

¹⁴⁹ Després del tancament de l'Acadèmia, Franco es va traslladar a Astúries, on va romandre com a disponible forçós, fins que el 5 de febrer de 1932 va ser nomenat comandant militar de La Coruña. González Duro, E., *Franco. Una biografía psicológica*, Madrid, Temas de Hoy, 2000, p. 153.

¹⁵⁰ El conjunt de la legislació azañista, aprovada a les Corts el 16 de setembre de 1931, a Azaña, M., *Obras Completas*, vol.III, Madrid, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, Taurus, 2008, pp. 523-588.

blicar l'estudi *La política militar francesa* (1918), important consideració per a esdevenir després ministre de la Guerra. Arran de la Dictadura de Primo de Rivera, Azaña va esdevenir explícitament republicà i participà en la creació del grup minoritari Acción Republicana, que fins l'abril de 1931 no va esdevenir pròpiament un partit.¹⁵¹

En endavant, la majoria de revistes satíriques acostumarien a representar Azaña amb el seu físic lleig, que es caracteritzava per les seves ulleres grans, les nombroses berrugues a la cara (que va portar als seus adversaris polítics que el coneguessin com «el berruges»), el seu cap calb i prominent i el cos desproporcionat.

L'intel·lectual avantguardista madrileny Ernesto Giménez Caballero (1899-1988), autor d'una biografia primerenca d'Azaña, apuntava que el seu rostre tenia «rasgos abultados, blandos sensuales, sin aristez alguna. Se dirían rasgos de un tímido y linfático. Pero los labios son carniceros. La sonrisa, voraz y sin misericordia. La mirada, glacial, fina, profunda, lejana, implacable», mentre que la seva boca «es lo que suele suscitar el centro de atención a los caricaturistas. Señal de que en ella reside un secreto. Los dientes, abandonados y

---

¹⁵¹ Entre la molt nombrosa bibliografia cal citar les obres d'Aguado, E., *Don Manuel Azaña Díaz*, Barcelona, Ediciones Nauta, 1972; Marichal, J., *La vocación de Manuel Azaña*, Madrid, Alianza, 1982; Marco, J.M., *Azaña*, Madrid, Mondadori, 1990; Juliá, S., *Manuel Azaña. Una biografía política: del Ateneo al Palacio Nacional*, Madrid, Alianza, 1990; Serrano, V.A.; Luciano, J.M. (eds.), *Azaña*, Alcalá de Henares, Fundación Colegio del Rey, 1991; Amalric, J.P.; Aubert, P. (coord.), *Azaña et son temps*, Madrid, Casa de Velázquez, 1993; Egido León, Á., *Manuel Azaña: entre el mito y la leyenda*, Valladolid, Junta de Castilla y León, 1998; Juliá, S., *Vida y tiempo de Manuel Azaña*, Madrid, Taurus, 2008.

algo sueltos, en signo de ferocidad sarcástica. Alguna que otra veruga, guardando el antro bucal, como perros de caverna, ayudan a dar pavor a este rostro, que no huye de ser pavoroso».¹⁵²

La periodista Josefina Carabias (1908-1980), que simpatitzava amb el propi Azaña, assegurava al seu llibre de records sobre el polític que «no era guapo. Era feísimo. Tal vez se exageraba aún más su fealdad porque en las fotografías quedaba peor que al natural. Entre los intelectuales y entre los políticos, los catedráticos y los obreros y empresarios ha habido siempre hombres feos, horrorosos. Pero, ninguna fealdad tan sonada como la suya».¹⁵³ El propi Azaña va afirmar, fins i tot, en una ocasió que «soy el primer hombre en la Historia contra el que se maneja la fealdad como arma política».¹⁵⁴

Entre les molt reduïdes veus que asseguraven el contrari es trobava la de l'ambaixador nord-americà Claude Gernade Bowers (1878-1958), per a qui «nada había en su aspecto que justificara la crueldad de las caricaturas que daban a su rostro un aspecto grosero, que no existía en él. Los labios sensuales existían solamente en la maliciosa visión del artista, pues, aunque llenos, eran firmes, y su boca denotaba carácter y energía. Su tez, descrita por sus detractores a semejanza de barro deletéreo, no era ciertamente florida, y a la luz artificial de las Cortes adquiría una apariencia excepcionalmente pálida. Su cabeza, a la vez que calva en lo alto, poblábala

---

¹⁵² Giménez Caballero, E., *Manuel Azaña. Profecías españolas*, Madrid, Turner, 1975 [1932], p. 67.

¹⁵³ Carabias, J., *Azaña: los que le llamábamos don Manuel*, Barcelona, Plaza & Janés, 1980, p. 22.

¹⁵⁴ Carabias, J., *Azaña...op.cit.*, p. 189.

abundante cabello gris acerado. Su voz era agradable, segura, sincera, masculina».¹⁵⁵

Les publicacions d'esquerres van aplaudir la legislació azañista i, en aquesta línia, *LEdT* representava un lleig ministre de la Guerra *refent* els soldats de plom i *retirant* els militars que no servien (en clara referència a la «Llei de retirs»).

Les reformes de Manuel Azaña, «Els haig de pintar de nou. I els dolents, al cove», LEdT, 26/6/1931, p. 415.

Aquest conjunt de reformes militars va tenir una acollida ben diversa.¹⁵⁶ El filòsof José Ortega y Gasset (1883-1955), entusiasmat, va

---

¹⁵⁵ Bowers, C. G., *Mi Misión en España. En el umbral de la Segunda Guerra Mundial (1933-1939)*, México, Grijalbo, 1966, p. 11.

¹⁵⁶ Entre els estudiosos la valoració és desigual encara que sembla existir un acord en considerar la necessitat de la major part de les reformes aprovades, però no en l'actitud i la forma adoptades per Azaña. Alpert, autor del pioner i més complet estudi sobre el tema, mostra la seva conformitat amb les mesures, encara que és crític amb la voluntat de reformar l'Exèrcit des de dalt i parcialment, alhora que considera ingènua la creença del ministre en considerar que la simple aprovació de la legislació suposaria el compliment estricte de la mateixa. Alpert, M., *La reforma...op.cit.* En contrast, per autors com el general Miguel Alonso Baquer, les reformes, en el fons, no van ser militars sinó polítiques; a més, Azaña hauria pe-

parlar de la «maravillosa, increíble, fabulosa y legendaria reforma radical del Ejército».¹⁵⁷ Pel que fa a la pròpia institució militar, es pot dir que les reformes van ser rebudes amb força crítiques i controvèrsia. El Gabinet Militar creat per Azaña i encapçalat pel comandant d'Artilleria Juan Hernández Saravia (1880-1962), aviat va ser designat pels militars més conservadors com el «Gabinet negre».

Durant un discurs pronunciat el 6 de juny a València, Azaña va assegurar que «mientras queden en los pueblos y en las capitales las confabulaciones personales, económicas, bancarias, territoriales de las gentes que durante más de un siglo han venido monopolizando el esquilmo de la nación; mientras que eso no sea *triturado* por la acción gubernamental y por los partidos, no podemos tener la seguridad de que un día no nos han de dar una sorpresa, bien en unas elecciones, bien destruyendo organizaciones municipales, bien apoderándose del Gobierno».¹⁵⁸

El general Emilio Mola (1887-1937), antic Director General de Seguretat durant l'etapa de Berenguer, va capgirar les paraules del ministre de la Guerra, tot assegurant que s'havia referit suposadament a una *trituració* de l'Exèrcit.¹⁵⁹ Mola havia estat empresonat pel Govern Provisional acusat d'un delictes d'imprudència per la

---

cat de superb (per al ministre, segons Baquer, els militars només podien ser una «secta o una casta») i d'arbitrarietat (doncs en la seva opinió algunes de les mesures azañistes ja s'havien esbossat amb anterioritat). Alonso Baquer, M., *D. Manuel Azaña y los militares*, Madrid, Actas, 1997, pp. 47 i 109.

¹⁵⁷ Arrarás, J., *Historia...op.cit.*, vol. I, p. 172.

¹⁵⁸ Citat a Jiménez Losantos, F., *La última salida de Manuel Azaña*, Barcelona, Planeta, 1994, p. 177.

¹⁵⁹ Mola, E., *Obras Completas*, Valladolid, Santarén, 1939, pp. 1045-1046.

dura actuació de la policia durant les protestes d'estudiants universitaris a Madrid el 25 de març de 1931. Però el 3 de juliol va ser alliberat sota arrest domiciliari.¹⁶⁰ En aquells moments, el general estava molt influenciat per *Los protocolos de los sabios de Sión*, que tant havia difós mossèn Tusquets, de manera que sostenia les teories del «contuberni judeo-maçònic» que perseguia la *destrucció de la pàtria i de la religió catòlica*.¹⁶¹

De les malintenciades paraules de Mola va arrencar la campanya contra la figura d'Azaña. Fins i tot va circular un escrit anònim entre les casernes durant 1931, en el qual s'asseverava (sense cap fonament) que Azaña havia estat cadet a l'Acadèmia de Segòvia i havia estat expulsat per motius *vergonyosos* (és a dir per suposada homosexualitat). El cert és que Azaña, com era habitual entre les famílies benestants, va pagar per quedar exempt dels servei militar.¹⁶² L'acusació d'homosexualitat o *uranista* (nom utilitzat a l'època per referir-se a algú que, amb ment femenina però cos d'home, sent atracció pel gènere masculí) va ser profundament explotada per les dretes més radicals, com podia ser *GyJ*, tal i com veurem més endavant.¹⁶³

---

¹⁶⁰ Cardona, G., *A golpes de sable. Los grandes militares que han marcado la historia de España*, Barcelona, Ariel, 2008, p. 275.

¹⁶¹ Preston, P., *El Holocausto español...op.cit.*, pp. 77-80.

¹⁶² Seco Serrano, C., *Militarismo y civilismo en la España contemporánea*, Madrid, Instituto de Estudios Económicos, 1984, p. 395.

¹⁶³ En aquesta línia, va córrer el rumor d'una suposada relació sexual amb el seu millor (i gairebé únic) amic, Cipriano de Rivas Cherif (1891-1967). Azaña es va casar amb la germana petita de Rivas Cherif, Dolores de Rivas Cherif (1904-1993) el 1929, quan ell tenia 49 anys i ella 25 anys, fet que obria la porta a l'especulació. Jiménez Losantos, F., *La última salida...op.cit.*, p. 214.

Dins aquesta campanya de desprestigi contra Azaña, es va destacar el diari castrense *La Correspondencia Militar*, dirigit per l'antic primorriverista i tinent coronel Emilio Rodríguez Tarduchy (¿-1964), qui precisament havia sol·licitat el retir voluntari. *La Correspondencia Militar* no només va titllar la *Llei Azaña* de «desmilitarització integral»,¹⁶⁴ sinó que va mostrar la seva oposició total a la legislació secularitzadora i al projecte de l'Estatut català. Les dures crítiques a la tasca d'Azaña van provocar la suspensió del diari entre el 23 de setembre de 1931 i el 18 de gener de 1932.¹⁶⁵ *La Correspondencia Militar* va tornar a editar-se el gener de 1932, però arran de la llei aprovada al Congrés el mes de març que prohibia la premsa de caràcter polític-militar, va publicar el seu darrer número el 26 de març de 1932.

Disconformes amb la legislació azañista, importants sectors de l'Exèrcit, en col·laboració amb grups alfonsins (entre els que va destacar Fernando Gallego de Chavez Calleja, marquès de Quintanar, un dels fundadors de la revista ultracatólica i monàrquica *Acción Española*) aviat van emprendre accions conspiratives. Al començament de setembre es va desarticular el primer complot contra el règim, encapçalat pel general Luis Orgaz (1881-1946), qui havia obert un despatx que permetia als oficials acollits a la *lleï de retirs* rebre un plus salarial a canvi de la seva disponibilitat en qualsevol tasca conspirativa. Orgaz, en conseqüència, va ser bandejat a Canà-

---

¹⁶⁴ *La Correspondencia Militar*, 26/6/1931, p. 1.

¹⁶⁵ Sinova, J., *La prensa en la Segunda República española. Historia de una libertad frustrada*, Barcelona, Debate, 2006, pp. 151-152.

ries al costat del tinent coronel Antonio Ortiz de Zárate (?) i el comandant Ángel Sanz Vinajeras (?).¹⁶⁶

Clericals i anticlericals

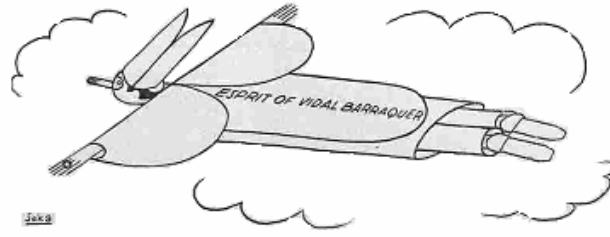
Davant la proclamació de la República, l'Església no va adoptar un criteri únic, sinó que va haver-hi una disparitat de posicionaments. Després d'una reunió entre Alcalá-Zamora, Lerroix i el nunci Federico Tedeschini (1873-1959), en la qual es va acordar l'acatament del nou règim per part de l'Església a canvi del respecte del Concordat de 1851, el Vaticà va recomenar la neutralitat ideològica als bisbes espanyols a través d'un telegrama emès el dia 24 d'abril.¹⁶⁷ Aquest acord de no ingerència no va impedir, però, que el Vaticà rebutgés el nomenament de Luis de Zulueta (1878-1964) com a ambaixador davant la Santa Seu.

En qualsevol cas, el cardenal Vidal i Barraquer, arquebisbe de Tarragona, aviat es va sumar al dictamen de neutralitat vaticanista. *Soka*, a *EBN*, dibuixava la seva influència en la més alta institució eclesiàstica.

---

¹⁶⁶ González Calleja, E., *Contrarrevolucionarios. Radicalización violenta de las derechas durante la Segunda República. 1931-1936*, Madrid, Alianza, 2011, p. 33.

¹⁶⁷ Cueva Merino, J., «El anticlericalismo en la Segunda República y la Guerra Civil», Parra López, E. la; Suárez Cortina, M. (eds.), *El anticlericalismo español contemporáneo*, Madrid, Biblioteca Nueva, 1998, p. 215.

«L'«Esprit of Vidal Barraquer» planejant damunt d'Ostia»,
EBN, 28/7/1931, p. 4

En contrast, un sector del bisbat encapçalat pel cardenal Pedro Segura (1880-1957) aviat va mostrar una actitud de rebuig frontal. Segura havia estat designat bisbe de la localitat de Coria (Cáceres) el 1920, però la seva amistat personal amb Alfons XIII (nascuda arran de la visita reial a la localitat extremenya de Las Hurdes el 1922) va facilitar el seu nomenament com arquebisbe de Burgos, primer, i de Toledo, després, l'any 1927.¹⁶⁸

La instauració del règim republicà va ser interpretada pel cardenal com la intensificació de la *descristianització* de la societat des de les instàncies estatals. En aquesta línia, Segura va redactar el dia 1 de maig (i publicada a la premsa sis després) una carta pastoral en la qual reivindicava l'aliança entre l'Església i la Corona, elogiava la figura de l'ex-rei, i demanava la unitat dels catòlics davant la possible legislació laica que el Govern provisional podia aprovar en el futur més proper. El cardenal acomiadava la carta amb l'advertència de que «si permanecemos quietos y ociosos y nos dejamos ir hacia la apatía y la cortedad; si dejamos abierto el camino a todos aque-

---

¹⁶⁸ López Villaverde, Á., *El gorro frigio y la mitra frente a frente. Construcción y diversidad territorial del conflicto político-religioso en la España contemporánea*, Barcelona, Rubeo, 2008, p. 131.

llos que intentan destruir la religión o si esperamos la benevolencia de nuestros enemigos para asegurar el triunfo de nuestros ideales, no tendremos ningún derecho a quejarnos cuando la amarga realidad nos muestre que hemos tenido la victoria en nuestras manos, pero que no hemos sabido luchar como intrépidos guerreros dispuestos a sucumbir gloriosamente».¹⁶⁹

Apa caricaturitzava a la revista Mirador la complicitat del cardenal amb el rei exiliat, a qui representava explícitament amb trets feminitzats.

El cura Segura, «Escribidme una carta, señor cura...», Mirador, 14/5/1931, p. 1

Per a disgust de Segura i d'altres religiosos, el Govern provisional va aprovar un conjunt de normes secularitzadores, entre les quals destacaven el decret del 6 de maig, pel que s'establia la voluntarietat de l'ensenyament religiós i el decret del 13 de maig, sobre la re-

---

¹⁶⁹ Martínez Sánchez, S., *El cardenal Pedro Segura y Sáenz (1880-1957)*, tesi doctoral, Universidad de Navarra, 2002, pp. 180-182.

tirada del crucifix a les aules on els alumnes no rebien cap educació religiosa.¹⁷⁰

Uns dies després de la publicació de la pastoral del cardenal Segura, va tenir lloc l'anomenada *crema de convents* entre els dies 11 i 12 de maig. La inauguració del «Círculo Monárquico Independiente» (plataforma creada per Juan Ignacio Luca de Tena, director del diari *ABC*) a la capital madrilenya el dia 10 de maig va concloure amb la reproducció sonora de la «Marcha Real» des d'una finestra que donava al carrer d'Alcalá. Aquest esdeveniment va ser interpretat com una provocació dels antics partidaris del rei, suscitant que al dia següent grups d'*incontrolats* assaltessin i cremessin edificis religiosos a Madrid.

Maura, ministre de Governació, assegurava que la nit del dia 10 ja havia rebut notícies de la preparació de la crema d'edificis religiosos per part de grups vinculats amb l'Ateneu madrileny.¹⁷¹ A més, segons diversos testimonis, el mecànic Pablo Rada, amic de l'inquiet militar Ramón Franco (1896-1938), havia repartit prèviament bidons de benzina entre grups de nois davant la porta d'una església.¹⁷² Durant la *crema de convents*, que va viure des de l'aeròdrom

---

¹⁷⁰ Cueva Merino, J., «El anticlericalismo en la Segunda República y la Guerra Civil»...*op.cit.*, pp. 217-218.

¹⁷¹ Maura, M., *Así cayó Alfonso XIII*, Barcelona, Ariel, 1962, pp. 246-247.

¹⁷² Zavala, J.M., *Franco, el republicano*, Barcelona, Áltera, 2009, p. 282. Franco s'havia fet molt popular arran del vol transatlàntic Palos de Moguer-Buenos Aires que havia realitzat l'any 1926. El desembre de 1930 va participar al cop militar antimonàrquic des de la base aèria madrilenya de Cuatro Vientos llençant fullets revolucionaris des de l'aire. Franco es va refugiar a Lisboa i no va tornar fins el 15 d'abril 1931. La figura de Ramón Franco també a Garriga, R., *Ramón Franco, el hermano maldito*, Barcelona, Planeta, 1978; Díaz, C., *Mi vida a Ramón Franco contada a José Antonio Silva*, Barcelona, Planeta, 1981; Ucelay-Da Cal, E.,

de Cartagena, el militar confessaria posteriorment que «contemplé con alegría aquellas magníficas luminarias, expresión de un pueblo que quería liberarse del oscurantismo clerical y de la roña religiosa». ¹⁷³ Per la seva banda, Rada va ser rebut de manera ben cordial pel Govern quan encara no s'havia apagat el foc que cremaven les esglésies. ¹⁷⁴

L'onada d'anticlericalisme es va estendre aviat a Múrcia, Màlaga, Sevilla, Còrdoba, Cadis, Badajoz i Alacant. A Barcelona, Companys (Governador civil entre els mesos d'abril i maig) va ordenar la protecció policial dels edificis religiosos i va mantenir converses amb grups anarquistes per tal de mantenir l'ordre públic, fet que va evitar una onada anticlerical. ¹⁷⁵

Inicialment, el Govern no va actuar davant la negativa a oferir una imatge repressiva (fet que aprofitaren els grups anticlericals per estendre les seves accions), però al final va decidir decretar l'estat de guerra a través del capità general de Madrid, Gonzalo Queipo de Llano (1875-1951). Al seu torn, es van suspendre els diaris *El Debate* (que no va tornar a sortir fins al 20 de maig) i *ABC* (que tampoc ho va fer fins al 3 de juny). ¹⁷⁶

«Moderni sogni girondini: Italiani, portoghesi e catalani nella rivoluzione repubblicana spagnola (1923-1938)», *Quaderni del Circolo Rosselli*, nº 2, 1996, pp. 67-86; Leguina, J.; Nuñez, A., *Ramón Franco: el hermano olvidado del dictador*, Madrid, Temas de Hoy, 2002.

¹⁷³ Citat a Zavala, J.M., *Franco...op.cit.*, p. 282.

¹⁷⁴ Jiménez Losantos, F., *La última salida...op.cit.*, p. 176.

¹⁷⁵ Raguer, H., «De revolucionari a home de Govern», a Solé i Sabaté, J.M. (dir.), *Lluís Companys...op.cit.*, vol.II, p. 59.

¹⁷⁶ Malgrat que el 15 d'abril de 1931 el Govern Provisional havia publicat un estatut jurídic de caràcter general que autoritzava la fiscalització de la premsa, no

Arran d'aquests esdeveniments, el Director General de Seguretat, Carlos Blanco (que mantenia el càrrec des del règim anterior) va abandonar les seves responsabilitats. Blanco va ser substituït pel radical socialista Ángel Galarza (1891-1966). Galarza, al costat del tinent Agustín Muñoz Grandes (1896-1970), el seu comandament directe, va impulsar una nova força policial anomenada *Sección de Vanguardia* (més endavant serien anomenades *Secciones d'Assalt*) que, sota la pretensió de trencar amb la dinàmica *repressiva* pròpia de l'etapa anterior, deixava de portar sabres i fusells per adoptar la porra i la pistola. Amb pas el temps, però, no es va diferenciar de la Guàrdia Civil més que pel seu uniforme i la seva denominació.¹⁷⁷

Alhora, les tibants relacions entre el Govern provisional i l'Església es van accentuar després d'aquesta primera onada anticlerical. El 17 de maig el bisbe de Vitòria, Mateo Múgica (1870-1968), va ser expulsat del país per la seva negativa a suspendre una visita a Bilbao (tal i com Maura li va ordenar) davant l'amenaça d'enfrontaments amb grups anticlericals i nacionalistes. Un mes després (el dia 11 de juny), el propi cardenal Segura, qui malgrat haver estat declarat persona *non grata* pel Govern havia retornat inesperadament a Espanya, també va ser expulsat del país.¹⁷⁸ LCdG, entusiasmada amb la

---

va ser fins l'aprovació de la Constitució al començament de desembre quan la llibertat de premsa va quedar regulada pel seu article 34.

¹⁷⁷ Palacios Cerezales, D., «Ansias de normalidad. La policía y la República», a Rey, F. del (dir.), *Palabras como puños. La intransigencia política en la Segunda República española*, Madrid, Tecnos, 2011, pp. 612-613; Miguélez Rueda, J.M., «Transformaciones y cambios en la policía española durante la II República», *Espacio, Tiempo y Forma, Serie V, Historia Contemporánea*, nº 10, 1997, pp. 205-222.

¹⁷⁸ Payne, S., *El catolicismo español*, Barcelona, Planeta, 1984, p. 195. Segura no va tornar a Espanya fins a començaments de la Guerra Civil.

sortida definitiva del religiós, ho interpretava com un triomf del nou règim.

En Segura no està segur, «Amb aquests goals, els que la tenen segura són ells, i no jo!», *LCdG*, 27/6/1931, p. 1

Resulta inqüestionable que la *crema de convents* va desprestigiar la República a ulls dels catòlics, més encara quan es va conèixer l'afirmació d'Azaña, segons la que «todos los conventos de España no valen la vida de un republicano».¹⁷⁹

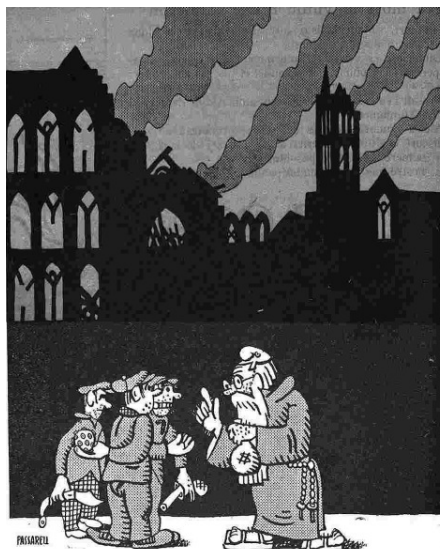
Per a publicacions anticlericals com *La Traca* o *Fray Lazo*, el capellà era la representació de l'obscurantisme, la luxúria i el reaccionarisme i el que, recordant les llunyanes guerres carlines, amagava les armes per atemptar contra la República. Per extensió, l'Església era presentada com *l'enemiga del poble*, en aliança perversa amb la Monarquia, l'Exèrcit i la burgesia. Fins i tot les publicacions republicanes més anticlericals com *LEdT* insinuaven, a través d'un ninot

---

¹⁷⁹ Maura, M., *Así cayó Alfonso XIII...op.cit.*, p. 251.

de Passarell, que l'Església pagava als anticlericals per esdevenir més encara víctima de la *crema de convents*.

La crema d'aquests dies, «Pagant el que sigui, acabeu-me'l de cremar: així semblaré més víctima», *LEdT*, 22/5/1931, p. 332

El que si resultava innegable era que, darrera els esdeveniments anticlericals, es trobaven (com hem assenyalat anteriorment en parlar de *DIC*) els grups polítics i socials més radicals d'esquerres, coneguts popularment com *jabalies* arran de la designació pejorativa per part d'Ortega y Gasset. A la seva intervenció al Congrés el 30 de juliol de 1931, el cèlebre filòsof havia assegurat que «es preciso que no perdamos el tiempo. Nada de divagaciones ni de tratar frívolamente problemas que sólo una revelación de técnica difícil puede aclarar; sobre todo, nada de estultos e inútiles vocingleos, violencias en el lenguaje o en el ademán. Porque es de plena evidencia que hay

sobre todo tres cosas que no podemos venir a hacer aquí: ni el payaso, ni el tenor, ni el jabalí». ¹⁸⁰

Aquests sectors eren els anarcosindicalistes, els radicals socialistes encapçalats per José Antonio Balbontín (1893-1977) i el germà del filòsof, Eduardo Ortega y Gasset (1882-1964); militars radicals com Ramon Franco, escollit diputat per ERC el juny de 1931; els membres del Partido Republicano Federal (com Eduardo Barriobero, que mantenia la doble militància a la CNT) i l'andalucista Blas Infante (1885-1936).

Aquest conjunt de forces radicals pretenien, en major o menor complexitat, que, amb actes com la *crema de convents*, el Govern provisional (al seu parer, conservador) es veiés desbordat i obligat a escollir entre la defensa de l'ordre i la radicalització cap a l'esquerra. El moment era tan fluït i imprevisible que Ramiro Ledesma Ramos (1905-1936), director de la revista antiliberal i antimarxista *La Conquista del Estado* (fundada el 14 de març de 1931), va adreçar una carta oberta al mateix Ramon Franco el 9 de maig, on l'animava a encapçalar una revolució violenta atès que, al seu parer, encarnava «el símbolo de la verdadera revolución civil de los jóvenes». ¹⁸¹

La intenció final dels grups més esquerrans era impedir l'establiment d'una «República barata», és a dir, la integració de l'esquerra

---

¹⁸⁰ A Arrarás, J., *Historia...op.cit.*, vol. I, p. 163.

¹⁸¹ Ledesma Ramos, R., «Carta al comandante Franco. ¡Hay que hacer la Revolución!», *La Conquista del Estado*, 9/5/1931, p. 1. Ledesma Ramos no va rebre resposta de Franco però, en canvi, va aconseguir l'adhesió posterior d'antics membres de la CNT com Nicasio Álvarez de Sotomayor (1900-1936) i Francisco Guillén Salaya (1900-1956), així com la del comunista Santiago Montero Díaz (1911-1985). Un treball sobre l'evolució intel·lectual de Ledesma Ramos a Gallego, F., *Ramiro Ledesma Ramos y el fascismo español*, Madrid, Síntesis, 2005.

obrerista més moderada i la defensa d'una política reformista que fes les concessions inevitables per assolir un règim *sense costos* i que no desencadenés un procés revolucionari. Aquesta era almenys la idea d'Alcalá-Zamora i Maura (fill de l'antic líder conservador), els líders de la Derecha Liberal Republicana (DLR).¹⁸²

La DLR, creada entre els mesos d'abril i juny de 1930, aspirava recollir el suport d'una part dels antics monàrquics que podien ser un factor de moderació. En paraules del mateix Alcalá-Zamora, antic ministre durant la Monarquia, «la República será conservadora o no será».¹⁸³ De fet, durant els dies 13 i 14 d'abril Maura es va mostrar partidari de no portar a terme cap actuació fora de la legalitat, tot preferint esperar unes setmanes per veure si el rei abdicava.¹⁸⁴

La idea d'una República d'ordre confiada a polítics com Alcalá-Zamora tenia també predicament a Catalunya, com manifestava la conversa que recordava Nadal, secretari de Cambó, amb el poeta i polític del PCR, Jaume Bofill i Mates (1878-1933), en parlar aquest darrer dels avantatges d'un possible República encapçalada per un dirigent de dretes.¹⁸⁵

---

¹⁸² Ucelay-Da Cal, E., «Buscando el levantamiento plebiscitario: insurreccionismo y elecciones», *op.cit.*, pp. 58-62; Íñigo Fernández, L., «La Derecha Liberal Republicana: un modelo de organización de un partido republicano conservador durante la Segunda República española», *Espacio, tiempo y forma, Serie V, Historia Contemporánea*, nº 12, 1999, pp. 133-178.

¹⁸³ Carabias, J., *Azaña...op.cit.*, p. 115. Maura, per la seva banda, considerava que «no era prudente dejar solas a las izquierdas en el campo republicano y que mi propósito era defender, dentro de él y desde ahora, los principios conservadores legítimos», a Maura, M., *Así cayó...op.cit.*, p. 50.

¹⁸⁴ Casanelles i Ibarz, J., *Joan Casanelles i Ibarz (1904-1986). Memòries i biografia*, ed. a cura de Joan B. Culla i Clarà, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1991, p. 124.

¹⁸⁵ Nadal, J.M., *Seis años...op.cit.*, p. 91.

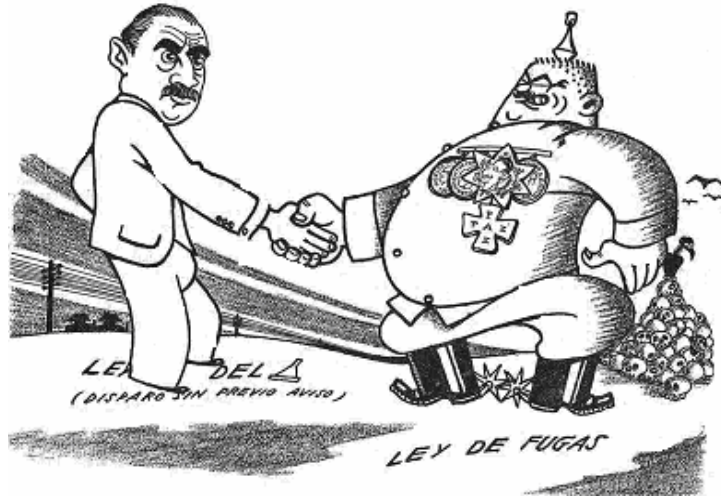
Contràriament a allò esperat, la DLR va rebre fortes crítiques per part dels sectors *alfonsins*, atès que eren uns novíssims republicans i, a més, havien mostrat una suposada actitud passiva davant la *crema de convents*. En contrast, la dreta no republicana va tractar inicialment al Partit Radical (PR) com a potencial aliat, tot i que les diferències ideològiques eren majors amb el partit de Lerroux.¹⁸⁶

Els líders de la DLR no només eren atacats pels grups que no eren republicans, sinó també per les esquerres, que els acusaven d'oportunisme polític, doncs només feia un any es declaraven encara monàrquics. Maura, qui com a ministre de Governació no va dubtar en utilitzar la força policial de manera contundent per resoldre els conflictes derivats de les vagues de treballadors, va rebre un major nombre de crítiques.

Els setmanaris satírics d'esquerres, tot subratllant alhora la condició catòlica del propi Maura, estaven interessats en difondre la imatge d'un ministre autoritari que utilitzava la «ley del embudo», en substitució de la funesta «ley de fugas» practicada per Martínez Anido durant el passat.

---

¹⁸⁶ Segons l'historiador Townson, aquest fet derivava de la preocupació que els radicals (un 40 % dels seus membres eren advocats i una quarta part procedien del món dels negocis) havien mostrat per la qüestió de l'ordre públic, a diferència d'altres partits republicans (com AR i el PRRS, amb membres majoritàriament periodistes i escriptors), més preocupats per realitzar transformacions ideològiques i morals. Townson, N., *La República...op.cit.*, p. 83.

Els germans siamesos Maura-Anido, «Xoca-la noi; que per aquest camí que segueixes, arribaràs a la meva altura», LEdT, 24/7/1931, p. 476

En contrast, Maura, en una entrevista realitzada a la revista *Nuevo Mundo* gairebé un mes després de la *crema de convents*, manifestava que «el únic perill grave para la República es el exceso de celo de algunos republicanos, que creen posible cambiar de arriba abajo la organización del Estado en un mes de gobierno y que cuando ven, o piensan que ven, el ritmo de su actuación no es todo lo acelerado que ellos quisieran, le censuran, le combaten, menoscaban su autoridad».¹⁸⁷

---

¹⁸⁷ *Nuevo Mundo*, 5/6/1931, p. 9.

Les eleccions municipals de maig

El dia 31 de maig es van convocar noves eleccions municipals, que afectaven a les localitats rurals on, segons l'article 29 de la Llei electoral de 1907 (que establia la victòria automàtica d'una candidatura si només s'havia presentat una de sola) els republicans havien perdut el 12 d'abril.¹⁸⁸ Un decret del 13 de maig disposava la convocatòria als nuclis on existia la *sospita* de que la voluntat popular hagués estat *falsejada*. En realitat, el propòsit del Govern provisional era la republicanització dels ajuntaments rurals sota l'argumentació de que, abans de les eleccions a Corts, calia que tots els municipis estiguessin constituïts a partir d'un sufragi *autèntic*.¹⁸⁹

Els resultats van suposar un trasbals que capgirà la composició dels òrgans de govern dels municipis, atès que van sortir escollits 7.162 regidors republicans, enfront 951 no republicans.¹⁹⁰ La victòria dels diferents partits republicans també va posar al descobert la integració d'antics grups monàrquics en les organitzacions republicanes, no només per una qüestió d'*oportunisme*, sinó també per la pròpia necessitat dels partits republicans d'engreixar les seves files a l'àm-

---

¹⁸⁸ De manera eloqüent, aquestes eleccions han estat freqüentment oblidades pels estudiosos. No és el cas dels hispanistes Ben-Ami, S., *Los orígenes de la Segunda República española: anatomía de una transición*, Madrid, Alianza, 1990, pp. 371-377; Townson, N., *La República...op.cit.*, pp. 69-73.

¹⁸⁹ Townson, N., *La República...op.cit.*, p. 70.

¹⁹⁰ Ben-Ami, S., *Los orígenes...op.cit.*, p. 376. Ben-Ami no dubta en titllar de *caciquisme* la victòria republicana, doncs igual que havia passat amb els candidats republicans durant el mes d'abril, en aquesta ocasió els candidats monàrquics van ser discriminats o fins i tot persseguts.

bit local (en especial a les zones rurals) atesa la seva debilitat organitzativa tradicional.¹⁹¹

Les eleccions a Corts Constituents

El 3 de juny es va publicar el decret de convocatòria d'eleccions a Corts Constituents. Amb anterioritat, el decret del 8 de maig sobre la legislació electoral introduïa nombroses modificacions respecte a la llei anterior, com ara la rebaixa de l'edat de vot de 25 a 23 anys; l'elecció de dones i sacerdots; la creació de circumscripcions provincials, que substituïen als antics districtes uninominals i permetien a cada província formar una circumscripció (Madrid i Barcelona constituïen alhora circumscripcions pròpies); la necessitat d'obtenir al menys el 20% dels vots per a poder ser proclamat diputat i la tendència a afavorir la formació de grans coalicions per tal d'evitar la fragmentació partidista (fet que es va traduir, en realitat, en una sobrevaloració de les formacions polítiques més votades).¹⁹²

Els resultats electorals van confirmar la victòria dels partits que integraven el Govern provisional. Les sis forces més votades van ser el PSOE, que va obtenir 115 diputats; el Partit Radical, 90; el PRRS, 61; ERC, 29; AR, 26, i la DLR, 25.

Les dretes monàrquiques i catòliques van obtenir un total de 50 diputats. La Lliga Regionalista només va obtenir 2 diputats, al igual

---

¹⁹¹ Townson, N., *La República...op.cit.*, p. 67.

¹⁹² Arrarás, J., *Historia...op.cit.*, vol. I, pp. 142-143.

que el PCR.¹⁹³ En aquell moment, la Lliga es trobava desorganitzada i tant Cambó com Joan Ventosa i Calvell (1879-1959), antic ministre de Finances durant el darrer Govern de la Monarquia, es trobaven autoexiliats a París.¹⁹⁴

Les dretes, desorganitzades, havien patit una derrota aclaparadora. La decepció de *DIC*, que havia demanat el vot pel partit de Cambó, es va fer evident. El setmanari català havia recolzat les candidatures conservadores davant la defensa que aquestes van fer dels valors catòlics, però també perquè volien evitar que ERC encapçalés el procés de reivindicació autonòmica. *DIC* havia manifestat que «nosaltres no som de revolucionaris. Volem que es consolidi la República [...] no creiem que la felicitat del poble l'hagi de fer ni la secularització dels cementiris ni la implantació del divorci».¹⁹⁵

«L'endemà de les eleccions», *DIC*, 4/7/1931, p. 2

---

¹⁹³ Juliá, S., «La Constitución de 1931», a Artola, M., *Las Constituciones españolas*, vol. VIII, Madrid, Iustel, 2009, pp .37-38.

¹⁹⁴ González i Vilalta, A., *Els diputats catalans a les Corts Constituents republicanes (1931-1933). Nacionalisme, possibilisme i reformisme social*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2006, p. 61.

¹⁹⁵ *DIC*, 25/6/1931, p. 2.

De manera reveladora, després de les eleccions de juny de 1931, la presència de ministres catalans al Govern central va ser interpretada des de Barcelona com el darrer recurs dels *perdedors* per amagar la seves derrotes polítiques a Catalunya.¹⁹⁶

Tot i que *EBN* mantenia una evident afinitat ideològica amb el PCR (conegut popularment com Acció Catalana), aquest partit no va escapar mai de les sàtires punyents del setmanari. Després de la nova derrota electoral que va patir a les eleccions a Corts, la publicació no va dubtar en reformular i canviar irònicament les seves sigles d' Acció Catalana Republicana (ACR), per les d' ACS/*Al Cel Sia*.

En el fons, *EBN* ironitzava amb la confusió que provocava entre la ciutadania el canvi repetit de la denominació del partit des de la seva fundació el 1922.

DIC, en lògica rivalitat editorial i ideològica, sense oblidar que la formació encapçalada per Nicolau d'Olwer no havia fet una defensa explícita del catolicisme al seu programa electoral, també va anunciar el seu obituari amb un ninot que presentava Bofill i Mates cec i baixant les escales del llimb.¹⁹⁷

---

¹⁹⁶ Ucelay-Da Cal, E., «L'estratègia dual catalana a la Segona República», a Vidal-Folch, X. (ed.), *Els catalans i el poder*, Madrid, Ediciones El País/Aguilar, p. 115.

¹⁹⁷ *EBN*, 30/6/1931, p.1; *DIC*, 4/7/1931, p. 3

«Mort i sepultat, davallà als inferns...i no ressuscità», *DIC*, 4/7/1931, p. 5

En contrast amb la derrota del gramàtic i lexicògraf Pompeu Fabra (1868-1948), candidat pel PCR a Barcelona a la segona volta electoral celebrada el 12 de juliol, *EBN* va lamentar l'elecció dels militars R. Franco (escollit diputat per ERC després de rebutjar l'acta guanyada per Sevilla a la candidatura «Republicano Revolucionaria Federalista Andaluza» al costat del metge Pedro Vallina, Balbontín, Infante i el reformador agrònom Pascual Carrión¹⁹⁸), Antonio Jiménez Jiménez (?) i Salvador Sediles (1897-1936).

Aviat es va fer evident que la presència de militars a les Corts i l'absència d'una norma legislativa que impedís l'entrada i sortida en la política per part dels mateixos, va ser una mostra de la debilitat del poder civil i, en concret, dels partits polítics.¹⁹⁹

---

¹⁹⁸ Carrión (1891-1976), molt influenciat per les teories col·lectivistes agràries de Joaquín Costa (1846-1911), va tenir un paper destacat en l'elaboració de l'avantprojecte de la «Llei de Bases de la Reforma Agrària» de 1932.

¹⁹⁹ Ballbé, M., *Orden público...op.cit.*, p. 343.

El periodista Eugeni Xammar (1888-1973) comentaria posteriorment de manera irònica que «tres militars espanyols representaven el “nacionalisme” català al Parlament de Madrid. D’això se’n deia la “conllevancia”. No es podia demanar més».²⁰⁰ En aquesta mateixa línia, *EBN* va calificar el resultat electoral com l'*exemplar* representació dels diputats catalans («els nostres salvadors») a Madrid.

Els nostres salvadors. Franco, Jiménez y Sediles «A formar! Visita a la izquierda! Arrr!», EBN, 14/7/1931, p. 1

El capità Sediles (igual que Jiménez, membre de l'Extrema Esquerra Federal) va participar a la sublevació de Jaca de 1930. Després de fugir a França, va ser condemnat a mort *in absentia* durant el judici que va tenir lloc el març de 1931. Arran de la proclamació de la República va ser amnistiàt, fet que aprofità per estrènyer els seus vincles amb la CNT. Planes, director d'*EBN*, en una entrevista amb Sediles abans de les eleccions, va preguntar al militar què pensava de l'Estatut català, i Sediles li va contestar indolenment que «no sé

---

²⁰⁰ Xammar, E., *Seixanta anys d'anar pel món. Converses amb Josep Badia i Moret*, Barcelona, Quaderns Crema, 1997, pp. 345-346.

nada, ni me interesa. Lo que importa es que no nos defrauden la Revolución». ²⁰¹

Franco, per la seva banda, havia estat nomenat Director General d'Aeronàutica per Azaña. En un primer moment, la creació del Cos General d'Aviació va ser interpretat pels antiazañistes com una operació política del ministre de la Guerra encaminada a afavorir als militars republicans, però el criteri adoptat per regular els ascensos per mèrits va ser purament tècnic. ²⁰²

Franco, Jiménez i Sediles van participar de manera visible en la dinàmica conspirativa de desgast del Govern provisional. Alhora, Macià i, sobretot, Companys tenien l'esperança de reorientar la República cap a un model federal que hauria de convertir Barcelona en la capital alternativa de l'Estat. ²⁰³ Al començament de juliol esclatà una vaga dels treballadors de la Telefònica que va tenir el seu focus principal a Barcelona i sobretot a Sevilla, on el Govern va enviar al general Sanjurjo amb «plens poders» i que va acabar desencadenant trenta morts. ²⁰⁴

L'onada de manifestacions va fracassar i la fermesa del Govern enfront dels esdeveniments va portar Macià, per una banda, a declarar

---

²⁰¹ Llates, R., *Ésser català...op.cit.*, pp. 64-65.

²⁰² Juntament amb Franco van ascendir Julio Ruiz de Alda (1897-1936), Eduardo González-Gallarza (1898-1986), qui havia acompanyat a Alfons XIII en el seu recorregut cap a l'exili, i Carlos de Haya González (1902-1938). Per tant, era evident que els quatre militars tenien simpaties ideològiques ben diverses. Cardona, G., *El poder militar...op.cit.*, p. 158.

²⁰³ Ucelay-Da Cal, E., «Majoría y pluralidad política en la II República», a *Nueva Revista de Política, Cultura y Arte*, dossier *II República. Historia y mito*, n° 133, 2011, p. 50.

²⁰⁴ Ballbé, M., *Orden público...op.cit.*, p. 321.

(buscant la complicitat de la CNT) que ell mai hauria actuat amb tanta severitat.²⁰⁵ Companys, per altra banda, com a Governador Civil de Barcelona (càrrec que ostentà entre abril i juny) va destruir totes les fitxes policials (fossin o no polítiques) fet que va suscitar el consegüent aplaudiment de les organitzacions anarquistes.²⁰⁶

Però la connivència entre el grup militar de Franco i Macià es trencà amb motiu de l'entrega de l'Estatut de Núria per part del president del Govern català a Alcalá-Zamora el dia 12 d'agost a Madrid.²⁰⁷

Aleshores, la popularitat de Franco ja havia decaïgut amb motiu d'un intent de sublevació a l'aeròdrom sevillà de Tablada, a finals de juny, en col.laboració amb els anarquistes Antonio Rexach (?) i Vallina, que el Govern va aconseguir avortar.²⁰⁸ Aquest esdeveniment va comportar la destitució de Franco com a Director General d'Aeronàutica, càrrec que Azaña va suprimir el 26 de juny.

Pocs dies després, durant la campanya electoral, Franco va quedar ferit després de patir un accident al municipi sevillà de Lora del Río, en desplomar-se l'escenari durant la celebració d'un acte polític. Com a culminació d'aquest seguit de desgràcies, durant la primera intervenció parlamentària de l'heterodox militar a les Corts (on acostumava a presentar-se descurat, amb el vestit ras i sense

---

²⁰⁵ Jackson, G., *La República española...op.cit.*, p. 59.

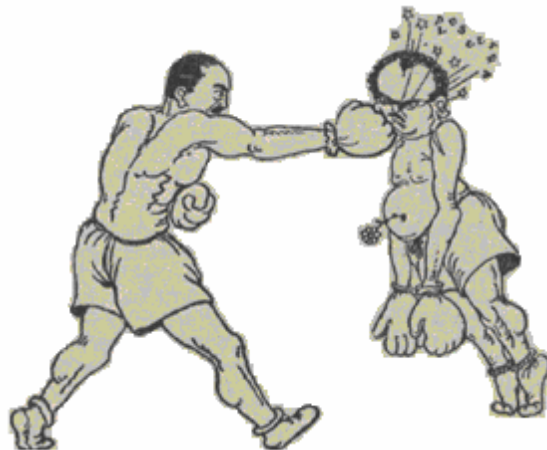
²⁰⁶ Ranzato, G., *El eclipse...op.cit.*, p. 138.

²⁰⁷ Ucelay-Da Cal, E., *La Catalunya populista...op.cit.*, pp. 146-147.

²⁰⁸ Arrarás, J., *Historia de la Segunda...op.cit.*, vol.I, p. 153; Vallina, P., *Memorias*, vol.I., México D.F., 1968, pp. 291-296.

afaitar) les seves mancances oratòries i la seva ideologia confusa i mal elaborada van quedar en evidència.²⁰⁹

Durant la discussió de les actes per Sevilla, el diputat socialista per aquesta circumscripció, Eladio Fernández Egocheaga (?), va assegurar, amb un to despectiu, que «al señor Franco no le han votado en Sevilla por su historia en el orden político. En Sevilla no han olvidado sus paseos del brazo del Rey; en Sevilla no se ha olvidado que el señor Franco fue nombrado gentilhombre», alhora que asseverava que, «los trabajadores no pueden olvidar que no puede llamarse revolucionario a quien tiene una representación que es negación completa de tal revolucionarismo».²¹⁰ Davant aquest allau de crítiques, Franco, que no portava res preparat, es va quedar assegut al seu banc parlamentari sense dir res.

«En Franco ha quedat “grogui”», *DIC*, 25/7/1931, p. 3

---

²⁰⁹ González Duro, E., *Franco...op.cit.*, p. 147.

²¹⁰ Citat a Díaz, C., *Mi vida...op.cit.*, pp. 165-166.

L'onada de vagues anarcosindicalistes

Una de les raons de l'agitació anarquista es trobava en la seva oposició a la Unió General de Treballadors (UGT), que, a través dels seus representants socialistes, resultava molt influent al Govern provisional. Els grups anarquistes estaven lluny d'oferir una unitat tàctica i organitzativa, tal com va evidenciar l'aparició el 30 d'agost del conegut com «Manifest dels Trenta», signat per membres sindicalistes tan rellevants com Joan Peiró (1887-1942) o Ángel Pestaña (1886-1937). El manifest rebutjava les activitats incontrolades dels grups d'acció i, alhora, es mostrava partidari de consolidar una organització obrera i forta que fos independent dels partits polítics.²¹¹

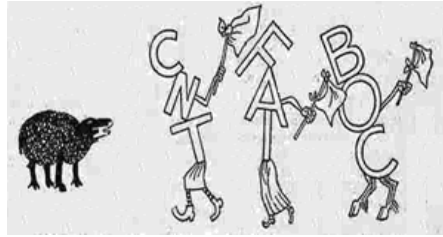
La proliferació de vagues durant tot l'estiu a Catalunya feia comentar sarcàsticament a *EBN* que «les vagues minven: aquesta setmana només se n'han declarades 2.482».²¹² Alhora, en un ninot sarcàstic no dubtava en representar les organitzacions CNT, FAI i el Bloc Obrer i Camperol (el BOC, partit comunista creat el 1930 al que el setmanari presentava amb les potes d'un boc) com indubtables «elements d'ordre».²¹³

---

²¹¹ Casanova, J., *De la calle al frente. El anarcosindicalismo en España (1931-1939)*, Barcelona, Crítica, 1997, pp. 87-88.

²¹² *EBN*, 11/8/1931, p. 3

²¹³ La història del BOC a Bonamusa, F., *El Bloc Obrer i Camperol (1930-1932)*, Barcelona, Curial Edicions, 1974; Durgan, A., *BOC. 1930-1936. El bloque obrero y campesino*, Barcelona, Laertes, 1996.

«“El Be” saluda engrescat l’aparició de tres nous partits d’ordre», *EBN*, 25/8/1931, p. 3

Precisament va ser la FAI la promotora de la vaga iniciada el 3 de setembre de 1931, arran del rumor d’un suposat mort en el motí de la presó Model de Barcelona. Els esdeveniments van provocar la mort de quinze persones i van certificar el *divorci* definitiu entre la Generalitat i la CNT.²¹⁴ Durant el conflicte, Macià va fer públic un manifest en el què titllava de negatiu per a Catalunya i per a la República «tot acte revolucionari i de violència per part dels uns, així com tota omissió per evitar-lo per part dels altres».²¹⁵ La vaga de setembre també va tenir conseqüències a les files de la CNT, doncs Peiró, pressionat pels sectors més radicals, va dimitir a finals del mes de setembre de la direcció del diari *Solidaridad Obrera*, càrrec en el qual va ser substituït per Felipe Alaiz (1887-1959).

EBN tornava a fer broma amb el nombre de mobilitzacions representant un integrant anarcosindicalista que no deixava de redactar manifestos i decretar moviments vaguistes. Era evident que amb aquests ninots, el setmanari es va guanyar aviat l’odi per part dels sectors anarquistes.

---

²¹⁴ Ucelay-Da Cal, E., *La Catalunya populista...op.cit.*, p. 146.

²¹⁵ Sallés, A., *Quan Catalunya...op.cit.*, pp. 131-132.

Al sindicat «-Que no plegues?

-No, encara haig de decretar catorze vagues, sis manifestos i proclamar divuit revolucions.

-Com et deixes explotar! Veiam quin dia us declarareu en vaga, els empleats del Sindicat Únic», *EBN*, 8/9/1931, p. 1

L'Estatut de Núria i la seva rebuda a Madrid

Sense cap mena de dubte, la qüestió de l'Estatut va suscitar en el conjunt de la premsa satírica una atenció preferent fins al punt que qualsevol qüestió relacionada amb el tema, per insignificant que fos, donava peu al seu respectiu comentari.

De cara a l'elaboració d'un avantprojecte d'estatut d'autonomia, el Govern Provisional de la Generalitat va nomenar, a través dels ajuntaments, una Diputació Provisional presidida pel veterà republicà nacionalista Jaume Carner (1867-1934). La Diputació, reunida a la vall de Núria (Ripollès) entre els dies 16 i 20 de juny, va enllestir aquesta darrera data el text, que establia un model federal per al conjunt de l'Estat.

De cara a la votació ciutadana posterior, *DIC* apel·lava de manera fervorosa al conjunt dels catalans que anessin a votar amb el record dels *pares* del catalanisme, ja fossin escriptors de renom com Jacint Verdaguer (1845-1902) i Àngel Guimerà (1845-1924) o ideòlegs i polítics com el bisbe Josep Torras i Bages (1846-1916) i Enric Prat de la Riba (1870-1917). Al ninot, Macià apareixia representat com el president de tots els catalans que supervisava el vot d'una societat que tenia com a baluards la fe, el seny, la voluntat, la cultura, el treball i les tradicions religioses. El gos, símbol del setmanari, arrossegava l'ànec (representació de les *classes neutres* apolítiques), pel seu coll.

«L'unànim plebiscit del dia 2 d'agost», *DIC*, 1/8/1931, p 1

El 2 d'agost de 1931, la votació ciutadana va ratificar l'avantprojecte per una abrumadora majoria: el 99% d'una participació del 75% del cens.²¹⁸ El 18 d'agost, Alcalá-Zamora va presentar a les Corts el projecte d'Estatut aprovat a Núria. Els parlamentaris catalans es van mostrar partidaris de ratificar el text estatutari abans de passar a discutir el projecte de la Constitució, mentre que per a la majoria dels diputats a les Corts havia de ser al contrari.²¹⁹

Amb motiu de la visita que diferents diputats catalans van realitzar a Madrid a mitjan mes d'agost, *EBN* també ironitzava amb l'entusiasme popular que van rebre, tot advertint sarcàsticament que davant els crits que proclamaven «Visca Catalunya lliure!», la Generalitat no tindria més remei que *reprimir* el «separatisme castellà».²²⁰

DIC va publicar un ninot en el que es barrejava la satisfacció dels nacionalistes catalans (encapçalats per Macià i un grup de religiosos que demanaven una Catalunya catòlica) amb les crítiques i amenaces per part dels sectors més anticatalanistes, que desafiaven amb no comprar productes catalans. Entre els grups antinacionalistes es trobava de manera destacada el jurista Antonio Royo Villanova (1869-1958), membre del Partit Agrari, a qui el gos del setmanari li bordava tot anunciant que «vos ha sortit el tret per la culata». Entre altres polítics, també apareixien, entre d'altres, Hurtado i Carner,

---

²¹⁸ Gerpe Landín, M., *L'Estatut...op.cit.*, p. 289.

²¹⁹ González Vilalta, A., *La nació imaginada. Els fonaments dels Països Catalans (1931-1939)*, Barcelona, Afers, 2006, p. 169.

²²⁰ *EBN*, 18/8/1931, p. 1.

qui portava al coll el text de Núria); Pich i Pon, qui parlant del calor oferia als lectors una típica *piquiponada*, «eso es el tópic y la calí-cula»; Companys i Gassol (conseller d'Instrucció Pública), tocant els tambors sota el crit dels germans Xirau i Palau; Alcalá-Zamora, Maura, Lerroux i de los Ríos, a les portes del Congrés dels Diputats; fins i tot apareixia R. Franco enlairat amb crosses, en record del seu accident.

«La processó de la Pàtria», *DIC*, 22/8/1931, p. 1

El setmanari catòlic català també criticava ERC atès que, en la seva opinió, estava portant a terme una campanya propagandística que

buscava atribuir-se en exclusiva la qüestió estatutària. Però també deixava clar que «mentre l'Estatut no sigui un fet, Macià és, tant si ho vol como si no ho vol, el símbol dels anhels de la llibertat de Catalunya, i estarem al seu costat. L'Esquerra pretén que sigui no més d'ell. De vegades, sembla assolir-ho. No ho tolerem. Macià és del poble català. I si Macià esdevé un home de partit, automàticament perdrà l'autoritat moral per a presidir la Generalitat. I si cau del cantó de l'Esquerra tot seguit de l'aprovació de l'Estatut, el combatrem democràticament».²²¹

Més enllà de Catalunya, l'actitud conciliadora d'Alcalá-Zamora al voltant de la qüestió autonòmica va suscitar dures crítiques per part de les publicacions conservadores. El president del Govern provisional era partidari de l'autonomia, però amb reserves, doncs al seu parer l'autonomia no podia ser una obligació sinó un dret al què determinades regions podien aspirar, no per mimetisme, sinó perquè eren ja «autonomies naturals» dissenyades per la geografia i la història.²²²

El setmanari *GyJ*, en un intent per provocar la ruptura de les relacions entre Madrid i Barcelona i, de pas, desestabilitzar la República, va esdevenir una de les publicacions més radicals en l'oposició a l'acostament entre el president del Govern i la Generalitat provisional, tal i com podrem veure al llarg d'aquest treball.

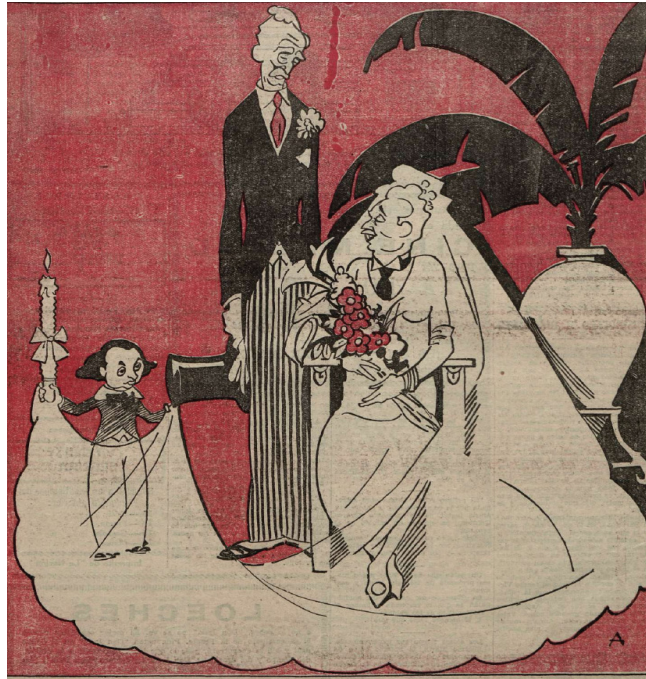
En aquesta línia molt crítica, *Areuger* representava Alcalá-Zamora, amb trets feminitzats, com la *núvia* de Macià que sospirava per una

---

²²¹ *DIC*, 12/9/1931, p. 5.

²²² Alcalá Galve, A., *Alcalá Zamora y la agonía de la República*, Madrid, Fundación José Manuel Lara, 2006, p. 310.

llarga *lluna de mel* amb la Generalitat, davant la presència de Gasol (amb el nom de qui es jugava a l'encapçalment del ninot). De pas, el ninotaire aprofitava alhora per fer una crítica al projecte de la llei de divorci.

Ventura pasajera, «-La novia: ¡Qué hermosa sería la luna de miel, Paco mío, si no se acabara tan pronto...!.
-El novio: ¡Oh! Miri, cuando se acabe, teniendo el divorcio, empieza el entretenimiento de la separación»,
GyJ, 3/10/1931, p. 1

La publicació madrilenya va expressar sempre una crítica furibunda cap a la figura del president de la Generalitat i, en general, als catalans. El ninotaire *Kin* el comparava amb el líder indi Mahatma Gandhi (1869-1948) per qualificar-lo maliciosament com un *allibe-*

rador que feia l'indi (en record del pòrtic que Macià havia escrit el 1930 del llibre de Romain Rolland, *Mahatma Gandhi*).²²³

Los grandes libertadores, «-Macià: Entonces, ¿lo voy imitando a usted bien, maestro?
-Gandhi: Hombre..., por lo pronto, haces muy bien el “indio”», *GyJ*, 3/10/1931, p. 6

Amb una intenció obertament malintencionada, el setmanari que dirigia Delgado Barreto acostumava a representar Macià acompanyat gairebé sempre per Gassol. D'una banda, el conseller d'Instrucció Pública era caricaturitzat amb trets femenins que insinuaven una possible tendència homosexual (com també passava amb la figura d'Azaña). Macià, d'altra banda, era representat sovint amb el color de la pell negra, en evident clau racista.

GyJ també podia presentar el president de la Generalitat provisional com el *darrer comte de Barcelona* que sostenia l'estatut i es recolzava en l'espasa dels anarquistes de la FAI. Macià, en aquesta oca-

---

²²³ Rolland, R., *Mahatma Gandhi*, Barcelona, Políglota, 1930.

sió, estava flanquejat pel *trovador* Gassol, en referència a la seva condició de poeta. El ninot amagava, en realitat, una referència a la popular obra teatral *La venganza de don Mendo* (estrenada el 1918) de Pedro Muñoz Seca (1879-1936), que estava ambientada a l'època medieval.²²⁴

El último conde de Barcelona, «-El conde: Estoy pensando, trovador, que debiéramos ponerle una quinta barra a nuestro escudo.
-El trovador Ventura: Si supiérais, conde, qué miedo me da la barra, por si no triunfamos plenamente....», *GyJ*, 10/10/1931, p. 16

---

²²⁴ Muñoz Seca, P., *La venganza de don Mendo*, Madrid, Biblioteca Nueva, 1999.

El debat religiós. Les problemàtiques relacions entre l'Estat i l'Església

El debat parlamentari entorn l'article número 24 (que finalment va ser el 26 de la Constitució), que feia referència a la qüestió religiosa, va suscitar una encesa polèmica per part dels diferents grups polítics. Els posicionaments eren diversos i anaven des de la defensa explícita de l'Estat confessional per part de les minories agrària i basconavarresa, fins a les actituds més anticlericals per part del grup heterogeni dels *jabalies*.

Enmig, es trobaven les postures més conciliatòries, com l'expressada per l'«Agrupación Al Servicio de la República» (grup polític creat el febrer de 1931) que, encapçalada per Ortega y Gasset, defensava una democràcia que donés l'esquena a l'anticlericalisme. El filòsof, però, ja no es sentia representat pel règim republicà, doncs tal i com es preguntava en un article que aviat es va fer cèlebre, «¿Cuál es la República auténtica y cuál la falsificada? ¿La de “derecha”, la de “izquierda”?», i assegurava que «una cantidad inmensa de españoles que colaboraron con el advenimiento de la República con su acción, con su voto o con lo que es más eficaz que todo esto, con su esperanza, se dicen ahora entre desasosegados y descontentos: «¡No es esto, no es esto!».²²⁵

El PSOE, tot i que havia mostrat una postura estrictament laica durant els congressos del partit, partidària de la independència confessional de l'Estat i de la llibertat de tots els cultes, finalment va adop-

---

²²⁵ Ortega y Gasset, J., «Un aldabonazo», *Crisol*, 9/9/1931, p. 1.

tar una posició extremista a les Corts que s'assemblava molt a la defensada pels radicals i els radicals socialistes.²²⁶

Per la seva banda, ERC va defensar el principi segons el qual l'Estat no podia tenir religió oficial, alhora que es mostrava favorable a la separació de l'Església i l'Estat; encara més, a ulls seus, l'Església havia de estar subordinada a l'Estat. Esquerra també va mostrar-se partidària de que l'Estat no havia de fixar cap pressupost per a subvencionar la religió.²²⁷

Entre les revistes satíriques, el posicionament també va ser divers. *DIC* va expressar la seva oposició total a una política laica que titllava d'anticlerical i que en el fons responia a una suposada voluntat *nacionalitzadora* generalitzada entre una classe política maçònica encapçalada per Azaña (tot i que aquest no havia ingressat encara a la maçoneria), Domingo, el radical socialista Álvaro de Albornoz (1879-1954) i Fernando de los Ríos. Al ninot també es podia distingir a l'alcalde de Madrid, Pedro Rico (1888-1957), passejant en un luxós cotxe; a Gassol, fent apologia del maçó Francesc Ferrer i Guàrdia (1859-1909), *apòstol i màrtir* de les esquerres, i a Prieto, ministre d'Hisenda, representat com un polític que menyspreava el valor dels diners. El ninot de *DIC* també feia referència al tradicional anticlericalisme que existia al país i a l'expulsió (que el setmanari preveia) dels frares.

---

²²⁶ Cueva Merino, J., «El anticlericalismo en la Segunda República y la Guerra Civil»...*op.cit.*, p. 231.

²²⁷ Ivern i Salvà, D., *Esquerra...op.cit.*, vol. II, p. 418.

«Art. 24. Les Ordres religiosos seran dissoltes i llurs béns nacionalitzats», *DIC*, 29/8/1931, p. 1

En contrast amb els posicionaments procatòlics, *EBN* publicava un ninot d'Alcalá-Zamora preguntant-se si seria possible desvincular l'Estat de l'Església, atesa la llarga tradició d'agermanament històric entre les dues institucions. En el fons, el president del Govern provisional no qüestionava la separació de l'Església i l'Estat, sinó la forma de dur a terme aquest procés. En la seva opinió, calia impulsar la concòrdia entre tots dos organismes i rebutjar decisions

unilaterals. La idea final era aconseguir una «Església lliure dins un Estat lliure».²²⁸

La separació de l'església i l'estat, «Veiam si resultarà un cas de siamesisme difícil d'operar», EBN, 1/9/1931, p. 2

La visió més anticlerical es podia trobar a les pàgines de *LCdG*, on s'insistia precisament en la necessitat de posar punt final al sosteniment econòmic de l'Església per part de l'Estat. Per extensió, les publicacions anticlericals acostumaven a representar la institució eclesiàstica com obscurantista i corrupte.

La vaca de l'Estat, «Aprofitem-nos-en, que ja se'ns acaba», LCdG, 12/9/1931, p. 1

---

²²⁸ Alcalá Galve, Á., *Alcalá-Zamora...op.cit.*, p. 339.

La intervenció parlamentària d'Azaña, el dia 13 d'octubre, va ser decisiva per decantar l'opinió majoritària al Congrés dels Diputats. En el seu discurs, el ministre de la Guerra va asseverar que la creença religiosa pertanyia en exclusiva a l'àmbit privat i no al polític, tot sentenciant que «España ha dejado de ser católica».²²⁹ Amb aquesta afirmació Azaña volia transmetre la idea que l'Església ja no era el pilar de la cultura espanyola i que la majoria de ciutadans vivien d'esquena a la religió. Alhora, es va mostrar partidari de prohibir l'ensenyament a les congregacions religioses i de la dissolució dels jesuïtes, però no de totes les ordres religioses (com defensaven els grups més anticlericals).

Amb aquesta contundent intervenció parlamentària, Azaña va aconseguir un cop d'efecte polític audaç, atès que amb la seva calculada dosi d'anticlericalisme va aconseguir traslladar l'atenció del carrer al Parlament, deixant d'aquesta manera sense arguments als sectors *ultrarrepublicans* i als *jabalies*.²³⁰

El mateix 13 d'octubre, les Corts van aprovar finalment l'article 26 de la Constitució, segons el qual es prohibia l'exercici educatiu, comercial i industrial de les associacions religioses; s'establia la regulació per llei en un termini de dos anys del pressupost eclesiàstic; l'exigència del vot especial d'obediència a l'autoritat estatal, i per

---

²²⁹ Azaña, M., *Discursos políticos*, ed. de S. Juliá, Barcelona, Crítica, 2004, p. 115. En contrast amb la intervenció d'Azaña, el maig de 1931, Acció Republicana s'havia mostrat partidària al seu programa d'un Estat laic, de la separació entre l'Església i l'Estat i del monopoli de l'ensenyament per part de l'Estat. Espín, E., *Azaña en el poder. El partido de Acción Republicana*, Madrid, Centro de Investigaciones Sociológicas, 1980, pp. 170-171.

²³⁰ Ucelay-Da Cal, E., «Buscando el levantamiento plebiscitario»...*op.cit.*, p. 64.

tant, la dissolució de l'ordre de la Companyia de Jesús, i la submissió a totes les lleis tributàries del país.²³¹

L'aprovació del polèmic article (que sumaven als esdeveniments anteriors de la *crema de convents*) va suscitar aviat l'oposició frontal dels catòlics més conservadors, per als que el concepte de laïcisme era sinònim d'una actitud anticlerical.

A Catalunya, *DIC* va criticar durament el text sancionat i va englobar el conjunt de les esquerres republicano-socialistes sota l'etiqueta d'anticlericals, tot afirmant que «una autonomia, sense llibertat religiosa, no la desitgem».²³²

A partir de diversos ninots, el setmanari catòlic acostumava a recordar als seus lectors els vincles que polítics esquerrans com Macià, Lluhí, Domingo o el mateix Azaña, havien mantingut amb l'àmbit religiós durant el passat, sobretot en referència a la seva formació educativa. En contrast, a partir de la proclamació de la República, els esmentats polítics s'havien convertit (suposadament) a l'anticlericalisme.

Amb aquesta lectura interessada (com feien, d'altra banda, totes les revistes satíriques), *DIC* pretenia alhora *denunciar* el procés «des-cristianitzador» que, al seu parer, Catalunya havia sofert des de començaments del segle XX.

---

²³¹ Payne, S., *El catolicismo...op.cit.*, p. 197.

²³² *DIC*, 17/10/1931, p. 7.

Una lliçó d'història, «Ara fa molts anys...En Macià i en Lluhí als Escolapis, en Gassol era seminarista, Marcel·lí Domingo i Azaña estudiaven als Carmelites i als Agustins, i Samblancat i Peiró eren frares. Ara fa quatre anys, Macià anava a missa a «Notre-Dame»; Gassol fugia vestit de capellà, i els prohoms esquerrans educaven llurs fills i filles en col·legis religiosos. Actualment..., actualment, ja ho veieu!», *DIC*, 17/10/1931, p. 5

En contrast, *EBN*, amb tocs d'anticlericalisme, aplaudia l'aprovació de l'article constitucional amb un ninot que presentava la dissolució de les ordres religioses, en referència a la Companyia de Jesús.

«Farmacopea constitucional. La dissolució de les ordres», *EBN*, 20/10/1931, p. 1

Azaña, nou president del Govern provisional

L'acceptació de l'article 26 va provocar les dimissions immediates d'Alcalá-Zamora i Maura el dia 14 d'octubre. Els dos líders del Partido Republicano Progresista (nova denominació de la DLR a partir del mes d'agost) havien votat en contra de la seva tramitació.²³³ A *Estampa*, el ninotaire *Echea* presentava la dimissió del polític cordovès com un esdeveniment *sorprenent*.

«Pues salió de sopetón la primera dimisión», *Estampa*, 17/10/1931, p. 48

La qüestió religiosa també va tenir ressonàncies internes en altres formacions. Dins el PCR, per exemple, es va imposar la postura laica encapçalada per Nicolau d'Olwer enfront de la minoria encapçalada per Manuel Carrasco i Formiguera (1890-1938), que precisament havia abandonat la cambra legislativa per no haver de votar el text.²³⁴

---

²³³ Alcalá-Zamora, N., *Memorias*, Barcelona, Planeta, 1977, p. 193.

²³⁴ Baras, M., *Acció...op.cit.*, pp. 168-169.

En aquest context, Azaña va ser designat nou president del Govern provisional després que Lerroux proposés el seu nom, amb l'esperança que en el futur, amb motiu de l'elecció del president de la República, ell fos el designat per ocupar aquest càrrec.²³⁵ El PSOE i el PRRS també es van mostrar partidaris del nomenament del líder d'AR, atès que les dues organitzacions compartien idees semblants i, de pas, allunyaven a Lerroux del poder.

El nou Consell de ministres, menys representatiu que l'anterior, estava integrat per socialistes, radicals i republicans. Azaña, que mantenia el càrrec al capdavant del ministeri de la Guerra, havia esdevingut amb aquest pas la gran *revelació* política de la República. El periodista Pla el presentava com «la gran personalidad que ha surgido en este régimen. Es el jacobino integral, hombre frío, de tipo oriental, que habla como un médico chino debe manejar el bisturí».²³⁶

El nou president es volia mostrar contundent i al dia següent de la seva elecció i, sense esperar l'aprovació de la Constitució, va decidir suprimir l'ajuda de l'Estat al culte religiós, de manera que es va reduir en un 50% l'ajuda als bisbes i capellans.²³⁷ En principi, era evident que la ferma laicista adoptada per Azaña (per a molts catòlics la seva actitud era directament anticlericalisme) acontentava les publicacions més esquerranes.

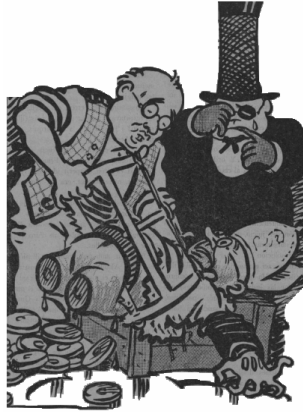
---

²³⁵ Townson, N., *La República...op.cit.*, p. 106.

²³⁶ Pla, J., *La Segunda República Española. Una crónica, 1931-1936*, Barcelona, Destino, 2006, p. 186.

²³⁷ Martí Gilabert, F., *Política religiosa de la Segunda República Española*, Pamplona, Eunsa, 1998, p. 100.

De fet, l'ascens polític del ministre de la Guerra va ser força comentat pels setmanaris satírics. *LCdG* presentava una imatge agosarada d'Azaña com el perfecte *cirurgià* capaç d'acabar amb el *microbi* de l'Església davant la mirada estupefacte del «senyor Esteve», símbol del burgès conservador i del catòlic hipòcrita.

El bon cirurgià, «No vull que en quedi ni rastre, d'aquest microbi», LCdG, 24/10/1931, p. 1

Per una banda, una publicació ideològicament neutre com *Estampa* presentava, de la mà d'*Echea*, a Azaña com un polític temut (i lletgíssim) per tothom, tal i com ja havia demostrat amb les reformes militars que havia engegat amb anterioritat.

«A todos el gesto aterra del ministro de la Guerra», *Estampa*, 24/10/1931, p. 48

Per una altra, *DIC* presentava un Azaña autoritari i *menja-capellans* que s'assemblava a l'emperador romà Neró (37-68), considerat per la tradició cristiana com el cruel perseguidor dels seus fidels i que fins i tot els havia utilitzat com a boc expiatori.

«Emmanuelle Azagna en “Nerone”», *DIC*, 14/11/1931, p. 8

GyJ va ser, però, el setmanari humorístic que va dedicar més pàgines a l'erosió furibunda de la figura d'Azaña. Amb anterioritat al seu nomenament com a president del Govern, *Areuger* el presentava com el «Generalísimo»²³⁸ que ordenava l'escorament polític cap a l'esquerra en presència de Maura, qui apareixia com un tinent subordinat que advertia al ministre de la Guerra sobre el perill de fer una maniobra *esquerrana*.

---

²³⁸ A Espanya, el primer en rebre aquest títol havia estat el polític Manuel Godoy (1767-1851) durant la «guerra de las naranjas» el 1801, que va enfrontar Espanya i França contra Portugal. Rúspoli, E., *Godoy. La realidad de un gobernante ilustrado*, Madrid, Temas de Hoy, 2004, p. 293.

Maniobras en el norte, «-El Generalísimo: Que despliegue y avance el ala izquierda, prescindiendo de la derecha.
-El teniente Maura: He comprobado, mi general, que si aquí prescindimos de la derecha, estamos perdidos», *GyJ*, 19/9/1931, p.1

Pocs mesos després, el gener de 1932, Maura va abandonar el seu partit, el Partido Republicano Progresista, per crear un altre, anomenat Partido Republicano Conservador (PRC). La nova organització maurista, de signe aconfessional, aviat va emprendre una intensa campanya de propaganda a través de diaris afins i de comitès locals i provincials.²³⁹

---

²³⁹ González Calleja, E., «Las derechas», a Viñas, Á. (ed.), *En el combate...op.cit.*, p. 125.

L'aprovació, el 20 d'octubre, de la Llei de Defensa de la República va accentuar la consideració d'Azaña com un polític amb tics autoritaris. La polèmica llei, sancionada amb caràcter d'urgència, penalitzava la desobediència a la força pública, l'apologia de la Monarquia (en especial la vinculada a la premsa) o la possessió il·lícita d'armes de foc. Alhora, facultava al Govern per actuar al marge del sistema judicial i declarar l'anul·lació de les garanties constitucionals, si ho considerava convenient.²⁴⁰

Per tal de no incórrer en contradicció amb l'article 34 de la Constitució, la Llei de Defensa de la República va ser incorporada al text de l'esmentat article. La Llei va romandre en vigor fins al 29 del mes d'agost de 1933, quan va ser substituïda per la Llei de Ordre Públic (aprovada el 28 de juliol pel darrer Govern d'Azaña).²⁴¹

La nova mesura aviat va ser comentada per *GyJ*, publicació que, pel seu perfil pro-monàrquic, passava a estar sota supervisió governamental tot just un mes i mig de la seva sortida editorial. El seu nino-taire *Areuger*, que s'encarregava de fer la gran majoria de les portades del setmanari, aprofitava l'aprovació de la llei per presentar a Azaña com el nou *dictador napoleònic* que per a governar *despòticament* el país només havia de *dictar* les ordres a la seva submissa secretaria.

---

²⁴⁰ Ballbé, M., *Orden público...op.cit.*, p. 327.

²⁴¹ Amb aquesta darrera llei els diferents Governos del segon bienni (1933-1935) van recórrer habitualment a la censura prèvia, provocant que la llibertat de premsa fos encara més feble que durant els primers anys de la República. Sáiz, M.D.; Cruz Seoane, M., *Historia...op.cit.*, vol. III, p. 407.

He aquí al dictador, «Me ha bastado dictárselo a mi mecanógrafa», GyJ, 7/11/1931, p. 1

Fins i tot algun dibuixant de *GyJ* com Orbegozo s'atrevia a fer una caricatura d'Azaña a partir del disseny avantgardista propi dels caligrames ideats pel poeta francès (d'origen italià) Guillaume Apollinaire (1880-1918). Seguint aquest model experimental (que, en el fons, posava de manifest el toc modern de la publicació madrilenya), al voltant del rostre del polític republicà es podien llegir frases com «ley de defensa», «Maura no, no y no» (en referència a la sortida del polític del Govern, però també al lema que les esquerres havien utilitzat per enderrocar el Govern del seu pare, D. Antonio) i «militares no».

Al seu programa fundacional, les JONS rebutjaven el «sistema liberal-burgès i maçònic», exigia la dissolució dels partits marxistes «antinacionals» i defensava la tradició catòlica i l'ús de la violència a través de la constitució d'organitzacions paramilitars.²⁴³ Però entre 1931 i 1932 les JONS no van passar de ser un grup polític residual.

Arran de les eleccions que van tenir lloc al començament d'octubre per cobrir 22 escons vacants a les Corts, el setmanari antirrepublicà *GyJ* havia demanat el vot per José Antonio Primo de Rivera (1903-1936), candidat per Acción Nacional (AN).²⁴⁴

AN, impulsada per Ángel Herrera Oria el 29 d'abril de 1931, va néixer com una plataforma heterogènia de les dretes catòliques i monàrquiques que, davant el sobtat canvi de règim, defensaven els valors de la «Religión, Familia, Orden, Trabajo, Propiedad». Després d'obtenir només cinc diputats a les eleccions de juny, AN va crear la minoria agrària a les Corts.²⁴⁵ Un any després de la seva creació i per ordre del Govern d'Azaña, el partit es va veure obligat a canviar el seu nom pel d'Acción Popular, en la consideració que s'havia de limitar l'ús del concepte *nacional*.

El primer intent polític de Primo de Rivera no va reeixir i AN va patir tot un seguit de tensions internes entre els partidaris d'una tendència *accidentalista* (com mantenia el propi Ángel Herrera Oria),

---

²⁴³ González Cuevas, P.C., «La trayectoria de un recién llegado. El fracaso del fascismo español», a Rey, F. del (dir.), *Palabras como puños. La intransigencia política en la Segunda República española*, Madrid, Tecnos, 2011, p. 492.

²⁴⁴ *GyJ*, 3/10/1931, p. 8.

²⁴⁵ González Calleja, E., «Las derechas», a Viñas, Á. (ed.), *En el combate...op. cit.*, p. 127.

que optava per defensar de manera prioritària els valors socioeconòmics i culturals que encarnava l'Església catòlica per damunt de consideracions entorn la forma de govern, i, en contrast, els defensors del *fonamentalisme* o *alfonsins* (com Antonio Goicoechea, antic ministre maurista, o Pedro Sainz Rodríguez, que havia estat escollit diputat a Corts el mes de juny), els quals sostenien la indisociabilitat entre els valors catòlics i la restauració de la figura d'Alfons XIII.

Finalment, la crisi es va resoldre amb la sortida d'Herrera Oria (qui abandonava la política activa per concentrar-se en la direcció d'*El Debate*) el 19 d'octubre i la seva substitució pel jove advocat salmantí José María Gil-Robles (1898-1980).

Malgrat la marxa d'Herrera Oria, la seva postura no va fracassar, atès que el programa d'Acción Nacional, aprovat al començament de desembre, deixava de banda la discussió entorn la forma de govern (que, en tot cas, passava a ser una qüestió personal de cada militant), per centrar-se en la defensa de la religió catòlica i de la propietat privada.²⁴⁶

El setmanari de Delgado Barreto també havia bromejat durant el mes d'octubre amb l'empresonament del seu amic Albiñana. El líder del PNE es trobava a la presó madrilenya de la Modelo des del 12 de maig, sota l'acusació d'haver participat indirectament en l'assalt a la redacció de la revista comunista *Nosotros* (dirigida pel periodista peruà César Falcón) que havien portar a terme el setembre de 1930 els *legionaris* del partit *albiñanista* (embrió d'una milícia

---

²⁴⁶ Gil-Robles, J.M., *No fue posible la paz*, Barcelona, Ariel, 1968, p. 77.

uniformada amb camisa blau celeste i la Creu de Santiago brodada al pit, sense ser exactament una milícia feixista).²⁴⁷

En realitat, Albiñana va servir de *boc expiatori* al Director General de Seguretat, Galarza, durant la «crema de convents» de maig, atès que ni Albiñana ni el seu partit es van veure implicats en els esdeveniments.

GyJ especulava amb una fuga fictícia del líder del PNE, caracteritzat amb el seu característica bigoti, la seva menuda figura i la seva calvície. Durant el seu presidi, Albiñana va escriure una sèrie d'articles que, sota el nom de «A través de la reja», va publicar *La Nación* entre els mesos de juny i desembre de 1931. En aquests escrits, editats posteriorment en forma de llibre amb el títol de *Prisionero de la República*, es feia palesa l'enorme influència de les idees conspiratives (fet que no deixava de ser curiós, atesa l'antiga condició maçònica d'Albiñana) entorn un suposat complot mundial orquestrat pels jueus sota la voluntat de destruir la civilització cristiana.

En qualsevol cas, els textos que mossèn Tusquets publicava a la col·lecció *Las Sectas* i, sobretot, *Los Protocolos de los Sabios de Sión*, es van difondre amb força èxit des de feia alguns anys entre els cercles més dretans.²⁴⁸

---

²⁴⁷ Gil Pecharromán, J., «*Sobre España inmortal...op.cit.*», p. 88.

²⁴⁸ *Ibid.*, pp. 59 i 102.

GyJ, 10/10/1931, p. 3

Albiñana va ser alliberat finalment el 10 de desembre de 1931 (justament un dia després de l'aprovació de la Constitució), esdevingut ja una mena de *màrtir* pels sectors antirrepublicans, entre ells Delgado Barreto, tot i que progressivament les relacions entre tots dos es va anar refredant amb el pas del temps.

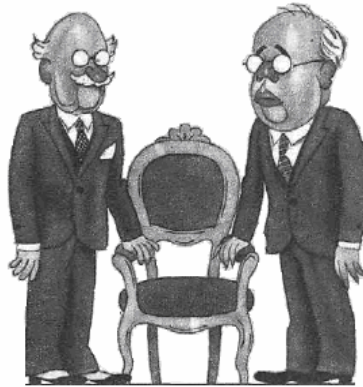
El retorn polític d'Alcalá-Zamora i l'aprovació de la Constitució

Després de la dimissió d'Alcalá-Zamora, tal com escrivia Azaña al seu dietari, «es creencia general que don Niceto ha perdido la presidencia de la República. Él había dado a entender que si la Constitución no le gustaba, no sería candidato a la presidencia. Ahora, aunque le gustase (que no le gusta), difícilmente podría serlo».²⁴⁹ Davant aquest panorama, van començar a circular els noms de Lerroux i de Julián Besteiro (1870-1940), president de les Corts, com a pos-

---

²⁴⁹ Anotació del 18 d'octubre de 1931, a Azaña, M., *Diarios completos. Monarquía, República, Guerra Civil*, Barcelona, Crítica, 2000, p. 323.

sibles candidats per ocupar la prefectura de l'Estat.²⁵⁰ *Echea*, a *Estampa*, fins i tot insinuava que el propi Azaña podia ocupar el càrrec.

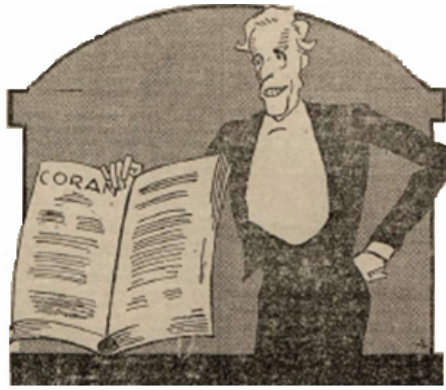

«¿Será Lerroux? ¿Será Azaña el que nos “mande” en España?», *Estampa*, 28/11/1931, p. 48

Besteiro, per la seva banda, va ser molt criticat des de les pàgines de *GyJ*, on era presentat com un deixeble de la «Institución Libre de Enseñanza» (on s'havia educat), un anticatòlic partidari fins i tot del llibre sagrat dels musulmans i un polític sense autoritat per exercir el càrrec al capdavant de les Corts (que va ostentar entre el 14 de juliol de 1931 i el 9 d'octubre de 1933).

---

²⁵⁰ Besteiro va iniciar la seva carrera política a les files de la Unión Republicana. Posteriorment va militar en el Partit Radical de Lerroux, fins que el 1912 ingressà al PSOE. El 1930 es va posicionar en contra de la participació socialista al comitè revolucionari sorgit de la reunió a Sant Sebastià, fet que el va portar a dimitir dels seus càrrecs al partit i al sindicat UGT el febrer de 1931. La figura de Besteiro a Saborit, A., *Julián Besteiro*, México, Impresiones modernas, 1961; Blas Zabaleta, P.de; Blas Martín-Meras, E. de, *Julián Besteiro: nadar contra corriente*, Madrid, Algaba, 2002.

«Besteiro: Este es un Presidente que promete. ¡Nadie puede negarlo!», *GyJ*, 12/12/1931, p. 4

Per *DIC*, l'elecció estava clara a mitjan novembre, atès que ja avançava que recauria en la persona d'Alcalá-Zamora, a qui representava passant per damunt de tots els membres del Govern per arribar a la cadira presidencial, on es podia veure un imant que reflectia la seva gran ambició política i el text «he pasado la vida en sueño. Y este sueño dorado está aquí». Mentre un gat advertia, darrera una cadira, que «qui sigui aquí ja no serà revisionista», Lluhí comentava a Companys que «haurem d'ésser novament amics seus», i Macià, al costat de Gassol, afirmava que «per fer aquest camí fins tornaria a ésser com l'any 1907» (és a dir, quan va decidir abandonar la carrera militar per abraçar la política). Els pores senlars, per la seva banda, simbolitzaven novament les esquerres més anticlericals, és a dir, els *jabalies*.

«Cavall fort, aguanta fort, perquè arribi a la cadira el que donàvem per mort», *DIC*, 14/11/1931, p. 1

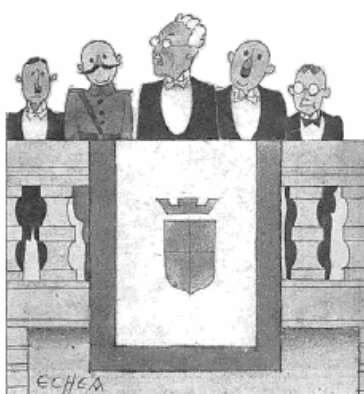
El 10 de desembre, tal i com intuïa *DIC*, la designació va recaure en la persona de D. Niceto, en bona mesura perquè (com havia succeït arran de la seva sortida prèvia del Govern) representava una opció de centrisme polític i, de pas, els seus adversaris l'allunyaven de l'activitat diària a les Corts.²⁵¹

El ninotaire *Echea*, a *Estampa*, presentava Alcalá-Zamora al costat de Queipo de Llano, nomenat Cap de la Caserna Militar del president de la República. Queipo i Alcalá-Zamora eren, a més, conso-

---

²⁵¹ Alcalá-Zamora, N., *Memorias...op.cit.*, p. 204.

gres, doncs la filla del militar es va casar amb el fill del polític cordovès.²⁵²

«Y hoy puede verle la gente en el Palacio de Oriente», *Estampa*, 12/12/1931, p. 48

La Constitució, que va ser aprovada el dia 9, naixia amb la pretensió de corregir els *errors* de l'etapa monàrquica, de manera que delimitava clarament els poders del Cap de l'Estat, en contrast amb la Constitució de 1876 (que establia el poder legislatiu compartit entre el monarca i les Corts).²⁵³ Malgrat que el nou text constitucional pretenia retallar la seva influència directa, també otorgava al president amples competències per nomenar al cap del Govern i als ministres (encara que després es necessitava l'aprovació de les Corts); per declarar la guerra, convocar i dissoldre les Corts; per nomenar el president del Tribunal Suprem, així com per concedir indults a delictes de gravetat, a proposta del Govern.²⁵⁴

---

²⁵² La trajectòria del militar val.lisoletà a Quevedo y Queipo de Llano, A., *Queipo de Llano. Gloria e infortunio de un general*, Barcelona, Planeta, 2001.

²⁵³ Ucelay-Da Cal, E., «Buscando el levantamiento plebiscitario»...*op.cit.*, p. 67.

²⁵⁴ Sosa Wagner, F., *Juristas en la Segunda República*, Madrid, Marcial Pons, 2009, p. 38.

El revisionisme de *DIC* i la fundació d'Unió Democràtica de Catalunya

Per a *DIC*, la Constitució tenia un perfil sectari i anticlerical, ja que prohibia l'escola lliure (és a dir, la possibilitat d'escollir entre una educació religiosa o no) i la legislació laica (com reflectia, per exemple, l'aprovació del divorci).

En aquesta línia conservadora, el setmanari va emprendre una campanya revisionista per aconseguir la modificació del text constitucional, tal i com estaven fent també les dretes espanyoles.

En un destacat ninot, *DIC* presentava negativament als anomenats «visionistes» Casares Quiroga, fent ostentació de la «Llei de Defensa de la República»; Azaña, novament com Neró; Nicolau d'Oliver (amb la cartera d'Economia; Macià, amb la lupa de l'«optimisme»); Gassol, tocant la lira, en referència a la seva condició de poeta; Albornoz (feminitzat amb un ram de flors; Besteiro, tocant la campana de les Corts; Victoria Kent (1889-1987), nomenada Directora General de Presons el maig de 1931; Prieto, jugant amb la peseta; Alcalá-Zamora i Maura, que s'allunyaven tots dos enlairats dins d'un globus, sota la mirada de la lluna com l'article 24.

En contrast, el setmanari representava favorablement als «revisionistes» com a ciutadans que «en nom de la llibertat ofesa i trepitjada demanem la revisió de la Constitució. Abaix el sectarisme!». Entre el conjunt de demandes, els religiosos asseguraven que «també son ciutadans», alhora que exigien la supressió del divorci i defensaven «la pau amb Espanya».

---

sense la llibertat individual, és un escamoteig. Les llibertats personals sense la llibertat religiosa, són una burla. Revisió, revisió».²⁵⁵

En contrast amb el que assegurava el *DIC*, la Constitució havia estat aprovada amb el vot de la majoria dels diputats catalans a les Corts. Pel que fa a l'organització territorial, els diputats es van decantar finalment (descartada l'opció federal) per la fórmula de l'Estat integral. Els representants catalans, adoptant una actitud pactista, acabaren acceptant aquesta fórmula com un mal menor. Es frustrava d'aquesta manera el projecte federalista dels cenetistes, promotors d'insurreccions armades continuades.²⁵⁶

La denominació «integral» era, en realitat, una variant de l'unitarisme en la seva versió descentralitzada en la mesura que diferenciava entre l'autonomia política regional pels territoris que demostréssin una voluntat pròpia (per tant, amb Govern i Parlament autònoms) i el règim administratiu comú per a la resta de les províncies.²⁵⁷ En el fons, s'establia una autonomia excepcional per a Catalunya que, a la pràctica, donaria lloc a un model dual entre el Govern de Madrid i l'autònom de Barcelona.

La política del Govern madrileny en matèria religiosa va tenir més repercussions encara a Catalunya. El 7 de novembre el diari catòlic

---

²⁵⁵ *DIC*, 14/11/1931, p. 6

²⁵⁶ Ucelay-DaCal, E., «El recuerdo imaginario como peso del pasado: las transiciones políticas en España», a Waisman, C.; Rein, R.; Gurrutxaga Abad, A. (eds.), *Transiciones de la dictadura a la democracia: los casos de España y América Latina*, Zarautz, Servicio Editorial UPV, 2005, p. 14.

²⁵⁷ Gerpe, M., *L'Estatut...op.cit.*, p. 261; Sosa Wagner, F., *Juristas...op. cit.*, pp. 50-51.

El Matí (segons alguns autors, després que mossèn Carreras i mossèn Tusquets donessin el seu vist-i-plau) va publicar el manifest fundacional d'una nova organització política, la UDC, signat entre d'altres, pels col.laboradors del *DIC* Pere Aragai, Àngel Grau i Manuel Thió i Rodés.²⁵⁸

Els membres d'UDC procedien del carlisme menys conservador (com era el cas de Joan B. Roca i Ball, Lluís Vila d'Abadal o Josep M. Trias Peitx),²⁵⁹ del nucli intel.lectual al voltant del diari *El Matí* (com Pau Romeva o Maurici Serrahima) i d'antics membres de la primera etapa d'Acció Catalana durant els anys vint (el mateix Thió i Rodés).²⁶⁰ Posteriorment, arran de l'expulsió de Carrasco i Formiguera del PCR el 7 de febrer de 1932, UDC va integrar nombrosos militants procedents d'aquesta formació (entre ells, el propi Formiguera), en especial de la secció de les seves Joventuts (com Lluís Jover i Nonell i Miquel Coll i Alentorn, que posteriorment va ser secretari d'UDC).²⁶¹

La UDC, impulsada per joves catòlics, es presentava com un partit de principis cristians, democràtic i nacionalista.²⁶² El nou partit po-

---

²⁵⁸ Camps, F.; Monclús, J., *Joan Baptista...op.cit.*, pp. 50-51.

²⁵⁹ Roca i Caball havia abandonat les files carlistes davant l'ambigüitat del partit en relació amb l'Estatut de Núria. Camps, F.; Monclús, J., *Joan Baptista...op.cit.*, p. 47.

²⁶⁰ Canosa, F., *Entre el sabre i la bomba. Memòries d'un país i d'un partit: Unió Democràtica de Catalunya (1931-1980)*, Barcelona, A Contra Vent, 2012, p. 39.

²⁶¹ Baras, M., *Acció...op.cit.*, pp. 172-175.

²⁶² El Manifest fundacional d'UDC reproduït a Ragner, H., *La Unió Democràtica de Catalunya i el seu temps (1931-1939)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1976, pp. 89-92. Veure també Culla, J.B., «Unió Democràtica de Catalunya: le parti démocrate-chrétien catalan (1931-1989)», *Institut de Ciències Polítiques i Socials*, Working paper n° 27, Barcelona, 1990, pp. 2-4.

dia considerar-se l'hereu doctrinal de la Lliga i AC/PCR, amb un perfil catòlic explícit del que ambdós partits havien mancat.²⁶³

Però la catolicitat del nou partit no significava que els seus dirigents tinguessin vinculacions directes amb els òrgans directius de la jerarquia eclesiàstica, ja fos catalana o espanyola. Tanmateix, aquest fet no impedia que UDC no tingués cap mena de connexió amb determinats sectors de l'Església, com podien ser els corrents més renovadors del catolicisme català.²⁶⁴

El nou Govern d'Azaña i la sortida del Partit Radical

El 15 de desembre, Azaña va formar un nou Govern on el canvi més important era l'absència de membres del Partit Radical, després de la negativa de Lerroux a participar-hi si es mantenia la presència socialista.²⁶⁵ D'aquesta manera es trencava definitivament la conjunció republicano-socialista sorgida del Pacte de Sant Sebastià l'agost de 1930.

El nou Govern guanyava en cohesió ideològica però, amb la sortida del Partit Radical (que era l'organització republicana amb major implantació al territori), la base social del govern es va veure privada del suport d'una part destacada de la classes mitjanes urbanes i ru-

---

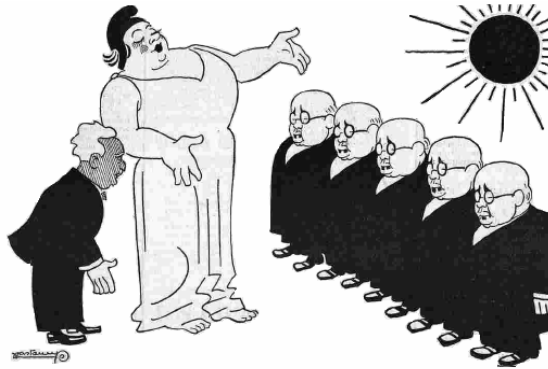
²⁶³ Ucelay-Da Cal, E., *El imperialismo...op.cit.*, p. 855.

²⁶⁴ Barberà i Aresté, O., *Unió Democràtica de Catalunya (1931-2003). Evolució política i organitzativa*, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona, Servei de Publicacions, 2000, p. 21.

²⁶⁵ Townson, N., *La República...op.cit.*, pp. 125-127.

rals i treballadores.²⁶⁶ Ahora, l'escorament cap a l'esquerra donava per tancada definitivament l'opció inicial de la República «barata» projectada per Alcalá-Zamora i Maura.²⁶⁷

A aquelles alçades, la figura omnipresent d'Azaña ja començava a ser vista irònicament pel ninotaire Castanys a *EBN* com l'única alternativa amb la qual disposava Alcalá-Zamora.

La República al sr. Alcalá-Zamora, «Triï i remeni. Per president del consell, pot escollir entre tots aquests», EBN, 15/12/1931, p. 1

La sortida de Lerroux era coberta per Zulueta, qui es situava al front del ministeri d'Estat, mentre que Prieto deixava la cartera d'Hisenda en mans de Jaume Carner (1867-1934). Carner, advocat de prestigi, s'havia apartat de la Lliga el 1904. El 1906 va esdevenir el dirigent del Centre Nacionalista Republicà (CNR) i, posteriorment, va formar part de la UFNR. Va ser alhora diputat pel Vendrell entre

---

²⁶⁶ Townson, N., *La República...op.cit.*, p. 129.

²⁶⁷ Ucelay-Da Cal, E., «Buscando el levantamiento plebiscitario»...*op.cit.*, p. 70.

1907 i 1913.²⁶⁸ El nomenament ministerial de Carner va ser una aposta personal d'Azaña qui, davant la sortida de Nicolau d'Olwer, volia mantenir un representant català però amb la condició que no fos d'ERC.

«Para poner la finanza en el fiel de la balanza»,
Estampa, 26/12/1931, p. 48. Caricatura d'Echea

Aquesta pressió responia a que el partit de Macià aspirava a tenir un ministeri donat el seu pes electoral.²⁶⁹ L'Esquerra va votar finalment a favor del nou Govern amb l'esperança (no compromesa per part d'Azaña) que es revisaria la permanència de Josep Oriol Anguera de Sojo (1879-1956), membre del PCR, al capdavant del Govern civil de Barcelona.

EBN, en contrast amb el temperament tranquil de Nicolau d'Olwer, aviat va començar a presentar Carner com un ministre d'Hisenda gairebé hiperactiu. Durant la seva etapa al front del ministeri, entre desembre de 1931 i juny de 1933, Carner va centrar la seva tasca en

---

²⁶⁸ Poblet, J.M., *Jaume Carner: polític, jurisconsult, industrial i Ministre de Finances de la II República*, Barcelona, Dopesa, 1977.

²⁶⁹ Azaña, M., *Diarios completos...op.cit.*, pp. 405-406.

la política fiscal i monetària amb l'objectiu d'aconseguir l'equilibri pressupostari i una competent descentralització administrativa.²⁷⁰

2 quarts de 7 del matí al ministeri d'Hisenda, «Sr. Carner: Encara estem així? I els pressupostos, què?», *EBN*, 5/1/1932, p. 2

Altres canvis rellevants van ser el pas de Domingo del ministeri d'Instrucció Pública al d'Agricultura, Indústria i Comerç, i la sortida de Nicolau d'Olwer al front del ministeri d'Economia, que va ser suprimit. La marxa del líder del PCR responia a que, com Azaña va escriure al seu dietari, «realmente, Nicolau deseaba dejarlo. La entrevista es afectuosa. Nicolau es el mejor educado de todos los ministros».²⁷¹

---

²⁷⁰ Costa Campí, M^aT., *Vida y obra de Jaime Carner*, Madrid, Ministerio de Economía y Hacienda, Instituto de Estudios Fiscales, 1988, p. 89.

²⁷¹ Azaña, M., *Diarios completos...op.cit.*, p. 406. Més endavant, ja durant la guerra, Azaña millorà encara més la seva opinió sobre la seva persona en confessar que «he tenido siempre por Nicolau d'Olwer una gran consideración que ha subido con el tiempo a justa estimación de sus condiciones personales y a buena amistad. No le conocí personalmente hasta fines del año 30, cuando apareció en las reuniones del Comité revolucionario, que presidía don Niceto, como delegado de los grupos catalanes (...) Es hombre correcto, cortés, muy frío de expresión y de actitudes, inteligente, y con buenas letras. No peca de expansivo, ciertamente, pero se puede uno fiar de lo que dice. De un catalanismo muy pronunciado, es más bien moderado en política general. Durante su presencia en el gobierno de la República, mostró gran calma y tenacidad, y supo aguantar en silencio no pocas

Castanys, al *EBN*, aprofitava la formació del nou Govern per tornar a recordar sarcàsticament que Companys s'havia quedat una altra vegada sense cartera ministerial i, de pas, feia mofa del seu dolent nivell de francès (elements, d'altra banda, força explotat pels seus adversaris polítics).²⁷²

«-Carner: Pulvis eris et pulvis reverteris.

-Nicolau: Qui te fecit te defecit.

-Companys: Llamp! Tots dos saben el francès», *EBN*, 22/12/1931, p. 4

La popularitat d'Azaña a Catalunya i la polèmica entorn el Governador civil de Barcelona

Durant la segona quinzena del mes de desembre de 1931, Azaña va visitar Catalunya amb motiu de l'estrena de la seva obra teatral *La Corona*, escrita l'any 1928. Malgrat no era la intenció inicial, el seu viatge va acabar tenint un tractament d'oficialitat en un ambient en el qual el president del Govern ja començava a ser conegut com

---

destemplanzas y hasta groserías de otros ministros, enojados por los asuntos de Cataluña». Azaña, M., *Diarios completos...op.cit.*, pp. 1022-1023.

²⁷² Vila, E., *Lluís Companys...op.cit.*, p. 29.

«l'amic de Catalunya».²⁷³ Azaña corresponia als elogis, i en una de les seves declaracions va asseverar que «yo siempre he admirado mucho al pueblo de Barcelona. De las grandes cualidades del pueblo catalán ninguna me ha hecho mayor impresión como este espíritu colectivo que reina entre vosotros» i, continuava més endavant, «Barcelona es una ciudad maravillosa, desbordante en su propia riqueza y por su propia vitalidad; es una joya preciosa de la civilización hispánica».²⁷⁴

Azaña, autor dramàtic, «I ara no m'enfadaré si em dieu que faig comèdia», EBN, 8/12/1931, p. 4

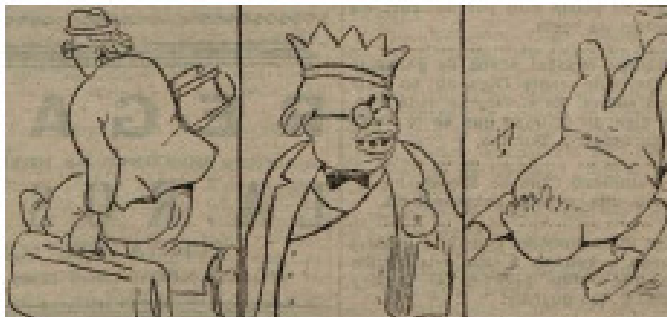
El ninotaire *Kin*, a *GyJ*, aprofitava el viatge d'Azaña a Catalunya per il·lustrar un repàs maliciós de la trajectòria del polític. Si l'any 1930 Azaña havia estat perseguit per Berenguer a causa de la seva participació en el cop de Jaca i 1931 l'any de l'estrena de la seva

---

²⁷³ La visita d'Azaña a Contreras, J., *Azaña y Cataluña. Historia de un desencuentro*, Barcelona, Edhasa, 2008, pp. 160-166.

²⁷⁴ *Ibid.*, p. 165.

obra teatral, el setmanari esperava que l'any 1932 fos el moment de la seva definitiva relliscada política.

Los tres años de don Manuel, «1930. Perseguido por la Corona. 1931. Encantando con “La Corona”. 1932. Andando de coronilla», *GyJ*, 2/1/1932, p. 14

Malgrat la freda acollida que va tenir l'obra teatral entre els crítics, la visita d'Azaña va acabar sent profundament popular. *La Corona* va ser rebuda amb força aplaudiments per part del públic assistent a la seva representació, fet que el propi autor va atribuir irònicament a l'aplaudiment per les reformes militars que havia impulsat.²⁷⁵

Durant la seva estada a Catalunya, ERC va aprofitar per demanar-li novament el cessament d'Anguera de Sojo, qui ocupava el càrrec de Governador civil de Barcelona des del mes d'agost.

Com encertadament va apuntar el propi director d'*EBN*, Planes, fins el traspàs de l'ordre públic a la Generalitat, els Governadors civils depenien oficialment del Govern de Madrid, però l'autoritat moral

---

²⁷⁵ Carabias, J., *Azaña...op.cit.*, p. 147.

del Govern català era tan forta, que a la pràctica els serveis d'ordre públic depenien dels polítics catalans.²⁷⁶

En un primer moment (concretament, fins a principis de setembre) ERC havia sancionat la gestió d'Anguera de Sojo, en bona mesura perquè, com declarava Hurtado a les seves memòries, «els havia descarregat d'una responsabilitat que els seus temors des dels primers dies i els compromisos electorals els privaven de prendre, com era la de contenir un desordre que anava de dret contra la República amb el pretext d'afavorir-la; però Anguera no hauria de tardar molt a adonar-se que havia tingut la desgràcia un èxit massa sorollós perquè se'ls pogués perdonar».²⁷⁷

En una línia molt semblant, Ametlla (1883-1968), membre del PCR (com el propi Anguera) i Governador civil de Girona durant 1932, «l'èxit anguerià, que el gran públic celebrà i el govern de la República reconegué, no era certament un motiu per a mitigar la irritació d'aquests nous governants amb tan poc govern. I el fet que l'èxit fos aconseguit damunt de la CNT, a la qual devien tanta part de la victòria, i al costat de la qual tants d'ells han lluitat, dins la llei i contra la llei, no era menys encara. No triguen, doncs, a desplegar una gran campanya contra el governador».²⁷⁸

DIC també va defensar la figura del Governador civil des de les pàgines del setmanari. Acusava la CNT i la Generalitat d'utilitzar les

---

²⁷⁶ Planes, J.M., *Els gàngsters...op.cit.*, p. 146.

²⁷⁷ Hurtado, A., *Quaranta anys...op.cit.*, II, pp. 99-100.

²⁷⁸ Ametlla, C., *Memòries polítiques...op.cit.*, p. 94.

pàgines de la *Solidaridad Obrera* i (més curiosament) *L'Opinió* per engegar una campanya ofensiva contra Anguera de Sojo.²⁷⁹

Però amb el pas del temps la ferma actitud d'Anguera de Sojo i la pressió de la CNT (malgrat que el *divorci* entre l'organització sindical i la Generalitat s'havia consumat el mes de setembre de 1931), va portar ERC a demanar la seva dimissió. El partit republicà va decidir emprendre aquesta campanya sobretot a través del seu nou òrgan de premsa, *La Humanitat* que, des de la seva fundació el 9 de novembre de 1931, aspirava a ser el portaveu de la majoria del partit. En realitat, el diari va quedar progressivament sota el control de Companys, després de la negativa del grup de *L'Opinió* a renunciar a la seva línia política (que era minoritària dins ERC) i a integrar altres veus diverses de l'organització republicana.²⁸⁰

Anguera de Sojo vist pels ninotaires de *DIC*, 12/9/1931, p. 4

---

²⁷⁹ *DIC*, 26/12/1931, p.2

²⁸⁰ Culla, J.B., *El catalanisme d'esquerra...op.cit.*, p. 77.

Azaña també compartia una visió positiva d'Anguera de Sojo, que va consignar als seus dietaris, on emfasitzava que Anguera havia aconseguit imposar-se als anarcosindicalistes «sin violencias reprobables, a fuerza de tino, de energía y de paciencia ha ido derrotando a los extremistas en las luchas sociales, y hoy los tiene completamente dominados y en vías de disolución» i, continuava, «Anguera tiene hoy en Barcelona una favorable inmensa. Pero su política ha concluido por disgustar a la Esquerra, que no quiere verse abandonada por los sindicalistas. Ya Companys se me había quejado varias veces de Anguera, porque contrariaba su política. Anguera había enviado alguna vez su dimisión al ministro de la Gobernación, que nunca se la admitió» i acabava assegurant que «es de advertir que cada vez que la *Esquerra* le ha pedido a Casares [ministro de Gobernación] la dimisión de Anguera, Casares les contestaba que no tenía inconveniente en dimitirlo, pero a condición de que el propio Macià se encargase del Gobierno civil, de reprimir él a los sindicalistas o de cargar con la responsabilidad de lo que ocurriese en Barcelona. Ante esto, los de la *Esquerra* retrocedían». ²⁸¹

Azaña, en el fons, sospitava que ERC volia col·locar un membre del seu partit en el càrrec de Governador, doncs «una de las razones que Macià me daba para la sustitución de Anguera, es que debiendo encargarse ellos del Orden Público, según el Estatuto, era preciso que se fuesen ensayando y adiestrando. Y me daba el nombre de Comas [Pere Comas, llavors conseller de Justícia i Dret de la Generalitat].

---

²⁸¹ Azaña, Manuel, *Diarios completos...op.cit.*, anotacions de 18-21/12/1931, p. 414.

Lo que quieren es un gobernador de su partido, que les prepare las elecciones». ²⁸² En aquest línia també ho intepretava *EBN*, que presentava Companys i l'alcalde de Barcelona, Jaume Aiguader (1882-1943), membre d'ERC, animant Azaña a destituir Anguera, qui al costat de Macià i amb grans ulleres, se'ls mirava des d'un segon pla.

«-Ha sentit? Criden “Muera el gobernador!”
-Yo había entendido “Viva el gobernador!”
-Bufa! Ara no més mancaria que s’haguessin equivocat!», *EBN*, 22/12/1931, p. 1

Finalment, Anguera de Sojo va presentar la seva dimissió a finals de desembre (tot i que va continuar com a president de l'Audiència de Barcelona i com assessor del ministre de Governació Casares Quiroga), no sense haver rebut un telegrama del propi Azaña (qui ho va fer públic per a que «no creyesen en Barcelona que Macià me había arrancado la destitución de Anguera»), durant el seu viatge a Barce-

---

²⁸² Azaña, M., *Diarios completos... op.cit.*, p. 417.

lona) en el que li demanava que continués al capdavant del càrrec.²⁸³

En solidaritat amb Anguera de Sojo, Carrasco i Formiguera (conseller de Governació) i Hurtado van abandonar el Govern de Macià. Carrasco, en concret, va ser substituït per Tarradellas.²⁸⁴

La marxa d'Anguera de Sojo podia ser fàcilment interpretada com la resposta a les pressions que els anarcosindicalistes exercien sobre el Govern provisional de la Generalitat., tal i com feia *EBN*.

Anguera aux fines herbes, «Apa, a veure si amb aquest plat tampoc estareu contents...», *EBN*, 29/12/1931, p. 3

Curiosament, aquesta era la mateixa interpretació que feia *GyJ* (des d'un punt de vista ideològic totalment oposat), en aquest cas amb un

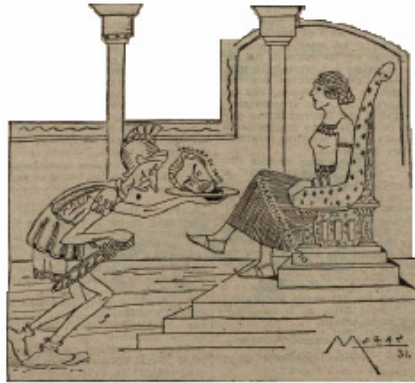
---

²⁸³ Azaña, M., *Diarios completos...op.cit.*, p. 423.

²⁸⁴ Bonamusa, F. (dir.), *Generalitat de Catalunya. Obra de govern (1931-1939)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Presidència, 2006, vol.I, p. 31.

joc de paraules amb el nom del successor d'Anguera, que, a instàncies d'Hurtado, va ser Joan Moles (1871-1945).

«He aquí la deseada cabeza. Como veis, la cosa tiene be Moles», *GyJ*, 2/1/1932, p. 4

Conflictivitat social a Castilblanco, Arnedo i Alt Llobregat

El pas de l'any 1931 al 1932 va estar marcat per una forta convulsió social. El 31 de desembre de 1931 una vaga a la localitat extremeña de Castilblanco va derivar en un enfrontament entre pagesos i forces de l'ordre públic, que va acabar amb la mort d'un jornalero i quatre guàrdies civils.²⁸⁵ Per altra banda, la reivindicació laboral per part d'un grup d'obrers del sector del calçat a Arnedo (Logroño) va desencadenar la mort d'onze persones el dia 5 de gener de 1932.²⁸⁶

---

²⁸⁵ L'evolució de la Guàrdia Civil durant els governs d'Azaña a Pulido Pérez, A.M., *La Guardia Civil ante el bienio azañista*, Madrid, Almena, 1988.

²⁸⁶ Jackson, G., *La República española...op.cit.*, p. 79.

Al llarg de l'etapa republicana, a la gran mobilització de la pagesia es va sumar la manca d'adaptació funcional dels mitjans legals de prevenció i de repressió. En aquest context, la Guàrdia Civil va actuar al marge de les ordres dels governadors o bé sota el pretext de l'anomenat «xec gris» (és a dir, el marge de confiança que les autoritats donen als agents, els quals poden actuar dins els límits legals fent un ús *pragmàtic* de la força).²⁸⁷

Com a conseqüència dels esdeveniments de Castilblanco i Arnedo, el general Sanjurjo, fins aleshores director general de la Guàrdia Civil, va ser nomenat director del cos de Carrabiners per ordre d'Azaña, fet que el militar va interpretar com un càstig. La raó d'aquest trasllat responia a la reacció visceral que Sanjurjo havia tingut davant els fets de Castilblanco, en demanar als seus subordinats que tractessin els presoners amb *mà dura*, fins el punt de mostrar-se partidari d'un consell de guerra i d'afusellar fins i tot als culpables.²⁸⁸

El successor al front de la Guàrdia Civil va ser Miguel Cabanellas (1872-1938), general africanista maçó que havia participat al cop encapçalat per José Sánchez Guerra el 1929 i que, arran de la proclamació de la República va ser nomenat Capità General d'Andalusia i, posteriorment, cap de les tropes militars al Marroc. Les dolentes relacions de Cabanellas amb l'Alt Comissari al Marroc,

---

²⁸⁷ González Calleja, E., «Las fuerzas de orden público y la República», a Revette, J.M. (coord.), *Los militares españoles en la Segunda República*, Madrid, Editorial Pablo Iglesias, 2012, pp. 102-103.

²⁸⁸ Preston, P., *El Holocausto español...op.cit.*, p. 53.

Luciano López Ferrer (1869-1945), van ser aprofitades per Azaña per portar a terme aquest conjunt de trasllats.²⁸⁹

Areguer, partidari de l'actitud intransigent de Sanjurjo, representava, a *GyJ*, als treballadors de Castilblanco sense cap suposada senyal de penediment per la mort dels guàrdies civils.

Salpicaduras, «Los del comité: Nosotros, nos lavamos las manos, que buena falta nos hace», *GyJ*, 9/1/1932, p. 11

A Catalunya, el moviment anarcosindicalista va posar aviat a prova al nou Governador civil de Barcelona. El 19 de gener de 1932 va esclatar una insurrecció d'obriers tèxtils i miners a Fígols, Sallent i Berga, que es va acabar estenent al llarg de tota conca de l'Alt Llobregat fins a Manresa.²⁹⁰ L'eslògan dels grups anarquistes, «Sallent serà per la revolució social el que Jaca va ser per la revolució republicana», deixava entreveure que la seva intenció final anava més

---

²⁸⁹ Ranzato, G., *El eclipse...op.cit.*, p. 125.

²⁹⁰ Arrarás, J., *La Segunda...op.cit.*, vol.I, pp. 294-297.

enllà del populisme macianista.²⁹¹ Aquest pas endavant s'explicava en bona mesura perquè els faistes havien aconseguit el control de la majoria dels sindicats catalans i de la Federació Local de Barcelona, després de haver fet el mateix amb el comitè regional d'Aragó i Andalusia.²⁹²

Azaña va entregar el comandament de les tropes al general Nicolás Molero Lobo (1870-1947), qui va estar secundat plenament pel general de la IV Divisió, Domènec Batet (1872-1937), i pel Governador Moles, tot aconseguint finalment el 23 de gener sufocar amb contundència l'onada revolucionària.²⁹³ *LCdG* preferia, però, presentar a Moles com un Governador desbordat davant la successió dels conflictes socials.

«Aquí voldria veure jo el meu predecessor», *LCdG*, 30/1/1932, p. 38

---

²⁹¹ Ucelay-Da Cal, E., *Francesc Macià...op.cit.*, p. 173

²⁹² Álvarez Chillida, G., «Negras tormentas sobre la República. La intransigencia libertaria», a Rey, F. del, (dir.), *Palabras...op.cit.*, p. 77

²⁹³ Ucelay Da-Cal, E., «La trayectoria de los Mossos d'Esquadra en la Cataluña contemporánea, 1836-1939», a AA.VV., *Mossos d'Esquadra. Història i present*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 2005, p. 139.

El 10 de febrer de 1932, en aplicació de la Llei de Defensa de la República, es va prohibir la premsa anarquista i es va portar a terme la deportació de 119 sindicalistes i comunistes (entre ells 104 cenetistes, com Buenaventura Durruti i Joan García Oliver) amb rumb a la colònia penitenciària de Bata, a Guinea Equatorial.²⁹⁴ Amb aquest pas, els republicans adoptaven els mètodes de deportació que tant havien denunciat al llarg del segle XIX i principis del XX.²⁹⁵

Una vegada conegut el destí dels deportats, els diputats Balbontín, Barriobero i Franco (qui fins i tot va visitar als deportats), escandalitzats per la mesura, van assegurar que era un «hecho inocuo, jamás conocido en la Monarquía, en la Dictadura, ni con el Gobierno Berenguer».²⁹⁶ *Echea*, a *Estampa*, presentava sarcàsticament la simpatia de Balbontín vers els anarcosindicalistes.

«Nos chamusca esa arbitraria llama revolucionaria...que solo parece bien al señor Balbontén [sic]», *Estampa*, 30/1/1932, p. 44

---

²⁹⁴ Vega, E., *El trentisme a Catalunya. Divergències ideològiques a la CNT (1930-1933)*, Barcelona, Curial, 1980, p.149-154. Algunes biografies dels líders cenetistes a Paz, A., *Durruti*, Barcelona, Bruguera, 1978; Ferrer, R., *Durruti (1896-1936)*, Barcelona, Planeta, 1985; Alegret, L., *Joan Garcia Oliver. Retrat d'un revolucionari anarcosindicalista*, Barcelona, Pòrtic, 2008.

²⁹⁵ Duarte, À., «La question de l'ordre public dans le républicanisme espagnol», *Le Mouvement Social*, n° 201, 2002, p. 24.

²⁹⁶ Arrarás, J., *Historia...op.cit.*, vol.I, p. 298.

Ben al contrari ho interpretava Azaña, qui al Congrés va assegurar que «la Constitución otorga los derechos, pero también señala los límites e impone los deberes» i per tant els obrers no es podien declarar rebels davant la República.²⁹⁷ Amb una contundència similar es va manifestar el ministre de Governació, Casares Quiroga, qui a partir dels esdeveniments de gener va esdevenir un personatge odiat per la CNT.²⁹⁸

La revolució sofocada, «Es clar que em sufoco si em diuen aquestes cosotes!», EBN, 26/1/1932, p. 2

El Govern, insegur, estava decidit a mantenir l'ordre públic amb contundència, encara que això suposés el desplaçament de la llibertat de reunió a un segon pla.²⁹⁹ D'aquesta manera, va decidir trans-

---

²⁹⁷ Azaña, M., *Obras Completas*, vol. II, México, Oasis, 1966, p. 140.

²⁹⁸ Fernández Fernández, E., «Casares Quiroga, el movimiento obrero y la cuestión del orden público», a Grandío, E.; Roderó, J. (eds.), *Santiago Casares Quiroga. La forja de un líder*, Madrid, Eneida, 2011, p. 97.

²⁹⁹ Ucelay-Da Cal, E., «Buscando el levantamiento plebiscitario»...*op.cit.*, p. 65.

fomar plenament el Cos de Seguretat en Guàrdia d'Assalt, que passava a denominar-se Cos de Seguretat i Assalt a principis de febrer de 1932. La pretensió era resoldre els conflictes urbans de manera menys punitiva, però el nou cos policial aviat es va transformar en un òrgan força militaritzat sota la direcció del tinent coronel Agustín Muñoz Grandes (1896-1970). Muñoz Grandes havia estat un militar africanista que durant els anys de la Dictadura de Primo de Rivera havia ascendit en l'escalafó militar per mèrits de guerra.³⁰⁰

Per a determinats (i sovint oposats) sectors de la societat, la creació de la Guàrdia d'Assalt suposava el darrer episodi de la *temptació autoritària* d'Azaña. En aquesta línia es va expressar el jurista Ángel Ossorio y Gallardo (1873-1946), «monárquico sin rey, al servicio de la República» (com ell mateix s'havia definit durant la presa de possessió de l'escó a les Corts el juliol de 1931) i president de la Comissió Jurídica encarregada de redactar l'avantprojecte de la Constitució.³⁰¹

Arran de l'aprovació de la Llei de Defensa de la República el 20 d'octubre de 1931, Ossorio y Gallardo va declarar al Congrés que votaria a favor d'aquesta llei en contra de la seva consciència i, en tot cas, només per mostrar la seva col.laboració amb el Govern. Azaña, aleshores, li va preguntar sorprès que «¿cuándo se ha visto

---

³⁰⁰ Un estudi favorable amb la figura del militar a Togores, L., *Muñoz Grandes. Héroe de Marruecos, general de la División Azul*, Madrid, La Esfera de los Libros, 2007.

³⁰¹ González i Vilalta, A.; Bou i Garriga, G., *La creació del mite Lluís Companys. El 6 d'octubre de 1934 i la defensa de Companys per Ossorio y Gallardo*, Barcelona, Base, 2007, p. 32.

una dictadura planteada en estas condiciones de publicidad y de libre discusión?».³⁰² En aquesta línia crítica amb la política azañista, Ossorio y Gallardo va publicar a començaments de febrer de 1932 un polèmic article, «El caso inquietante de D. Manuel Azaña», al diari *Luz*.

En aquest article, Ossorio y Gallardo argumentava, en referència a Azaña, que «el honesto desenfado con que procrea leyes legítimas, mas no jurídicas; la rapidez con que pide –y logra- del Parlamento facultades para erigir su criterio o el de sus colaboradores en normas obligatorias; el desdén, que no disimula, hacia los modos de Derecho, y la adhesión entusiasta que va logrando de casi todo el Congreso y de importantes núcleos sociales, hacen del Jefe del Gobierno algo más respetable y peligroso que un dictador: el doctri-nario de la arbitrariedad» i, continuava més endavant, «ganado el pueblo, surge el sistema jurídico a la medida, urdido por los juristas del servilismo, monederos falsos de la vida civil. En Italia existe un “fascismo jurídico” que es algo así como un círculo cuadrado. Suavemente, la sociedad que un día se ríe del legalismo, luego desdeña el Derecho y en seguida se burla de la democracia y al cabo envía la libertad al desván de los viejos chirimbolos. No quiere ya gobiernos fuertes –que cada día son más precisos- por la carretera de la civilidad, sino por el atajo de la arbitrariedad. Es así de arriesgada la política de D. Manuel Azaña; hoy la traza él; mañana será él su prisionero».³⁰³

---

³⁰² Azaña, M., *Obras Completas*, vol. III, p. 95.

³⁰³ Ossorio y Gallardo, Á., «El caso inquietante de D. Manuel Azaña», *Luz*, 5/3/1932, p. 9.

Azaña, després de llegir l'article, es va sentir injuriat i va demanar als propietaris del diari una rectificació (doncs encara no es trobava sota el control del seu amic Luis Miquel), però els seus directius asseguraven que només es feien responsables dels editorials i no de l'opinió dels seus articulistes.³⁰⁴ En canvi, Ossorio y Gallardo va tenir la resposta del periodista Luis Bello(1872-1935), membre d'AR, qui en un article publicat també al diari *Luz* dos dies després de l'article d'Ossorio, va assegurar que el propòsit últim de l'article del jurista era el simple desprestigi d'Azaña per aconseguir un estat d'opinió contrari al cap del Govern.³⁰⁵

Des d'un altre direcció totalment oposada a la d'Ossorio y Gallardo, Giménez Caballero (fundador de la prestigiosa revista avantguardista *La Gaceta Literaria* i efímer col.laborador a *La Conquista del Estado* i les JONS), va publicar (com ja hem comentat anteriorment) una peculiar biografia d'Azaña. *Manuel Azaña. Profecías españolas* intentava presentar Azaña com el dictador o *cirujà de ferro* (en record de la proposta de Joaquín Costa) que el país necessitava per emprendre la *revolución nacional*.³⁰⁶

Finalment, Albiñana va publicar el febrer de 1932 un nou llibre, *Bajo la dictadura republicana*, en el que consignava que la vida pública espanyola es trobava sota el domini d'una triple dictadura, la de «la chusma, la gubernamental y la parlamentaria».³⁰⁷ El líder del

---

³⁰⁴ Arrarás, J., *Historia...op.cit.*, vol. I, p. 353.

³⁰⁵ Bello, L., «El equívoco del Sr. Ossorio», *Luz*, 7/3/1932, p. 3

³⁰⁶ Giménez Caballero, E., *Manuel Azaña...op.cit.*, pp. 180-181.

³⁰⁷ Gil Pecharromán, J., «*Sobre España inmortal...op.cit.*», p. 118.

PNE no va trigar en ser detingut novament durant el mes de maig acusat d'haver fet apologia de la Monarquia.

Les lleis secularitzadores del Govern Azaña

Durant els mesos de gener i febrer de 1932, el Govern central va aprovar la dissolució de la Companyia de Jesús (24/1/1932); la secularització dels cementiris (30/1/1932), que a partir d'aleshores quedaven sota la jurisdicció dels municipis, i l'entrada en vigor de la Llei de divorci (24/2/1932).³⁰⁸ El 28 de juny de 1932 es va aprovar, a més, una llei que establia el matrimoni civil como l'única forma vàlida d'unió conjugal davant l'Estat.

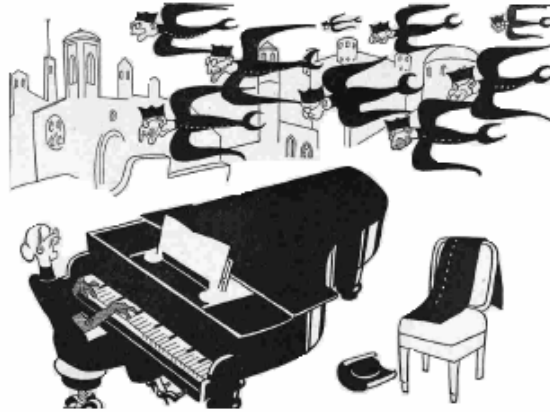
La dissolució de la Companyia de Jesús va comportar la pèrdua de la seva personalitat jurídica i la nacionalització dels seus béns, així com l'establiment d'un termini de deu dies per a que els seus membres deixessin la vida comunitària.³⁰⁹

En relació amb l'expulsió dels jesuïtes, *EBN* publicava a la seva manxeta de la seva portada un text que deia: «Passi-ho be, amb la companyia (de Jesús)» i l'acompanyava amb un ninot que es preguntava si en el futur seria possible un nou retorn dels seus integrants.

---

³⁰⁸ Arrarás, J., *Historia...op.cit.*, vol. I, p. 315.

³⁰⁹ Cueva Merino, J., «El anticlericalismo en la Segunda República y la Guerra Civil»...*op.cit.*, p. 241.

«¿Volverán los oscuros golondrinos?», *EBN*, 2/2/1932, p. 1

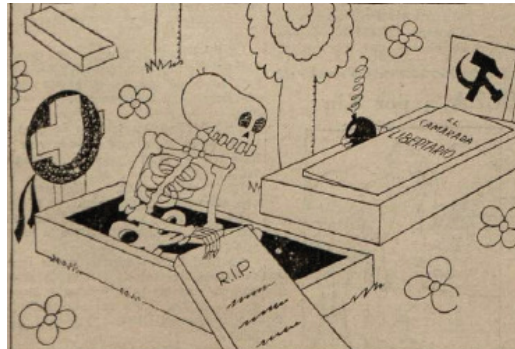
La mateixa pregunta, «¿Volverán?», es feia el longeu Romanones (que era diputat per Guadalajara), en un article publicat al *Diario Universal*, en el què recordant la política desamortitzadora de Juan Álvarez Mendizábal (1790-1853) aprovada gairebé un segle abans (el 1836), «no pasaron muchos años sin que el clero regular volviera a su antiguo auge y volvió en mayor número y con una influencia que jamás había tenido. ¿Acontecerá ahora lo mismo?». ³¹⁰

En relació amb la secularització dels cementiris, l'aprovació d'una clàusula (per iniciativa del diputat radical socialista Jerónimo Gómáriz) que impedia l'enterrament religiós d'aquells que abans no haguéssin manifestat davant un notari la seva voluntat d'acollir-se a la cerimònia catòlica, podia ser interpretat fàcilment com una ofensa

---

³¹⁰ Figueroa y Torres, Á., «¿Volverán?», *Diario Universal*, 9/2/1932. Citat a Arrarás, J., *Historia...op.cit.*, vol. I, pp. 323-325.

directa als catòlics.³¹¹ Per a Orbegozo i, per extensió, la catòlica GyJ, la mesura suposaria compartir nínxol amb *elements perillosos*.

Secularización, «¡Reperoné! Con esto de la secularización hay que tener cuidado con las compañías. Este tío bruto va a hacer explotar esa bomba y “nos va a matar” a todos...», *GyJ*, 30/1/1932, p. 8

La formació de les Joventuts d'Esquerra Republicana-Estat Català (JEREC)

Els orígens de les JEREC es remunten al 14 d'abril de 1931, quan es va parlar de crear una Guàrdia Civil Republicana (GCR). Però va ser un fet efímer, doncs Macià, després de la creació de la Generalitat el dia 17, va clausurar l'oficina, suscitant d'aquesta manera el descontent profund dels sectors més catalanistes.³¹²

Les JEREC sorgides finalment durant la tardor de 1931 per impuls de Miquel Badia i Josep Dencàs (1900-1966), es van configurar

---

³¹¹ Cueva Merino, J., «El anticlericalismo en la Segunda República y la Guerra Civil»...*op.cit.*, p. 242.

³¹² Ucelay-Da Cal, E., «Los “malos de la película”: les Joventuts d'Esquerra Republicana-Estat Català y la problemática de un “fascismo catalán”», *Ayer*, nº 59, 2005, p. 158.

com l'organització juvenil d'ERC a mode de poder alternatiu als dirigents històrics d'Estat Català més propers a Macià (com Aiguader o Gassol).

Les Joventuts van fomentar una estratègia de militarització basada en la defensa interior davant una suposada *amenança castellana*.³¹³

Un dels seus objectius va ser (en evident clau racista) el *sanejament* de «l'enemic interior abans d'atacar l'enemic exterior i de lluitar per l'alliberament nacional».³¹⁴

Al llarg de l'any 1932 Badia va ampliar les JEREC sota la voluntat de que fossin quelcom més que un simple apèndix d'ERC.³¹⁵ Amb motiu de la inauguració del Casal d'Esquerra-Estat Català el dia 1 de gener de 1932, Aiguader va recordar els seus membres que «seguiu essent soldats de Catalunya disposats a lluitar, a morir, a sofrir presons i el que sigui, per a la reivindicació de la nostra pàtria».³¹⁶

EBN, sempre atent a les *novetats* al camp del nacionalisme radical, aviat va fer-se ressó de l'acte amb un ninot de Castanys que parodiava l'acte d'inauguració del local. Mentre Gassol feia de director del cor, els integrants de les JEREC aprofitaven per posar el cos en forma.

---

³¹³ González Calleja, E., «Entre el *seny* y la *rauxa*. Los límites democráticos de la Esquerra», a Rey, Fernando del (dir.), *Palabras...op.cit.*, p. 292.

³¹⁴ Ucelay-Da Cal, E., *La Catalunya populista...op.cit.*, p. 182.

³¹⁵ Ucelay-Da Cal, E., «Los “malos de la película”...op.cit., p. 159.

³¹⁶ *La Humanitat*, 2/1/1932, p. 6.

Preparant l'assemblea del dia 16, «Han començat els entrenaments dels escamots, al Patí dels Tarongers», *EBN*, 12/1/1932, p. 4

La maçoneria i la seva influència en la política republicana

L'ingrés d'Azaña en la maçoneria el març de 1932 va contribuir a accentuar el to antimaçònic de les publicacions *DIC* i *GyJ*. El president de Govern i ministre de la Guerra va donar aquest pas amb propòsits electoralistes, més encara quan rivals polítics seus com Lerroux també pertanyien a aquesta associació. La cerimònia d'iniiciació d'Azaña no va ser com ell esperava i fins i tot, en paraules seves, «no me importó nada aquello, y durante los preliminares estuve tentado de marcharme».³¹⁷ De fet, no va tornar a trepitjar mai més cap temple maçònic.³¹⁸

³¹⁷ Azaña, M., *Diarios completos...op.cit.*, 5/3/1932, p. 472.

³¹⁸ Ferrer Benimeli, J.A., *Jefes de Gobierno masones. España (1868-1936)*, Madrid, La Esfera de los Libros, 2007, p. 199.

Es pot afirmar que la Segona República va constituir una mena de segona *edat d'or* de la maçoneria a Espanya (la primera es va produir durant la Primera República, entre els anys 1868 i 1874) que es reflectia a les més de 160 lògies que van existir durant aquesta etapa.³¹⁹ Sis dels dotze ministres del Govern Provisional eren maçons (Lerroux, Martínez Barrio, Albornoz, Domingo, Casares Quiroga i Ríos) i una quarta part dels diputats a les Corts entre 1931 i 1936 van pertànyer a alguna lògia maçònica.³²⁰ Dels 151 diputats que s'han calculat maçons, 136 pertanyien al Gran Orient Espanyol (estructurat en sis grans lògies regionals i una sèptima al Marroc) i 15 a la Gran Lògia Espanyola (amb força especial a Catalunya, on disposava de 10 de les 38 lògies amb que comptava el 1931).³²¹ A més, Martínez Barrio va ser Gran Mestre i Domingo i el socialista Rodolfo Llopis (1895-1983) vicepresident.

Com a conseqüència de la radicalització de les dretes, les crítiques furibundes a la maçoneria van deixar de ser un tret exclusiu dels sectors més intransigents del catolicisme, per esdevenir un element

---

³¹⁹ Casinos, X., *La maçoneria a Barcelona. Dels inicis a l'actualitat*, Barcelona, La Busca Edicions, 2000, p. 77. Per a la maçoneria a Espanya veure les obres de Ferrer Benimeli, J.A., *La masonería española contemporánea*, 2 vols., Madrid, Siglo XXI, 1980; Martín, L.P., *Los arquitectos de la República. Los masones y la política en España. 1900-1936*, Madrid, Marcial Pons, 2007. Per a la maçoneria a Catalunya veure les obres de Sánchez i Ferré, P., *La maçoneria a Catalunya. 1868-1936*, Barcelona, Edicions 62, 1990; *La maçoneria en la societat catalana del segle XX. 1900-1947*, Barcelona, Edicions 62, 1993; Sánchez Cervelló, J.; Vendrell Moreno, Q., *Gran Lògia de Catalunya. Orígens, consolidació i representació franquista. Una història vigent*, Tarragona, Arola, 2011, pp. 55-121.

³²⁰ Avilés Farré, J., *La izquierda burguesa y la tragedia de la II República*, Madrid, Comunidad de Madrid, 2006, pp. 108-109.

³²¹ Avilés Farré, J., *La izquierda burguesa...op.cit.*, p. 110.

adoptat per bona part de la dreta com un arma de propaganda.³²² En aquesta línia es trobaven, per exemple, les obres del jonsista Redondo (qui, fins i tot, va traduir *Los protocolos* i mantenia una relació estreta amb Enrique Herrera Oria), del general Mola i sobretot Tusquets. En especial, però, van ser els sectors carlistes els que van defensar amb més insistència el mite de la «conspiració judeomaçònica».

«El pesombre de mossèn Tusquets», *LEdT*, 11/3/1932, pp. 152-153

La presència maçònica era evident per a nombrosos polítics, fins el punt que Alcalá-Zamora assegura a les memòries que «tal preponderante e indebido influjo no lo utilizaron para la quema de conventos, pero sí para toda la inspiración funestamente sectaria en lo irreligioso, tanto de la Constitución cuanto de las leyes que la desarrollaron y la agravaron, todas ellas evidentemente de inspiración ma-

---

³²² Domínguez Arribas, J., *El enemigo...op.cit.*, p. 74.

sónica».³²³ Per *DIC*, fins i tot Macià (que no ho era, com ja hem assenyalat) constituïa un membre de la maçoneria, a qui presentava en un ninot com el Cap de Companys, Aiguader, Gassol i Lluhí. En darrer terme, escapant, apareixia la figura de Pere Màrtir Rossell i Vilar (1883-1933), membre d'Estat Català i aleshores secretari del Consell d'Agricultura, Ramaderia i Boscos (organisme de caire assessor). Rossell i Vilar, veterinari de professió, era conegut sobretot com a ideòleg defensor de la *puresa racial catalana*, tal i com va exposar al seu llibre *La raça* (1930). Macianista des de la fundació de l'antiga FDN, va morir poc temps després, el 25 de juliol de 1933

«El gall de Moron», *DIC*, 19/12/1931, p. 1

---

³²³ Alcalá-Zamora, N., *Memorias...op.cit.*, p. 201. La DLR/PRP era l'únic partit que havia format part del Govern Provisional que no tenia cap membre maçó.

Per *DIC*, les esquerres eren sectàries i partidàries de la nacionalització *total* i del comunisme, així com furibunds perseguïdors dels interessos catòlics fins el punt d'anar més enllà que la política de Hitler. El setmanari català fins i tot va compondre un *Himne feixista per a ús de l'Esquerra Republicana de Catalunya*, que parodiava l'himne del Partit Nacional Feixista italià (PNF), *Giovinezza*. Si a la tornada de la cançó feixista es repetia «Giovinezza, Giovinezza, Primavera di bellezza, per la vitta, nell'asprezza Il tuo canto squilla e va!» (és a dir, «Joventut, Joventut, Primavera de bellesa, a l'aspror de la vida, el teu cant retrunyeix i se'n va!»), al creat pel *DIC* es deia «Jovenesa, jovenesa, primavera ben entesa! És l'Esquerra la baixesa enlairada a diputat!».³²⁴

«¿Per les dificultats de la vostra nacionalització esteu preocupat, Hitler?...veniu a casa nostra, que en això de nacionalitzacions som especialitzats», *DIC*, 5/3/1932, p. 4

Al marge de consideracions subjectives, és evident que la influència de la societat secreta es va fer notar a la Constitució de 1931, sobretot en relació amb el laïcisme i el perfil altruista (per exemple, la

---

³²⁴ *DIC*, 2/7/1932, p. 5.

consideració de la igualtat davant la llei), però tot fa pensar que la política republicana va tenir més influència en el curs de les lògies que aquestes en el quefer republicà.³²⁵

Areuger, en un dels seus ninots més aconseguits, representava Azaña com «L'il.luminat» amb el triangle maçònic al cap en substitució del cercol que rodeja al dels sants. Per a *GyJ*, la maçoneria era una altra religió que substituïa la catòlica. El president del Govern, amb l'embut de la Llei de Defensa de la República a la mà, apareixia envoltat d'altres elements, com els endolls, l'encens i les espelmes pretenien caracteritzar l'etapa política del seu mandat. L'expressió «Luz» es referia al diari del mateix nom, que durant una etapa havia recolzat la seva política reformista.

El iluminado, «Tanta “Luz” y tanto incienso me empiezan a atufar. A ver si con eso del cambio de nombres, se le ocurre a cualquier guasón llamarme San Manuel y San Bombito...», *GyJ*, 19/3/1932, p. 1.

³²⁵ La visió de la influència de la maçoneria a la Constitució des del punt de vista antimaçònic a Tusquets, J., *Orígenes...op.cit.*, pp. 118-122.

Les relacions d'Azaña amb la premsa no van ser mai bones (més aviat es va mostrar sempre despectiu amb els periodistes, fins al punt de declarar que el seu diari havia de ser la *Gaceta*), però va disposar d'alguns diaris de gran circulació que van recolzar la seva política. A través de la seva amistat amb l'escriptor mexicà Martín Luis Guzmán (1887-1976) va aconseguir que *El Sol*, primer, i *La Voz i Luz*, després, fossin diaris partidaris de la política azañista.

El Sol, que poc abans de la proclamació de la República havia canviat de director (de Nicolás María de Urgoiti, fundador del diari, va passar a Manuel Aznar), va canviar la seva orientació política i es va declarar partidari del nou règim. *Luz* (que abans de gener de 1932 s'havia anomenat *Crisol*), que fins el setembre de 1932 havia estat propietat també d'Urgoiti, va passar a mans de Luis Miquel (nou accionista majoritari i amic íntim de Guzmán), qui va col·locar a Luis Bello (1872-1935) com a nou director del diari.

Luz va patir un descens continuat de vendes i l'operació empresarial de Miquel va fracassar estrepitosament, fet que acabà amb la recuperació del diari a mans de José Nicolás de Urgoiti (fill del fundador) a començaments de juliol. A partir d'aquest moment el tracte de favor informatiu vers la política d'Azaña es va truncar en fortes crítiques.³²⁶ Azaña no va comptar fins l'any 1935 amb un òrgan polític propi, *Política*, vinculat a la seva formació Izquierda Republicana.

El pro-azañisme d'aquests mitjans de premsa va suscitar un agut acudit de *GyJ* en el que Azaña confessava que «¿Con el calor que

---

³²⁶ Sáiz, M.D.; Seoane, M.C., *Historia...op.cit.*, vol. III, pp. 403-419.

me presta “El Sol” de Madrid, disponiendo de “Luz” a mi antojo y no faltándome “La Voz”? Comprenderá usted que por “Ahora” no he de dejar el poder?».³²⁷

El debat de l’Estatut català

A partir del mes de maig va començar la discussió entorn l’Estatut de Catalunya, que es va allargar fins el mes de setembre. El dia 9 d’abril la comissió parlamentària de l’Estatut, presidida per Bello i encarregada d’adequar l’Estatut de Núria a la Constitució, va lliurar el seu dictamen a les Corts.³²⁸ La ponència divergia força del text original sorgit a Núria, en la mesura que suprimia tota referència a l’«Estat federal espanyol» i l’«Estat Català». A més a més, rectificava una bona part de les atribucions competencials que inicialment s’assignaven al Govern provisional català.

Els diputats catalans a les Corts es van articular entorn el grup parlamentari de la Minoria Catalana, que liderava ERC atesa la seva hegemonia amb trenta diputats. La Minoria agrupava cinc tendències polítiques que representaven la mateixa ERC, els quatre diputats pertanyents a la USC i els tres que tenien respectivament la Lliga, el PCR i els federals. Tot i que cada grup de diputats actuava d’acord amb les indicacions dels seu respectius partits, el partit de Macià establia la línia general a seguir, fet que provocava enfron-

---

³²⁷ *GyJ*, 21/1/1933, p. 10

³²⁸ Roig i Rosich, J.M., *L’Estatut de Catalunya a les Corts Constituents (1932)*, Barcelona, Curial, 1978, p. 51.

taments continus entre les diferents formacions.³²⁹ El cap de la Minoria, entre juliol de 1931 i setembre de 1932, va ser Companys.

A les Corts, les declaracions contràries a l'autonomia catalana per part d'Ortega y Gasset, Miguel de Unamuno (1864-1936)³³⁰ i Royo Villanova van suscitar reaccions ben diverses.

A la seva intervenció parlamentària el dia 13 de maig de 1932, Ortega y Gasset va definir el nacionalisme català com «un sentimiento vago, de intensidad variable, pero de tendencia sumamente clara, que se apodera de un pueblo o de una colectividad y lo hace desear ardientemente vivir aparte de los demás pueblos o colectividades».³³¹ Davant aquesta constatació, al seu parer el nacionalisme perifèric només podia ser neutralitzat a través de la potenciació d'un nacionalisme *integrador* de caire *panespanyol*. I afegia que «el problema catalán, como todos los parejos a él, que han existido y existen en otras naciones, es un problema que no se puede resolver, que sólo se puede conllevar».³³² El concepte de la *conlle-*

---

³²⁹ González Vilalta, A., *Els diputats catalans a les Corts Constituents...op.cit.*, pp. 108-111.

³³⁰ Unamuno havia estat bandejat a Fuerteventura el 1924 per les seves crítiques a la Dictadura i a Alfons XIII. Tot i ser indultat, pocs mesos després va marxar a París i més tard a Hendaia. Va formar part de les llistes de la conjunció republicano-socialista, sent elegit regidor de l'Ajuntament de Salamanca a les eleccions del 12 d'abril de 1931 i diputat per la circumscripció de Salamanca als comicis a Corts de juny. Una biografia completa del filòsof i novel·lista basc a Rabaté, J.C., Rabaté, C., *Miguel de Unamuno. Biografía*, Madrid, Taurus, 2009.

³³¹ Azaña, M.; Ortega y Gasset, J., *Dos visiones de España. Discursos en las Cortes Constituyentes sobre el Estatuto de Cataluña (1932)*, Barcelona, Galaxia Gutenberg/Círculo de Lectores, 2005, p. 33. Una visió de conjunt del debat a Blas Guerrero, A. de, «El debate doctrinal sobre la autonomía en las Cortes Constituyentes de la II República», *Historia Contemporánea*, nº 6, 1991, pp. 119-143.

³³² Azaña, M.; Ortega y Gasset, J., *Dos visiones... op.cit.*, p. 31.

vancia aviat va ser dibuixat irònicament per *EBN* com una càrrega feixuga.

«La Conllevància, tal com l'entenen a Madrid», *EBN*, 21/6/1932, p. 4

Per la seva banda, Unamuno va centrar les seves intervencions parlamentàries en la qüestió de la llengua catalana i castellana. El filòsof basc es va mostrar contrari a l'ensenyament bilingüe, doncs com va argumentar en un discurs el dia 23 de juny, «que el que viva en Catalunya aprenda el catalán a mí me parece bien. Si yo viviera allí y no lo supiera, lo aprendería» i continuava «pero imposición obligatoria, no. Por eso, si se me dice: ¿qué haría usted para defender el castellano en Catalunya? Yo diría: Aparte de que no necesita defensa, ¿qué haría yo para defender el castellano en Catalunya? No votar cosas de éstas, porque yo no hago mucho caso de esto».³³³

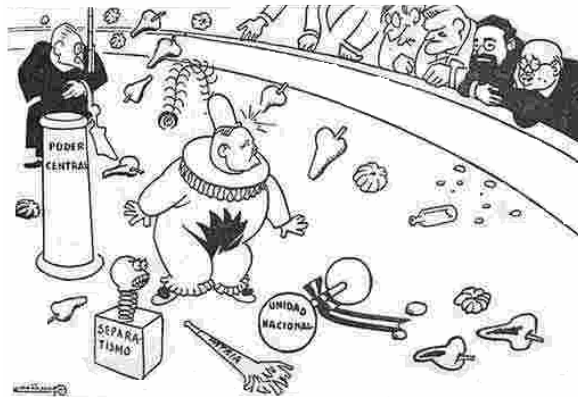
En un article publicat a *El Sol* el 24 de juliol, Unamuno presentava l'Estat espanyol com la garantia de llibertat davant possibles poders regionals, llavors «yo sé que en mi nativa tierra vasca, por ejemplo,

---

³³³ Citat a Rubio Cabeza, M., *Las voces de la República*, Barcelona, Planeta, 1985, p. 121.

y lo mismo en Cataluña, en Galicia, en Andalucía o en otra región española cualquiera, ha de ser el poder público de la nación española -llámese, si se quiere, Estado español- el que ha de proteger la libertad del ciudadano español sea o no naturo de la región en que habite y esté radicado en ella, contra las intrusiones del espíritu particularista, del "estadillo" a que tiende la región».³³⁴

Les manifestacions d'Unamuno i de Royo Villanova eren vistes per Castanys a *EBN* com un número de circ que intentava convèncer als membres del Govern Azaña, de los Ríos Urruti, Carner i Domingo.

Royo-Unamuno, clowns, «Ja seria ben estrany que, per primera vegada ens fallés el número!», *EBN*, 3/5/1932, p. 1

Royo Villanova havia defensat el bilingüisme davant la demanda d'una oficialitat exclusiva del català, «por que la libertad en el uso del catalán es el justo respeto al famoso hecho diferencial, y la conservación del idioma castellano es el reconocimiento de otro hecho

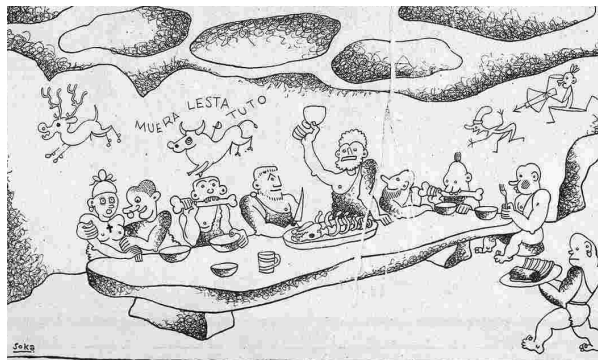
---

³³⁴ Blas Guerrero, A.de, «El debate doctrinal sobre la autonomía en las Cortes Constituyentes de la II República»...*op.cit.*, p. 137.

bien notorio».³³⁵ Precisament va ser la qüestió de l'ensenyament i l'idioma un dels aspectes que va generar més polèmica durant el debat. En relació amb la llengua, la comissió de l'Estatut havia decidit que el català no podia ser l'idioma exclusiu, com contemplava el text de Núria, sinó que havia de compartir l'oficialitat amb el castellà.

Soka, a *EBN*, presentava al jurista aragonès com un «cavernícola d'Altamira» que només demanava la *mort* de l'Estatut.

El Sr. Royo Villanova serà obsequiat amb un banquet a les Coves d'Altamira (Dels diaris), EBN, 2/8/1932, p. 2

En contrast, *GyJ* lloava les posicions centralistes de Royo Villanova i Unamuno com el suposat mirall de la voluntat de la majoria del poble espanyol. El setmanari catòlic va aprofitar el debat estatutari per criticar novament a Macià i Gassol, als qui associaven amb l'organització independentista *Nosaltres Sols!*. Des de Madrid, les divergències dins l'àmbit nacionalista català no eren percebudes i, per

---

³³⁵ Intervenció de Royo Villanova el 2/7/1932, citada a González i Vilalta, A., *Els diputats catalans a les Corts Constituents...op.cit.*, p. 221.

tant, a *Areuger* se li escapava que el grup dirigit per Daniel Cardona i Civil (1890-1943) era antimacianista.

Manifestacions encontradas, «Macià: ¡¡¡Completamente sols!!!», GyJ, 21/5/1932, p. 1

Els diaris *El Imparcial* (que tenia fins i tot una secció anomenada «*El Imparcial* siempre contra el Estatuto»), *ABC* i *El Debate* eren explícitament antiautonomistes i anticatalanistes. La campanya dre-tana contra l'Estatut trobava una gran difusió arreu del país i pin-tades com «Muera Macià» o «Ay Venturita» eren habituals als seus carrers.³³⁶

---

³³⁶ Ucelay-Da Cal, E., *Francesc Macià...op.cit.*, p. 176.

«Si amb aquest maquillatge no em puc fer una mica de clientela, ni mai!», *EBN*, 17/5/1932, p. 4

En contrast, Ossorio y Gallardo, que tenia una relació directa amb Catalunya des del seu nomenament com a Governador civil de Barcelona el 1907, a la seva intervenció parlamentària el 26 de maig de 1932 va assegurar que «la cuestión catalana no se puede soslayar ni aplazar, ha de resolverse de un modo u otro, pero hay que llegar al final. Cataluña tiene algo de niño –perdonad que os trate con tanta confianza, porque os conozco bien- Un niño se subordina fácilmente a la negativa o a la represión, más no al engaño. A Cataluña le podemos decir que estamos conformes o disconformes con ella, que votamos tal o cual cosa; pero eludir el problema, dejar que estas Cortes acaben sin haber resuelto nada, eso no».³³⁷

---

³³⁷ González i Vilalta, A.; Bou, G., *La creació...op.cit.*, p. 56. També González Vilalta, A., *Un catalanófilo de Madrid. Epistolario catalán de Ángel Ossorio y Gallardo (1924-1942)*, Bellaterra, Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, 2007.

Al llarg del debat estatutari, *GyJ* va atacar contínuament la figura d'Azaña per la seva actitud favorable al catalanisme. En un dels molts ninots que va dedicar al president del Govern, el representava com l'emperador romà que mantenia adormit el lleó espanyol enfront de les *exigències* de Macià, destructor de la «unidad nacional».

Visperas, «-Macià: ¿No reclamará el cachorro?
-Manolo Imperator: Lo tengo sujeto y dormido; pero parece que se rebulle», *GyJ*, 7/5/1932, p. 10.

Enmig d'una gran expectació, el 27 de maig Azaña va pronunciar un discurs que aviat es va fer cèlebre. En clara referència al concepte orteguista de «conllevancia», el president del Govern va assegurar que les Corts tenien l'obligació històrica de resoldre la qüestió catalana, encara que fos de manera parcial. Per tal d'argumentar el seu posicionament, Azaña va realitzar un recorregut per la història espanyola per intentar demostrar que no havia estat Castella sinó la Monarquia la culpable del tradicional «sojuzgamiento de las liberta-

des locales».³³⁸ Al seu judici, Catalunya havia estat la darrera regió que havia perdut les llibertats locals davant Felip V, de tal manera que el Conseller en cap Rafael Casanova (1660-1743) «defensor de les llibertats catalanes, pudo decir, con razón, que él era el último defensor de las libertades españolas».³³⁹

Azaña va acabar el seu discurs de més de tres hores amb elogis cap als catalans: «La diferencia política más notable que yo encuentro entre catalanes y castellanos, está en que nosotros los castellanos lo vemos todo en el Estado y donde se nos acaba el Estado se nos acaba todo, en tanto que los catalanes, que son más sentimentales, o son sentimentales y nosotros no, poseen entre el Estado y su persona una porción de cosas blandas, amorosas, amables y exorables que les alejan un poco la presencia severa, abstracta e impersonal del Estado».³⁴⁰

Com era fàcil d'esperar, el discurs d'Azaña va desfermar elogis encesos per part dels diputats catalans. Hurtado fins i tot es va apropar al president del Govern per mostrar-li el seu agraïment pel discurs realitzat amb llàgrimes als ulls. Castanys, a *EBN*, sospitava que en tot cas el discurs podia provocar l'empipament de José Martínez de Velasco (1875-1936), membre del Partit Agrari, Unamuno i Royo Villanova.

---

³³⁸ Azaña, M.; Ortega y Gasset, J., *Dos visiones...op.cit.*, p. 87.

³³⁹ *Ibid.*, p. 88.

³⁴⁰ *Ibid.*, p. 139.

El discurs del Sr. Azaña féu plorar als senyors Hurtado, Lluhi i Campalans, «Azaña: Trobo que seria més natural que ploessin els altres», EBN, 31/5/1932, p. 1

Estampa, de la mà del seu genial ninotaire *Echea*, va fer-se també ressó de l'emoció que havia originat el discurs d'Azaña entre els diputats catalans, en especial en Carner i Lluhí.

«Don Manuel soltó la “muy” y se echaron a llorar, desde Carner hasta Lluhí», Estampa, 4/6/1932, p. 47

LEdT, per la seva banda, entusiasmada amb el discurs trascendental d'Azaña, no dubtava en presentar al polític d'Alcalá d'Henares com la nova *estàtua de la llibertat espanyola*.

Azaña o l'estàtua de la llibertat espanyola, «La llibertat és el meu lema, i amb això ja en tinc prou per a triomfar», *LEdT*, 31/6/1932, pp. 332-333

Fins i tot *DIC* reconeixia l'enorme capacitat oratòria d'Azaña, inspirada en bona part en les idees dels catalanistes Valentí Almirall (1841-1904) i Prat de la Riba, però no la seva vessant política, ja que «mai no sabrà satisfer-nos el polític que triomfa tan solament sortint d'un mal pas, acontentant els uns i els altres i sovint enganyant a tots. No: polític per a nosaltres és l'home que fa coses».³⁴¹ El setmanari nacionalista temia una retallada del text votat per la ciutadania catalana l'agost de 1931.

---

³⁴¹ *DIC*, 4/6/1932, p. 3.

«Si sabré en quin pou hi ha l'aigua fresca!», *DIC*, 4/6/1932, p. 1

GyJ no es va cansar d'associar al president del Govern, titllat despectivament de «catalanoide», amb la figura de Macià. L'anticatalanisme del setmanari antirrepublicà era furibund i insultant, fins el punt que convidava als seus lectors a que «¡Cuando alguien elogie el Estatuto, escupidle al rostro vuestro desprecio!» o que «¡No descansaremos hasta que veamos las tripas de Maciá [sic] colgadas en Montjuich!». ³⁴² La revista presentava a Macià com l'«S.M. el emperador don Francisquito Macià del imperio de Cataluña». ³⁴³

GyJ, 25/6/1932, p. 16

---

³⁴² *GyJ*, 18/6/1932, p. 11.

³⁴³ *GJ*, 6/8/1932, p. 14.

Després de l'exitós discurs d'Azaña, la intervenció parlamentària de Carrasco i Formiguera també va suscitar ressó, però per motius ben diferents. Al seu polèmic discurs, el membre d'UDC va assegurar que les Corts només tenien la capacitat per aprovar o rebutjar l'Estatut, tal vegada que si es produïa una modificació aquesta havia de ser sotmesa a votació per part del poble català.³⁴⁴ Durant la seva intervenció, Carrasco i Formiguera va demanar a la resta de diputats «dejados ser catalanes y tened en cuenta que, tanto si nos dejáis, como si no nos dejáis, lo seremos».³⁴⁵

ERC, disconforme amb aquest posicionament, va aconseguir l'expulsió de Carrasco i Formiguera de la Minoria Catalana el 10 de juny de 1932. Aiguader va justificar la mesura amb l'argumentació que no responia a la suposada actitud radical del diputat, sinó a la seva indisciplina dins el grup parlamentari.³⁴⁶

La posició del diputat català va provocar (per a satisfacció dels grups més conservadors) la demora en l'aprovació del primer article de l'Estatut, que definia Catalunya com una regió autònoma de la República espanyola.

EBN representava l'incident amb un ninot en el qual Maura felicitava paradoxalment a Carrasco i Formiguera (a qui caricaturitzava com un ase) per la seva actitud intransigent, atès que afavoria als diputats menys inclinats a l'autonomia (com Royo Villanova, Unamuno i Ortega y Gasset).

---

³⁴⁴ Sallés, A., *Quan Catalunya...op.cit.*, p. 175.

³⁴⁵ Cucurull, F., *Catalunya, republicana i autònoma (1931-1939)*, Barcelona, Edicions La Magrana, 1984, p. 82.

³⁴⁶ *La Humanitat*, 13/6/1932, p. 3.

*El Sr. Maura va felicitar efusivament al Sr. Carrasco (dels diaris),
«Maura: Así me gustan los catalanistas!», EBN, 14/6/1932, p. 1*

Durant el debat estatutari, la Lliga va aprofitar qualsevol ocasió per intentar deslegitimar als diputats d'ERC, acusats de falta d'experiència política. En relació amb l'Estatut, el partit de Cambó, tot i considerar que el text del dictamen estava lluny del que s'havia aprovat a l'agost de 1931, reconeixia que suposava un avanç respecte les propostes del passat.

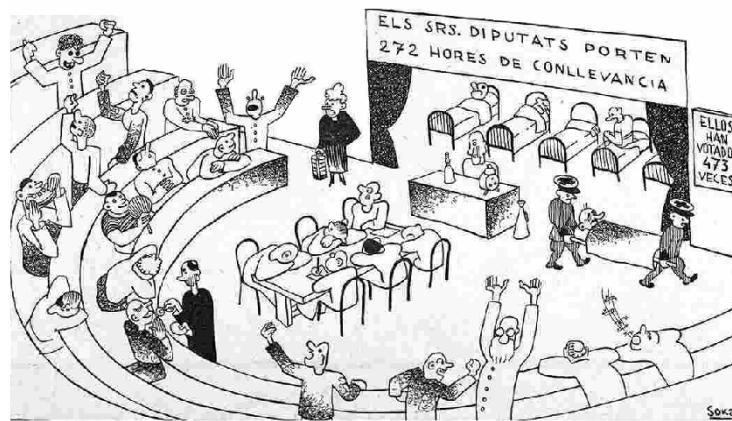
DIC va assumir la crítica lligaire que considerava els parlamentaris d'ERC com inhàbils per defensar els interessos catalans tot i tenir enfront, com representava el següent ninot, una *defensa* antiestatutària feble integrada per Maura, Royo Villanova i Unamuno.

«La defensa és dolenta. ¡Llàstima que els nostres davanters siguin unes pepes!», DIC, 2/7/1932, p. 1

L'actitud de la Lliga en la defensa de l'Estatut va ser passiva en la mesura que, a través d'intervencions ocasionals, va delegar el seu èxit o el fracàs en mans dels diputats d'ERC. Aquesta posició no va impedir, però, que el partit de Cambó votés afirmativament els articles del text estatutari i la totalitat del projecte.³⁴⁷

La discussió de cadascun dels articles del text autònom va provocar que el debat s'allargués durant gairebé tot l'estiu, amb sessions que sovint es feien interminables. En aquest sentit, *Soka*, a *EBN*, assegurava irònicament que els diputats feien fins i tot sessions nocturnes a les Corts.

Sessions nocturnes a les Constituents, o el campionat de resistència parlamentària, EBN, 28/6/1932, p. 2

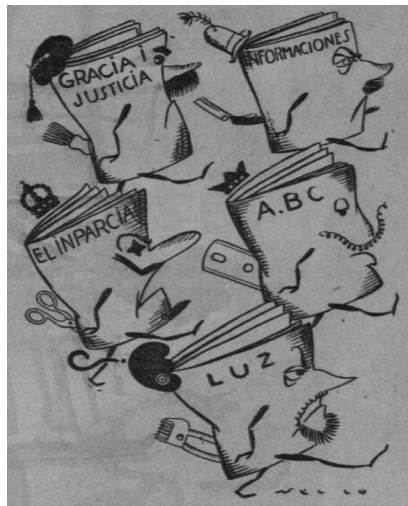
---

³⁴⁷ González i Vilalta, A., *Els diputats catalans a les Corts Constituents...op.cit.*, p. 131.

L'agressió física a Ventura Gassol

El 30 de juny de 1932 Ventura Gassol va patir una agressió física per part de quatre individus a l'hotel madrileny on s'allotjava. Els agressors, un d'ells l'advocat granadí José Blanes Zabala, van rapar a màquina part del cabell al diputat d'ERC, qui va intentar defensar-se amb una pistola. Després de l'agressió, Blanes va fugir a Portugal on va passar tres mesos, fins que va tornar a Badajoz per entregar-se a la policia.³⁴⁸

LCdG tenia clar que l'origen de l'atac al diputat català es trobava en la campanya de crítiques i sàtires que publicacions com *ABC*, *El Imparcial* o *Gracia y Justicia* portaven a terme de manera sistemàtica.

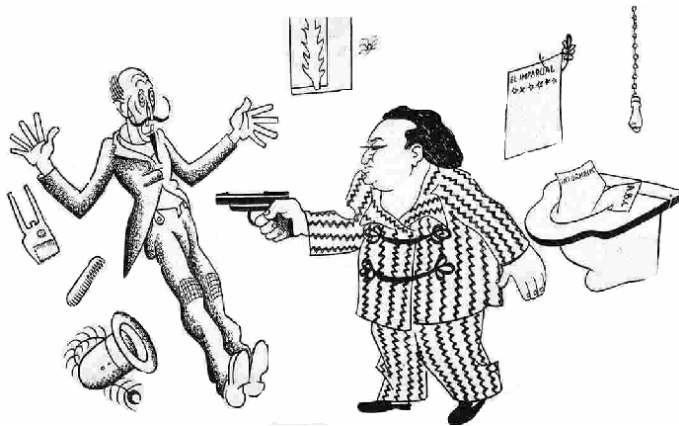

«De l'atemptat contra Gassol. Els veritables culpables»,
LCdG, 9/7/1932, p. 267

---

³⁴⁸ El relat del propi Blanes, escrit a la presó Model, a Blanes, J., *Andanzas de un peluquero*, Nigüelas, Ayuntamiento de Nigüelas, 2006.

El periodista González-Ruano va arribar fins i tot a ironitzar amb els esdeveniments a partir d'una entrevista fictícia amb el propi Blanes. Al seu article periodístic, Ruano posava en boca de Blanes que el diputat d'ERC «no dijo ni una palabra durante toda la ceremonia. Daba pequeños gritos, unos grititos como los que deben los niños catalanes» i més endavant continuava confessant que «mi primer impulso fue recortarle el bigote al jefe de Gassols, pero no tenía ganas de viajar al extranjero».³⁴⁹

La broma pesada, «Ara us toca a vosaltres d'anar amb els braços oberts», EBN, 5/7/1932, p. 1

GyJ, immune a les crítiques, continuava bromejant amb l'agressió a Gassol.

---

³⁴⁹ González-Ruano, C., «Los amigos de Dalila. Entreviú con Pepe Blanes, autor del atentado capilar al vate Gassols. Lo que me hubiera dicho Maciá», *ABC*, 2/7/1932, pp. 8-9. «Gassols» era la denominació pejorativa que rebia el diputat d'ERC a Madrid.

«En el Congreso. El señor Gassol pide la palabra», *GyJ*, 9/7/1932, p. 5

El cop militar d'agost de 1932

Els conspiradors militars van continuar preparant el cop que, en realitat, seguia el mateix pla que el projectat el setembre de 1931, atès que la xarxa de col.laboradors pràcticament no havia estat desarticulada.³⁵⁰ El 15 de juny els generals Emilio Barrera (1869-1943), Orgaz i Cavalcanti van ser detinguts acusats de preparar un cop militar. Però al cap de pocs dies tots dos generals van quedar en llibertat.³⁵¹

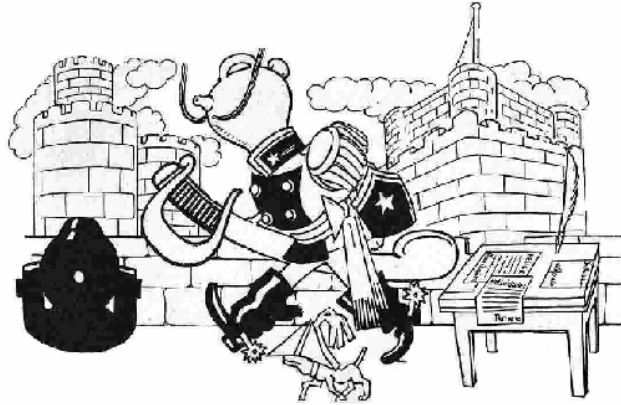
L'estiu de 1932, Cavalcanti es trobava bandejat a Santa Cruz de Tenerife per la publicació d'una carta als diaris en la qual havia criticat al ministre de Justícia, Albornoz. A més, durant el mes de març, Cavalcanti ja havia estat condemnat per la seva participació al cop

---

³⁵⁰ Gil Pecharromán, J., *Conservadores subversivos...op.cit.*, p. 109.

³⁵¹ Arrarás, J., *Historia...op.cit.*, vol. I, p. 471.

de Primo de Rivera el setembre de 1923.³⁵² En efecte, el general d'origen florentí havia format part del grup militar conspiratiu conegut com «Quadrilàter», juntament amb els generals Federico Berenguer (¿?), Leopoldo Saro Marín (1878-1936) i Antonio Dabán (1877-1925). També havia estat cap de la Casa Militar del Rei entre 1923 i 1924. El 1932 va passar a la situació de reserva d'acord amb la «Llei Azaña».

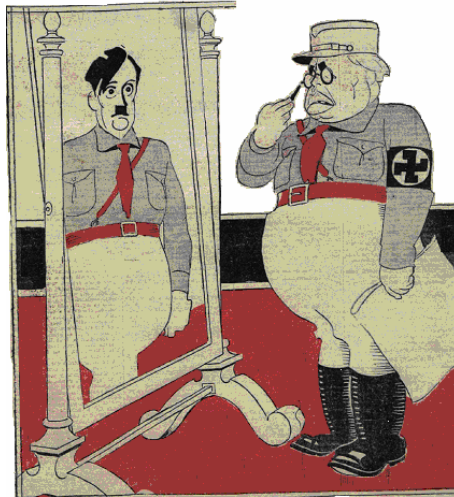

El general Cavalcanti, arrestat, «¡Quien no supiera escribir», EBN, 28/6/1932, p. 1

Areuger, enmig d'aquest clima conspiratiu, s'atrevia a comparar Azaña amb el dictador Hitler, qui, com a líder del Partit Nacional Socialista Obrer Alemany (NSDAP), havia aconseguit esdevenir la primera força política a les eleccions parlamentàries de juliol de 1932. De manera reveladora, Azaña era el primer polític espanyol que rebia aquesta vinculació, fet que no deixava de ser paradoxal tenint en compte el posicionament extremista de *GyJ*.

---

³⁵² *ABC*, 6/3/1932, p. 43.

El último modelo, «-Azaña: ¡Caray, qué lástima lo del bigotillo! Porque si no fuera eso y que éste, como más joven, tiene todo el porvenir por delante, estaría yo clavado.
-Una voz lejana: ¿Máaaas?», *GyJ*, 6/8/1932, p. 1

GyJ no era l'únic setmanari que realitzava comparatives agosarades. Davant l'ambient imminent d'un nou cop militar, *DIC* aconsellava sarcàsticament a Azaña que demanés l'ajuda de Macià, *el nou Mussolini*, per tal de sufocar les accions conspiratives dels militars descontents amb la seva gestió.

«Per reduir els Goded i els Cavalcanti, disposi, senyor Azaña, del nostre Mussolini!», *DIC*, 2/7/1932, p. 4

Magrat les detencions i altres mesures preventives, el 8 d'agost un grup de conspiradors (entre els quals es trobaven els generals Barrera i Sanjurjo), es van reunir a la casa de Joaquín de Arteaga, duc d'Infantado, a les afores de Madrid. Durant la trobada es va decidir que Barrera assumiria la direcció del cop a Madrid, que hauria de tenir lloc només dos dies després.³⁵³

Tal i com s'havia acordat, doncs, el 10 d'agost es va produir el cop militar encapçalat per Sanjurjo, possiblement el militar més popular dins l'Exèrcit en aquell moment. Els sublevats van distribuir un manifest (redactat per Juan Pujol, editor del diari conservador *Informaciones i mà dreta* del banquer Joan March) en el qual es declarava que la sublevació no es portava a terme contra la República, sinó contra les Corts «ilegítimes» convocades per un «régimen de terror».³⁵⁴

Amb posterioritat, el periodista Josep Maria Massip (1904-1973), militant d'ERC i director de *La Humanitat*, va parlar d'una llista que incloïa tres ministres i 20 diputats (encapçalats per Macià i Gasol) per ser afusellats en cas de victòria.³⁵⁵

Si bé a Madrid el general Barrera va fracassar en l'intent de fer-se amb el control del Ministeri de Guerra (defensat per Hernández Saravia) i del Palau de Comunicacions, a Sevilla l'acció de Sanjurjo semblava en principi que tindria més èxit, atès el major recolzament

---

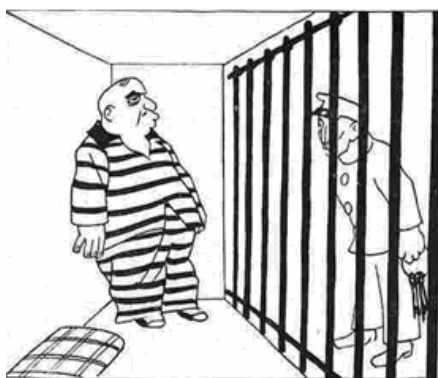
³⁵³ González Cuevas, P., «El sable y la flor de lis. Los monárquicos contra la República», a Rey, F. del, *Palabras...op.cit.*, p. 442.

³⁵⁴ Jackson, G., *La República española...op.cit.*, p. 84.

³⁵⁵ Ucelay-Da Cal, E., *Francesc Macià...op.cit.*, p. 180.

que tenia per part de la Guàrdia Civil i d'importants sectors de l'Exèrcit.³⁵⁶

Finalment el cop també va fracassar a Sevilla, en bona mesura perquè l'organització havia estat defectuosa i poc planificada.³⁵⁷ La derrota de la sublevació va servir de lliçó a les dretes per a certificar la importància de la unitat de cara a moviments conspiratius posteriors. El general Sanjurjo va intentar fugir a Portugal, tot i que va ser detingut a Huelva.

«I per què m'han posat en una cel.la tant petita?
-Perquè no pugui fer cap moviment (*)
(*) Ni monàrquic ni republicà», *EBN*, 30/8/1932, p. 3

El ministeri de Governació va ordenar la detenció de 145 implicats al cop i la seva deportació a Villa Cisneros, una inhòspita zona del Sàhara Occidental.³⁵⁸ En contrast, Primo de Rivera i l'escriptor Ramiro de Maeztu (1875-1936), que havia col.laborat a Acción Espa-

---

³⁵⁶ Cardona, G., *A golpes...op.cit.*, p. 315.

³⁵⁷ Cardona, G., *El poder militar...op.cit.*, pp. 190-191.

³⁵⁸ Arrarás, J., *Historia...op.cit.*, vol. I, pp. 553-554.

ñola, van ser empresonats a la Model madrilenya.³⁵⁹ Curiosament, Ledesma Ramos va ser detingut malgrat no haver participat al cop (però era considerat monàrquic i *reaccionari*), mentre que el seu corelegionari Redondo (que sí que havia col·laborat) va fugir a Portugal.³⁶⁰

Albiñana, en aquell moment, es trobava reclòs a Las Hurdes des del mes de maig de 1932, però els albiñanistes sí que van col·laborar en la preparació del cop, tot i que la policia va requisar-los armes i detenir als seus principals dirigents. A Barcelona, els partidaris del PNE es van refugiar en la «Peña Nos y Ego» (les sigles copiaven les del partit albiñanista) sota la direcció de Carlos López Manduley, un comandant d'Infanteria acollit a la «Llei de Retirs» i antic alt càrrec del Somatent.³⁶¹

Per la seva banda, la implicació de Lerroux al cop de Sanjurjo no estava del tot clara, però existien nombroses proves que demostraven la seva implicació: des dels vincles que mantenia amb el propi Sanjurjo després del fracàs del cop de Jaca el desembre de 1930, fins a la sortida de Madrid cap a la localitat segoviana de San Rafael la nit del 10 d'agost de 1932.

El 10 de juliol Lerroux havia pronunciat un contundent discurs a Saragossa, en el qual va assegurar que els socialistes estaven exercint una *dictadura* sobre els seus socis republicans de govern. La

---

³⁵⁹ Un estudi de la trajectòria de Maeztu a González Cuevas, P., *Maeztu: biografía de un nacionalista español*, Madrid, Marcial Pons, 2003.

³⁶⁰ González Calleja, E., *Contrarrevolucionarios...op.cit.*, p. 154.

³⁶¹ L'esmentada pena no es va dissoldre fins l'agost de 1934. Gil Pecharromás, J., «*Sobre España inmortal...op.cit.*», pp. 125-127.

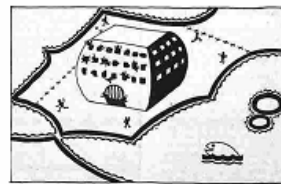
posterior amnistia de Sanjurjo per part d'un Govern de Lerroux no va fer altra cosa que reforçar aquestes sospites.³⁶² En contrast amb l'ambigüitat de Lerroux, Martínez Barrio va denunciar ràpidament al Govern d'Azaña la preparació del cop.

Azaña va aprofitar el fracàs del cop militar per portar a terme alguns canvis legislatius. El decret de 15 d'agost (esdevingut Llei el 8 de setembre) va suprimir la Direcció General de la Guàrdia Civil, i va transferir tots els serveis del Cos al ministeri de Governació amb la creació d'una Inspecció General dirigida per un membre de l'Estat Major de l'Exèrcit.³⁶³

Les lloances al Director General de Seguretat, Arturo Menéndez López (?), no van trigar a reproduir-se des de publicacions com el setmanari *EBN*.

Abans del 10 agost

Després del 10 d'agost

EBN, 16/8/1932, p. 3

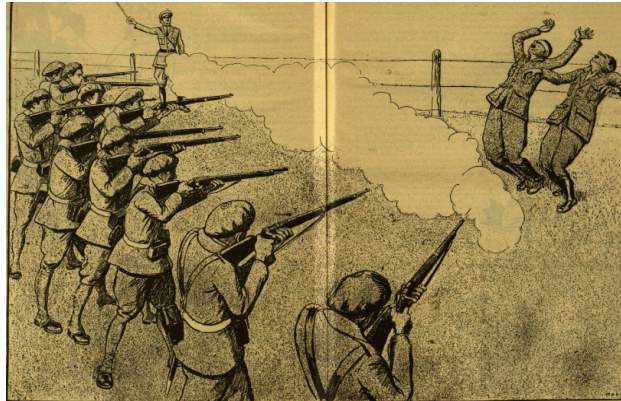
Després del fracàs del cop militar, el govern d'Azaña va decidir suspendre nombrosos òrgans de premsa dretans i monàrquics. En total la censura va afectar 127 publicacions, entre les quals es trobaven

³⁶² Townson, N., *La República...op.cit.*, pp. 161, 168 i 172.

³⁶³ González Calleja, E., «Las fuerzas de orden pública y la República», a Reverte, J.M. (coord.), *Los militares...op.cit.*, p. 107.

El Debate, ABC, La Nación i Gracia y Justicia (que no tornaria a aparèixer fins el mes de desembre).³⁶⁴

Aviat, la premsa republicana va començar a comparar el cop de Sanjurjo amb la insurrecció frustrada de desembre de 1930, sota la pretensió d'anticipar quin hauria el futur penal del general sublevat.

«La sort dels màrtirs del 13 de desembre de 1930. Quina serà la dels traïdors del 10 d'agost de 1932?», *LCdG*, 13/8/1932, p. 348

Sanjurjo va ser condemnat a mort per un tribunal militar, però en contra de l'opinió d'alguns membres del Govern (entre ells, Casares Quiroga), a instàncies d'Alcalá-Zamora i d'Azaña i amb l'actitud favorable de la mare del capità Galán i de la vídua de García Hernández, la pena va ser commutada per la cadena perpètua al penal de El Dueso, Cantàbria.³⁶⁵

---

³⁶⁴ Sinova, J., *La prensa...op.cit.*, pp. 214-219.

³⁶⁵ Alcalá-Zamora, N., *Memorias...op.cit.*, pp. 229-232. Després de les eleccions de novembre de 1933, Sanjurjo va ser traslladat al Castell de Santa Catalina, a Cadis.

En la mateixa línia que *LCdG*, és a dir, partidària de l'execució de Sanjurjo, el diputat socialista Juan Negrín (1892-1956), anys després, va abordar Azaña en un passadís de les Corts l'abril de 1936, per recriminar-li que la culpa del que estava passant a Espanya era seva «por no haber querido fusilar a Sanjurjo. ¡ Porque fue usted! ¿O es que pensaba que no se sabía? Ahora Sanjurjo encabeza la sublevación que se prepara».³⁶⁶

De l'aprovació de l'Estatut al viatge d'Azaña a Barcelona

El cop militar va accelerar l'aprovació de l'Estatut, que es votar el 9 de setembre de 1932, el mateix dia que la «Llei de Reforma Agrària». El text autonòmic va rebre el recolzament de 324 vots enfront 27 en contra, que pertanyien als diputats conservadors, a la majoria de membres de l'Agrupación al Servicio de la República (encara que Unamuno va votar a favor), als agraris i a Sánchez Román.³⁶⁷ Els radicals, amb Lerroux al capdavant, van recolzar finalment el text autonòmic, com també ho van fer l'antic líder dels liberals Santiago Alba (1872-1949) i Maura.

En record del Pacte de Sant Sebastià el 1930, Alcalá-Zamora va signar l'Estatut de Catalunya el 15 de setembre a la localitat basca.³⁶⁸

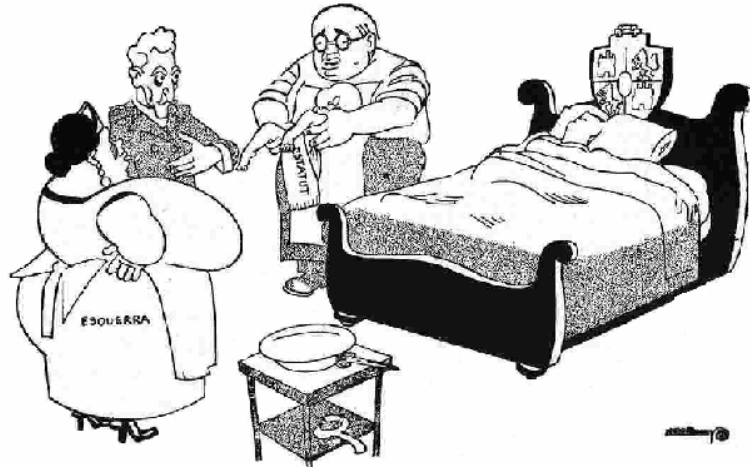
---

³⁶⁶ Carabias, J., *Azaña...op.cit.*, p. 132.

³⁶⁷ Arrarás, J., *Historia...op.cit.*, vol. II, p. 10.

³⁶⁸ Hurtado, A., *Quaranta...op.cit.*, vol. II, p. 147.

Ssegons el ninot de Castanys a *EBN*, l'Estatut naixia com una criatura plena de salut que, assistida per una matrona robusta que encarnava a ERC, era entregada per Azaña a Macià.

«-Azaña: Aquí el teniu.

-Macià: Ara tot serà que la dida me'l cuidi bé», *EBN*, 6/9/1932, p. 1

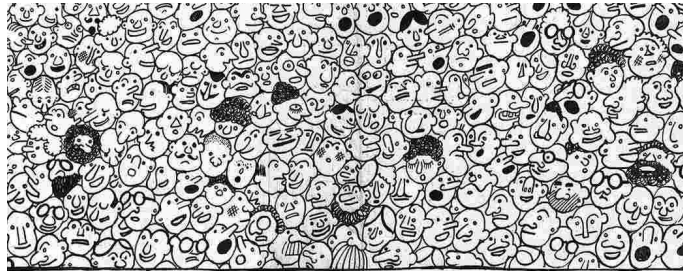
Amb motiu de l'entrega simbòlica del text autonòmic a Catalunya, Azaña va realitzar el 25 de setembre una apoteòsica visita a Barcelona organitzada, molt eficaçment, per Tarradellas.³⁶⁹

El president del Govern va declarar des del balcó del Palau de la Generalitat que l'autonomia no era una concessió generosa per part de l'Estat, sinó l'emanació natural dels principis polítics de la República i assegurava que «ya no hay reyes que puedan declarar la guerra a Cataluña», ahora que «la República sin una Cataluña republicana, sería una República claudicante y débil, pero Cataluña, sin una República liberal como la nuestra, sería mucho menos libre de

---

³⁶⁹ Esculies, J., *Josep Tarradellas...op.cit.*, p. 66.

lo que puede ser».³⁷⁰ *EBN* reconstruïa gràficament la rebuda multitudinària que els catalans havien ofert al president del Govern.

«Vista parcial (50 disminucions) i a vista d'Azaña, d'un fragment de la Plaça de la República diumenge al matí», *EBN*, 27/9/1932, p. 1

Però malgrat el que podia semblar, el tracte polític entre Azaña i Macià estava lluny de ser idíl·lic, tal i com es va posar de manifest durant el sopar que va tenir lloc a la Casa Llotja del Mar. Azaña volia conèixer per endavant el discurs del president de la Generalitat, fet que va portar a aquest darrer a corregir part del seu text. Finalment, cap dels dos va pronunciar cap al·locució.

Una altra mostra de l'ambient *real* de la visita d'Azaña procedia de les paraules que el seu cunyat, Rivas Cherif, va escriure a la seva reveladora biografia, on assegurava que «L'Avi cultivava celosamente el espíritu mezquinamente aldeano y reaccionario de toda *patria chica* con ínfulas políticas trascendidas de un sentimiento terruñero y de campanario. Necesariamente había de molestarle –con sus secuaces– que el pueblo catalán, para comunicarse por manera espontánea, y con su más elocuente y firme valedor, prescindiera de todo trámite en el entusiasmo y demostrara al Presidente del Con-

---

³⁷⁰ *La Vanguardia*, 27/9/1932, p. 29.

sejo la adhesión inenarrable que significaba su entrada triunfal en Barcelona».³⁷¹

DIC, de manera menys entusiasta que *EBN*, atès que sempre havia defensat la integritat de l'Estatut de Núria, representava la visita d'Azaña amb un ninot en el que Macià, Gassol i Besteiro apareixien com els subordinats del president del Govern.

«-Què hi deu portar en aquella maleta tan petita?
-Tu diràs: l'Estatut!», *D.I.C.*, 24/9/1932, p. 1

---

³⁷¹ Rivas Cherif, C. de, *Retrato de un desconocido. Vida de Manuel Azaña*, Barcelona, Grijalbo, 1980, p. 253.

SEGONA PART. DE LES ELECCIONS AL PARLAMENT DE CATALUNYA A LA CAIGUDA DEL GOVERN AZAÑA (NOVEMBRE 1932-SETEMBRE 1933)

Una vegada aprovat l'Estatut, el 3 d'octubre Macià va formar el tercer Govern provisional de la Generalitat. Alhora, es va procedir a la convocatòria d'eleccions al Parlament de Catalunya, que es van fixar pel dia 20 de novembre.

El 10 d'octubre de 1932 Cambó, que aleshores residia a la localitat de Bèrgam (Llombardia) per tractar-se problemes de veu, va retornar a Catalunya per a reincorporar-se a la política.³⁷² El desgast d'ERC va donar cert optimisme a la Lliga, de manera que, tot i que la formació política era conscient que no seria el partit triomfant a les properes eleccions, albergava l'esperança d'aconseguir uns resultats dignes.³⁷³

Eleccions al Parlament de Catalunya

Des de la marxa de Cambó l'abril de 1931, la situació política general havia canviat totalment, i periodistes afins a la seva figura com *Gaziel* estaven convençuts que «absorbidos como estábamos los españoles en los grandes acontecimientos que vinieron después, serán poquísimos los que se hayan dado cuenta de cómo ha debido pagar el señor Cambó su yerro. La profunda transformación española –por la que tanto trabajó y combatió toda su vida- se ha ini-

---

³⁷² Nadal, J.M., *Seis años...op.cit.*, p. 124.

³⁷³ Barrera, H., *Cambó*, Barcelona, Dèria editors, 2011, p. 863.

ciado sin él. La autonomía de Cataluña, que era la niña de sus ojos, ha venido contra él, es decir, gracias a los hombres y a las fuerzas políticas que le son más opuestos».³⁷⁴

El retorn de Cambó, que s'havia produït sense anunci previ, va ser comentat aviat pels setmanaris satírics. *DIC* apostava per una unió de les dretes per «l'afirmació de les tradicions catalanes, de la vida normal del nostre poble, contra aquelles colles incivils d'aventurers castellanitzats i bolxevitzants que avui exploten el país amb el mirallet de l'Estatut». *DIC* proposava, així, una «candidatura antidictatorial» integrada per la Lliga, els tradicionalistes i la UDC.³⁷⁵

El setmanari fins i tot confessava que «per avui, basti declarar que en res no s'oposa la ideologia de la Lliga a la del DIC i que veiem molt factible que aviat la coincidència sigui perfecta».³⁷⁶ Entre els dos *Francescs*, la preferència política de la revista estava clara.

«El Francesc petit: Abans que aquest, m'estimaria més que tornés l'Azaña», *DIC*, 22/10/1932, p. 16

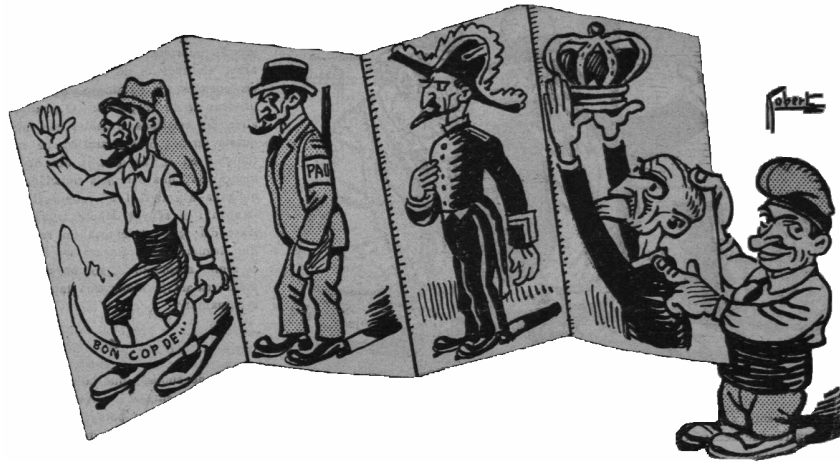
---

³⁷⁴ *Gaziel*, «¿Monarquía? ¿República? La leyenda de Cambó», *Ahora*, 22/10/1932, citat a Camba, J.; Gaziel; Pla, J.; Chaves Nogales, M., *Cuatro historias de la República*, Barcelona, Destino, 2003, p. 766.

³⁷⁵ *DIC*, 8/10/1932, p. 3.

³⁷⁶ *DIC*, 29/10/1932, p. 3.

En contrast, *LCdG* continuava insistint en la vinculació que, durant el passat, Cambó havia mantingut amb la Monarquia. L'objectiu era desacreditar la Lliga, de manera que el ninotaire *Robert*, a mode de *figurins*, presentava l'evolució del polític gironí, des dels seus inicis més nacionalistes, passant per *l'home d'ordre* i ministre a Madrid, fins la seva defensa de la Monarquia.

Figurins d'una vida, «I el que veurem encara!», LCdG, 15/10/1932, p. 495

Sota el nom de «Concòrdia Ciutadana», la Lliga es presentava a Barcelona-ciutat en coalició amb la UDC i la secció catalana del partit d'Alcalá-Zamora.³⁷⁷ A Barcelona-circumscripció ho feia amb la UDC i el PCR; a Lleida es presentava amb els radicals de Lerroux i a Tarragona amb els carlins i els antics monàrquics liberals. Les aliances electorals de la Lliga eren interpretats pels seus adversaris com una simple unió interessada de pro-monàrquics.

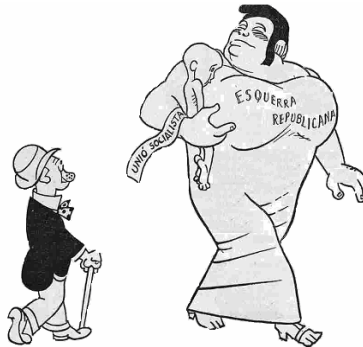
---

³⁷⁷ García i Jordan, P., *Els catòlics catalans i la Segona República (1931-1936)*, Barcelona, Abadia de Montserrat, 1986, p. 106.

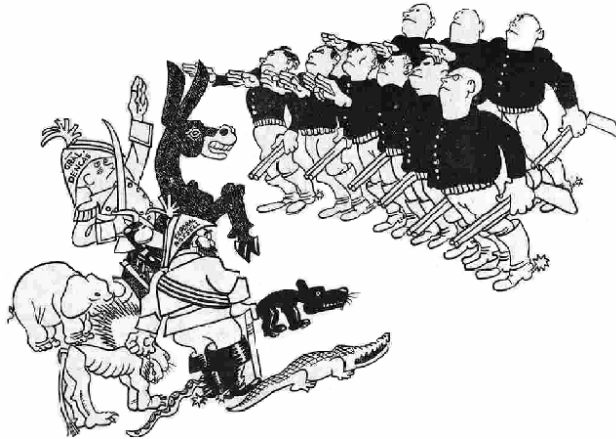
«La Lliga: Ja en dec estar d'atrocinada, que només em surti aquest pretendent!», *EBN*, 4/10/1932, p. 1

ERC va presentar la campanya electoral com l'alternativa exclusiva entre una opció de dretes (representada per la Lliga) i una d'esqueres (liderada pel partit de Macià), tothora que s'esforçaren en vincular les institucions autonòmiques amb la tasca feta pel partit. Com era habitual, ERC es presentava a Barcelona-ciutat (després de rebutjar la proposta de coalició per part del PCR), a Barcelona-circumscripció i a Tarragona en coalició amb la minoritària USC, fet que era vist per *EBN* amb la seva habitual ironia, dibuixant una relació materno-filial entre totes dues formacions.

«-En què quedem? Va sola a les eleccions o hi va acompanyada?
-Es com si hi anés sola», *EBN*, 18/10/1932, p. 2

EBN aprofitava les eleccions per ridiculitzar novament als escamots, comandats en estil feixista per Dencàs i el seu col.laborador Rossell i Vilar. Les JEREC, encarregades de mantenir l'ordre públic als mítings del partit durant la campanya electoral, eren (al parer del setmanari que dirigia Planes) unes milícies sospitosament semblants a les camises negres feixistes.

Dissabte el Sr. Dencàs revistà els escamots de l'Esquerra que han de prestar servei per les eleccions (dels diaris), «Aquestes tropes, són per un si dencàs perdéssim», EBN, 8/11/1932, p. 4

DIC considerava que si ERC tornava a guanyar les eleccions, es reproduiria un escenari en el qual es multiplicarien el clientelisme, els impostos, el laïcisme, la maçoneria i el conformisme autonòmic. L'agressiva campanya propagandística contra l'Esquerra, a qui anomenava *Esquerda* o *ERDC* (per subratllar malèvolament els seus lligams amb els republicans espanyols) pronosticava la derrota i, fins i tot, la mort del partit.

DIC, 19/11/1932, p. 7

GyJ també havia publicat l'esquela de Macià temps enrere, vinculant la seva persona amb la FAI, per atacar l'Estatut català. El recurs de les esqueles va ser molt utilitzat per les publicacions més conservadores durant la Segona República.³⁷⁸

GyJ, 5/3/1932, p. 5

³⁷⁸ Ferrer Benimeli, J.A., *Jefes de Gobierno...op.cit.*, p. 202.

DIC fins i tot s'atrevia a representar la *mort* política de Macià, a qui anomenava familiarment com *Panxo*, després de la eleccions que s'havien de celebrar al novembre.

«A Can Panxo tot plora; tot plora d'ahí ençà –l'Esquerra Catalana, acaba de finir...», *DIC*, 19/11/1932, p. 1

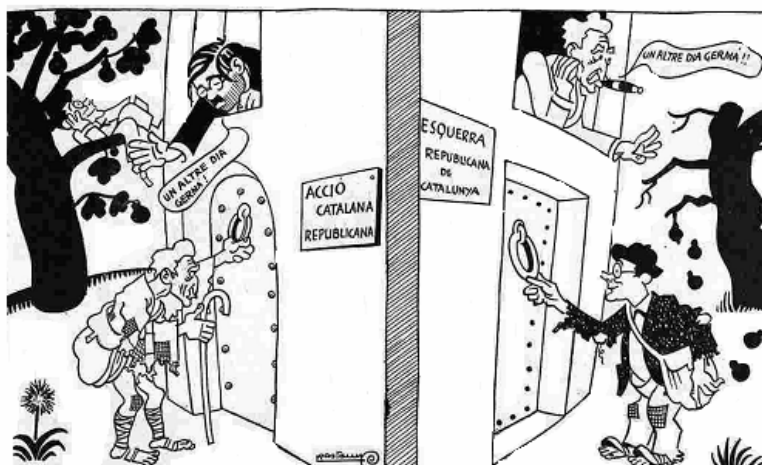
Precisament Macià, en un cop de força electoralista, el 14 d'octubre va pronunciar un discurs a Lleida, conegut posteriorment com la «Crida de Lleida», en el qual va demanar l'ingrés a ERC de «tots aquells elements que, sentint-se catalanistes i sentint-se esquerrans, puguin venir a les nostres files».³⁷⁹ L'anunci estava clarament dirigit al PCR i el 24 d'octubre un conegut nombre de personalitats polítiques i culturals va adreçar una carta al president de la Generalitat demanant la incorporació al partit. Entre els signants van sobresortir

---

³⁷⁹ Sallés, A., *Quan Catalunya...op.cit.*, p. 188

els noms de Rovira i Virgili, Pere Coromines (1870-1939), Josep Sunyol i Garriga (1898-1936) i Carles Pi i Sunyer (1888-1971).

Aquesta sortida s'afegia, a la vegada, a la que també havien protagonitzat els membres més conservadors i confessionals del partit, arran de la baixa de Bofill i Mates un parell de setmanes abans. Entre els integrants del PCR que van seguir a Bofill i Mates i que, poc després, van ingressar a la Lliga, es trobaven Ramon d'Abadal i de Vinyals (1880-1970), Lluís Massot i Balaguer (1890-1962), Francesc Trabal (1899-1957) i Ramon Coll i Rodés (1883-1948).³⁸⁰ Castanys representava irònicament l'evolució d'ACR/PCR entre els anys 1931 i 1932, que anava des de la demanda d'una aliança electoral per part de Rovira i Virgili i Nicolau d'Olivera a ERC, fins a la crisi del partit que trucava a la porta del partit hegemònic.

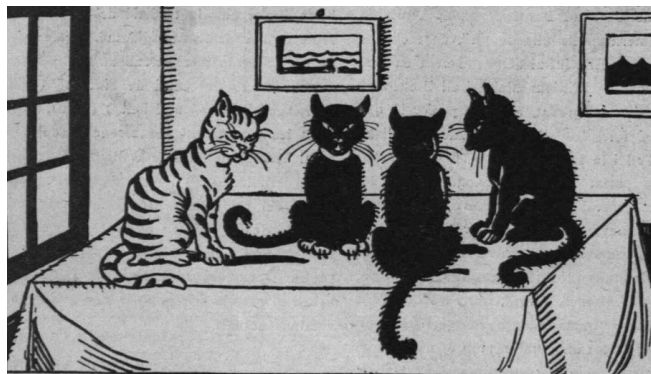

«Tal faràs, tal trobaràs», *EBN*, 4/10/1932, p. 1

³⁸⁰ Baras, M., *Acció Catalana...op.cit.*, p. 187.

El PCR es va coaligar amb el Partit Republicà Radical Socialista i el Partit Català d'Acció Republicana (la filial catalana dels azañistes creada el maig de 1932) a Barcelona-ciutat i a la circumscripció de Tarragona, mentre que a Barcelona-circumscripció es presentava de la mà de la Lliga i la UDC.³⁸¹ Era evident que el partit de Nicolau d'Olwer havia quedat políticament molt debilitat amb tots aquests precedents.

LCdG, per exemple, presentava el PCR com un partit de *quatre gats* al voltant de Nicolau d'Olwer, Josep Barbey i Prats (1894-1945), Manuel Reventós (1889-1942) i Ferran Cuito (1898-1973), coneguts als cercles madrilenys com els «Quatre d'Infanteria» pel seu treball al ministeri d'Economia entre abril i desembre de 1931.

«Junta General Extraordinària del Partit Catalanista Republicà, Nicolau d'Olwer, Barbey, Raventós i Cuito, «Los Cuatro de Infanteria», *LCdG*, 13/11/1932, p. 556

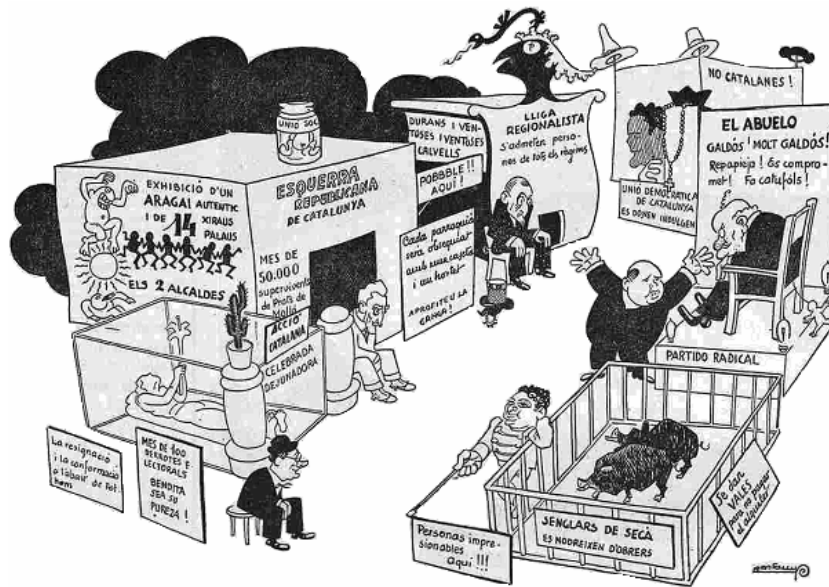
³⁸¹ El Partit Català d'Acció Republicana estava liderat per Faustí Ballvé (1888-1958) i Eusebi Isern i Dalmau (1896-1981), tot i que mai va tenir gaire arrelament més enllà de Barcelona i l'Hospitalet de Llobregat. Gil Morel, R., *El Partit Republicà d'Esquerra (1935-1948)*, tesina, Universitat de Barcelona, 2008, pp. 15-24.

EBN, de la mà de Castanys, presentava un resum àcid de l'anomenada «fira electoral» a partir d'un ninot que aplegava el conjunt de candidats polítics. La Lliga apareixia com la receptora de persones procedents de «tots els règims»; la UDC donava, en clau religiosa, «indulgències»; el PCR era representat com l'eterna «bella dorment» que es sentia orgullosa de les seves derrotes electorals; l'extrema esquerra eren els senglars que es «nodrien d'obers» i, finalment, el Partit Radical feia gala de la figura de Lerroux, «El (otro) Abuelo», oportunista; finalment, ERC presumia de «supervivents» de Prats de Mollò, mentre Macià, envoltat per un munt de *Xiraus i Palaus*, prometia «la casa i l'hortet» per a cadascun dels ciutadans.

El lema de la «casa i l'hortet» formava part d'un ambiciós projecte de transformació urbanística (l'anomenat *Pla Macià*) de Barcelona que, inspirat en els plantejaments dels germans Santiago Rubió i Tudurí (1892-1980) i Nicolau Maria Rubió i Tudurí (1891-1981), i impulsat pel Grup d'Arquitectes i Tècnics per al Progrés de l'Arquitectura Contemporània (G.A.T.P.A.C.), en especial per Josep Lluís Sert (1902-1983), pretenia estructurar la ciutat al voltant de Collserola, amb localitats veïnes de tamany mitjà i amb ciutats-jardí. Però el projecte de Macià només es va materialitzar en la construcció d'un grup de cases per al Comissariat de la Casa Obrera, pertanyent a la Generalitat, a Sant Andreu del Palomar, de les què es va posar la primera pedra el 7 d'agost de 1932.³⁸²

---

³⁸² Tarragó, S., «El “Pla Macià” o la “Nova Barcelona”: 1931-1938», a *Cuadernos G.A.T.P.A.C. I*, nº 90, 1972, p. 2; Ucelay-Da Cal, E., «El arquitecto como “técnico” revolucionario en la Cataluña de la década de 1930», a *El GATCPAC y su tiempo. Política, cultura y arquitectura en los años treinta*, Barcelona, Fundación DOCOMOMO Ibérico/Col.legi d'Arquitectes de Catalunya, 2006, pp. 49-

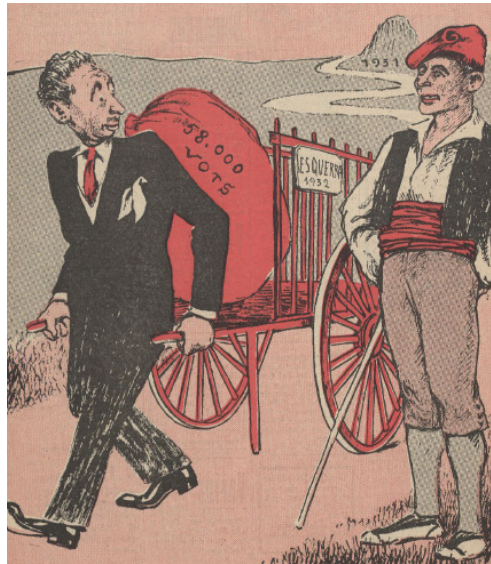
«La fira electoral», EBN, 25/10/1932, p. 4

Els resultats de les eleccions al Parlament van donar la victòria a ERC que, amb 48 diputats i l'acta doble que va aconseguir Macià, va tornar a confirmar la seva hegemonia. Per la Lliga van sortir escollits 16 diputats (inclosa una acta doble obtinguda per Josep Maria Tallada) i, a gran distància, es trobaven la USC (5); el Partit Republicà Autonomista (4), que liderava Simó i Bofarull després de la seva marxa dels radicals; Estat Català i la Unió Catalanista (2); el PCR (1) i la UDC (1). El PR es va quedar sense representació parlamentària.³⁸³

59. EBN també va publicar un expressiu ninot al voltant d'aquesta qüestió, al seu número de 22/11/1932, p. 4.

³⁸³ Camps i Arboix, J., *El Parlament de Catalunya (1932-1936)*, Barcelona, Edicions 62, 1976, pp. 52-53. El PCR va aconseguir l'elecció de Pere Lloret (1877-1967), que s'havia presentat en coalició amb el PPRS per la circumscripció de Tarragona (ciutat de la qual va ser alcalde entre abril de 1931 i octubre de 1934).

Els resultats electorals van ser llegits en clau partidista per cadascun dels setmanaris satírics. *DIC* va destacar l'augment (modest) de vots aconseguits per la Lliga, però encara ho va fer més amb la pèrdua d'electors d'ERC respecte a les eleccions de juny de 1931. El partit de Macià s'assegurava la seva hegemonia dins el sistema de partits català, però era evident que havia perdut entre 47.000 i 54.000 vots en el camí. La candidatura de Macià havia aconseguit 110.000 vots el 1931, mentre que la de 1932 només va arribar als 65.000 vots.³⁸⁴ A més, calia tenir en compte que la llei electoral majoritària no era proporcional, sinó que afavoria clarament els dos partits principals (en aquest cas ERC i la Lliga) i marginava políticament al tercer partit més votat.

«...Tanmateix aneu ben carregat.

-Companys: Més hi anava, però epl camí he perdut un sac tan gran com aquest», *DIC*, 26/11/1932, p. 16

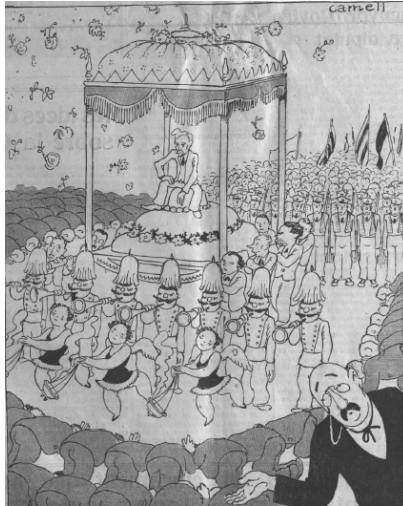
³⁸⁴ Camps i Arboix, J., *El Parlament...op.cit.*, pp. 28 i 48.

EBN també es va fer ressó del desequilibri electoral a través d'un ninot de Castanys, en el què es podia veure a Macià i a Antoni Martínez Domingo (1867-1942) com els caps de llista per Barcelona d'ERC i la Lliga, respectivament, *repartint-se el pastís* davant la mirada passiva de la resta d'organitzacions, entre les quals es podien distingir les figures d'Hurtado, Nicolau d'Olwer, Lerroix i Domingo.

El sistema desproporcional, «-I d'aquests d'aquí dalt, què en farem?
-De tant en tant els tirarem un os», *EBN*,
29/11/1932, p. 1

El Considerat, setmanari afí de la Lliga, també criticava la nova victòria de Macià, a qui representava com un polític que s'envoltava de cerimònies més pròpies d'un règim monàrquic que no pas d'un republicà.

«-El Considerat: Aquí teniu els humils de Catalunya humiliant-se encara més davant del seu venerable protector, el latifundari Sr. Macià», *El Considerat*, 25/11/1932, p. 1

La nova publicació de Delgado Barreto després de la censura que patia *GyJ, Bromas y Veras*, il·lustrava la contundent victòria d'ERC amb un ninot en el que es veia a Macià escombrant els candidats del PCR (Nicolau d'Oliver i Hurtado), de Domingo i de Lerroux, però deixava de banda a Cambó per que aquest, en al·lusió al seu bon resultat electoral, estava «pegado con liga».

Las elecciones catalanas, «-Desventura gaseoso: ¡Eh, maestro, que ahí, a la derecha se deja usted uno!
-Paco: Ya lo he visto, hijo; pero es que ese está pegado con liga!», *ByV*, 1/12/1932, p. 2

L'enèsima derrota del PCR el va convertir novament en blanc de les sàtires dels ninotaires. En aquest sentit, *EBN* es feia ressó de l'article que *Gaziel* havia publicat a *La Vanguardia* el 25 de novembre, en el qual confessava la seva sorpresa davant el rebuig que el PCR va mostrar davant l'oferta de Macià d'integrar-se en ERC, donat que era com «cuando una moza guapa, asomada a la ventana, hace una seña significativa al galán que pasa por la calle, si éste es un hombre no hace falta nada más. La *Esquerra* es la moza, el galán es ustedes. ¿Y la ventana les parece todavía estrecha?».³⁸⁵

Castanys il·lustrava l'article de *Gaziel* amb un ninot en el qual es podia veure a Macià, vestit de dona, esperant que Nicolau d'Olwer i Hurtado, procedents de l'envellida seu del PCR, *entressin* a la casa d'ERC.

Després de l'article de Gaziel, «Si ens crida, que hi pujarem?

-Jo, sí.

-Jo, tampoc» EBN, 29/11/1932, p. 4

---

³⁸⁵ *Gaziel*, «En brazos de la Historia», *La Vanguardia*, 25/11/1932, p. 5

Més endavant, el PCR va aprovar la seva refundació com Acció Catalana Republicana el 12 de març de 1933. ACR recuperava el seu nom tradicional en un intent de fer-se un lloc dins el context polític general. Però, en el fons, la renovació va ser ben modesta i Nicolau d'Olwer va continuar en el càrrec com a president del Consell Executiu del partit, mentre que Hurtado (que el mes de gener havia comprat *La Publicitat*) va ser nomenat vice-president.³⁸⁶

A finals de 1932, les esquerres catalanes i espanyoles es trobaven en un procés de creació d'una federació parlamentària que reunia als socis de govern, és a dir, AR, els radicals-socialistes, ORGA i ERC, a excepció del PSOE (i per extensió la USC). La proposta havia sorgit per iniciativa d'Azaña i després d'unes negociacions que es van allargar fins a finals de desembre, es va decidir donar l'esquena a la constitució d'una minoria a les Corts per a crear una federació que preservés a les diferents minories.³⁸⁷

D'aquesta manera, es va crear la Federación de Izquierdas Republicanas Parlamentarias Españolas (FIRPE), però al llarg de 1933 l'entitat no es va acabar de configurar políticament del tot. Per la seva banda, la Minoria Catalana a les Corts va decidir la seva dissolució a finals d'octubre per donar pas a l'acció de cada partit, atès que una vegada aprovat l'Estatut, ja no tenia sentit.

---

³⁸⁶ Baras, M., *Acció Catalana...op.cit.*, pp. 206-207.

³⁸⁷ González Vilalta, A., *Els diputats catalans a les Corts Constituents...op.cit.*, pp. 280-281.

El nou Parlament català

La seu del Parlament català, per indicació de Tarradellas, es va fixar al Parc de la Ciutadella, en bona mesura perquè no existien recursos econòmics ni temps per construir un edifici nou.³⁸⁸ En el passat, la Ciutadella havia estat una fortificació i un arsenal construïts per Felip V i, posteriorment, Palau Reial amb motiu de l'Exposició Universal de 1888.

El fracàs de la tirania, «L'edifici tenebrós que Felip V manà alçar com a monument de la nostra vergonya, servirà per guardar-hi l'instrument lluminós de la nostra redempció», *LCdG*, 10/12/1932, p. 613

Una vegada aprovat l'Estatut i celebrades les eleccions al primer Parlament català, es van començar a fer efectius els traspassos de

---

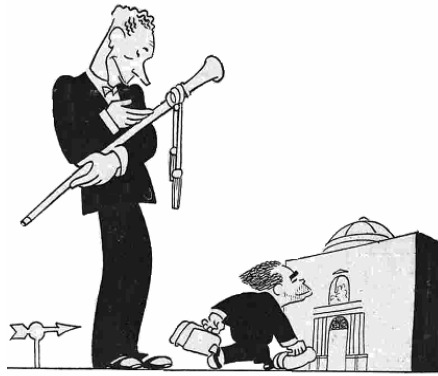
³⁸⁸ Esculies, J., *Josep Tarradellas...op.cit.*, p. 67. Veure també l'informe del propi Tarradellas, inclòs a aquesta mateixa obra, pp. 109-119.

serveis. Durant la sessió inaugural, celebrada el 5 de desembre, Companys, fins aleshores president del Parlament de forma interina, va ser elegit president definitiu. El nomenament de *L'Ocellet* va ser ràpidament satiritzat pel *DIC*, que el representava com un polític a qui li anava massa gran el càrrec encomanat.

Massa silló o poc home, «-¿I per què l'han fet president?
-Perquè és un toca-campanes»,
DIC, 17/12/1932, p. 16

Macià, per la seva banda, va ser reafirmat el 14 de desembre com a president de la Generalitat, que fins aleshores havia ocupat de manera provisional. Finalment, Casanovas va ser elegit vicepresident de la Cambra autonòmica, nomenament que el va obligar a deixar el càrrec d'alcalde provisional a l'Ajuntament de Barcelona. *EBN* no podia deixar escapar l'ocasió per realitzar un renovat acudit entorn a la relació entre Casanovas i Aiguader que insinuava la infidelitat d'aquest darrer amb el seu càrrec.

S'ha acabat la competència, «No tinguis por, rateta, que ja no ens separaran mai més!», *EBN*, 29/11/1932, p. 1

El Govern dels *opinionistes* i el xoc amb Macià

El 19 de desembre, Macià va formar un nou Govern en el què Lluhí i Vallescà va ser nomenat conseller delegat de la Presidència i conseller d'Obres Públiques. Al costat de Lluhí també van formar part del nou govern els *opinionistes* Pere Comas (conseller de Justícia i Dret) i A. Xirau i Palau (conseller d'Agricultura i Economia).³⁸⁹ Tarradellas, conseller de Governació i Sanitat i fins aleshores home de confiança de Macià (de qui havia estat el seu secretari personal entre el 17 d'abril de 1931 i el 15 d'abril de 1932), es va distanciar progressivament de *l'Avi* per apropar-se al grup de Lluhí al llarg del mes de gener de 1933.

Des de la proclamació de la Segona República, el grup de *L'Opinió* s'havia distingit pel seu posicionament a favor de la cordialitat amb

---

³⁸⁹ Culla, J.B., *El catalanisme d'esquerra...op.cit.*, p. 103.

el republicanisme espanyol (Lluhí mantenia una bona relació amb Azaña) i amb l'aspiració d'aconseguir el recolzament dels obrers catalans per tal d'apartar-los de la influència de la CNT.³⁹⁰ A curt termini, però, el problema constitucional de la delegació de funcions executives del president de la Generalitat va ser l'element de discòrdia entre els *opinionistes* i Macià. L'Estatut no havia delimitat amb precisió aquesta qüestió i, per tant, calia que una futura constitució interna abordés el problema.

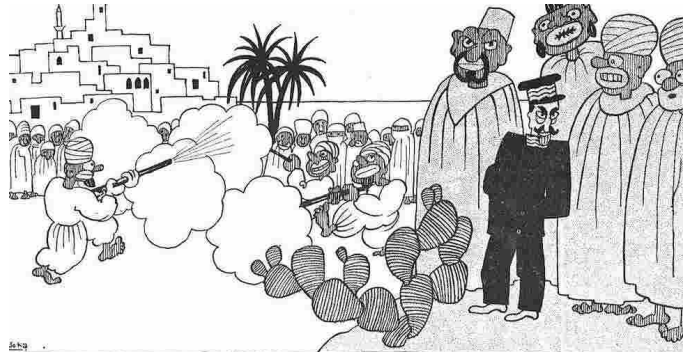
Lluhí, des del seu primer discurs davant el Parlament, va mostrar-se partidari de la delegació completa de les funcions executives en la figura del Govern, atès que d'aquesta manera el president de la Generalitat mantindria una major independència respecte la Cambra de diputats i els governs successius. Com a mostra d'aquesta voluntat, el propi Lluhí va canviar el seu títol de «conseller delegat» pel de «Cap del consell executiu». Macià, en contrast, sostenia que el conseller delegat s'havia de limitar exclusivament a una mena de secretariat polític del President, encarregat de transmetre i executar la voluntat d'aquest darrer.³⁹¹

Les tenses relacions entre els *opinionistes* i el sector macianista dins ERC eren evidents i es van tornar a fer públiques amb motiu del nomenament del nou Governador civil de Barcelona (atès que encara no havia tingut lloc el traspàs de serveis d'ordre públic), després del nomenament de Moles com Alt Comissariat d'Espanya al Marroc.

---

³⁹⁰ Culla, J.B., *El catalanisme d'esquerra...op.cit.*, pp. 84-99.

³⁹¹ *Ibid.*, pp. 102-105.

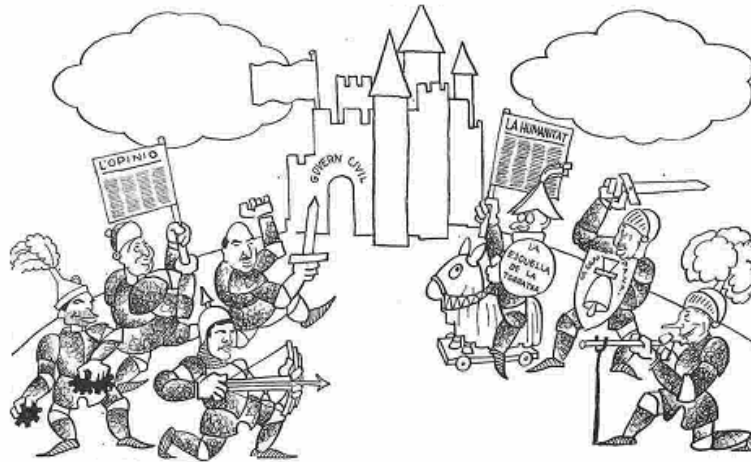
En Moles al Marroc, «Gràcies a Déu que governaré un país tranquil!», *EBN*, 24/1/1933, p. 2

En un primer moment, el Govern central es va mostrar partidari de que Tarradellas ocupés el càrrec, atès que si ERC era el partit que liderava el Govern, semblava lògic que també fos responsable de l'ordre públic. De fet, Barcelona era l'única província on el Governador civil no era membre d'ERC, doncs tant a Lleida (on Antoni Ventós i Casadevall ocupava el càrrec des de març de 1932) com a Girona i Tarragona (on Lluís Prunés Sató i Gaietà Freixa Coma eren els Governadors des del 18 de desembre de 1932) la responsabilitat estava en mans del partit de Macià.³⁹²

Tal i com presentava un ninot d'*EBN*, la proposta de Tarradellas com a nou Governador civil de Barcelona va dividir ERC entre els partidaris (Lluhí, Comas, Xirau i Palau i Tarradellas) i detractors (Dencàs, Companys, Aiguader i la premsa afí, *La Humanitat*, *LEdT* i *LCdG*) del conseller de Governació.

---

³⁹² Serralonga, J., «El aparato provincial durante la Segunda República. Los gobernadores civiles, 1931-1939», *Hispania Nova*, nº 7, 2007, pp. 174 i 189

«Torneig a l'antiga usança», *EBN*, 24/1/1933, p. 4

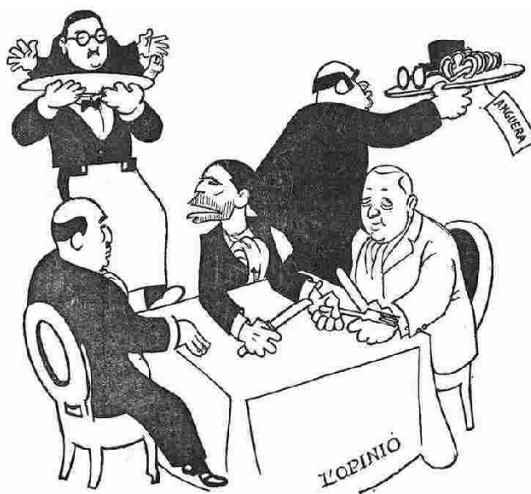
El president de la Generalitat, però, es va mostrar contrari a que el Conseller de Governació fos alhora la persona que tingués el comandament de la força pública de Barcelona, en la idea que cadascun dels càrrecs responia a una autoritat diferent. Segons el mateix Tarradellas, la negativa de Macià amagava una actitud més subjectiva. Quan el president de la Generalitat va conèixer la proposta de Madrid, va assegurar que «mai acceptaré aquesta proposició», va dir al terme de la lectura del telegrama de Casares Quiroga. Jo em vaig quedar astorat. Ho vaig pensar de seguida: he de dimitir perquè no té confiança en mi. Però li vaig preguntar el perquè d'aquella decisió. «Perquè ja no tinc confiança en vostè, que sembla que em vulgui treure el lloc». Per tant, vaig dimitir». ³⁹³

---

³⁹³ Udina, E., *Josep Tarradellas. L'aventura d'una fidelitat*, Barcelona, Edicions 62, 1978, p. 95.

D'aquesta manera, ERC, a proposta d'Hurtado, va optar finalment el 26 de gener de 1933 per l'elecció d'Ametlla, membre del PCR.³⁹⁴

«-Ja ens hem acabat l'Anguera.
-Doncs, per postres, que ens portin Ametlles», *EBN*, 21/3/1933, p. 1

El grup de *L'Opinió*, encapçalat per Lluhí i Vallescà, va criticar aviat la gestió d'Ametlla, fins el punt de demanar la seva dimissió argumentant un creixement de la conflictivitat i el desordre a Barcelona des de la seva presa de possessió.³⁹⁵ En el fons, es volia posar de relleu alhora el paper clau de Tarradellas com a conseller de Governació entre el 29 de desembre de 1931 i el 24 de gener de 1933.

En aquest context, i al cap només d'un mes de govern, Lluhí, Xirau i Palau, Comas i Tarradellas van presentar la seva dimissió el 18 de gener, després de que Macià rebutgés delegar les seves funcions

---

³⁹⁴ Ametlla, C., *Memòries polítiques...op.cit.*, pp. 180-181.

³⁹⁵ Ivern i Salvà, D., *Esquerra Republicana...op.cit.*, vol. I., p. 290.

executives.³⁹⁶ La idea dels *lluhins*, una vegada estaven fora del Govern, era mantenir-se a l'espera amb vista al desgast del mateix tot esperant un nou retorn al poder.³⁹⁷

Castanys, a *EBN*, parlava de «drames de família» i presentava Macià amenaçant als ex-consellers Lluhí, Xirau, Tarradellas i Comas sota l'acusació d'ambiciosos.

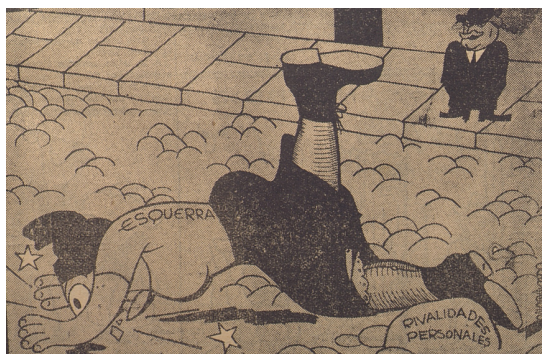
Drames de família, «Ja hi aniré més amb compte una altra vegada a delegar poders!», *EBN*, 24/1/1933, p. 3

Des de Madrid, Orbezo, sempre atent a les tensions dins ERC (fet que no volia dir que fossin correctament interpretades), preferia fer a *GyJ* una lectura dels esdeveniments com una simple rivalitat de personalitats.

---

³⁹⁶ Joan Casanellas, President de la Comissió Parlamentària redactora de l'estatut orgànic interior i vocal de la Comissió de Justícia i Dret, com a membre dels *opinionistes*, també va dimitir dels seus càrrecs.

³⁹⁷ Culla, J.B., *El catalanisme d'esquerra...op.cit.*, p. 127.

La Esquerra mortuoria, «El primer tropezón, completamente autónomo», *Bromas y Veras*, 2/2/1933, p. 6

El 24 de gener es va nomenar el nou Consell (monocolor d'ERC), encapçalat pel conseller Primer Carles Pi i Sunyer (alhora conseller de Finances) i integrat, entre d'altres, per Joan Selves (successor de Tarradellas al capdavant de Governació), Dencàs (conseller de Sanitat i Assistència Social), Joan Selves (Agricultura) i Gassol (Cultura).³⁹⁸ El nomenament de Dencàs, una concessió de Macià als sectors més nacionalistes, anunciava la futura línia política del president de la Generalitat.

Casas Viejas

Des de començaments de 1933, l'agitació anarcosindicalista es va multiplicar. Els enfrontaments amb les forces de l'ordre públic es van iniciar a Barcelona el 8 de gener arran de l'explosió de dues bombes a prop d'una seu de la policia que van provocar nou

---

³⁹⁸ Ivern i Salvà, M.D., *Esquerra Republicana...op.cit.*, vol. I, pp. 273-274.

morts.³⁹⁹ La conflictivitat es va reproduir a nombrosos indrets de la geografia espanyola, com Aragó o Múrcia, però va ser a la localitat gaditana de Casas Viejas on es van produir els esdeveniments més sagnants.

El 11 de gener un grup de camperols de Cadis afiliats a la CNT (i no de la FAI, com es podia pensar en un principi), després d'envoltar una caserna de la Guàrdia Civil, va matar un guàrdia i un sergent.⁴⁰⁰ L'arribada d'un grup de reforç de la força de l'ordre públic va suscitar la fugida de la majoria dels revoltats però quatre guàrdies civils i dotze d'assalt es van dirigir a la casa (en realitat una cabanya de fang i pedra) de Francisco Cruz Gutiérrez *Seisdedos*, un carboner d'edat avançada que, tot i tenir relació amb el sindicat llibertari, no havia participat a la insurrecció. Els ocupants de la casa van assassinar un guàrdia d'assalt, esdeveniment que va provocar l'arribada posterior del capità Manuel Rojas Feijespán, per ordre del seu cunyat, Juan Hernández Saravia (militar molt proper a Azaña). Sense dubtar, Rojas va ordenar l'incendi de l'habitatge. El resultat de l'atac es va saldar amb vuit morts (entre ells el propi *Seisdedos*), que es van sumar a tretze persones més que Rojas va ordenar assassinar al dia següent sota l'acusació d'haver estat els instigadors de la revolta.⁴⁰¹

---

³⁹⁹ *La Vanguardia*, 10/1/1933, p. 8.

⁴⁰⁰ Gutiérrez Molina, J.L., *La Idea revolucionaria. El anarquismo organizado en Andalucía y Cádiz durante los años treinta*, Madrid, Ediciones Madre Tierra, 1993, pp. 89-90.

⁴⁰¹ Casanova, J., *De la calle...op.cit.*, pp. 112-113. Entre la nombrosa bibliografia sobre Casas Viejas veure Mintz, J., *Anarquistas de Casas Viejas*, Cádiz, Diputación Provincial de Cádiz, 2007; Gutiérrez Molina, J.L., *Casas Viejas. Del crimen a la esperanza. Maria Silva "Libertaria" y Miguel Pérez Cordón. Dos vidas*

La premsa aviat es va fer ressó dels tràgics esdeveniments, en especial la de tendència dretana, que hipòcritament va veure la possibilitat de desgastar al Govern. La campanya propagandística va prendre encara més força quan es va fer pública la declaració del Cap de l'Estat Major, Bartolomé Barba Hernández (1895-1967), qui d'una banda va assegurar a la comissió investigadora que Azaña havia ordenat «disparar los tiros a la barriga».⁴⁰² Durant el judici posterior, Barba va admetre que la frase d'Azaña no tenia relació amb Casas Viejas, sinó amb motiu d'un assalt que el Govern preveia contra les casernes militars a Madrid.

D'altra banda, el capità Gumersindo de la Gándara (?), cap de les guàrdies d'assalt a Madrid, va assegurar que «el Gobierno no quería heridos ni prisioneros».⁴⁰³ El que sí va declarar el president del Govern a les Corts era que «en Casas Viejas no ha ocurrido, que sepamos, más que lo que tenía que ocurrir», tot i que als seus diaris personals confessava que no disposava encara d'informació precisa sobre la qüestió.

En aquesta polèmica d'acusacions creuades, també cal assenyalar la manca de comunicació eficaç del Governador civil de Cadis, Pedro del Pozo Rodríguez (?), amb les autoritats del Govern i la forces

---

unidas por un ideal (1933-1939), Córdoba, Almuzara, 2008; Brey, G.; Gutiérrez Molina, J.L., *Los sucesos de Casas Viejas en la historia, la literatura y la prensa (1933-2008)*, Cádiz, Servicio de Publicaciones de la Diputación de Cádiz, 2010; Ramos, T., *El caso Casas Viejas: crónica de una insidia (1933-1936)*, Barcelona, Tusquets, 2012.

⁴⁰² Ramos, T., *El Caso...op.cit.*, p. 67.

⁴⁰³ Cardona, G., *Crònica dels militars catalans. L'aposta republicana*, Barcelona, L'Esfera dels Llibres, 2006, p. 109.

d'assalt. Pozo Rodríguez, membre de l'azañista AR, va ser substituït el 19 de març de 1933.⁴⁰⁴

GyJ, al igual que *ABC*, *La Nación* i *El Debate*, va associar ràpidament el nom d'Azaña i de la República amb els esdeveniments de Casas Viejas. *Areguer* il.lustrava la pressió sobre el Govern amb un ninot d'Azaña i Casares Quiroga (el ministre de Governació que durant els esdeveniments, atesa la seva tuberculosi, havia romàs al balneari malagueny de Ronda)⁴⁰⁵ sostenint una enorme pedra que, a mode de símbol de l'onada revolucionària, estava a punt d'esclafar-los.

La bola de nieve, « Santiago, no te muevas y aguanta esto mientras preparo la improvisación del discurso en que he de plantear la cuestión de confianza, a ver si nos ponen otra inyección», *GyJ*, 21/1/1933, p. 1

---

⁴⁰⁴ Serrallonga, J., «El aparato provincial durante la Segunda República. Los gobernadores civiles (1931-1939)», *op.cit.*, p. 154.

⁴⁰⁵ Páramo Casas, A., «Santiago Casares Quiroga. Coruñés, republicano y estadista», a Egido León, A. (ed.), *Republicanos en la memoria. Azaña y los suyos*, Madrid, Eneida, 2006, p. 64.

El Govern d'Azaña va aconseguir superar parlamentàriament l'afer de Casas Viejas, doncs va ser exculpat de responsabilitat durant el judici, però la seva imatge va sortir molt debilitada, tant a ulls de la major part de l'esquerra (inclosos els socialistes), com de les dretes. El diputat radical Martínez Barrio va arribar fins i tot designar el Govern d'Azaña com el de la «sangre, fango y lágrimas».⁴⁰⁶ *Bromas y Veras*, pensant en les properes eleccions, ja avançava, entre referències a la suposada homosexualitat d'Azaña, que el cas tindria força repercussions negatives pel Govern cara unes properes eleccions.

*Para las próximas elecciones, «-Azaña: ¿Se me verá el plumero, señor fotógrafo?
-El fotógrafo: Seguramente»,
Bromas y Veras, 26/1/1933, p. 3*

Menéndez, fins aquell moment Director General de Seguretat, va ser substituït pel Governador de Saragossa (Manuel Andrés Casaus)

---

⁴⁰⁶ Moa, P., *Los personajes de la República vistos por ellos mismos*, Madrid, Ediciones Encuentro, 2000, p. 269.

i, posteriorment, va ser processat i empresonat. Però la decidida intervenció d'Anguera de Sojo va evitar el judici de Menéndez, i aquest va ser finalment posat en llibertat. Com a recompensa, l'ex-Governador de Barcelona va ser nomenat quatre mesos després fiscal del Tribunal Suprem.⁴⁰⁷

Menéndez vist per *Lausaga*, *GyJ*, 2/9/1933, p. 14

En canvi, el capità Rojas, que havia sostingut que no havia fet més que obeir les ordres donades des del ministeri de Governació, va ser condemnat a 21 anys de presó. Per a *GyJ* el veritable responsable era Azaña, qui dominat per la seva incommensurable vanitat no necessitava cap recolzament per a manternir-se en el poder.

«Juan Español: ¡Qué hombre! ¡Cuando no tiene conejillo de Indias...se jeringa solo!», *GyJ*, 11/2/1933, p. 8

---

⁴⁰⁷ Hurtado, A., *Quaranta anys...op.cit*, vol. II, pp. 198-200.

El setmanari fins i tot s'atrevia a representar-lo com un feixista prepotent i autoritari. El doble joc de l'extrema dreta era provocador, atès que, alhora que criticava les formes *dictatorials* d'Azaña, es desfeia en el·logis cap a la figura de Mussolini i sobretot Hitler que, tot just un mes abans (el gener de 1933), havia accedit finalment al poder.

GyJ, 18/2/1933, p. 4

La reorganització de la Lliga Regionalista i les dretes espanyoles

Al començament de febrer es va produir la refundació de la Lliga Regionalista com a Lliga Catalana. El *nou* partit, catalanista, catòlic i conservador, acceptava de manera explícita el règim republicà i empenia la seva reorganització de cara a la competició pel vot amb ERC.⁴⁰⁸

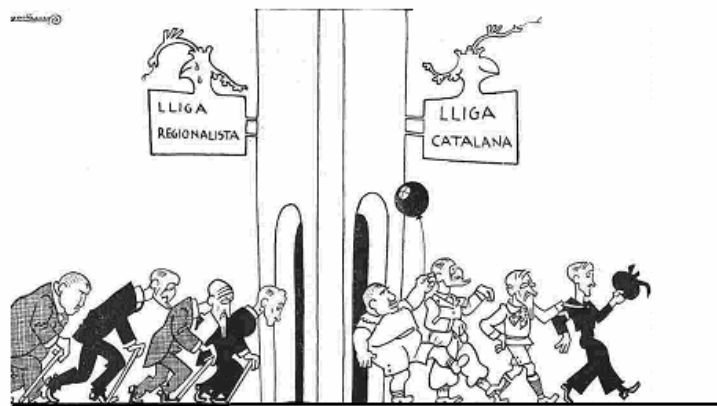
---

⁴⁰⁸ Un treball més concret sobre la dinàmica electoral i la recerca de suports socials i polítics per part de la Lliga durant la Segona República a González Vilalta, A., *De com es guanyen els vots. Joan Estelrich i la circumscripció de Girona durant la II República*, Palma de Mallorca, Leonard Muntaner, 2010.

Fins aleshores, la Lliga no tenia un òrgan superior d'organització que de manera jeràrquica funcionés com l'autoritat central respecte la resta d'entitats locals i provincials, de manera que es va crear un Consell de Govern presidit per Abadal que era orientat políticament per la Comissió d'Acció Política, la tradicional instància suprema. Cambó per la seva part ocupava la secretaria general del partit.⁴⁰⁹

En realitat, els membres de la Comissió entre 1933 i 1936 eren els de sempre: Abadal, Cambó, Ventosa i Calvell, Lluís Duran i Ventosa (1870-1954) i Josep Puig i Cadafalch (1867-1956).⁴¹⁰

Castanys, a *EBN*, bromejava amb la refundació del partit de Cambó i assegurava que, més enllà del canvi de nom i d'una *operació fàustica*, es trobaven els mateixos polítics *vells* de sempre.

Abans de l'Assemblea

Després de l'Assemblea

«Lliga-Faust», *EBN*, 7/2/1933, p. 1

⁴⁰⁹ Molas, I., *El sistema de partits polítics a Catalunya (1931-1936)*, Barcelona, Edicions 62, 1977, p.49.

⁴¹⁰ Molas, I., *Lliga Catalana*, vol. II, Barcelona, Edicions 62, 1972, p. 54.

Dins la nova Lliga es va integrar la secció catalana del partit d'Alcalá-Zamora i, a mitjan febrer, reingressava el grup procedent del PCR que encapçalava Bofill i Mates. El retorn de Bofill i Mates, qui va entrar a formar part de la Comissió d'Acció Política després de refusar anar a les llistes electorals, es va presentar com la prova de la nova imatge del partit de Cambó que era capaç d'integrar els sectors desafectes amb la UDC i el PCR.⁴¹¹

A l'acta de clausura del nou partit, celebrat el dia 5 d'abril, Cambó va limitar el paper que l'Esquerra havia tingut durant el tràmit de l'Estatut i va insistir en la idea de la importància de la consciència del poble català, que la Lliga tant va fer per fomentar-lo.⁴¹² La declaració doctrinal aprovada reivindicava la consolidació de l'autonomia i la lluita per obtenir-ne una més àmplia. Alhora es va manifestar contrària a l'intervencionisme estatal a l'economia i, rebutjant qualsevol acte de violència social, era partidària d'una política social evolutiva.⁴¹³ En realitat, la Lliga no va tenir problemes per consolidar-se com la dreta referencial a Catalunya, almenys fins l'any 1935.⁴¹⁴

---

⁴¹¹ Casassas Ymbert, J., *Jaume Bofill i Mates (1878-1933). L'adscripció social i l'evolució política*, Barcelona, Curial, 1980, p. 372.

⁴¹² Barrera, H., *Cambó...op.cit.*, p. 867.

⁴¹³ Cucurull, F., *Catalunya, republicana...op.cit.*, p. 146.

⁴¹⁴ Ucelay-Da Cal, E., *La Catalunya...op.cit.*, p. 139.

A començaments de 1933 la dreta espanyola, aprofitant el desgast del Govern d'Azaña arran de Casas Viejas, també es trobava en una situació de reorganització política. A mitjan mes de gener Goicoechea (que havia estat empresonat per la seva participació al cop de Sanjurjo) va abandonar AP (disgustat amb el sector confessional menys identificat amb els postulats monàrquics) i creava Renovación Española (RE).

El nou partit era explícitament monàrquic (a diferència d'Acción Popular), catòlic i tradicionalista, que aspirava a liderar la unió de les dretes. Però RE aviat es va configurar com el partit de l'aristocràcia financera i terratinent.⁴¹⁵

Enfront RE, Herrera Oria i Gil-Robles van impulsar la creació de la Confederación Española de Derechas Autónomas (CEDA) entre el 28 de febrer i el 5 de març de 1933.⁴¹⁶ La CEDA, una gran plataforma electoral d'organitzacions dretanes encapçalades pels accidentalistes d'Acción Popular i la Derecha Regional Valencia, es va mostrar partidària d'un règim autoritari, confessional i corporatiu.⁴¹⁷ Encara que la immensa majoria dels seus integrants eren simpatitzants monàrquics, l'organització es va mostrar accidentalista en relació amb la forma de govern, atès que l'element prioritari per la nova formació era la revisió de la Constitució.

---

⁴¹⁵ González Cuevas, P.C., «El sable y la flor de lis. Los monárquicos contra la República», a Rey, F. del., *Palabras...op.cit.*, p. 448.

⁴¹⁶ L'estudi clàssic sobre la trajectòria i l'organització de la CEDA a Montero, J.R., *La CEDA. El catolicismo social y político en la Segunda República*, 2 vols., Madrid, Ediciones de la Revista de Trabajo, 1977.

⁴¹⁷ González Calleja, E., «Las derechas», a Viñas, Á. (ed.), *En el combate...op.cit.*, p. 133.

El desgast del Govern azañista

De manera oportunista, el PR va aprofitar els esdeveniments de Casas Viejas per provocar la dimissió del Govern d'Azaña i per culpar, alhora, als socialistes d'haver estat socis d'un Executiu desgastat que havia mentit a les Corts i, per extensió, a la societat. L'objectiu final de Lerroux semblava fer-se amb el poder a qualsevol preu, fins i tot a costa de desprestigiar el règim republicà que deia teòricament defensar.

«Ni així hi arribo jo!», *EBN*, 7/3/1933, p. 1

Azaña no estava disposat a trencar la seva coalició amb els socialistes, tal i com va assegurar al discurs que va pronunciar, en companyia de Prieto, al Frontón Central de Madrid el 14 de febrer de 1933. En ell, el President del Govern va mantenir l'opinió que era necessari continuar amb la construcció d'un *ordre nou republicà* en

la política i la moral en el qual calia integrar al proletariat a l'administració i el govern de l'Estat, tothora que la col.laboració dels socialistes era fonamental.⁴¹⁸

La premsa adversa a Azaña no es cansava, mentrestant, de presentar al cap del Govern com un polític ambiciós que no estava disposat a abandonar el poder de cap de les maneres. *Areuger*, a *GyJ*, dibuixava un Azaña autoritari que vestit amb l'uniforme de la Guàrdia d'Assalt, fins i tot era capaç d'autoexigir-se la seva pròpia retirada de la política.

El último decreto, «El capitán de asalto: ¡A ver, usted!, ¡¡También retirado!!!», *GyJ*, 18/3/1933, p. 1

No deixava de ser curiós que *DIC* també tenia interès en difondre la imatge d'un Macià transfigurat en Hitler, sota l'argument de que el feixisme espanyol «és un mite que el Govern espanyol conrea per a

---

⁴¹⁸ Azaña, M., *Discursos políticos...op.cit.*, pp. 269-284.

sostenir coses que s'énrunen». Pel setmanari catòlic, ERC era l'encarnació veritable del feixisme atès que «el President exerceix un poder irresponsable, substitueix els governants de Catalunya com si es tractés de titelles, es prepara ell mateix una colla de monuments que deixaran petit el del cèlebre Canuto de Castellterçol, omple Catalunya d'una plaga de mandarins formats en la pura escola xinesa, i amenaça cremar Barcelona a les primeres eleccions que no li surtin rodones», i acabava dient que «en nom de la llibertat, sou el més feixista dels feixistes. En nom de la República, que estimem mil vegades més que vós, esfondreu el país i el règim i obriu pas al Comunisme».⁴¹⁹

«El senyor Macià vol semblar-se a Hitler. Unes tisores per retallar el bigoti; tinta xina per tenyir-lo, i una creu per fer-ne un triangle», *DIC*, 18/2/1933, p. 6

Però *DIC* no era l'única publicació que presentava Macià com un feixista. També el diari *CNT* (pertanyent a l'anarcosindicalisme), totalment oposat al setmanari catòlic, va publicar un ninot que presentava Macià com el líder del feixisme català.

---

⁴¹⁹ *DIC*, 1/4/1/1933, p. 3

CNT, 23/9/1933.⁴²⁰

El Fascio

El 16 de març de 1933 (coincidint amb la data del tercer aniversari de la mort de Primo de Rivera) va sortir el primer i únic número de *El Fascio*, impulsat per Delgado Barreto.

Amb anterioritat, un editorial de *Bromas y Veras* publicat el mes de febrer titulat «A España no la puede salvar más que un fascismo a la española», havia assegurat que el moment exigia «llamar pan al pan y vino al vino, y entonces entre bromas y veras, o dejando a un lado las bromas, exteriorizamos con toda seriedad nuestro pensamiento», i que davant la suposada manca de respecte a la llei i disciplina social «la salvación de España está en un fascismo a la española, como Italia la encontró en un fascismo a la italiana y Alemania en un fascismo a la alemana».⁴²¹

---

⁴²⁰ Reproduït a Ucelay-Da Cal, E., *Francesc Macià...op.cit.*, p. 184.

⁴²¹ *Bromas y Veras*, 16/2/1933, p. 3.

El Fascio, subtitulada *Haz Hispano* (a la primera pàgina, la revista mostrava ostentosa el *yugo* i *flechas* utilitzats pels jonsistes), va contar amb la col.laboració Giménez Caballero, Ledesma Ramos, el periodista Rafael Sánchez Mazas (1894-1966), Primo de Rivera, i el suport actiu de l'ambaixador italià Raffaele Guariglia (1889-1970).

Capçalera del primer i únic número d'*El Fascio*, 16/3/1933

D'una banda, Giménez Caballero va publicar aquest mateix any el seu assaig *La Nueva Catolicidad. Teoría general del fascismo en Europa: en España*, en el qual assegurava que el feixisme italià significava una *nova catolicitat*, que no havia de ser entesa com la fidelitat al catolicisme, sinó com *universalitat* que unia l'individualisme del *geni occidental* amb el col.lectivisme del *geni oriental*.⁴²²

D'altra banda, Primo de Rivera havia creat durant la primavera de 1933 un grup anomenat Movimiento Español Sindicalista (MES), en col.laboració amb Sánchez Mazas, l'aviador Julio Ruiz de Alda (1897-1936) i el catedràtic Alfonso García Valdecasas (1904-1993). La proclama del MES, encapçalada per la declaració explícita de

---

⁴²² Giménez Caballero, E., *La Nueva Catolicidad. Teoría general del fascismo en España*, Madrid, La Gaceta Literaria, 1933.

«Fascismo español», defensava la jerarquia, la disciplina, l'antiliberalisme i l'antimarxisme, entre d'altres reivindicacions.⁴²³

El Fascio representava un projecte d'unió entre els jonsistes i els primorriveristes però, significativament, Barreto no va comptar amb la col.laboració del seu vell amic Albiñana (reflex, en el fons, del distanciament polític entre tots dos). El propòsit del setmanari consistia en la difusió de les idees feixistes entre el gran públic per a mobilitzar la població en defensa d'un feixisme nacional i catòlic, hereu del primorriverisme.⁴²⁴ Orbegozo fins i tot s'atrevia a especular amb el futur *cabdill* espanyol.

«El Caudillo», *El Fascio*, 16/3/1933, p. 4

Aquest cabdill podia ser perfectament Sanjurjo, a qui Delgado Barreto va definir com «el inolvidable caudillo de África» a *GyJ* amb motiu de la publicació del llibre *Sanjurjo*, escrit per González Ruano i el militar Rodríguez Tarduchy, col.laborador a *El Fascio*.⁴²⁵

---

⁴²³ González Cuevas, P.G., «La trayectoria de un recién llegado. El fracaso del fascismo español», a Rey, F. del, *Palabras...op.cit.*, p. 499

⁴²⁴ González Calleja, E., *Contrarrevolucionarios...op.cit.*, p. 163.

⁴²⁵ *GyJ*, 4/2/1933, p. 10.

Però el Govern va actuar amb celeritat i la Guàrdia d'Assalt va incautar bona part dels seus exemplars a la impremta (on també s'imprimia *La Nación*) i va decretar la seva prohibició. Per a *GyJ* no deixava de ser una violació més de la llei de premsa i l'expressió de la «dictadura socialista».

«¡Viva la libertad!», *GyJ*, 25/3/1933, p. 16

La premsa d'esquerres aviat es mostrà partidària de la censura de l'òrgan feixista. Fins i tot algun setmanari com *La Traca* va arribar a parodiar la revista feixista, capgirada amb el títol *El Furcio*.

EBN contra els escamots

EBN criticava als feixistes espanyols, però també insinuava que els escamots adoptaven *tics* similars. El mes de febrer, Badia, conegut com *capità collons* pel seus partidaris, havia estat nomenat secretari general de la Comissaria d'Ordre Públic. Era innegable que des de començaments de 1933 el sector més radical d'ERC havia manifestat explícitament el seu perfil militarista amb escamots que, vestits amb una camisa verd oliva, pantalons de vellut fins els genolls i un barret verd-oliva, hipervaloraven valors autoritaris com l'obediència, la disciplina i l'acció directa.⁴²⁶

Aquesta actitud violenta es manifestava sobretot en l'ús, per ordres de Badia, d'una persecució i repressió oficiosa contra la CNT i la FAI, que es va traduir en l'assalt a seus sindicalistes, detencions arbitràries i pallisses.⁴²⁷

Enfronts els escamots, els *opinionistes* van impulsar el mes de febrer la formació d'una «Joventut Esquerranista», oberta al debat i a tothom que hi volgués participar. Però les pressions de Dencàs i Badia van dissuadir als *lluhins*.⁴²⁸

El 9 d'abril, les JEREC van celebrar un acte d'homenatge a Dencàs. En la seva intervenció, Badia va rebutjar que les Joventuts fossin feixistes, doncs precisament lluitaven «contra els enemics de la lli-

---

⁴²⁶ Rubiralta, F., *Miquel Badia. Vida i mort d'un líder separatista*, Barcelona, Duxelm, 2011, p. 73.

⁴²⁷ González Calleja, E., «Entre el *seny* y la *rauxa*. Los límites democráticos de la Esquerra», a Rey, F. del, *Palabras...op.cit.*, p. 299.

⁴²⁸ Ivern i Salvà, D., *Esquerra Republicana*, vol. I, pp. 323-328.

bertat i de la justícia social». ⁴²⁹ Dencàs, per la seva banda, va parlar al final de l'acte assegurant que «aquestes Joventuts d'Estat Català s'organitzen sense cap altre guió que la seva bandera i si veien la pàtria en perill es llençarien com una torrenera contra aquells que tinguessin el propòsit d'atemptar contra les llibertats conquerides per Catalunya». ⁴³⁰

Castanys, a *EBN*, representava sarcàsticament l'homenatge a Dencàs, «Déu de la guerra de l'Esquerra», amb el símbol nazi de l'esvàstica al seu casc i envoltat per armes de tot tipus i la presència de Companys, Carles Pi i Sunyer (1888-1971), Aiguader, Gassol, Macià i Rossell i Vilar, qui apareixia al costat de l'amfitrió.

«Homenatge a Martre Dencàs, el Déu de la guerra de l'Esquerra», *EBN*, 11/4/1933, p.1

⁴²⁹ Ivern i Salvà, D., *Esquerra...op.cit.*, vol.II, p. 40. El dia abans, 8 d'abril, Aiguader havia publicat un article a *La Humanitat* en el qual també assegurava que les JEREC no eren una organització feixista. Aiguader, J., «En Josep Dencàs», *La Humanitat*, 8/4/1933, p. 1.

⁴³⁰ Citat per Ivern i Salvà, D., *Esquerra Republicana...op.cit.*, vol. II, p. 44.

Per *EBN* la manca d'ordre públic era deguda sobretot a l'acció tant de la FAI com dels escamots. El que estava clar era que el setmanari que dirigia Planes cada vegada es guanyava més l'enemistat de tots dos grups enfrontats.

EL PROBLEMA DE L'ORDRE PÚBLIC:
F. A. I. + ESCAMOTS = ?

«El Be: I ara, fes broma», *EBN*, 25/7/1933, p.4

Eleccions municipals

Azaña no passava precisament pel seu millor moment polític, tal i com van demostrar els resultats de les eleccions municipals parcials que es van celebrar el 23 d'abril. Els comicis es van celebrar en aquells municipis on només s'havia presentat una candidatura el 12 d'abril de 1931, d'acord amb l'article 29 de l'antiga llei electoral monàrquica que proclamava la victòria manera automàtica sense la necessitat de cap celebració electoral. La convocatòria representava

al voltant d'un 12,8% del cens electoral i afectava a petites localitats rurals, sobretot d'Aragó, Navarra i ambdues Castelles.

Els resultats van ser desfavorables a la coalició de govern presidida per Azaña, que només va obtenir un terç dels sufragis enfront dels dos terços aconseguits per la CEDA, els radicals i els monàrquics.⁴³¹ Azaña va calificar despectivament els resultats amb l'expressió de «burgos podridos», designació que els polítics anglesos havien utilitzat en el passat com «rotten borough» per definir els districtes electorals amb poca població dominats pels grans propietaris i proclius al frau electoral.

Pessics polítics, «Vatua els “Burgos podridos”! Justament el punt que tinc més sensible...», DIC, 6/5/1933, p. 11

---

⁴³¹ La coalició governamental va aconseguir 4.356 regidors, enfront els 6.481 de les dretes i els 4.108 dels republicans no governamentals. A Rojas Quintana, A., *José María Gil Robles. Historia de un injusto fracaso*, Madrid, Síntesis, 2010, p. 87.

GyJ no es cansava demanar la dimissió d'Azaña a tots els seus números publicats durant la primera meitat de l'any 1933, però no va aconseguir els seus propòsits. El ninotaire *Areuger* presentava al president del Govern immune a qualsevol pressió per part de grups polítics com Acción Popular, els conservadors i els agraris. Azaña apareixia, alhora, amb el triangle maçònic («Llibertat, Igualtat, Fraternitat») a la roba.

El rey del foc, «Nuestro colaborador señor Azaña: Pues nada, señores. ¡Qué le vamos a hacer! Yo no me quemo por nada!», *GyJ*, 29/4/1933, p. 1

La Llei de Confessions i Congregacions Religioses

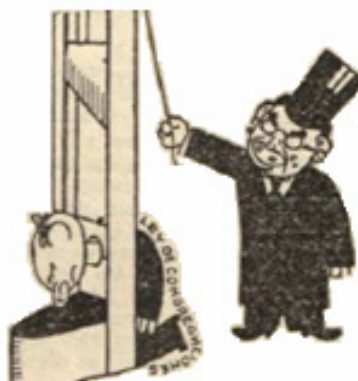
El 17 de maig les Corts, apremiades pel Govern (després de la derrota electoral, Azaña volia accelerar la nova polèmica llei sobre matèria religiosa), van aprovar la «Llei de Confessions i Congregacions Religioses». La Llei regulava el seu règim jurídic i establia,

entre d'altres mesures, que els ordres i les congregacions religioses haurien de inscriure's al registre del Ministeri de Justícia. També es suprimien els subsidis oficials i la nacionalització de part del patrimoni eclesiàstic.⁴³²

Els catòlics van reaccionar ràpidament davant aquesta nova mesura. El 2 de juny els bisbes espanyols van donar a conèixer una declaració contrària a la llei aprovada i, al dia següent, el papa Pius XI va publicar l'encíclica «Dilectissima nobis». Era evident que les relacions entre les institucions eclesiàstiques i el Govern passaven pel seu pitjor moment. La dreta política va aprofitar la conjuntura per reforçar la seva propaganda contra el Govern azañista.

GyJ presentava la llei com una variació anticlerical de la pena de mort, que havia estat suprimida pel règim republicà.

«Aunque esté abolida la pena de muerte, como yo soy el amo, a éste me lo cargo. ¿Pasa algo?», *GyJ*, 20/5/1933, p. 8

DIC ja havia deixat clar el mes de febrer, una vegada conegut el projecte de la polèmica i *sectària* llei, que aquest conculcava «la

---

⁴³² Sosa Wagner, F., *Juristas...op.cit.*, p. 61.

més elemental llibertat i pertorbador de la vida nacional per l'arbitrària distinció i diferència de tracte que estableix entre els ciutadans, perventint d'aquesta manera les tan gallejades igualtat i fraternitat de les quals fan bandera i gala els governants i instauradors del règim».⁴³³

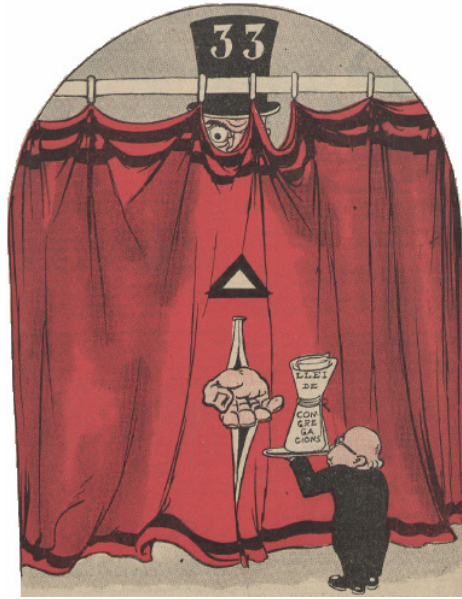
«Els que parlen més de llibertat, com els qui parlen més d'honra, són els qui més la fereixen!», *DIC*, 20/5/1933, p.16

La llei s'havia aprovat amb els inesperats vots afirmatius dels radicals lerrouxistes, atès que havien mostrat la seva oposició a bona part dels articles referits a la llei durant la seva tramitació parlamentària. Pel *DIC*, la fictícia obstrucció dels radicals no era una sorpresa, ja que tant Azaña com Lerroux estaven units per la seva condició de maçons.⁴³⁴

---

⁴³³ *DIC*, 25/2/1933, p. 6.

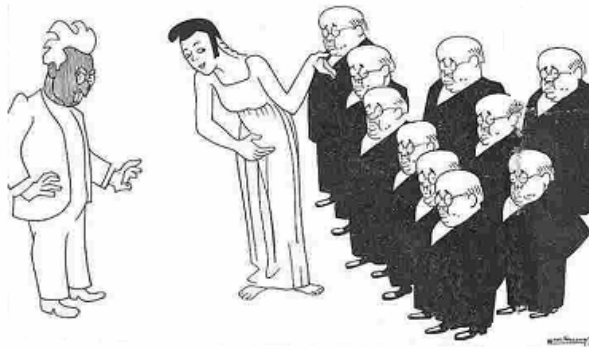
⁴³⁴ *DIC*, 27/5/1933, p. 4.

«I encara hi ha qui parla de poders estranys?», *DIC*, 27/5/1933, p. 16

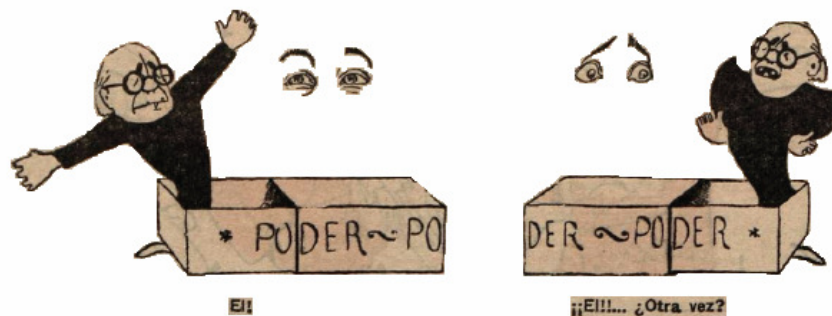
Alcalá-Zamora, que havia retardat la seva signatura de la llei fins al darrer dia del termini legal (el 3 de juny), es trobava molt molest amb la tàctica política d'Azaña. El primer ministre, davant la malaltia del ministre d'Hisenda, Carner (qui patia un càncer de gola), va remodelar el Govern i, després de no aconseguir arribar a un acord per incorporar als radicals al poder, Alcalá-Zamora es va veure novament obligat a encomanar a Azaña l'ordre per formar un nou consell de ministres.

A *EBN*, *Castanyes* reproduïa de manera semblant el mateix ninot que havia publicat el desembre de 1931, atès que la situació era la mateixa.

La Solució "Be Negre", «Aquesta vegada, també, pot triar entre tots aquests», EBN, 13/6/1933, p. 1

Per *GyJ*, que portava endavant una campanya per fer fora a Azaña del Govern des de el seus inicis, la crisi governamental va ser vista inicialment com l'ocasió esperada per desposseir al polític madrileny, però finalment va haver de mostrar la seva resignació davant el seu nou nomenament.

«El bonito y entretenido juego de "el ratón y el gato!"», *GyJ*, 17/6/1933, p. 12

El nou Govern d'Azaña

El nou Govern Azaña, format el 12 de juny de 1933, estava integrat, un altra vegada, per republicans i socialistes. Agustín Viñuales (1881-1951), economista afiliat a AR i, per tant, home de confiança del president, substituïa a Carner a Hisenda i, per primera vegada, eren nomenats ministres un membre dels federals, José Franchy Roca (1871-1944), nou ministre de Governació, i un membre d'ERC, Companys. En una conversa amb Azaña, Macià, en assabentar-se del nomenament de Companys, va exclamar de manera resignada i reveladorament: «Qué se le va a hacer! ¡Enhorabuena!».⁴³⁵

El baix perfil del ministeri de Companys, Marina, i la poca implicació de l'ex-president del Parlament en el càrrec ràpidament van ser objecte de la sàtira per part dels setmanaris contraris a l'Esquerra.⁴³⁶ Les dretes catalanes aviat van criticar la decisió de Companys de deixar el Parlament (on va ser substituït per Casanovas) per esdevenir ministre a Madrid, alhora que se l'acusava reiteradament de ser més espanyolista que catalanista.

DIC presentava malèvolament a Companys com un polític oportunista amb vinculacions amb la CNT. Al dibuix es podia veure també una referència al seu sobrenom d'*Ocellet* a la figura de paper i a la seva condició de maçó amb l'ull triangular reflectit al mirall.

---

⁴³⁵ Azaña, M., *Diarios completos...op.cit.*, anotació de 12/6/1933, p. 876.

⁴³⁶ Una de les anècdotes més comentades per la premsa va ser el discurs que Companys va fer a Mallorca i la posterior felicitació inesperada de Franco. Vila, E., *Lluís Compays...op.cit.*, p. 183.

«El meu destí m'ha lligat sempre a una banda: primer a les bandes de l'ÚNIC, després a la dels RABASSAIRES, ara a una banda de seda...fins que el poder em deixi de banda per a sempre més», *DIC*, 24/6/1933, p. 16

GyJ representava l'entrada de Companys al Govern amb un joc de paraules que insinuava el doble joc que adoptava la Generalitat entre Barcelona i Madrid i les possibles tensions derivades.

«¡Qué podía hacer yo! Cataluña “a dos velas”; los catalanes “nadando entre dos aguas”, y nosotros “embarcados con el Estatuto”. ¡Me agarré a un “salvavidas” antes de que nos dieran “calabazas”!» *GyJ*, 17/6/1933, p. 16

EBN, que fins i tot va editar un número especial imprès en color blau, també va dedicar un grapat de pàgines al nomenament de Companys. En un dels seus ninots, Macià preguntava a Companys pels seus coneixements a Marina i el nou ministre li responia, mentre l'Estatut badallava, amb una referència a la popular cançó de la sarsuela *Marina*, del compositor Emilio Arrieta (estrenada el 1855).

«-I què ens saps de marina?
-Allò de: al ver, en la immensa llanura del mar...»,
EBN, 13/6/1933, p. 3

La Llei d'Ordre Públic de 1933

Un dels principals propòsits del nou Govern d'Azaña va ser concloure el seu programa legislatiu i, amb aquesta finalitat, va aprovar la «Llei d'Ordre Públic» el 28 de juliol (encara que no va entrar en vigor fins un mes després). La nova llei, redactada per Anguera de Sojo (en aquell moment Fiscal de l'Estat i col.laborador d'Azaña),

substituïa la polèmica Llei de Defensa de la República. Irònicament, els federals de Franchy Roca havien condicionat la seva entrada al Govern si aquest suprimia la «Llei de Defensa de la República».⁴³⁷ La nova legislació (que va mantenir la seva vigència fins el 1959) criminalitzava, entre d'altres fets, els actes comesos mitjançant armes i explosius; els que utilitzessin la coacció o l'amenaça; les vagues il·legals i les manifestacions que fomentessin la violència amb l'objectiu d'alterar l'ordre legalment constituït. A més, permetia la declaració de l'estat d'excepció, i fins i tot de l'estat de guerra, en cas de conflictes socials de poca importància, amb la conseqüent suspensió de les garanties constitucionals i la intervenció de l'Exèrcit.

La nova llei, més contundent encara que l'anterior, disposava al seu article 29 que el consell de guerra no seria mixte (és a dir, integrat per civils i militars, com contemplava el projecte de «Llei d'Ordre Públic» aprovada per Primo de Rivera el 1929), sinó que estaria integrat exclusivament per militars.

GyJ no va deixar escapar l'oportunitat per criticar la mesura (de manera hipòcrita, d'altra banda, doncs s'havia manifestat partidària d'una legislació autoritària), que presentava com una joguina d'Azaña i de Casares Quiroga (qui continuava com a ministre de Governació i des de començaments de juliol substituïa alhora a Albornoze al capdavant de Justícia)⁴³⁸ destinada a *triturar* qualsevol oposició al Go-

---

⁴³⁷ Ballbé, M., *Orden público...op.cit.*, pp. 361-362. Precisament va ser Franchy Roca qui va ordenar l'alliberament d'Albiñana el 30 d'agost de 1933. Gil Pecharrromán, J., «*Sobre España inmortal...op.cit.*», p. 133.

⁴³⁸ Albornoze va deixar el Govern en ser nomenat el primer President del Tribunal de Garanties Constitucionals.

vern. Sens dubte, el setmanari estava pensant especialment en la censura de la premsa dretana, com havia passat arran de la publicació de l'únic número d'*El Fascio*. El cert, però, és que la prohibició de premsa també va afectar als òrgans de comunicació de les esquerres més radicals.

La nueva trituradora, «Casares: -Con este aparatito, tan pronto funcione, tenemos asegurado el verano.

Azaña: -¿Triturará bastante?. Casares: -De todos modos haremos horchata, y nos quedaremos tan frescos». *GyJ*, 15/7/1933, p. 1

La imatge d'un Azaña autoritari es va veure incrementada arran de la primera «Ley de Vagos y Maleantes», redactada novament per Anguera de Sojo, que va entrar en vigor el 3 d'agost de 1933. La Llei, també coneguda com *La Gandula*, establia l'estrict control de

captaires, proxenetes i, en general, gent sense cap benefici.⁴³⁹ La revista *Estampa* va arribar fins i tot a publicar un reportatge entusiasta, signat pel periodista José Quilez Vicente, sobre el primer camp de concentració a Alcalá de Henares (precisament la ciutat natal del propi Azaña) que aplegava 300 interns.⁴⁴⁰

¡Ole tu garbo...!, «Azaña: A ver quién es el guapo que me “tose”; que le voy a poner “un par de fuego”, *GyJ*, 5/8/1933, p. 8

En contrast amb aquesta visió, Azaña cada vegada tenia menys poder. Al llarg de l'estiu, a l'obstrucció parlamentària de l'oposició, calia sumar una actitud crítica per part dels socialistes que amenaçaven Azaña amb una *conquesta del poder* per vies alternatives, si eren expulsats de la coalició governant.

Aquesta progressiva *bolxevització* del PSOE va estar liderada per Largo Caballero, ministre de Treball i a qui els seus partidaris co-

---

⁴³⁹ Ucelay- Da Cal, E., *La Catalunya populista...op.cit.*, pp. 178-179. La llei va ser redactada per Anguera de Sojo, en aquells moments fiscal de la República. Ametlla, C., *Memòries...op.cit.*, p. 187.

⁴⁴⁰ Quilez Vicente, J., «El primer campo de concentración de vagos y maleantes», *Estampa*, 18/8/1934, pp. 3-5.

mençaven a anomenar el *Lenin espanyol*, tot i que la majoria del partit (inclosos els més moderats Prieto i de los Ríos) va manifestar el seu acord amb un major radicalisme doctrinal.⁴⁴¹ Amb aquest pas, els socialistes admetien que no eren republicans estrictes sinó un partit obrerista amb la seva pròpia agenda ideològica.⁴⁴²

El distanciament dels socialistes respecte als governs azañistes s'havia incrementat arran dels esdeveniments de Casas Viejas, però la tímida aplicació de la reforma agrària i la promoció de vagues i ocupació de terres per part de la ugetista Federación Nacional del Trabajo (FNTT), juntament amb la dolenta conjuntura econòmica viscuda l'estiu de 1933, van accentuar el refredament irreversible dins la coalició republicano-socialista. Finalment, el dia 11 de setembre es va arribar a la ruptura dels compromisos amb el republicans.

L'altre soci polític del Govern Azaña, els radicals socialistes, també va plantejar la seva permanència al Consell de ministres. A finals de maig de 1932, s'havia produït la primera escissió del PRRS amb la sortida de Juan Botella Asensi (1884-1978) i Eduardo Ortega y Gasset (1882-1964), els quals van fundar la Izquierda Radical Socialista (IRS).

El 1933, la nova dissidència radical socialista, encapçalada per Félix Gordón Ordás (1885-1973), que controlava l'executiu del partit

---

⁴⁴¹ Juliá, S., «Los socialistas y el escenario de la futura revolución», a Jackson, G. (et al.), *Octubre de 1934. 50 años para la reflexión*, Madrid, Siglo XXI, 1985, pp. 112-118.

⁴⁴² Ucelay-Da Cal, E., «El recuerdo imaginario como peso del pasado»...*op.cit.*, p. 15.

però no a la majoria dels diputats, va aconseguir l'aprovació del seu propi programa el 5 de juliol.⁴⁴³ Al llarg del mes de juliol els líders de les dues fraccions polítiques del PRRS, Domingo i Gordón Ordás, es van manifestar a favor i en contra, respectivament, de la participació governamental. Finalment la crisi interna es va resoldre amb una nova escissió, en aquest cas amb la sortida del sector *marcel.linista* el 24 de setembre i la creació del Partido Radical Socialista Independiente, que va arrossegar a la major part dels diputats radicals socialistes.⁴⁴⁴

Tensions internes a ERC

La lluita interna en el si d'ERC va quedar en evidència durant el Segon Congrés Ordinari del partit celebrat a Barcelona entre el 24 i el 25 de juny. Antoni Xirau va realitzar un discurs dur en el qual va assegurar que el partit no avançava en una direcció democràtica sinó que estava plenament sotmès a la voluntat del seu president, alhora que va alertar d'una suposat allunyament de l'accent esquerrà identitari del partit.⁴⁴⁵ Macià, en resposta, va acusar els *lluhins* de voler imposar la seva hegemonia dins ERC i aïllar la seva figura presidencial.⁴⁴⁶ Com era d'esperar, el partit va donar la raó a Macià i la qüestió va quedar tancada fins a una nova crisi.

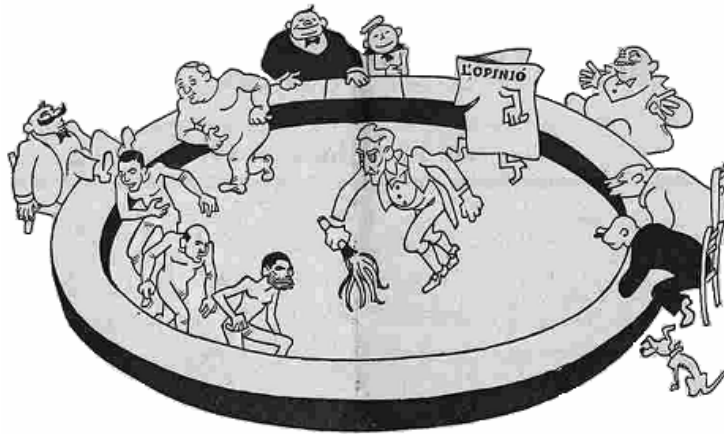
---

⁴⁴³ Townson, N., *La República...op.cit.*, p. 208.

⁴⁴⁴ Álvarez Tardío, M., «La democracia de los radical-socialistas», a Rey, F. del, *Palabras...op.cit.*, pp. 266-267.

⁴⁴⁵ Ivern i Salvà, D., *Esquerra Republicana...op.cit.*, vol. I., p. 367.

⁴⁴⁶ Culla, J.B., *El catalanisme d'esquerra...op.cit.*, pp. 154-156.

«Congrés d'Esquerra. L'expulsador que els expulsi,
bon expulsador serà», *EBN*, 27/6/1933, p. 2

En aquest context, l'organització nacionalista La Falç, encapçalada per Tarradellas, va realitzar també una forta crítica a la direcció antidemocràtica que, al seus ulls, ERC estava prenent. Al llarg de l'estiu, La Falç va acusar l'Esquerra de ser permissiva amb els escamots i les seves accions *feixistitzants*.⁴⁴⁷

La nova crisi dins ERC esclatà a mitjans de juliol, quan un grup d'escamots a les ordres de Badia va fer-se passar per la policia i, en companyia del confident de la FAI Viriat Milanès, va detenir a dos militants faistes als seus domicilis que van ser traslladats a un Casal d'Esquerra d'Estat Català, on van ser retinguts durant algunes hores.⁴⁴⁸

La desaparició posterior de Milanès, abans de prendre declaració, va enterbolir encara més la polèmica, però a començaments de de-

---

⁴⁴⁷ Esculies, J., *Josep Tarradellas...op.cit.*, p. 76.

⁴⁴⁸ Culla, J.B., *El catalanisme d'esquerra...op.cit.*, p. 162.

sembre va reaparèixer argumentant que havia fugit a Marsella per por a ser víctima de les represàlies de la FAI. Durant la seva declaració Milanès va confirmar la seva condició de confident anarcosindicalista i la intenció d'atemptar en un centre d'ERC amb una bomba que la mateixa FAI li havia entregat.⁴⁴⁹

Aquest esdeveniment va ser utilitzar propagandísticament pel grup de *L'Opinió* per emprendre una campanya acusant les JEREC d'haver ultrapassat els principis democràtics d'ERC. El *DIC* però, no donava crèdit a les lluites entre els escamots i la FAI, alhora que acusava Macià de ser còmplice de totes dues.

Les baralles d'avui dia, «Macià: Sobretot no us feu mal, fills meus, que vosaltres dos sou els que heu de fer-me guanyar les pròximes eleccions», *DIC*, 29/7/1933, p. 8

---

⁴⁴⁹ *ABC*, 3/12/1933, p. 41.

Darrera la crisi interna d'ERC també es trobava la problemàtica qüestió del traspàs de l'Ordre Públic a la Generalitat. Amb anterioritat, Tarradellas (quan encara era conseller de Governació) s'havia mostrat partidari d'accelerar els tràmits però Macià, malgrat la creixent conflictivitat social que es vivia (expressada en continuats sabotatges, vagues i esclat de bombes a fàbriques), va decidir endarrerir-ho.

El 22 d'abril de 1933 el Govern central va aprovar la creació de la Junta de Seguretat de Catalunya, presidida (a proposta de la Generalitat) per Carles Esplà (1895-1971), antic Governador civil de Barcelona, i secundat per Joan Selves (aleshores conseller de Governació).⁴⁵⁰

Com era d'esperar, *GyJ* dubtava de la capacitat de la Generalitat per controlar l'ordre públic i argumentava irònicament que «una de las cosas que más contribuirán a su brillo histórico [de Macià] será, sin duda alguna, el orden público» atès que «los anarquistas de acción descansarán en Cataluña y trabajarán fuera. El único inconveniente de la nueva ley será el que no se puedan nombrar gobernadores no catalanes, para cargarles todos los mochuelos y para que no faltase ese pretexto de despotricar contra el “extranjero”. Los Mozos de Escuadra vestirán de marinos, por disposición de Companys».⁴⁵¹

---

⁴⁵⁰ Martín Ramos, J.L., «Governació (1931-1939)», a Bonamusa, F. (dir.), *Generalitat de Catalunya...op.cit.*, vol. I., pp. 238-240.

⁴⁵¹ *GyJ*, 12/8/1933, p. 4.

Del terrorismo en Barcelona, «Macià: Veremos si por fin se van a convencer de que no necesitamos a nadie para goberarnos», *GyJ*, 22/7/1933, p. 4

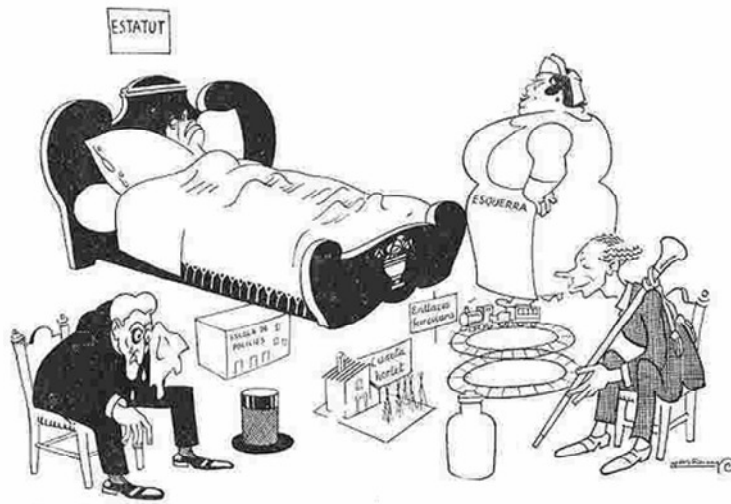
El 29 d'agost es va efectuar el traspàs dels serveis d'ordre amb la constitució del Consell Executiu de la Generalitat de la Comissaria General d'Ordre Públic, presidit pel mateix Selves, qui va dimitir immediatament com a conseller de Governació (seguint el criteri de Macià manifestat el mes de gener), però va mantenir el càrrec de governador general de Catalunya (fins que el gener de 1934 es van fer plenament els traspassos, policia inclosa, i va ser suprimit el càrrec juntament amb el dels Governadors civils).⁴⁵²

Per Castanys, a *EBN*, l'Estatut, que l'any anterior havia nascut com una criatura plena de salut, passava ara per una greu malaltia que preocupava a Macià i a Aiguader.

---

⁴⁵² Turrado Vidal, M., *La policía en la historia contemporánea de España (1766-1986)*, Madrid, Ministerio del Interior, 1995, p. 200.

«El malalt: I potser si en lloc de curanderos em visités un metge?», *EBN*, 25/7/1933, p. 1

Caiguda del Govern Azaña

Les eleccions per escollir els vocals regionals del Tribunal de Garanties Constitucionals, celebrades el 3 de setembre, van suposar un nou termòtre per mesurar el recolzament popular al Govern. La consulta, en la qual quinze dels vint-i-cinc membres havien de ser escollits pels ajuntaments, va posar de manifest la divisió de la coalició governant.

Els resultats van suposar una derrota contundent de l'aliança republicano-socialista (només va aconseguir cinc vocals) amb la conseqüent victòria de les dretes (sis vocals) i dels radicals (quatre vo-

Pla, fent balanç de l'etapa azañista, assenyalava en un article que «el hecho de que la Segunda República española haya sido tan pobre en hombres, en ideas y en sentido de la organización indujo a creer en un momento dado que el señor Azaña era un gran político. Y aún así, ya lo ven: Azaña habrá durado, como valor original en la historia de este país, apenas año y medio», i tancava el seu article afirmant que «a todo esto lo hemos llamado un orador y un gran orador, un personaje histórico. Y el resultado es éste: una economía en ruinas, una guerra civil latente, un escamoteo sistemático de la verdad, un régimen sin consolidar, incierto».⁴⁵⁵

Les publicacions dretanes, per la seva banda, van celebrar amb entusiasme l'esdeveniment, després d'haver estat gairebé dos anys demanant la seva dimissió. *GyJ* presentava la sortida d'Azaña amb un ninot en el que els ministres *sortints* eren representats com caricatures (Companys portant barretina) que sortien disparades del seu cap.

«Noticia bomba. Las primeras víctimas», *GyJ*, 16/9/1933, p. 1

---

⁴⁵⁵ Pla, J., «La semana en Madrid. Un resumen del gran personaje», *La Veu del Vespre*, 11/9/1933, reproduït a Pla, J., *La Segunda República española. Una crónica (1931-1936)*, ed. de Xavier Pericay, Barcelona, Destino, 2006, pp. 643-644.

TERCERA PART. DEL PRIMER GOVERN LERROUX ALS «FETS D'OCTUBRE» (SETEMBRE 1933-OCTU- BRE 1934)

Lerroux (president per fi, després de gairebé cinquanta anys en la política) va formar un Govern integrat per set radicals, cinc republicans d'esquerra (entre ells Claudio Sánchez-Albornoz per AR, Domingo Barnés pel PRSI, Miquel Santaló per ERC i Botella Asensi per la IRS) i un independent (Vicente Iranzo Enguita, substituït de Companys al ministeri de Marina).

Però el Govern lerrouxista va tenir una vida curta, atès que el 2 d'octubre els republicans i els socialistes no van donar-li el seu suport a les Corts. En aquesta conjuntura i amb la voluntat de procedir a la dissolució de les Corts, Alcalá-Zamora, qui mantenia una actitud de recel enfront de Lerroux, va ordenar la formació d'un nou Govern al també radical Martínez Barrio.⁴⁵⁶ Per a *GyJ*, que publicava una esquila per celebrar l'esdeveniment, era en qualsevol cas un acte positiu, doncs suposava deixar enrera el bienni azañista.

GyJ, 14/10/1933, p. 13

---

⁴⁵⁶ Townson, N., *La República...op.cit.*, pp. 219-220.

El Govern presidit per Martínez Barrio integrava un major nombre de partits republicans que el de Lerroux. Després de la negativa de col.laboració per part del PSOE, el nou Consell de ministres aplegava tres radicals; tres radicals socialistes, entre ells, Gordón Ordás, i un de l'extingida Agrupación al Servicio de la República⁴⁵⁷ (Manuel Rico Avello), de l'ORGA (Leandro Pita Romero), de la IRS (novament Botella Asensi), del PRP d'Alcalá Zamora (Cirilo del Río) i ERC (Carles Pi i Sunyer).

DIC aviat va començar a representar Martínez Barrio com un maçó poderós que, en aliança amb Azaña, pretenia crear unes Corts dominades per la institució iniciàtica.

La solució de la crisi vista per dins, «-Azaña: Vols dir que no fem un disbarat dissolent les Corts?

-M. Barrios: No tinguis por; ja em cuidaré jo de fer sortir els graus 33 fins de sota les pedres», *DIC*, 14/10/1933, p. 5

---

⁴⁵⁷ L'Agrupación al Servicio de la República va anunciar la seva dissolució a finals d'octubre de 1932, tot considerant que els principals objectius de l'organització (la caiguda de la Monarquia i la consolidació de la República), s'havien consumat plenament. El text complet a *Luz*, 29/10/1932, p. 1.

La creació del Partit Nacionalista Republicà d'Esquerra

Al llarg de 1933 Macià es va decantar progressivament cap al sector de les JEREC, fet que va augmentar la tensió entre els escamots i els *lluhins*. A començaments de setembre, semblava que ERC havia arribat a un acord amb el grup de *L'Opinió* pel qual es suspenien les crítiques mútues. Però la tolerància aviat es va revelar fictícia.⁴⁵⁸

El 21 de setembre de 1933 el grup de *L'Opinió* va publicar el manifest «Als militants i al Comitè Executiu Central d'Esquerra Republicana de Catalunya», signat per Casanelles, Comas, Lluhí, Xirau i Tarradellas. En el manifest es criticava, entre d'altres coses, la política de la Generalitat a l'hora de posar en pràctica l'Estatut, la necessitat de donar una major activitat al Parlament català i l'exigència d'un major control de les JEREC.⁴⁵⁹ Els *opinionistes* es consideraven els garants de l'ortodòxia dels principis fundacionals d'ERC, fet que *DIC* interpretava amb l'acusació de «feixista» que feien a Macià.

«Macià: Ves com m'he de veure pel meu mal cap, a les meves velleses», *DIC*, 30/9/1933, p. 10

⁴⁵⁸ Culla, J.B., *El catalanisme d'esquerra...op.cit.*, pp. 176-177.

⁴⁵⁹ *Ibid.*, p. 180.

El polèmic text va implicar l'expulsió dels *lluhins* d'ERC, aprovada pel directori del partit el 27 de setembre i ratificada el 7 d'octubre, en un Segon Congrés Nacional Extraordinari.⁴⁶⁰

Per la seva banda, el 5 d'octubre La Falç havia decidit separar-se d'ERC, argumentant que s'havia constatat que «ERC no era una organització política democràtica, sinó un organisme característic que tenia una moral i un estil especialíssim que repugna el nostre criteri i als nostres sentiments».⁴⁶¹ L'organització liderada per Tarradellas va decidir, a més, recuperar el seu nom fundacional, Joventut Nacionalista La Falç.

El 15 d'octubre, els *lluhins* i Tarradellas van fundar una nova organització, el Partit Nacionalista Republicà d'Esquerra (PNRE), sota la voluntat de redreçar el republicanisme d'esquerres *desorientat* per culpa d'ERC.

«Tenorio (Macià): Y nunca consideré, que pudo matarme a mí aquel a quien yo maté», *DIC*, 28/10/1933, p. 5

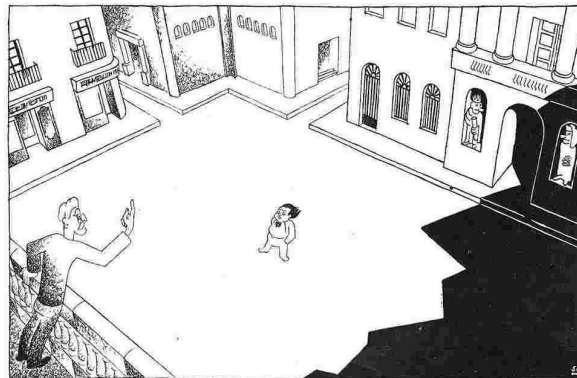
⁴⁶⁰ Ivern i Salvà, D., *Esquerra Republicana...op.cit.*, vol. I, p. 396.

⁴⁶¹ Esculies, J., *Josep Tarradellas...op.cit.*, p. 77.

El PNRE es definia políticament pels seus adjectius, és a dir, per ser nacionalista, republicà i esquerrà. En paraules del seu programa polític, «nacionalisme que no és més que l’afirmació d’una existència encaminada a viure dintre els concert dels pobles civilitzats [...] Republicanisme que vol dir democràcia [...], sense privilegis de casta o condició que no siguin eixits dels mèrits inherents a la capacitat i a l’activitat de cada u [...] Esquerranisme, això és, tendència a l’alliberament de la consciència humana de prejudicis dogmàtics de cap mena».⁴⁶²

El PNRE sempre va ser un partit minoritari, que continuava sent conegut com el grup de *L’Opinió*. Els seus adversaris es referien a ell com «panarra», és a dir, ximple o curt d’enteniment. El PNRE només va aconseguir atreure’s una part mínima del partit de Macià.⁴⁶³ Malgrat aquest fet, *Soka* ironitzava a *EBN* amb la capacitat limitada del carisma de Macià, contràriament amb la situació que s’havia viscut a partir d’abril de 1931.

«La darrera apoteosi a la plaça de la República», *EBN*, 4/10/1933, p. 1

⁴⁶² Ivern i Salvà, D., *Esquerra Republicana...op.cit.*, vol. I, p. 423.

⁴⁶³ Culla, J.B., *El catalanisme d’esquerra...op.cit.*, p. 207.

La polèmica desfilada dels escamots i l'assalt a la impremta d'*El Be Negre*

Després de l'expulsió dels *lluhins* i la desvinculació de La Falç, tot feia apuntar que arribava el moment pel desplegament total del sector nacionalista radical. El 22 d'octubre Dencàs i Badia van decidir inaugurar la campanya electoral per a les eleccions generals amb un gran acte públic a Montjuïc. Aquest acte va consistir en una desfilada d'uns 8.000 joves uniformats amb camisa verda oliva, pantaló caqui i l'estavella d'Estat Català al pit, que va concloure amb una intervenció de Macià en la què va assegurar que «si un día triunfase en España una fuerza reaccionaria, transformar Cataluña en baluarte inexpugnable para defender la idea de la federación de los pueblos de Iberia».⁴⁶⁴

El polèmic acte va tenir immediatament una gran ressonància entre els diferents mitjans de comunicació, en contrast revelador amb la menor atenció que va rebre l'acte de fundació de la Falange al teatre madrileny de la Comèdia només una setmana després.⁴⁶⁵ La desfi-

---

⁴⁶⁴ Arrarás, J., *Historia...op.cit.*, vol. II, p. 221.

⁴⁶⁵ Primo de Rivera havia arribat a un acord amb Renovación Española a l'agost basat en la prohibició dels partits polítics (que serien substituïts per una representació municipal i corporativa), l'establiment d'un concordat amb el Vaticà i l'apologia de la violència «al servicio de la razón y de la justicia». A l'acte celebrat al Teatre de la Comèdia Primo de Rivera va defensar plantejaments tradicionalistes i es va mostrar contrari al liberalisme i al socialisme. Payne, S., *Franco y José Antonio. El extraño caso del fascismo español*, Barcelona, Planeta, 1997, pp. 174-178.

lada de les JEREC, fora dels mitjans afins a ERC, va centrar-se en una dura crítica sota l'acusació de feixisme.⁴⁶⁶

En aquesta línia, *La Veu de Catalunya*, per exemple, va preguntar-se «I qui ens assegura que aquesta modea de portar una camisa militar no tindrà seguidors? I si aquesta ficció s'extengués per tota Espanya?», i sentenciava que «són feixistes d'esquerra».⁴⁶⁷ Pla, al mateix diari, assegurava que «el señor Macià ha hecho un flaco servicio a Cataluña dando rienda suelta a sus veleidades de coronel», i que «ahora que las camisas verdes de Estat Català se han paseado por donde han querido, ¿quién podrá evitar que el fascismo de aquí se manifieste estentórea y crudamente?».⁴⁶⁸

Areuger, per la seva banda, presentava a *GyJ* un ninot de Macià com un militar que, amb l'espasa a la mà, estava disposat a creuar el riu Ebre per *atacar als castellans*.

---

⁴⁶⁶ Aquesta polèmica també s'ha traslladat a la historiografia. Per a Ivern i Salvà, les JEREC van tenir algunes característiques pròpies del feixisme (com tenir una força de xoc, practicar l'acció directa i la defensa d'una estructura social jerarquizada en un líder, una *élite* i les masses), sense que es pugui afirmar que fossin una organització estrictament feixista. Ivern i Salvà, D., *Esquerra Republicana... op.cit.*, vol. II, pp. 306-311. En realitat, com ha assenyalat Ucelay-Da Cal tots els partits d'esquerres espanyols (les Joventuts Socialistes, les Joventuts Comunistes i els «Grups d'Acció del BOC», del Bloc Obrer i Camperol) tenien grups uniformats. Ucelay-Da Cal, E., «The shadow of a doubt: fascist and comunist alternatives in catalan separatism, 1919-1939», Working Papers, nº 198, Barcelona, Institut de Ciències Polítiques i Socials, 2002, p.18.

⁴⁶⁷ *La Veu de Catalunya*, 24/10/1933, p. 1. En realitat, si existia un partit que hagués tingut influència en algunes de les ideològiques feixistes va ser la Lliga de Prat de la Riba i Cambó que, encara el 1931, es definia com «imperialista». Les afinitats doctrinals i els vincles polítics entre la Lliga, Giménez Caballero, Ledesma Ramos i Primo de Rivera a Ucelay-Da Cal, E., *El imperialismo...op.cit.*, pp. 822-855.

⁴⁶⁸ Pla, J., «Los fascismos catalán y madrileño», *La Veu de Catalunya*, 25/19/1933, reproduït a Pla, J., *La Segunda...op.cit.*, p. 726.

El gran capitán del siglo (almacenes), por eso está tan quemado,
«El castellano: Estamos tan acostumbrados a los sablazos de la Esquerra,
que por sablazos más o menos no nos arredramos», *GyJ*, 28/10/1933, p. 1

Les crítiques més dures van procedir del grup dels lluhins, que, des de les pàgines de *L'Opinió* va parlar dels «aprenents nazis de l'Esquerra» i uns ignorants dirigits per «un dictadoret de barri». ⁴⁶⁹ Enmig d'aquesta polèmica, *EBN* també es va destacar per les sàtires publicades. La tensió entre el setmanari i les JEREC es remuntava a una confrontació personal entre Planes i Aiguader, en la qual es barrejava la vida privada de l'alcalde de Barcelona. Aiguader s'havia separat de la seva dona, la pintora Carme Cortés (germana de la muller de Martí Esteve, membre d'AC), qui en paraules del seu fill, «amb tantes absències del meu pare, havia decidit d'ajuntar-se amb un col.lega». ⁴⁷⁰

---

⁴⁶⁹ *L'Opinió*, 9/11/1933, p. 1.

⁴⁷⁰ Agudé, C., *Memòries d'un català a Xile. Una història de l'exili del 39*, Barcelona, La Magrana, 2009, p. 37. La diversitat ortogràfica del cognom familiar s'explica perquè el Dr. Jaume Aiguader havia decidit catalanitzar el seu cognom.

Els viatges continuats d'Aiguader a Madrid com a diputat havien esdevingut acudits freqüents a *EBN*, que acostumava a bromejar entorn les relacions d'*infidelitat* amb l'Ajuntament (en doble sentit, amb la dona d'Aiguader) i Casanovas, l'alcalde accidental.

La baralla entre Planes i Aiguader es va iniciar el 12 d'octubre amb l'aparició *La Humanitat* d'un article sense signar (posteriorment el periodista Massip va confessar a Llates que l'alcalde l'havia obligat a escriure'l)⁴⁷¹ on, sota el títol de «Qüestió d'higiene», s'assegurava que «la feina que realitza el setmanari és tan baixa que no val ni la pena de reclamar als tribunals de justícia. Però potser sí que es hora de dir que els seus redactors, ni com a periodistes, ni com a ciutadans, ni com a homes, ni com res, no mereixen absolutament cap respecte, ni tenen absolutament cap solvència».⁴⁷² La carta també incloïa paraules despectives adreçades a Planes.

Planes va replicar amb un altre article, també anònim, publicat a *EBN* sota el títol «“La Humanitat” i el Dr. Aiguader ens han descobert». En ell, al·ludint a les relacions extramatrimonials de la sra. Cortés, assegurava que «per començar, només li direm que també som cornuts», i en una crítica directe a ERC, s'afegia sarcàsticament que també «hem venut i comprat càrrecs a l'Ajuntament [...] que hem protegit i emparat els pistolers de la FAI», per concloure que «un dels pocs defectes que no tenim, és haver estat els Alcaldes més ineptes, més banals i més ases de ha tingut mai Barcelona».⁴⁷³

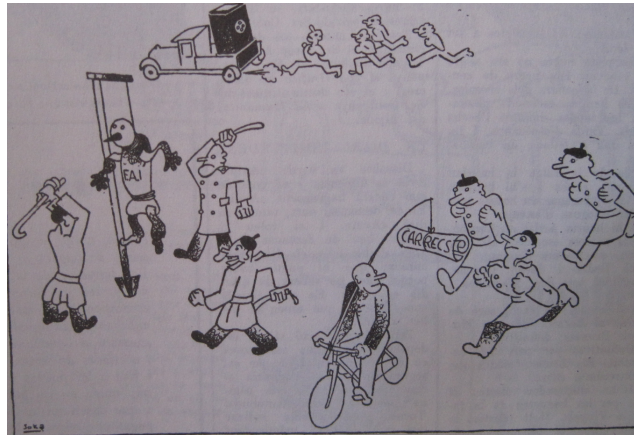
---

⁴⁷¹ Llates, R., *Ésser català...op.cit.*, p. 114.

⁴⁷² *La Humanitat*, 12/10/1933, p. 1.

⁴⁷³ *EBN*, 18/10/1933, p. 1.

Per il·lustrar la carta, *Soka* va publicar un ninot on es podia veure als escamots colpejant a membres de la FAI o *perseguint* càrrecs polítics.

«L'esport electoral. L'Olimpiada dels escamots a Montjuïc. Alguns dels exercicis que obtingueren més èxit», *EBN*, 18/10/1933, p. 1

A aquelles alçades, com Castanys va assegurar al seu llibre de records, «d'èxit a èxit, “El Be Negre” va arribar un dia que s'atreuís a traspasar les cortines d'una alcova i promogué una trencadissa de vidres que espaordí fins i tot els incondicionals del morro fort. A la penya de l'Ateneu, els contertulians més addictes al setmanari convenien que n'havíem fet un gra massa. En canvi, la gent del carrer estava engrescada».⁴⁷⁴

Davant les amenaces rebudes per part dels escamots, Planes, aconsellat per Llates, company de redacció, va decidir visitar al conseller de Governació, Selves, qui va oferir protecció policial al director del setmanari. Però Planes no es sentia plenament segur, de manera

---

⁴⁷⁴ Castanys, V., *La memòria...op.cit.*, p. 92.

que va marxar a una casa rural que un germà seu tenia al Bages. Alhora, l'absència del periodista va ser interpretada pels escamots com una manifestació de por davant els mateixos.

Com el mateix Llates explica a les seves memòries, la tensió no va disminuir, sinó que, al contrari, la tensió va pujar de to amb l'amenaça verbal que un dia el fill d'Aiguader, Jaume Anton Aiguader Cortés (que tenia llavors 20 anys) va adreçar a Sagarra, Gifreda i d'altres col·laboradors del setmanari, a la terrassa de l'Hotel Colón, «empunyant una pistola i acompanyat d'un grapat de minyons amb posat de valents que els passejaren l'arma pels nassos, proferint amenaces i molts insultants per al “Be”». ⁴⁷⁵

Finalment, el dia 24 d'octubre els escamots van irrompre el dia 24 a l'Ateneu amb la intenció de parlar amb Planes, però el director del setmanari havia marxat amb anterioritat de la redacció. ⁴⁷⁶ Castanys recorda que aquell dia es trobava amb Àngel Ferran a la sala que s'utilitzava com a redacció. Davant la presència d'uns escamots al primer pis de l'Ateneu, van decidir *atrinxerar-se* amb cadires i taules, fins que cansats d'esperar, a les quatre de la matinada van marxar cap a casa. Arran d'aquella jornada, Castanys va prendre la decisió d'abandonar *EBN* i començar a col·laborar a *La Veu de Catalunya*. ⁴⁷⁷

---

⁴⁷⁵ Llates, R., *Ésser català...op.cit.*, pp. 98-99. Jaume A. Aiguader era set anys major que Christian, qui a les seves memòries recorda que el seu germà també va participar posteriorment als «fets d'octubre» el 1934, encara que no va arribar a lluitar i es va haver de tornar a casa. Aiguadé, C., *Memòries...op.cit.*, pp. 37-38.

⁴⁷⁶ *La Vanguardia*, 1/11/1933, p. 8.

⁴⁷⁷ Castanys, V., *La memòria...op.cit.*, pp. 92-94

Al no trobar a Planes, els escamots van decidir assaltar la impremta NAGSA, destruint part del material i emportant-se uns 5.000 exemplars.⁴⁷⁸ Durant l'agressió al setmanari va participar també Aiguader Cortés, qui reconeixia la seva implicació en una carta que va enviar a *La Humanitat* pocs dies després. En ella, assegurava que «he hagut d'aguantar infinitat de vegades els insults i calúmnies dirigides a l'honorabilitat del meu pare per aquest full repugnant "El Be Negre" sense que per la meva part hagués pres cap determinació per estroncar-ho. Ha arribat, però, el cas d'insultar grollerament la persona de la meva mare, i, llavors, no com a individu pertanyent a cap partit, sinó com a home i com a fill, vaig cercar repetides vegades, pels llocs on tenen costum de concórrer, aquests fabricants d'injúries capitanejats pel subjecte anomenat Josep Maria Planas». Però com el director d'*EBN* no hi era, van decidir encaminar-se a la impremta NAGSA, on segons Aiguader «els obrers varen lliurar-nos sense cap resistència la composició i els exemplars, i mentre preconcebudament els qui afirmen que es va exhibir cap arma, ni a la impremta ni enlloc».⁴⁷⁹

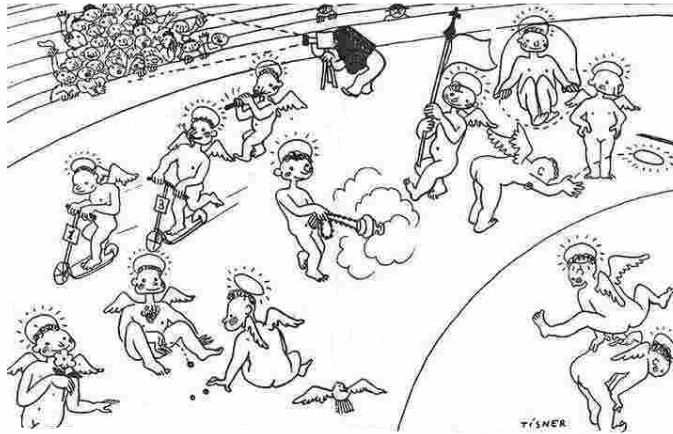
Malgrat les coaccions rebudes, al dia següent va sortir com sempre *EBN*, que tornava a fer-se ressó de la polèmica desfilada, amb un ninot de *Tísner* representant un acte *angelical*, en contraposició amb la violència de les milícies esquerranes.

---

⁴⁷⁸ Ivern i Salvà, D., *Esquerra Republicana...op.cit.*, vol. II, p. 59.

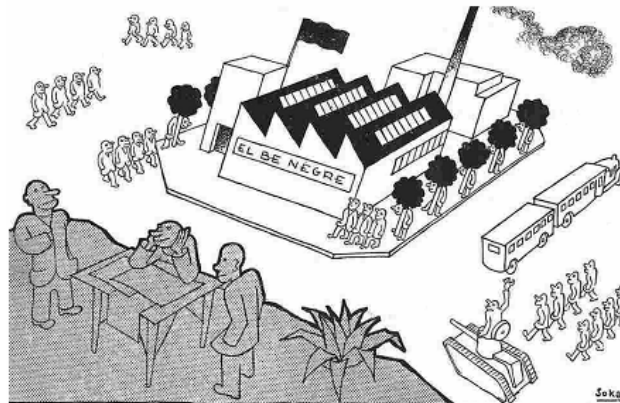
⁴⁷⁹ *La Humanitat*, 27/10/1933, p. 1.

«Els escamots a l'Estadi vistos d'acord amb les noves orientacions d'*El Be Negre*», *EBN*, 25/10/1933, p.1

Al següent número, el setmanari fins i tot es va inventar la història rocambolesca d'un assalt per part dels seus mateixos membres de la redacció.

«-Hi trobo a faltar un detall.
 -Quin?
 -Hi hauríem d'haver portat els nens de la Casa de Caritat, perquè es distraguessin», *EBN*, 1/11/1933, p. 1

Aiguader, d'una banda, va assumir davant el jutge tota la responsabilitat dels fets i es va negar a donar els noms dels seus acom-

panyants. D'altra banda, els treballadors del setmanari van declarar que el grup dels escamots (format per unes cinquanta persones) van destruir els motllos de la impremta i es van emportar uns 6.000 exemplars. El jutge finalment va dictar decret de processament per delictes d'amenaques, coaccions i danys a Aiguader Cortés però es va concedir la llibertat provisional sense fiança amb l'obligació de comparèixer periòdicament davant el jutjat.⁴⁸⁰

Després de l'assalt, Hurtado, que es mantenia al marge del setmanari, va recomanar als seus col.laboradors (mig en broma, mig seriosament) que Planes tornés alhora que calia publicar una nota a *La Publicitat*, desafiant en duel l'alcalde de Barcelona. El duel estava passat de moda feia força dècades, però Planes va acceptar i va tornar a la capital. Llates, que havia estat designat un dels padrins del duel, va rebre un vespre una trucada de Dencàs per comunicar-li que ell i Companys també havien estat designats padrins per Aiguader.

Al dia següent, Llates i l'altre padrí de Planes, l'advocat i membre d'ACR, Estanislau Duran i Reynals (1894-1950), es van presentar a casa de Companys. Durant la conversa, Llates recorda que *l'Ocellet* va assegurar que «ja n'estic tip, d'aquesta gent. Qualsevol dia tornaré a sortir al balcó a proclamar un altre cop l'Estat Català, dins la República Espanyola...».⁴⁸¹ Finalment s'acordà un duel a sabre sense punta, però no es va poder celebrar atès que Aiguader no es trobava a Barcelona sinó a València, amb motiu de l'homenatge i el

---

⁴⁸⁰ Ivern i Salvà, D., *Esquerra Republicana...op.cit.*, vol. II, pp. 64-65.

⁴⁸¹ Llates, R., *Ésser català...op.cit.*, p. 104.

trasllat de les cendres de l'escriptor Vicente Blasco Ibáñez (1867-1928). A aquelles alçades, Alcalá-Zamora, que havia assistit també a l'esdeveniment, s'havia assabentat de l'assumpte i va decidir trucar a Hurtado per impedir el duel.

Finalment, Llates i Dencàs van arribar a un acord segons el qual es signaria una acta on Aiguader asseguraria que ell no havia estat l'autor de la nota de *La Humanitat* i Planes, a canvi, reconeixia que el seu article a *EBN* no pretenia insultar ningú. Però Aiguader no va estar d'acord amb l'acta i Macià, tip ja de l'assumpte, va designar dos nous padrins. Llates va decidir recuperar llavors l'escrit de disculpes i es va donar per tancat el tema.⁴⁸² Poc temps després, Planes i Llates van tenir una entrevista amb Dencàs i Badia, a partir de la qual aquest darrer i el director d'*EBN* es van fer fins i tot molt amics.

L'assalt a la impremta d'*EBN* va causar força ressó entre premsa, fins al punt que *GyJ* utilitzaven l'esdeveniment per criticar, amb doble sentit, Aiguader (de qui jugaven amb el seu cognom) i Macià.

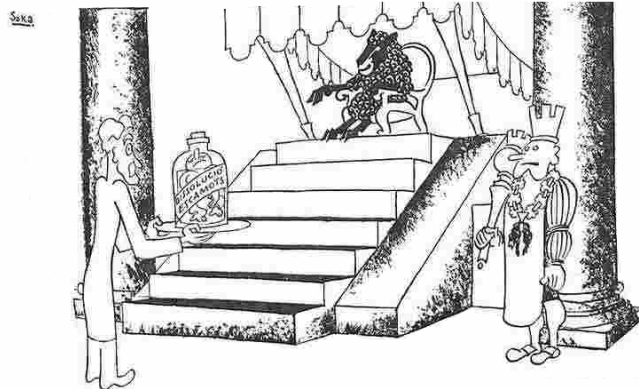

«-Macià: ¿Pasaré el Ebro?
-Aiguade: ¡Lo Be Negre!», *GyJ*, 4/11/1933, p. 12

---

⁴⁸² Llates, R., *Ésser català...op.cit.*, p. 111.

Pel soci de govern d'ERC, la USC, l'acció dels escamots també havia anat massa lluny i va amenaçar amb la ruptura política si no es procedia a la seva dissolució. Pressionades, les JEREC van convocar el 3 de desembre una Assemblea Nacional Extraordinària que va aprovar la dissolució formal (que no real) de les milícies uniformades.⁴⁸³ Amb aquesta acció semblava que fins i tot *EBN* estaria satisfet.

«-El President: Estaràs content, ara?
-El Be: Ai...que em sembla que m'enganyes!...»,
EBN, 6/12/1933, p. 1

Les eleccions generals de novembre de 1933

De cara a les eleccions generals del 20 de novembre, les Corts van modificar la legislació electoral el 21 de juliol. Amb l'objectiu principal de consolidar majories estables de govern i potenciar la presència dels partits forts, la Llei Electoral de 1933 introduïa dues no-

---

⁴⁸³ Ucelay-Da Cal, E., «Los “malos de la película”»...*op.cit.*, p.161.

vetats importants.⁴⁸⁴ D'una banda, establia que al menys un candidat havia d'aconseguir més del 40% dels vots (abans era necessari només el 20%) i el 20% la resta, atès que, en cas contrari, calia anar a una segona volta en la que només podien presentar-se els candidats que haguessin obtingut almenys el 8% dels vots.

D'altra banda, la segona modificació destacada era l'augment del nombre d'habitants necessaris per esdevenir una circumscripció electoral, que passava de 100.000 a 150.000 habitants.⁴⁸⁵ Aquest canvi va comportar la reducció del nombre de circumscripcions de 63 a 60, ja que només complien aquesta condició demogràfica Madrid, Barcelona, València, Sevilla, Màlaga, Saragossa, Bilbao i Múrcia.

Finalment, es va aprovar el dret del vot femení, que ja contemplava la Constitució, però que havia estat ajornat en base a prejudicis antifeministes i per por que el seu vot, condicionat suposadament per les directrius de l'Església, fos dretà.⁴⁸⁶ Contràriament a aquesta creença, el *DIC* va realitzar al llarg de tot l'any 1933 una decidida campanya en favor del sufragi femení, tot recriminant a Macià la seva oposició al mateix (que titllava de «sectària»).

---

⁴⁸⁴ Un estudi recent i en profunditat sobre la Llei Electoral de 1933 a Villa García, R., *La República en las urnas. El despertar de la democracia en España*, Madrid, Marcial Pons, 2011.

⁴⁸⁵ Villa García, *La República...op.cit.*, pp. 96-107.

⁴⁸⁶ Scanlon, G.M., *La polémica feminista en la España contemporánea (1868-1974)*, Madrid, Siglo XXI, 1976, p. 275. En realitat la Dictadura de Primo ja va contemplar el vot femení a l'Estatut Municipal de 1924, que reconeixia a les dones la condició de caps de família com electores i elegibles. L'Avantprojecte de Constitució de 1929 també reconeixia el vot femení en condició d'igualtat amb el masculí.

Les esquerres, a diferència de 1931, es van presentar desunides. El PSOE, amb l'oposició de Prieto, es va negar a formar una aliança amb els partits republicans, tot i que les seves organitzacions provincials tenien llibertat per arribar a acords, si així ho volien (com va passar a Bilbao, on el mateix Prieto va oferir un lloc a la candidatura d'Azaña). Per la seva banda, els partits estrictament republicans (com AR, una organització minoritària i personalista entorn Azaña) no eren partits de masses i estaven, a més, força desorganitzats.⁴⁸⁷

El Partit Radical va establir una estratègia calculadament ambigua que li va permetre aliar-se en algunes zones amb organitzacions de centre-esquerra i, a d'altres, de dretes. Precisament van ser les dretes (que aplegaven la CEDA, Renovación Española, la Lliga, els agraris i la carlista Comunità Tradicionalista) les que van extreure un major benefici de la nova legislació electoral. A la unió de les seves candidatures (coaligades entorn l'hegemonia de la CEDA), calia sumar l'ús inèdit d'una propaganda massiva, materialitzada en octavetes llençades des d'avionetes, anuncis radiofònics i grans cartells en color amb la imatge del seu *jefe* Gil-Robles.

Pla ho tenia clar i assegurava que «Gil Robles es el verdadero dictador en el organismo central de la organización de derechas y hace y deshace en las candidaturas [...] Si se compara, en efecto, la obra política interna de Cánovas con la obra llevada a cabo por Gil Robles –que es, no hay que olvidarlo, el brazo derecho de Ángel Herrera-, se ve que todo lo que tenía de ficticio y artificioso lo hecho

---

⁴⁸⁷ Ranzato, G., *El eclipse...op.cit.*, p. 179.

por Cánovas aora se ha convertido en realidad viva inescamoteable y auténtica».⁴⁸⁸

Durant la campanya electoral les forces polítiques van desplegar una gran confrontació dialèctica, en especial la CEDA i el PSOE. Si les esquerres empraven el terme *feixista* per designar el conjunt de les forces conservadores, la formació de Gil-Robles va desplegar una campanya de gran confrontació dialèctica. En un discurs realitzat el 15 d'octubre, el polític salmantí va arribar a assegurar que «el poder ha de ser íntegro para nosotros. Para la realización de nuestro ideal no nos detendremos en formas arcaicas. Cuando llega el momento el Parlamento se somete o desaparece. La democracia siempre será un medio, pero no un fin. Vamos a liquidar la revolución».⁴⁸⁹

La CEDA presentava al ciutadà un escenari gairebé apocalíptic enfront del qual havia de decantar-se entre la revolució (encarnada per unes esquerres anticlericals, maçòniques i *separatistes*) o la necessària contrarrevolució.⁴⁹⁰ La propaganda cedista insistia en que calia salvar Espanya de «marxistas, masones, separatistas y judíos», alhora que acusava a tot el conjunt de les esquerres de ser *antiespanyolas*.⁴⁹¹ En aquesta línia ideològica intransigent, *Kin*, a *GyJ*, anticipava uns resultats adversos a les esquerres, identificades amb els

---

⁴⁸⁸ Pla, J., «Maura, Gil Robles y Azaña», *La Veu de Catalunya*, 17/10/1933, reproduït a Pla, J., *La Segunda...op.cit.*, p. 713.

⁴⁸⁹ Payne, S., *Franco y José Antonio...op.cit.*, p. 118.

⁴⁹⁰ Álvarez Tardío, M., «La CEDA y la democracia republicana», Rey, F. del, *Palabras...op.cit.*, p. 364.

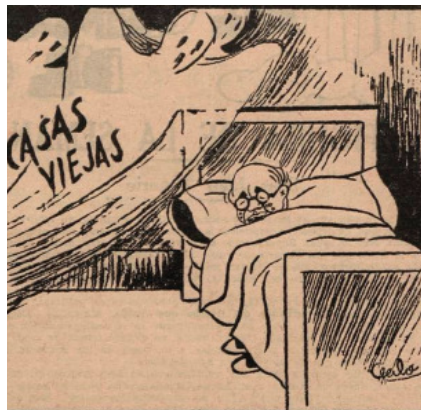
⁴⁹¹ Preston, P., *El Holocausto español...op.cit.*, p. 89.

conceptes «huelgas», «hambre», «socialismo», «separatismo» i «anarquía».

«En el día de difuntos. ¡Saludamos a los restos de la pobre España», *GyJ*, 4/11/1933, p. 16

La revista presentava Azaña (a qui anomenaven «Manolete Verrugete»), obsessionat amb el *malson* de Casas Viejas, que al llarg de 1933 havia esdevingut el tema central de la propaganda de les dretes per desgastar al líder esquerrà.

«La pesadilla. Los muertos se filtran por las paredes... de Casas Viejas», *GyJ*, 4/11/1933, p. 14

La publicació catòlica, fent una nova ostentació explícita d'anticatalanisme, elogiava en un ninot a Sanjurjo, que es trobava a la presó, i atacava Macià per la seva condició d'esquerrà.

«¡Es más un penado honroso que un presidente esquerroso!», *GyJ*, 18/11/1933, p. 9

Precisament ERC havia rebutjat la proposta d'un front únic d'esquerres ofert per part del PNRE, que aquesta formació havia justificat davant l'ascens de les dretes a tot el país. Els *opinionistes*, llavors, van decidir presentar les seves candidatures en coalició amb AC, als què tant havien criticat. A l'acord entre aquestes dues forces minoritàries, coaligades sota el nom de «Coalició d'Esquerres» es van sumar després als encara més minoritaris radicals socialistes de Domingo i Acció Republicana a Catalunya (els azañistes).⁴⁹²

---

⁴⁹² Culla, J.B., *El catalanisme d'esquerra...op.cit.*, pp. 218-226. El Partit Català d'Acció Republicana havia adoptat el febrer de 1933 el nom d'Acció Republicana a Catalunya. Gil Morel, R., *El Partit Republicà...op.cit.*, p. 22.

Al marge de coalicions electorals, pel *DIC*, que demanava el vot per les candidatures de la Lliga, la derrota de Macià estava clara.⁴⁹³

«Macià: Redimontri!, almenys calça el 50», *DIC*, 7/10/1933, p. 9

La Lliga, davant la por a que cap partit obtingués a la primera volta el 40% de vots exigits per la llei electoral, va projectar una agosarada operació política. La maniobra consistia en la retirada d'un candidat de la Lliga i la votació de la llista d'esquerres per tal d'evitar la segona volta electoral. D'aquesta manera, la matinada anterior a la votació, es van enviar 30.000 cartes a electors de confiança, tot ordenant que 25.000 votessin la candidatura de Companys i 5.000 la de Macià.⁴⁹⁴

Els resultats electorals van donar un triomf contundent a les dretes. D'una banda, la suma dels diputats obtinguts per la CEDA (115) i la

---

⁴⁹³ *DIC*, 11/11/1933, p. 3

⁴⁹⁴ Nadal, J.M., *Seis años...op.cit.*, p. 156.

resta de candidatures conservadores (112) representava gairebé la meitat dels 470 diputats a Corts. D'altra banda, el PR va obtenir 102 diputats. En el camp de les esquerres la derrota era evident, però amb matisos. Els partits republicans havien aconseguit 36 representants (19 pertanyien a ERC, mentre que AR només va obtenir 5), enfront dels 64 obtinguts pels socialistes.⁴⁹⁵

L'aclaparadora majoria de les dretes, encapçalada pels diputats *accidentalistes* de la CEDA donava peu a fer bromes entorn la seva major o menor actitud monàrquica davant un president de la República, Alcalá-Zamora, que tenia un recent passat monàrquic. Els resultats electorals, a més, havien confirmat la inviabilitat d'un arrelament de la dreta republicana, aconfessional i moderadament reformista (com la que representava el propi polític cordovès o Maura, el partit del qual només havia obtingut 17 diputats).⁴⁹⁶

«Ara resulta que sóc president d'una república de monàrquics», *EBN*, 29/11/1933, p. 4

---

⁴⁹⁵ Ranzato, G., *El eclipse...op.cit.*, pp. 180-181. Atès que resultava obligatori obtenir almenys el 40% dels vots a la primera volta, al 20% de les circumscripcions es va haver de recórrer a una segona volta electoral.

⁴⁹⁶ González Calleja, E., «Las derechas», a Viñas, Á. (ed.), *En el combate...op.cit.*, p. 125.

Azaña no es va donar per derrotat i el 4 de desembre (després de la segona volta de les eleccions), al costat de Casares Quiroga i Marcel·lí Domingo, va demanar per carta al president del Govern que no tingués lloc la reunió de les Corts. Azaña proposava un Govern d'esquerres que convoqués noves eleccions, atès el *perill* que suporia la presència (al seu parer) de *republicans dubtosos* a les institucions democràtiques.⁴⁹⁷

Martínez Barrio, sorprès per la iniciativa, es va mostrar inflexible, tot argumentant que, en tot cas, si la llei electoral els havia perjudicat era culpa era d'ells «pues habían presentado candidaturas diversas frente a las homogéneas de los poderosos núcleos de derechas. Añadí que saber perder era nuestra obligación inmediata».⁴⁹⁸ *DIC* es va fer ressó de la intransigent actitud d'Azaña, a qui presentava dient que «les Corts actuals no representen al país».

«Sant Innocent! A qui voleu penjar la llufa, si vós la porteu tan folgant?», *DIC*, 23/12/1933, p. 16

---

⁴⁹⁷ Martínez Barrio, D., *Memorias*, Barcelona, Planeta, 1983, pp. 211-212. El ministre de Justícia, Botella Asensi, va demanar alhora la suspensió dels resultats electorals. Pel president del Govern aquestes propostes amagaven cops d'Estat.

⁴⁹⁸ Martínez Barrio, D., *Memorias...op.cit.*, p. 211.

A Catalunya, els resultats de les eleccions van donar la victòria a la Lliga, que va obtenir 28 diputats (entre ells, Cambó), enfront dels 26 aconseguits per les esquerres, encapçalades per ERC. La «Coalició d'Esquerres» no va aconseguir cap diputat.

Era la primera derrota (relativa) que patia el partit de Macià, fet que calia trobar en la recessió econòmica, en la sensació que les eleccions no suposaven un perill per l'autonomia (en la mesura que no eren específicament d'àmbit català) i la bona organització de la campanya per part del partit de Cambó.⁴⁹⁹ *GyJ* aprofitava l'esdeveniment per ironitzar amb l'actitud impulsiva que Macià havia tingut l'abril de 1931.

Después de la derrota de la "Esquerra", «Macià: Si no fuera por el miedo de que me silbasen, ya estaría otra vez en la calle proclamando la República catalana», GyJ, 2/12/1933, p. 7

---

⁴⁹⁹ Alquézar, R., « La República Espanyola i la Generalitat de Catalunya», a Solé i Sabaté, J.M. (dir.), *Lluís Companys..op.cit.*, vol. II, p. 25.

El nou Govern de Lerroux

Les Corts sorgides de les eleccions generals i reunides per primer cop al començament de desembre, van incorporar un elevat nombre de nous diputats procedents de les dretes, com ara els monàrquics Pedro Sáinz Rodríguez (1897-1986) i José María Pemán (1897-1981), l'intel·lectual Ramiro de Maeztu (1875-1936), Primo de Rivera, el líder de RE Antonio Goicoechea (1876-1953) o Albiñana (qui s'havia presentat per primera vegada per Burgos).⁵⁰⁰ Precisament el líder del PNE era presentat a *GyJ* com un diputat novell que (sospitava) no destacaria gaire per les seves intervencions a les Corts.

«Se le pondrán como grana si rompe a hablar Albiñana», *GyJ*, 9/12/1933, p. 16

El 16 de desembre es formava un nou Govern presidit per Lerroux i integrat per set ministres radicals, entre ells Martínez Barrio al capdavant de la cartera de Guerra (en un gest per tranquilitzar les

---

⁵⁰⁰ En canvi, Delgado Barreto no va ser escollit diputat. Gil Pecharromán, J., «*Sobre España inmortal...op.cit.*», p. 163.

esquerres) i l'advocat Ricardo Samper (1881-1938) a Indústria i Comerç; dos independents; un membre del Partit Republicà Liberal Demòcrata (PRLD) i un agrari.⁵⁰¹

Durant la presentació del seu nou govern el 19 de desembre i sota la pressió de la CEDA, Lerroux va anunciar la revisió de la legislació aprovada durant el primer bienni. Aquest revisionisme passava pel compromís de concedir una amnistia pels sublevats del 10 d'agost de 1932, recompondre les relacions amb l'Església i l'Exèrcit, així com atendre les necessitats de la patronal i el manteniment de l'ordre públic (després de la revolta frustrada de la CNT i la FAI al començament de desembre i que es va estendre per nombroses províncies espanyoles).⁵⁰² La rectificació de les lleis aprovades durant el primer bienni era un pas imprescindible pels sectors de la dreta més conservadora i antirrepublicana com podia ser *GyJ*.

«Las leyes: ¡¡Sálvese el que pueda!!», *GyJ*, 2/12/1933, p. 7

⁵⁰¹ Martínez Barrio, D., *Memorias...op.cit.*, p. 213. Una visió del melquiadista PRLD com un partit de centre i liberal que progressivament es va fer més conservador però sense esdevenir antiparlamentari i autoritari, a Fernández, L.I., «El partido Republicano Liberal Demócrata, 1931-1936. Aspectos ideológicos y programáticos», *Espacio, Tiempo y Forma. Serie V. Historia Contemporánea*, nº 8, 1995, pp. 141-177.

⁵⁰² Payne, S., *El colapso...op.cit.*, pp. 78-79. Aquesta proposta de revisionisme però, no amagava les diferències ideològiques que existien entre el PR i la CEDA, i que aflorarien al llarg dels mesos següents. Les discrepàncies més evidents es referien a la qüestió religiosa, doncs si pels radicals calia defensar un Estat laic, per la CEDA calia anar a un Estat confessional.

Mort de Macià i elecció de Companys

El dia 25 de desembre, dia de Nadal, va morir Macià. Malgrat el desig de la família, la Generalitat va acordar l'enterrament civil. El bisbe de Barcelona, Manuel Irurita (1876-1936), inicialment es va negar a que un grup de capellans fos a vetllar el cadàver, però davant la pressió del cardenal i arquebisbe de Tarragona, Vidal i Barraquer, va haver de rectificar la seva voluntat.⁵⁰³

El multitudinari enterrament va estar presidit per Acalá-Zamora, qui, segons el relat de Llates, «anava sol i amb el cap descobert immediatament darrera el cadàver, seguit a certa distància per ministres, parlamentaris, autoritats i corporacions que havien acudit en gran nombre amb llurs banderes».⁵⁰⁴

DIC, que tant havia criticat la figura de Macià, va mostrar també el seu dol, tot subratllant que morí «catòlicament» i que «l'Esquerra, en ocultar-lo, i enterrar-lo pel civil, ha comès el més vil de llesa llibertat humana».⁵⁰⁵ El setmanari fins i tot va publicar un poema que amb l'expressiu títol «Al “nostre” President» deia: «Si l'Esquerra us robà el Crucificat/que en naufragi mortal vós abraçàreu,/el Crist que en les angúnies del combat/vós, el Cabdill dels catalans, alçàreu;/si

---

⁵⁰³ La resistència inicial d'Irurita ha estat recentment descoberta per l'«Associació Memòria i Història de Manresa» a partir d'una carta de Jaume Creus (amic de Macià) a Ramón Muntanyola (1917), biògraf de Vidal i Barraquer. La font i la carta a la pàgina web <http://memoria.cat/creus/content/la-carta-de-jaume-creus-mossènramonmuntanyola-4121970>

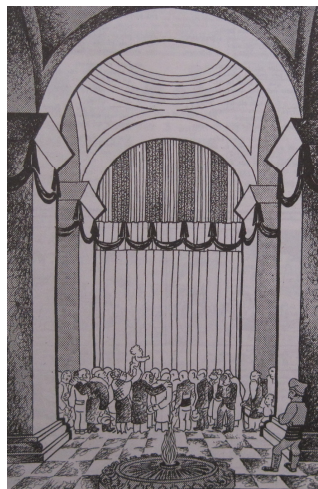
⁵⁰⁴ Llates, R., *Ésser català...op.cit.*, p. 118.

⁵⁰⁵ *DIC*, 30/12/1933, p. 1.

uns homes endurits sectàriament/com bandera nefanda us passejaren,/nosaltres us tenim per President/ d'ençà que els vostres llavis estimaren/l'Arbre diví del Poble català./La Creu –flagell del pèrfid esquerrà-/us vol, com Catalunya redimida./En ella servarem vostre record:/el cristianisme de la vostra mort/sagradament cobreix la vostra vida.»⁵⁰⁶

EBN, en senyal de dol per la mort del president de la Generalitat autònoma, presentava per primer cop les seves característiques «manxetes» de la capçalera de color negre.

«Ja es ben trist, que només estiguem d'acord a l'hora de les desgràcies», *EBN*, 30/12/1933, p. 1

Per a ERC, la mort de Macià podia ser vista alhora com una oportunitat per aprofitar la seva imatge amb fins propagandístics i per recomposar internament el partit.⁵⁰⁷ El 31 de desembre, Companys

---

⁵⁰⁶ *DIC*, 30/12/1933, p. 3.

⁵⁰⁷ Ucelay-Da Cal, E., *La Catalunya populista...op.cit.*, p. 190.

va ser escollit nou president de la Generalitat amb 56 vots a favor i 6 en blanc (procedents amb gairebé tota probabilitat del sector més nacionalista).⁵⁰⁸ Els 16 diputats de la Lliga es van absentar de la Cambra autonòmica després que el president interí del Parlament rebutgés la intervenció de d'Abadal, qui volia explicar el sentit del seu vot.⁵⁰⁹

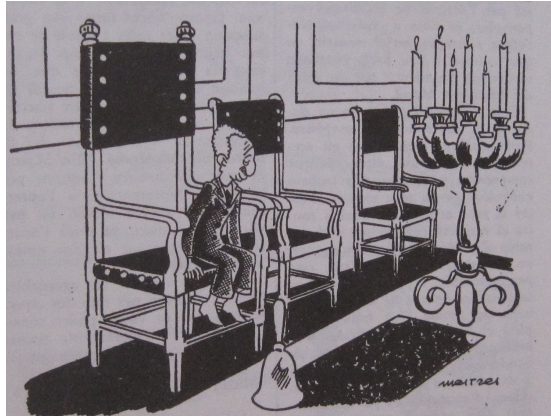
El partit de Cambó també volia mostrar d'aquesta manera el seu rebuig perquè considerava que les eleccions de novembre de 1933 havien expressat un canvi de tendència ideològica també a Catalunya.

L'elecció de Companys va ser comentada amb força sarcasme per part de les revistes satíriques. *EBN*, enfront del cabdillisme incontestable de *L'Avi*, presentava un ninot de Companys (molt semblant, d'altra banda, al publicat per *DIC* amb motiu del seu anterior nomenament com a president del Parlament) que ironitzava amb la responsabilitat del càrrec.

---

⁵⁰⁸ L'elecció de Companys ha rebut opinions molt diverses. Ametlla, per exemple, va considerar-la un error, perquè «Companys era certament un agitador, un revolucionari, un conspirador, tot el que vulgueu en aquest sentit; però no era home de govern. No ho demostrà pas quan era regidor, ni com a diputat, ni després en els càrrecs que exercí dins de la República. Era un inquiet, un inestable, un extremista temperamental, que mai no consentiria estar a la dreta de ningú, en cap programa, empresa o acció política. Era, en conjunt, un arrauxat». Ametlla, C., *Memòries...op.cit.*, p. 240.

⁵⁰⁹ Alquézar, R., «La República Espanyola i la Generalitat de Catalunya», a Solé i Sabaté, J.M. (dir.), *Lluís Companys... op.cit.*, p. 26.

«Companys, president: Em sembla que em ve gran...», *EBN*, 30/12/1933, p. 1

DIC, per la seva banda, presentava a Companys com un polític que havia arribat al cim de la seva carrera (més enllà del que ell hagués pogut arribar a sospitar), per començar a devallar a continuació.

Pronòstic de l'any, «-Ja ha arribat al cim. I ara, què farà?
-Començar a davallar», *DIC*, 6/1/1934, p. 1

Finalment, *GyJ* tornava a plantejar una suposada aliança entre Companys i l'anarcosindicalisme, mentre era *coronat* pel sindicat de rabassaires, que ell mateix havia contribuït a fundar el 1922.

El nuevo Presidente de la Genealidat, «Companys: Ai caray! Ves qui ho tenia que dir!...», GyJ, 6/1/1934, p. 15

Les eleccions municipals catalanes de gener de 1934

El 3 de gener Companys, reorientant la línia política macianista per fer front a la força de la dreta a Madrid, va formar un Govern de concentració de forces d'esquerres, catalanistes i republicanes. Al costat d'una majoria de conselleries a mans d'ERC (els homes forts eren Selves a Governació, Dencàs a Sanitat i Martí Barrera a Treball), també s'integrava a la USC (Joan Comorera, líder de la USC, ocupava la important conselleria d'Economia i Agricultura), ACR

(on Martí Esteve s'encarregava de les Finances) i el PNRE (Lluhí ocupava la també important conselleria de Justícia).⁵¹⁰

La primera prova de foc del nou Govern de la Generalitat va ser la convocatòria d'eleccions municipals que s'havien de celebrar a Catalunya el 14 de gener (inicialment previstes pel 17 de desembre de l'any anterior, però postposades per la violència anarcosindicalista que es va desfermar durant aquest darrer mes). Les eleccions municipals de gener van servir a Companys per expressar la seva voluntat d'ampliar els vincles no només amb les esquerres catalanes, sinó també amb el conjunt d'esquerres espanyoles.

D'aquesta manera, recordant els efectes negatius que havia tingut la desunió a la darrera convocatòria electoral, es va impulsar la candidatura de la «Coalició d'Esquerres Catalanes» a Barcelona, integrada per ERC, USC, PNRE i ACR; a Lleida, el «Front d'Esquerres», format per ERC, ACR i PRRS (els *dominguistes*); a Tarragona, la «Coalició d'Esquerres Republicanosocialistes, ho estava per ERC, USC, ACR, PRRS i el PCAR (és a dir, els *azañistes*); a Girona, per la seva banda, es va donar una aliança entre ERC, ACR, USC i el PNRE.⁵¹¹

Les candidatures conjuntes de les esquerres, integrades en una llista on es repetien les designacions de *republicans* i *esquerres* suscitava la ironia del Be, símbol de l'arrauxat setmanari.

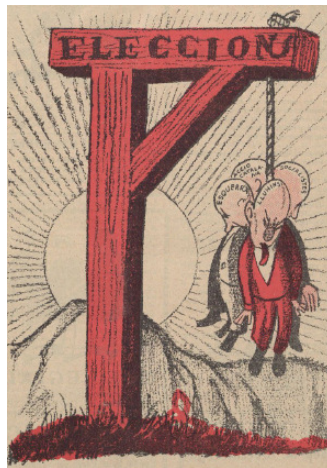
⁵¹⁰ Ucelay-Da Cal, E., *La Catalunya populista...op.cit.*, p. 192.

⁵¹¹ Alquézar, R., «La República Espanyola i la Generalitat de Catalunya»...*op.cit.*, p. 27.

«Si no fos tan republicà, quin tip de riure ens hi faríem!...», *EBN*, 10/1/1934, p. 1

Des de *DIC* es predeia una nova derrota de les esquerres, atès que confiaven en mantenir o fins i tot superar els bons resultats que les forces conservadores, encapçalades per la Lliga, havien obtingut a les anteriors eleccions de novembre de 1933. El setmanari presentava un ninot en el qual, fent referència a l'expressió religiosa llatina «Sursum corda» (és a dir, «amunt els cors»), s'anunciava que la política de coalició electoral de les esquerres no tindria èxit.

«“Sursum corda”, electors...Aquesta vegada, la unió serà la «forca», *DIC*, 13/1/1934, p. 1

El 7 de gener va tenir lloc un multitudinari míting a la plaça Monumental de Barcelona, en el que a part de les intervencions de les esquerres republicanes catalanes, també van participar Prieto, Casares Quiroga i Azaña. L'ex-president del Govern, qui va parlar en darrer lloc, va assegurar a la seva intervenció que «tengo el orgullo de deciros, catalanes, que yo no os he engañado nunca porque ya os dije el primer día, cuando os hablaba en 1930, que yo creía que el problema catalán era el primer problema español, y que cuando volviese a Cataluña, consciente del pueblo que tenía delante, con sus aspiraciones políticas, estas aspiraciones ya serían cumplidas».⁵¹²

La Lliga va desacreditar l'acte de la Monumental argumentant que la presència dels polítics castellans desacreditava el catalanisme d'ERC.⁵¹³ En la mateixa línia, Pla sospitava irònicament que Catalunya tornava a «ser el pueblo elegido de las izquierdas, o sea de todas las fuerzas del anarquismo peninsular», però «el pueblo catalán ha tenido que hacer esfuerzos enormes –esfuerzos que han costado mucha sangre- para eliminar de la vida normal del país los fermentos de descomposición izquierdista. Y nos encontramos ahora, después de tanta fatigas, con otra ofensiva insidiosísima para infiltrar la anarquía en nuestra vida. Nos encontramos con que los políticos que han sido rechazados reiteradamente por la Península entera van a Cataluña a tratar de recuperar la virginidad. Barcelona se

---

⁵¹² Contreras, J., *Azaña y Cataluña...op.cit.*, p. 203.

⁵¹³ *La Veu de Catalunya*, 9/1/1934, p. 1.

convierte así en una especie de estación termal de todos los políticos tarados». ⁵¹⁴

De manera semblant, *GyJ* aprofitava la visita dels antics ministres del Govern (Azaña, Prieto, Casares Quiroga i Domingo) per presentar-los com *morts vivents* que, després de fracassar a Espanya a les eleccions de novembre, marxaven a Barcelona per intentar recuperar el poder.

Del panteón del olvido
varios «huesos» han salido

Del orondo al granujiento,
todos buscan su armamento

Por si Castilla se encona
se marchan a Barcelona

«Vela sus armas añejas la hueste de Casas Viejas», *GyJ*, 13/1/1934, p. 9

Els resultats van donar la victòria al conjunt de les esquerres, que van obtenir el 50% dels vots, enfront del 41% aconseguit per la Lliga. De fet, ERC i els seus aliats polítics van guanyar a tots els municipis de més de 10.000 habitants, a excepció de Girona, el Vendrell, Vic i Olot. ⁵¹⁵ Els resultats, en resum, confirmaven la bipolaritat electoral (entre ERC i la Lliga) i la desaparició del centre com una alternativa autònoma.

---

⁵¹⁴ Pla, J., «¿Barcelona, Covadonga de las izquierdas?», 10/1/1934, reproduït a Pla, J., *La Segunda ...op.cit.*, pp. 858-859.

⁵¹⁵ Cucurull, F., *Catalunya, republicana...op.cit.*, p. 205.

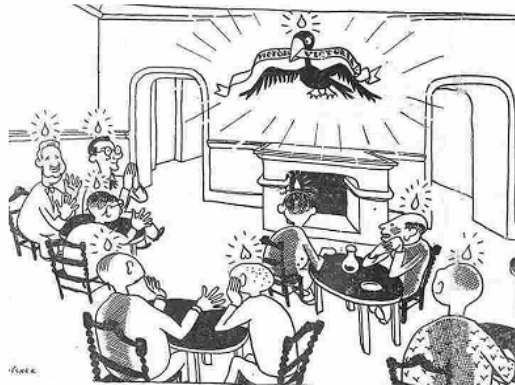

La victòria de les esquerres no va impedir que Orbeagozo dibuixés a GyJ a Companys tacat pels «escamots», «la dinamita», «las coacciones» i altres elements *obscura* (amb referència a la maçoneria inclosa, al pal del pou). Amb interpretacions com aquestes, l'enfrontament entre el Govern català i el madrileny estava més que assegurat.

«El senyor Companys: Hemos obtenido un triunfo “claro”, “limpio”, “diáfano”. Gracias a nosotros la República está consolidada». *GyJ*, 20/1/1933, p. 11

L'elecció, per fi, de cinc diputats per part d'ACR era vista per *Tisner* a *EBN* com un *miracle* aplaudit per Hurtado i Nicolau d'Olwer.

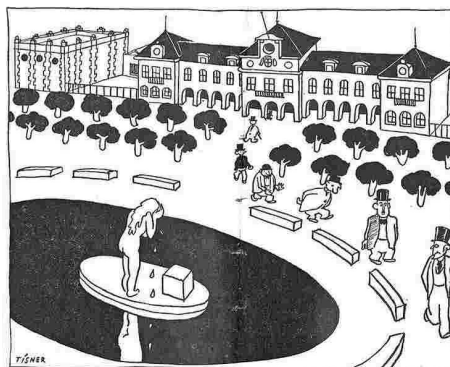

EBN, 17/1/1934, p.1

La polèmica entorn la Llei de Contractes de Conreu

La Llei de Contractes de Conreu, debatuda al Parlament català entre gener i març de 1934, va suscitar una gran polèmica dins i fora de Catalunya. La Llei, promoguda pel mateix Companys, contemplava la protecció dels rabassaires en base a un contracte mínim de sis anys i la possibilitat de comprar les terres a partir del seu abonament al propietari, sempre i quan aquestes haguessin estat treballades al llarg d'un mínim de 18 anys.⁵¹⁶

La Lliga, en un gest d'oposició frontal, va considerar massa *revolucionària* la nova mesura, de manera que va abandonar el Parlament el 18 de gener de 1934. D'aquesta manera, l'oposició va quedar reduïda a només la UDC (formació que, tot i presentar esmenes, va anunciar anticipadament el seu suport a la llei atès que no estava disposada a traspasar el plet a una altra jurisdicció que no fos la catalana) i a un diputat d'ACR (Pere Lloret).

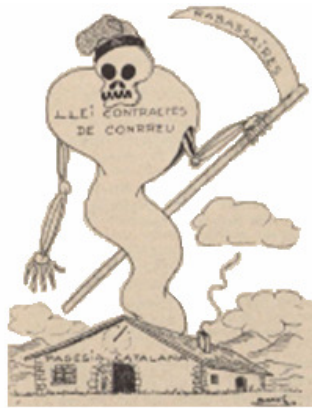

La retirada de la Lliga, «No ploris, no ploris, que això que fem més aviat fa riure...», EBN, 24/1/1932, p. 2

---

⁵¹⁶ Una obra clàssica de referència sobre aquest tema a Balcells, A., *El problema agrari a Catalunya (1890-1936). La qüestió rabassaire*, Barcelona, Nova Terra, 1968.

DIC, de manera semblant a la Lliga, va considerar la Llei negativa, atès que procedia dels partits d'esquerreres i de la Unió de Rabassaires. Uns mesos després, el setmanari catòlic va llençar una nova crítica a ERC, «perquè no hauríem cregut mai que alguna gent hagués confós la democràcia amb la demagògia: la pàtria amb el partit, i els interessos nacionals amb el partit», alhora que afegia que «Prat de la Riba havia predicat sempre que era preferible una autonomia limitada, àdhuc minsa i tot, però sobirana, a una autonomia més ampla, però amb possibilitats d'intervenció per l'Estat central», com era el cas del plet rabassaire.⁵¹⁷

«Les lleis esquerranes, sinònim de misèria», *DIC*, 24/2/1934, p. 7

La Llei va ser aprovada pel Parlament el dia 21 de març amb 56 vots a favor i cap en contra. Aviat, els terratinents, agrupats al voltant de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre, van instar la Lliga a presentar un recurs d'inconstitucionalitat al Tribunal de Garanties Constitucionals argumentant que la Generalitat s'havia excedit en

---

⁵¹⁷ *DIC*, 12/5/1934, p. 3.

les seves competències estatutàries i que la mesura provocaria l'alteració de l'estabilitat al camp català. En un principi, Cambó es va resistir a presentar el recurs contra el Parlament autònom, però davant la por a perdre el recolzament dels propietaris en favor de la CEDA, va accedir-hi.⁵¹⁸

La Lliga, a més, va recordar que ERC havia recolzat els articles de la reforma agrària que feien estensiva la legislació en tot el territori nacional i, per tant, deixava Catalunya sense capacitat de legislar en matèria de dret civil referida al camp català.⁵¹⁹

Finalment va ser el Govern central qui va presentar el 4 de maig un recurs contra la Llei al Tribunal de Garanties (instància esdevinguda una mena de segona cambra a mode del desaparegut Senat i on predominava una majoria conservadora) argumentant que el Parlament català no tenia prou competència per legislar en la matèria.

Els governs del Partit Radical i les pressions de la Confederación Española de Derechas Autónomas (CEDA)

El Govern de Lleroux es debatia entre les dures crítiques de les esquerres i el suport cada vegada més feble de les dretes a les Corts. En matèria religiosa, el PR havia impulsat un conjunt de mesures que buscaven clarament la complicitat de la CEDA. D'aquesta ma-

---

⁵¹⁸ Ragner, H., «De revolucionari a home de govern», a Solé i Sabaté, J.M. (dir.), *Lluís Companys...op.cit.*, vol.II, pp. 68-69.

⁵¹⁹ González i Vilalta, A., *Els diputats catalans a les Corts republicanes (1933-1939)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2009, p. 114.

nera, en relació amb la Llei de Congregacions, la substitució dels religiosos al capdavant dels centres educatius de primària i de secundària no es va portar a terme. El 26 d'abril les Corts van aprovar el reconeixement dels drets econòmics adquirits pels sacerdots amb anterioritat a 1931 i una aportació milionària com a compensació. Més endavant, el 20 d'agost un decret va prohibir l'alienació dels béns eclesiàstics i la devolució dels mateixos a les congregacions, així com la supressió de l'anomenat «Patronato Incautador de los Bienes de la Compañía de Jesús».⁵²⁰

El Partido Radical visto por dentro, «Lerroux: Nunca habíamos estado tan unidos como ahora», *GyJ*, 3/3/1934, p. 2

Paral·lelament, el Govern va intentar negociar un concordat amb el Vaticà a través del ministre d'Estat, l'independent Leandro Pita Romero (1898-1985), però les fortes pressions dels monàrquics intransigents que vivien a Roma van fer naufragar les negociacions.

A principis de març el Govern Lerroux es trobava cada vegada més pressionat per part de la CEDA a les Corts, atès l'incumpliment de

---

⁵²⁰ Cueva Merino, J., «El anticlericalismo en la Segunda República y la Guerra Civil»...*op.cit.*, p. 247.

les seves promeses revisionistes i les crítiques que rebien contínuament els ministres radicals més centristes. Aquest era el cas de Martínez Barrio, qui el mes de gener havia passat del ministeri de la Guerra (on va ser substituït per Diego Hidalgo Durán) al de Governació.

La tasca de Hidalgo Durán (1886-1961) al capdavant del ministeri de Guerra no va implicar cap canvi estructural en relació amb la política del primer bienni, sinó que es va limitar a donar llum verda als ascensos que Azaña havia frenat i millorant la situació d'oficials i sergents a la reserva. D'aquesta manera, per exemple, es van beneficiar López Ochoa i Franco, que va ascendir a general de Divisió el mes de març.⁵²¹

En qualsevol cas, Barrio va abandonar finalment el Govern i Lerroux va remodelar el nou executiu amb un perfil més dretà.

La incorporació més destacada va ser la incorporació del jove advocat Rafael Salazar Alonso (1895-1936), antic maçó i anticlerical, com a ministre de Governació. El gir dretà del Govern es va posar de manifest amb la congelació de la Llei de Congregacions Religioses (permetent, per tant, la continuació de les escoles religioses) i sobretot amb l'aprovació (el 20 d'abril) de l'amnistia pels sublevats l'agost de 1932. La mesura, que incloïa l'alliberament de Sanjurjo (qui va sortir de la presó el 25 de juliol), es va voler presentar des del Govern com quelcom més general i amb aquesta pretensió va

---

⁵²¹ Townson, N., *La República...op.cit.*, p. 301.

afectar també als anarcosindicalistes implicats a les revoltes de desembre de 1933.⁵²²

Alcalá-Zamora, oposat frontalment a l'aprovació de l'amnistia, va intentar retornar la llei a les Corts, però després de comprovar que no comptava amb el suport de cap ministre del Govern, va signar finalment la mesura el mes de maig. Com a darrer recurs, el president de la República va redactar un memoràndum de crítiques que va portar Lerroux a presentar la seva dimissió.

L'actitud d'oposició d'Alcalá-Zamora no va ser exclusiva, doncs amb anterioritat, el 17 d'abril, el ministre de Justícia, el melquiadista Ramón Álvarez Valdés (1866-1936), havia dimitit després de reprovar la conducta dels capitans Galán i García Hernández el desembre de 1930.⁵²³

Alhora, el PR va patir una escissió durant el mes de maig encapçalada per Martínez Barrio. L'ex-ministre es va mostrar contrari a la col.laboració amb la CEDA, alhora que acusava a Lerroux d'estar totalment subordinat al dictamen de Gil Robles.⁵²⁴ A mitjan maig, Barrio va abandonar finalment el PR al costat de 17 diputats més i poc després va fundar un nou partit, el Partit Radical Democràtic (PRD).⁵²⁵ *DIC* presentava la maniobra de Martínez Barrio com un

---

⁵²² Townson, N., *La República...op.cit.*, p. 259.

⁵²³ Payne, S., *El colapso...op.cit.*, p. 87.

⁵²⁴ Martínez Barrio, D., *Memorias...op.cit.*, pp. 223-228.

⁵²⁵ El dia 11 de setembre de 1934 el PRD es va fusionar amb el sector *dretà* del PRRS liderat per Gordón Ordás, i la Izquierda Radical-Socialista de Botella Asensi per donar lloc a la Unión Republicana. Avilés Farré, J., *La izquierda burguesa...op.cit.*, pp. 326-332. El programa de la UR era més moderat que el defensat per Azaña i descartava, per exemple, una nova coalició governamental amb

gir esquerrà i laic que buscava la complicitat, també maçònica, d'Azaña.

Los amantes de Teruel, tonta ella...y tonto él, «Lerroux: Te vas y me dejas y decías que me amabas», DIC, 26/5/1934, p. 5

La sortida del Govern de Barrio ha plantejat la qüestió de fins a quin punt la seva condició de maçó va tenir influència en la seva decisió. El cas és que només deu dies després de la seva baixa al PR, va dimitir com a «Gran Maestro» del Gran Oriente Español. Ahora, la majoria dels diputats maçons del PR van continuar al partit després d'aquesta escissió.⁵²⁶

---

socialistes. Cucalón Vela, D., «Reconstruir lo roto: Izquierda Republicana y Unión Republicana», a Ballarín, M.; Cucalón, D.; Ledesma, J.L. (eds.), *La II República en la encrucijada: el segundo bienio*, Zaragoza, Cortes de Aragón, 2009, p. 123.

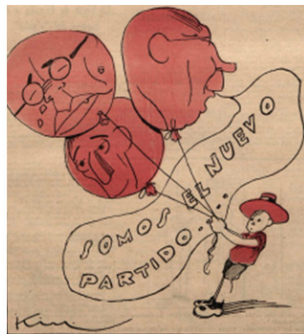
⁵²⁶ Townson, N., *La República...op.cit.*, p. 274. Un dels biògrafs de Martínez Barrio, Leandro Álvarez Rey, també ha apuntat que aquesta condició no va tenir un paper transcendent en la ruptura, fet que no nega, alhora, la seva influència. Álvarez Rey, L. «La forja de un republicano: Diego Martínez Barrio (1993-1962)», *Ayer*, nº 39, 2000, p. 197.

La formació d'Izquierda Republicana

Amb anterioritat, entre l'1 i el 2 d'abril, s'havia produït la fundació d'un altre partit republicà d'esquerres, Izquierda Republicana (IR). La nova formació era el resultat de la unió d'AR, el PRRSI liderat per Domingo i l'ORGA *casarista*. En el seu manifest fundacional, IR demanava una major regulació estatal del crèdit i de les finances; l'ampliació d'obres públiques; la reactivació de la reforma agrària, amb certes modificacions que atenguessin els petits i mitjans propietaris; la creació d'un banc nacional de crèdit agrícola, i una reforma progressiva de l'impost de la renda.⁵²⁷

El nou partit no va començar amb bon peu, doncs durant la presentació del nou partit a La Corunya, el dia 27 de maig, es van produir enfrontaments entre partidaris i detractors (entre ells, majoritàriament anarquistes i comunistes) d'IR, que van generar diversos ferits i la mort per tret de bala d'un jove de 23 anys.⁵²⁸

GyJ, 7/4/1934, p. 11

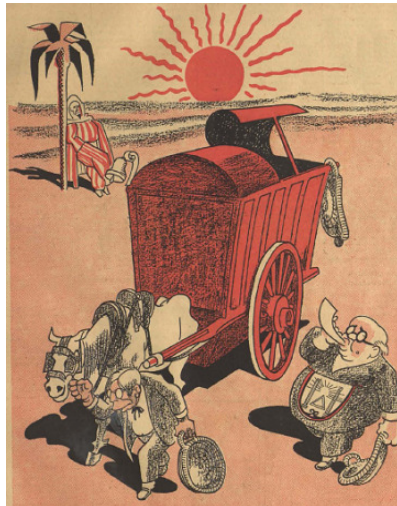
---

⁵²⁷ Avilés Farré, J., *La izquierda burguesa...op.cit.*, p. 323.

⁵²⁸ Fernández Fernández, E., «Casares Quiroga, el movimiento obrero y la cuestión del orden público» a Grandío, E.(eds.), *Santiago...op.cit.*, p. 102.

Azaña, en base al seu prestigi personal i a la seva gran força oratòria, va esdevenir ràpidament el líder indiscutible de la nova formació. La composició del Consell Nacional d'IR ho reflectia clarament, doncs dels 22 membres, 11 pertanyien a AR, 8 al PRRSI (Domingo va ser nomenat sotspresident) i 3 a l'organització galleguista.⁵²⁹

IR, a diferència d'Acción Republicana, naixia amb el propòsit d'esdevenir un partit de masses, atès que durant el bienni de govern havia quedat evidenciada la manca d'un suport social sòlid. El setmanari *El Liri Blanc*, però, no acabava de tenir esperances en aquesta pretensió de cercar el recolzament de les masses per part de la nova formació.

«Apa, senyors! Qui vol venir a acabar d'embolicar la troca?»,
El Liri Blanc, 7/4/1934, p. 1

---

⁵²⁹ Pujadas i Martí, X., *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, p. 405.

Posteriorment (com ja hem assenyalat amb anterioritat), a partir de març de 1935, va comptar amb un òrgan de premsa oficial, *Política*, que dirigia el seu impulsor i editor, Esplá.⁵³⁰ Bello també va compartir tasques de direcció amb Esplá, qui va ser el director absolut després de la mort del periodista salmantí el 5 de novembre de 1935.

IR era la traducció al castellà d'Esquerra Republicana, fet que va obligar a que la seva secció catalana, per evitar confusions, portés el nom d'Esquerra Nacional a Catalunya (reconversió en realitat d'Acció Republicana a Catalunya). L'Esquerra Nacional, creada el juny de 1934, estava presidida per Ballvé.

Posteriorment, l'abril de 1935 es va crear el Partit Republicà d'Esquerra, sorgit de la fusió del Partit Republicà Radical Socialista Català (organització creada el maig de 1933 entorn diversos grups radicals socialistes, sobretot de les comarques tarragonines) i de l'Esquerra Nacional a Catalunya. El PRE era la secció catalana d'IR, amb un comitè executiu integrat per Ballvé, Brauli Solsona (1895-

---

⁵³⁰ *Política* va ser inicialment un setmanari però a partir del 15 d'octubre es va convertir en un diari. Angosto Vélez, P.L., *Sueño y pesadilla del republicanismo español. Carlos Esplá: Una biografía política*, Madrid, Biblioteca Nueva, 2001, p. 254.

1981),⁵³¹ Ramon Nogués i Biset (1891-1963),⁵³² i Ramon Noguer i Comet (1886-1969).⁵³³

Les concentracions polítiques de la CEDA

Al llarg de 1933 i 1934, bona part dels països europeus patien un retrocés democràtic. A les experiències feixistes d'Itàlia i Alemanya, calia afegir les accions feixistes que es van produir a França al començament de 1934 (els anomenats «disturbis del 6 de febrer») i que van provocar la caiguda del primer ministre radical socialista Édouard Daladier (1884-1970).⁵³⁴ A Àustria, el canceller socialcristià Engelbert Dollfuss (1892-1934) va reprimir durament la revolta obrera que, mitjan febrer, van encapçalar a Viena els socialistes (oposats a la creació d'un partit únic i a la prohibició de la resta d'organitzacions polítiques a Viena).⁵³⁵

---

⁵³¹ Solsona havia estat anteriorment secretari dels Governadors civils de Barcelona Esplà i Anguera de Sojo.

⁵³² Nogués i Biset havia estat nomenat president de la Diputació Provincial de Tarragona després de la proclamació de la República. Sánchez Cervelló, J., *Ramon Nogués i Biset. De la presidència de la Diputació republicana tarragonina a la de les Corts de l'exili*, Tarragona, Arola editors, 2004, p. 38.

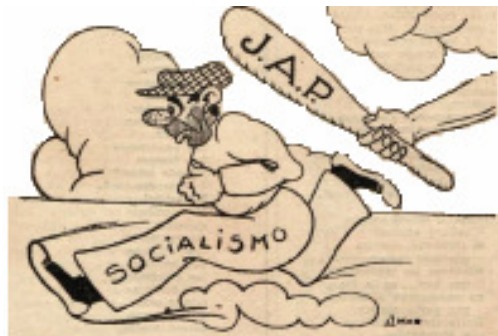
⁵³³ Noguer i Comet va ser Governador civil de Tarragona entre 1931 i 1933. Gil Morel, R., *El Partit...op.cit.*, p. 57-60. Les memòries pòstumes de Noguer i Comet a Noguer i Comet, R., *Al llarg de la meua vida*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000.

⁵³⁴ Kitchen, M., *El periodo de entreguerras en Europa*, Madrid, Alianza Editorial, 1992, p. 261.

⁵³⁵ Sanz Hoya, J., *De la resistencia a la reacción. Las derechas frente a la Segunda República (Cantabria, 1931-1936)*, Cantabria, Publicaciones de la Universidad de Cantabria, 2006, p. 168.

A Espanya, Gil-Robles va organitzar el 22 d'abril a El Escorial (lloc amb ressonàncies *imperialistes* i *castellanistes*) una multitudinària reunió de les «Juventudes de Acción Popular» (JAP). Les JAP, creades el febrer de 1932 i dirigides per José María Valiente (?), aviat van esdevenir el moviment juvenil més important de les dretes espanyoles.⁵³⁶

La concentració a El Escorial va ser preparada amb minuciositat i als assistents (entre 10.000 i 50.000, segons les fonts) se'ls va demanar que portessin un braçalet amb l'emblema del grup (la creu de flor de lis negra sobre fons blanc), botes altes i camises de camp de color cru.⁵³⁷ Els membres de les JAP aixecaven el braç en alt i saludaven el líder de la CEDA sota el crit de «¡Jefe!», «¡Jefe!», com a mostra de la seva lleialtat absoluta. Per a GyJ, que veia amb simpatia la concentració, representava l'imprescindible *rearmament* polític de les dretes antimarxistes.

El regreso de El Escorial, «Caray, pues yo me pensaba que se trataba de “señoritos”», GyJ, 28/4/1934, p. 14

---

⁵³⁶ González Calleja, E., «Las derechas», a Viñas, Á. (ed.), *En el combate...op. cit.*, p. 133.

⁵³⁷ González Calleja, E., *Contrarrevolucionarios...op.cit.*, pp. 180-181.

EBN mostrava un pessimisme total sobre el futur de la República, amb governs radicals tan inestables i la força cada vegada major de la CEDA. *Tisner* recorria al Panteó reial de l'Escorial per il·lustrar el perill de supervivència que travessava aleshores el règim republicà.

Al "pudridero", «-I aquell sarcòfag, per qui el guarden?
-Per la República», *EBN*, 25/4/1931, p. 1

Per al conjunt de les esquerres, actes com el celebrat a El Escorial demostraven l'actitud *feixista* de Gil-Robles.⁵³⁸ El líder de la CEDA no es cansava de demanar la revisió de la Constitució i, tal com ell mateix va escriure, l'accés al poder, primer de manera legal, i en cas de no ser així, com ho fos, tal i com havia expressat a finals de desembre de 1933.⁵³⁹ A més, Gil-Robles va visitar Roma al començament de 1933 i al setembre d'aquest mateix any va assistir a la reunió del partit nazi a Nuremberg. La relació de la CEDA amb el

---

⁵³⁸ Una part important de la historiografia ha reprès aquesta interpretació de la CEDA com un partit feixista encobert, d'ençà l'aparició del llibre de Preston, *La destrucción...op.cit.*, p. 1978.

⁵³⁹ *El Debate*, 22/12/1933, p. 1.

feixisme va ser ambigüa, però en el fons el seu objectiu polític no era la instauració d'un règim feixista, sinó una república corporativa, catòlica i conservadora.⁵⁴⁰

Les esquerres, en resposta a la concentració de les JAP, van impulsar una multitudinària manifestació a Barcelona al dia següent per mostrar el suport al Govern català i a les esquerres espanyoles i, alhora, mostrar la seva repulsa a la Lliga i al feixisme.⁵⁴¹

«-Això és reconfortant, oi, Felip?
-Oi, Robles. Ah! I que consti que no és feixisme!»,
LCdG, 20/4/1934, p. 7.

El retorn de Calvo Sotelo de l'exili al mes de maig va representar també, per les publicacions antimonàrquiques, l'indult de les accions conspiratives per derrocar la República i, de pas, la vinculació de Lerroux amb els sectors més dretans (com havia demostrat l'am-

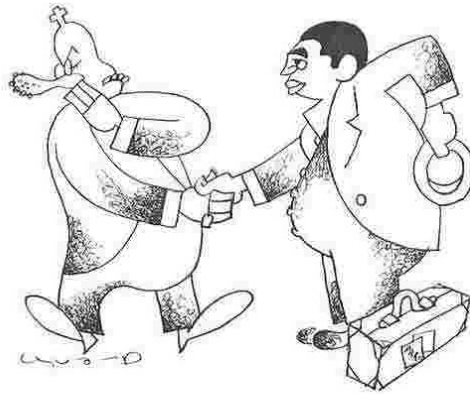
---

⁵⁴⁰ Payne, S., *Franco y José Antonio...op.cit.*, pp. 117-118.

⁵⁴¹ González Calleja, E., «Entre el *seny* y la *rauxa*» a Rey, F. (dir.), *Palabras...op.cit.*, p. 311.

nistia a Sanjurjo). L'antic ministre primorriverista, amb qui simpatitzava obertament *GyJ*, va criticar freqüentment a Gil-Robles per haver afeblit ideològicament la dreta i es va mostrar partidari d'una tendència monàrquica semifeixista i contrarrevolucionària.⁵⁴² Calvo Sotelo, de fet, va demanar el seu ingrés a Falange quan va tornar de l'exili, però Primo de Rivera, en contrast amb Ledesma Ramos, es va negar a donar aquest pas.⁵⁴³

Després del fracàs de la «Sanjurjada», en bona mesura per la divisió entre les forces dretanes, a ulls dels monàrquics era necessari construir un moviment d'àmplia base com a suport cívic a una nova intervenció militar.⁵⁴⁴

L'agraïment de la Dictadura, «-Lerroux: Res, home...Suposo que vostè hauria fet igual.
-Calvo Sotelo: Aviat li ho demostraré», *EBN*, 16/5/1934, p.4

---

⁵⁴² Carr, R., *España. 1808-1939*, Barcelona, Ariel, 1978, p. 617.

⁵⁴³ Thomas, J.M., *Los fascismos españoles*, Barcelona, Planeta, 2011, p. 109

⁵⁴⁴ González Calleja, E., *Contrarrevolucionarios...op.cit.*, p. 187.

El 30 de març els grups monàrquics i carlistes, representats per Goicoechea, Antonio Lizarza Iribarren (1891-1974), Rafael Olázarbar Ramery (?) i el general Barrera, es van entrevistar amb Benito Mussolini (1883-1945) a Roma. De la reunió va sortir un acord d'assistència militar i econòmica de cara a futurs moviments colpistes i el compromís del règim feixista a reconèixer al govern rebel «quan fos internacionalment possible» (i no de manera immediata, fins i tot en el cas de que no es controlés la totalitat del territori nacional, com volien els representants espanyols).⁵⁴⁵

La violència de les organitzacions juvenils

Curiosament, les accions violentes de la Falange no van suscitar el mateix ressó entre la premsa satírica que les campanyes propagandístiques de la CEDA, segurament perquè els falangistes continuaven sent una organització molt minoritària, malgrat la seva fusió amb les JONS el 13 de febrer. Fidel al seu principi de la «dialéctica de los puños y las pistolas»,⁵⁴⁶ el partit liderat per Primo de Rivera va protagonitzar freqüents atacs mortals contra els seus adversaris polítics, però també va ser víctima d'atemptats. Dos dies després que una gran bandera amb el crit «F.E. ¡Viva el Fascio!» fos penjada al terrat de la Casa del Pueblo de Madrid, el 9 de febrer l'es-

---

⁵⁴⁵ González Calleja, E., *Contrarrevolucionarios...op.cit.*, p. 185.

⁵⁴⁶ Tal i com havia assegurat Primo de Rivera al seu acte fundacional l'octubre de 1933, «bien está, sí, la dialéctica como primer instrumento de la comunicación. Pero no hay más dialéctica admisible que la dialéctica de los puños y de las pistolas cuando se ofende a la justicia o a la Patria», citat a Ranzato, G., *El eclipse...op.cit.*, p. 192.

tudiant falangista Matías Montero (?) va ser assassinat al carrer per un jove socialista, Francisco Tello (?).⁵⁴⁷

Aquest esdeveniment demostrava una generalització de la violència política durant l'any 1934, sobretot entre les organitzacions juvenils. Els socialistes van radicalitzar els seus plantejaments ideològics després de la derrota electoral de 1933, com evidenciava el programa que Prieto, ara allunyat del moderantisme, va plantejar el gener al comitè executiu de la UGT. La proposta defensava la supressió de les ordres religioses, la nacionalització de totes les terres i la dissolució de l'Exèrcit.⁵⁴⁸ Paral·lelament, la «Federación de Juventudes Socialistas» (FJS), l'organització juvenil del PSOE, va incrementar les seves accions violentes, en competència amb els falangistes, i amb els comunistes en la defensa del bolxevisme.⁵⁴⁹

El 10 de juny, els joves socialistes, coneguts popularment com els «chibiris» (en referència a la tornada d'una cançó), que anaven vestits amb camises vermelles, van enfrontar-se amb un grup de falangistes al camp d'El Pardo (on la FJS es reunia els diumenges de primavera) i van assassinar al jove Juan Cuéllar (?), membre de la Falange. En el retorn a la capital, un grup de socialistes van ser sorpresos amb trets des d'un cotxe en marxa, fet que va ocasionar ferides a la jove socialista Juanita Rico (qui va morir poc després) i a dos

---

⁵⁴⁷ Arrarás, J., *Historia...op.cit.*, vol.II, p. 312. Montero va esdevenir aviat el primer *màrtir* falangista.

⁵⁴⁸ Preston, P., *La destrucción...op.cit.*, p. 176-177.

⁵⁴⁹ Souto Kustrín, S., «Entre el Parlamento y la calle: políticas gubernamentales y organizaciones juveniles en la Segunda República», *Ayer*, nº 59, 2005, p. 110-111.

germans seus.⁵⁵⁰ Tant Cuellar com Rico van esdevenir aviat *màrtirs* dels falangistes i dels socialistes.

El Govern Samper i el contenciós de la Llei de Contractes de Conreu

La nova crisi del Govern Lerroux era artificial i creada en bona mesura pel propi Alcalá-Zamora, qui es negava sistemàticament a facilitar la prefectura del Govern als líders dels dos partits majoritaris al Parlament.⁵⁵¹ Després de la dimissió de Lerroux, el 2 de maig es va presentar a les Corts el nou Govern, que presidia Samper.

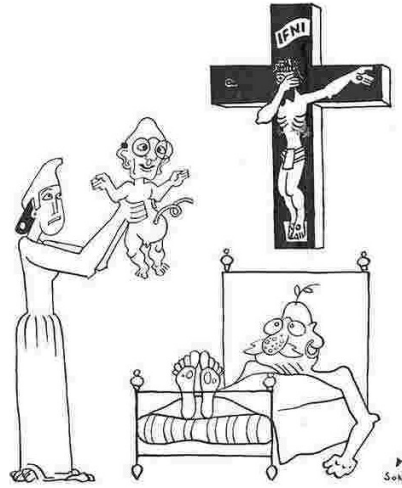
Els ninotaires aviat van començar a designar el nou cap del Consell de ministres (en contraposició amb el seu físic de nas gran i ulls sortints) com *Pepita Samper*, en referència a la primera «miss Espanya» escollida l'any 1929.

Soka, per exemple, va publicar un expressiu ninot a *EBN* on representava al nou president del Govern com el resultat d'un difícil *part* del vell cabdill republicà Lerroux que no presagiava gaire optimisme ni futur polític.

---

⁵⁵⁰ Jackson, G., *La República...op.cit.*, p. 134.

⁵⁵¹ Payne, S., *El colpaso...op.cit.*, p. 89.

«Un part feliç», *EBN*, 2/5/1934, p. 4

Inicialment, Samper va suscitar el recolzament dels sectors dretans, fet al que també s'explicava pel manteniment al Govern del dur ministre de Governació, Salazar Alonso (partidari de reforçar les relacions dels radicals amb la CEDA). Però aviat les dretes van començar a criticar Samper. Amb el precedent de Samper com antic advocat de la patronal, l'organització empresarial havia dipositat esperances en possibles canvis respecte a la legislació social anterior.

No va ser així i les organitzacions patronals (unificades al voltant del Bloque Patronal des del mes de maig), van denunciar una suposada manca de recolzament social per part de l'Estat, amb l'afegit d'un augment de les càrregues sobre el col·lectiu empresarial.⁵⁵² La postura interclassista defensada pel PR, que volia contentar alhora als treballadors i als empresaris, no va satisfer al final a cap dels

---

⁵⁵² Cabrera, M., *La patronal ante II República: organizaciones y estrategia (1931-1936)*, Madrid, Siglo XXI, 1983, p. 238.

dos. Aquesta postura ambigüa de Samper va ser recollida per *Areu-ger* a *GyJ*, qui presentava el president del Govern com un polític que mirava alhora (fidel al seu físic) a dreta i esquerra.

Que se defina, «¿Mira hacia la derecha o hacia la izquierda?», *GyJ*, 5/5/1934, p. 1

El 8 de juny, el Tribunal de Garanties Constitucionals va declarar nul·la la Llei de Contractes de Conreu. Paral·lelament i de manera discreta, Hurtado s'havia reunit amb Alcalá-Zamora i Samper per acordar una modificació lleugera del text original per part del Parlament autònom, en cas que el Tribunal anunciés la seva inconstitucionalitat.⁵⁵³ Companys va negar-se a qualsevol modificació i, en conseqüència, el 12 de juny (el mateix dia que ERC i el Partit

---

⁵⁵³ Les negociacions paral·leles d'Hurtado amb el Govern central i la Generalitat es poden seguir a través del seu dietari, a Hurtado, A., *Abans del sis d'octubre: un dietari*, Barcelona, Quaderns Crema, 2008. En una reveladora conversa amb Esteve, membre d'AC, Hurtado va assegurar que «si em dieu que els nostres partits necessiten aquestes agitacions perquè els polítics catalans no poden ni saben fer altra cosa, teniu raó; però suposar que els partits han de suplir la seva inactivitat amb freqüents apel·lacions al poble, fingin perills que no existeixen i creant conflictes imaginaris, és equivocat i funest». Hurtado, A., *Abans...op.cit.*, p. 167.

Nacionalista Basc abandonaven les Corts republicanes), la cambra autònoma catalana va tornar a votar íntegrament la Llei de Contractes.

GyJ va aprofitar la qüestió rabassaire per atacar la Generalitat i especialment la figura de Companys, a qui representava com una víctima que es lamentava per la sentència negativa del Tribunal de Garanties Constitucionals.

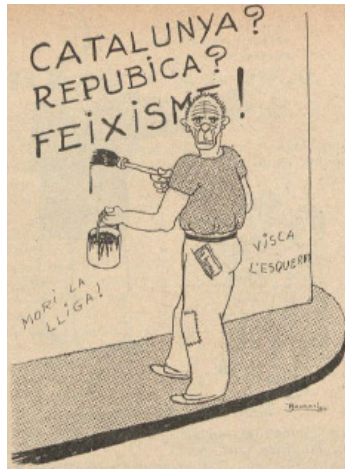
«Hojas del árbol caídas», GyJ, 16/6/1934, p. 8

Després de la sortida d'ERC de les Corts, la Lliga va criticar aquesta actitud des de les pàgines del seu portaveu de premsa, *La Veu de Catalunya*, on denunciava la renúncia del patriotisme per part de l'Esquerra, atès que situava els interessos catalans per darrere dels seus interessos de partit.⁵⁵⁴ *DIC*, per la seva banda, titllava l'actitud *intransigent* de la Generalitat directament com «feixista», alhora que recordava la famosa declaració de Cambó durant el debat del

---

⁵⁵⁴ *La Veu de Catalunya*, 14/6/1934, p. 1.

projecte d'Estatut d'Autonomia de 1919 («Monarquia? República? Catalunya!»).

«Què us pensàveu que només en sabia fer en Cambó, de coses d'aquestes?...», *DIC*, 7/7/1934, p. 4

L'actitud inflexible de la Generalitat també es va evidenciar amb el nomenament de Dencàs, qui sense renunciar al seu càrrec com a conseller de Sanitat i Assistència Social, va assumir també al juny la conselleria de Governació després de la mort de Selves.⁵⁵⁵

Dencàs va promoure un «comitè revolucionari» integrat per tots els grups nacionalistes amb excepció de la Lliga, és a dir, per ERC, Nosaltres Sols!, Palestra, Partit Nacionalista Català, UDC, USC, ACR i EC, amb el propòsit de planificar un moviment subversiu. Alhora es va crear un comitè tècnic presidit pel comandant dels Mossos d'Esquadra, Enric Pérez Farrás (1884-1949), que va estudiar les possibilitats de defensar la frontera catalana durant una setmana amb

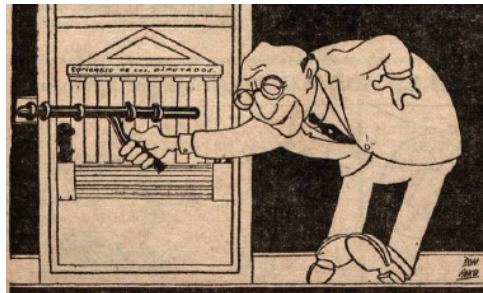
---

⁵⁵⁵ Ucelay-Da Cal, E., *La Catalunya populista...op.cit.*, p. 209.

4.000 homes i 60 metralladores i els mitjans per defensar Barcelona. L'informe va ser remès, posteriorment, a la Generalitat.⁵⁵⁶

Malgrat l'oposició de Samper, la Llei de Contractes de Conreu es va portar finalment a les Corts. Davant la pressió de Gil-Robles, que demanava que el Govern fes complir la sentència del Tribunal de Garanties fins a les darreres conseqüències, Samper (que a la vegada que es mostrava partidari de la posició del líder de la CEDA, també buscava un acord amb la Generalitat), va demanar la confiança de la Cambra el 30 de juny, mentre es trobava una solució al plet rabassaire. El dia 4 de juliol el vot de confiança va ser aprovat amb una majoria clara de vots i el Govern de Samper va decidir tancar les Corts fins l'1 d'octubre.⁵⁵⁷

Per *GyJ*, l'actitud de Samper era pròpia d'un polític sense autoritat que, recorrent a la solució més fàcil, claudicava davant les *exigències* de la Generalitat catalana.

Anuncio práctico, «Queréis pasar un verano tranquilo, sin miedo a complicaciones? ¡Un cerrojo os solucionará el problemita...!», *GyJ*, 30/6/1934, p. 10

---

⁵⁵⁶ González Calleja, E., «Entre el *seny* i la *rauxa*», a Rey, F. del (dir.), *Palabras...op.cit.*, p. 313.

⁵⁵⁷ González Vilalta, A., *Els diputats catalans a les Corts republicanes...op.cit.*, p. 125.

Durant la jornada en que es votava la concessió de la confiança al Govern, va tenir lloc un incident a les Corts que posava de manifest el clima de gran tensió i violència política que es vivia en aquell moment. La intervenció de Gil-Robles, qui va assegurar que la situació viscuda era deguda a que s'havien fet massa concessions a la Generalitat, va suscitar ràpidament una discussió entre un diputat de la CEDA i un socialista, que va derivar en una baralla general i l'ostentació d'una pistola per part de Prieto i d'altres diputats. Davant aqueta situació, Santiago Alba (1872-1949), president de les Corts, va decidir suspendre la sessió i va abandonar l'hemicicle.⁵⁵⁸

La revista satírica *La Semana* va representar els incidents com una seqüència de pel·lícula, en la qual Alba era presentat com un polític que, de manera covarda, ràpidament fugia de l'escena violenta.

«Cartelera cinematográfica (Cinco películas distintas...que parecen una sola de episodios)», *La Semana*, 13/7/1934, p. 15

⁵⁵⁸ Pla, J., *Historia de la Segunda República Española*, Barcelona, Destino, 1941, pp. 239-240. El diputat socialista Juan Simeón Vidarte (1902-1976) assegura que Prieto no va treure cap pistola. Vidarte, J.S., *Todos fuimos culpables. Testimonio de un socialista español*, Barcelona, Grijalbo, 1978, pp. 163-180.

L'estada d'Azaña a Catalunya

El 20 de juliol, el Govern català va aprovar un nou reglament sobre la Llei de Contractes que s'adequava a la Constitució i a l'Estatut.⁵⁵⁹ Davant la qüestió rabassaire, les esquerres s'havien posicionat a favor de la Generalitat amb la creença de que Catalunya representava el darrer *bastió* de la República enfront l'aliança *involucionista* del centre-dreta.

Azaña, en particular, va intervenir a les Corts el 25 de juny per assegurar que «el poder autònoma de Cataluña es el último poder republicano que queda en pie en España», alhora que titllava d'irresponsable l'actitud de Samper d'impugnar una llei aprovada legítimament pel Parlament autònom.⁵⁶⁰

L'actitud de concòrdia d'Azaña, que no volia que el plet rabassaire derivés en una dialèctica entre catalanisme i anticatalanisme, va ser molt criticada per *GyJ*, que presentava el líder d'IR un polític frívol que, en la seva condició de maçó, ja no sabia ni el que deia.

---

⁵⁵⁹ González Vilalta, A., *Els diputats catalans a les Corts republicanes...op.cit.*, p. 145.

⁵⁶⁰ Azaña, M., «El Gobierno de la República y la Ley Catalana de Cultivos», sessió de Corts del 25/6/1934, a *Obras Completas*, vol.V, Madrid, Centro de Estudios Constitucionales, Taurus, 2008, pp. 137-142.

El eterno maniobrero político, «-Juan Español: Pero, “compare”, ¿qué baluarte es ése que rompen las banderas republicanas?

-Azaña: No hagas caso, hombre, que cuando nos ponemos ese “delantal” ni sabemos lo que nos decimos», *GyJ*, 7/7/1934, p. 14

A finals de juliol, Azaña va passar les seves vacances al balneari gironí de Sant Hilari Sacalm (com deia ell mateix irònicament, per «catalanizarme los riñones»). Durant la seva estada a Catalunya (on va romandre fins a finals d'agost), va rebre nombroses visites, entre elles la de Companys. Durant la trobada, el líder d'Esquerra va assegurar a Azaña que l'autonomia estava en perill, però la impressió de l'ex-president del Govern era que Companys «hablaba como un iluminado; como hombre seguro de su fuerza, del porvenir, engraido por el triunfo fácil que le había procurado el Gobierno».⁵⁶¹ Enfront de l'alarma mostrada pel president de la Generalitat, Azaña va assegurar que «las Cortes habían votado la autonomía de Cataluña como una prensa de concordia y medida de pacificación» i que, per tant, «si querían trabajar por el engrandecimiento de Cataluña tenían

---

⁵⁶¹ Azaña, M., *Diarios Completos...op.cit.*, anotació del 4/7/1937, Barcelona, Crítica, 2004, p. 1029.

taska para dos generaciones, a condici3n de que la pol3tica auton3mica no degenerase en politiquer3a de campanario». ⁵⁶²

Estampa, 18/8/1934, p. 8

Anteriorment, Azaña ja havia deixat clar entre els diferents l3ders de les esquerres que no era partidari d'una soluci3n de força. En aquesta l3nia, a la reuni3n que va tenir lloc el 14 de juliol a la casa de Jos3 Salmer3n (fill de l'eminent l3der republic3 i secretari general d'IR), on van assistir tamb3 Marcel.l3 Domingo, Largo Caballero i Lluh3 i Vallesc3, Azaña va manifestar-se a favor de la unitat de les esquerres i al marge de qualsevol opci3 violenta. ⁵⁶³

Per3 el 30 d'agost, el l3der d'IR, en contrast amb aquest moderantisme, va pronunciar un discurs ambigu a la seu del PRE en el que va assegurar que era necessari «borrar todo lo que se ha hecho para falsear la Rep3blica, merced a la pol3tica vieja y antirrepublicana que se viene desarrollando desde septiembre del a3o pasado», alhora que afegia que «si un d3a vi3ramos a la Rep3blica en poder de los

---

⁵⁶² Azaña, M., *Diarios Completos...op.cit.*, p. 1029.

⁵⁶³ Contreras, J., *Azaña y Catalu3a...op.cit.*, p. 210.

monárquicos, más o menos disfrazados, y para justificarlo se aludiera un artículo constitucional, yo lo protestaría [...] Entonces estaríamos desligados de toda fidelidad, no ya al sistema que se sigue, sino al contenido mismo del régimen y a sus bases fundamentales, y sería hora de pensar que habiendo fracasado el camino del orden y de la razón, habríamos de renunciar a la renovación de España, o habríamos de conquistar a pecho descubierto las garantías de que el porvenir no volvería a ponerse tan oscuro como está actualmente». ⁵⁶⁴

Durant l'estiu de 1934, Azaña va iniciar una sèrie de converses amb els dirigents republicans Martínez Barrio, Felipe Sánchez Román (1883-1956) i Maura. El resultat d'aquestes trobades va ser encarregar al líder d'UR i al propi Maura que comunicessin a Alcalá-Zamora la possibilitat d'un govern nacional de defensa republicana. ⁵⁶⁵

Areuger, a *GyJ*, presentava els líders de les diferents formacions republicanes d'esquerreres com el *frente único*, on es podia veure a Martínez Barrio (líder del PRLD, que es va fusionar a finals de setembre amb el PRRS de Botella Asensi), al propi Azaña (amb trets feminitzats, com era habitual per part del setmanari) a Domingo, i a Sánchez Román, líder del Partido Republicano Nacional (PRN).

El PRN, creat el juliol de 1934, aplegava personalitats diverses com ex-diputats de l'Agrupación al Servicio de la República com Justino

---

⁵⁶⁴ Azaña, M., «Discurso a los parlamentarios catalanes», 30/8/1934, a *Obras... op.cit.*, vol. V., pp. 154-168.

⁵⁶⁵ Juliá, S., *Vida y tiempo...op.cit.*, p. 355.

de Azcárate (1903-1989) o radicals socialistes com Ramón Feced (1885-1955). El partit de Sánchez Román, influent als cercles acadèmics, va tenir però una ressonància limitada.⁵⁶⁶

El Frente Único, «Bueno, único para estos días de calor», *GyJ*, 4/8/1934, p. 1

---

⁵⁶⁶ Jackson, G., *La República...op.cit.*, p. 174.

La crisi del Govern Samper

El 8 de setembre, els *isidrins* (com eren coneguts els membres de l'Institut Agrícola de Sant Isidre) van convocar una gran assemblea a la capital espanyola per impedir una acord entre Samper i la Generalitat. A l'acte, en el què la Lliga va declinar la invitació, van assistir també els líders dretans Calvo Sotelo, Gil-Robles, Melquíades Álvarez i Anguera de Sojo (que aleshores ja militava a la CEDA).⁵⁶⁷ Els *isidrins*, uns 5.000 propietaris, van demanar al Govern la derogació de la Llei de Contractes i fins i tot el retorn de l'ordre públic a l'Estat. Aquesta reunió però, no va impedir que el Parlament català aprovés la nova Llei, pactada amb el Govern Samper, el 12 de setembre.⁵⁶⁸

DIC, després de l'acord final entre el Govern central i l'autònom, va criticar durament Samper, a qui acusava de no voler fer enfadar Companys, encara que el setmanari dubtava de la constitucionalitat del nou reglament rabassaire.

---

⁵⁶⁷ Al dia següent va tenir lloc una altra concentració de les JAP a Covadonga, lloc que, com El Escorial, tenia ressonàncies simbòliques explícites. Al seu discurs, Gil-Robles va animar als assistents a acabar amb els «separatistes catalanes i vascos» alhora que demanava una exaltació del sentiment patriòtic «con locura, con paroxismo, con lo que sea; prefiero un pueblo de locos a un pueblo de miserables». Citat a Preston, P., «La revolución de octubre en España: la lucha de las derechas por el poder», a Jackson, G. (et al.), *Octubre 1934...op.cit.*, p. 148.

⁵⁶⁸ González Vilalta, A., *Els diputats catalans a les Corts republicanes...op.cit.*, p. 145. Com a conseqüència de l'acord, els diputats d'ERC van tornar a les Corts el 29 de setembre.

«-Institut de Sant Isidre: ¿Que els rabassaires es quedin amb totes les collites, també s'ajusta a la Constitució i a l'Estatut?

-Samper: Veuràs, noi, com que vaig donar el conflicte per resolt, tal vegada ara el senyor Companys s'enfadàrà, ¿saps?», *DIC*, 22/9/1934, p. 10

Uns dies abans, es va produir a Catalunya un incident vinculat també amb la justícia però en relació amb els grups nacionalistes més radicals. El 9 de setembre, durant el procés a Josep Maria Xammar (1901-1967), líder de l'organització independentista Partit Nacionalista Català (PNC) acusat de desacatament al President del Tribunal d'Urgència en un judici anterior, els escamots van irrompre a la sala i Badia va arrestar al fiscal Manuel Sancho (?).⁵⁶⁹

---

⁵⁶⁹ Ucelay-Da Cal, E., *La Catalunya populista...op.cit.*, p. 213. El dia 9 de setembre la violència també es va repetir a d'altres indrets de l'Estat. A Sant Sebastià el cap local de la Falange, Manuel Carrión Damborenea (?) va ser assassinat i, una hora després, un grup de pistolers falangistes (ex-faístes) van matar a Manuel Andrés Casaux (1892-1934), militant d'IR i ex-Governador civil de Navarra i Saragossa durant el primer bienni republicà. González Calleja, E., *Contrarrevolucionarios...op.cit.*, p. 229.

Aquest incident va suposar una nova crisi entre el Govern Samper i la Generalitat, que es va resoldre parcialment amb la destitució de Badia per part de Companys. Llates, a les seves memòries, recorda que segons Badia, Companys li havia confessat que «no he tingut més remei que destituir-te, perquè ens la vas fer massa grossa...Però continuo essent el teu amic...De moment, no et puc restablir en el càrrec; però no tinguis por, que ja vindrà...Mira; tinc pensar de fer un acte al Palau de Belles Arts –un acte catalanista-. Tú t’estaràs als primers rengles...Jo faré un discurs molt bonic, que en tinc pensat. En un moment donat, diré, signant-te amb el dit: “Catalans!, entre nosaltres, hi veig un gran català, Miquel Badia; tots dempeus!”. Tothom s’alçarà, tu pujaràs a l’estrada mentre el públic aplaudirà, i ens farem una abraçada. Què te’n sembla?». Badia li contestà que estava d’acord i llavors Companys va dir: «Magnífic!...Vols que ho assagem, ara?» davant un Badia ruboritzat que va decidir acomiadar-se.⁵⁷⁰

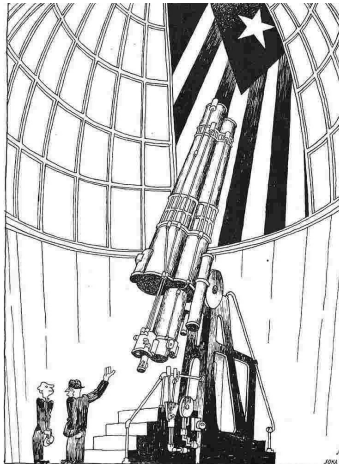
Seguint aquest guió, a mode de reparació *moral*, el dia 11 Badia va rebre un homenatge de desgreuge durant la commemoració de l’Onze de Setembre. A l’acte, Badia va xiuxiuejar a Companys (qui va ser fortament criticat pels membres d’Estat Català) que volia recuperar el càrrec. El President, tal i com ja li havia dit en privat, acceptà però, poc temps després, finalment es va negar.⁵⁷¹

---

⁵⁷⁰ Llates, R., *Ésser català...op.cit.*, p. 154.

⁵⁷¹ Ucelay-Da Cal, E., «El “Octubre catalán” de 1934», *Cuadernos de Alzate*, nº 30, 2004, p. 92.

A aquelles alçades, era evident que el sector més nacionalista d'Esquerra s'havia fet fort, fins el punt que eclipsava les posicions més moderades i obreristes del partit. Així al menys ho veia *Soka* a *EBN*, que presentava en un ninot la seva sorpresa davant la carrera política fulgurant de Dencàs, Badia i companyia.

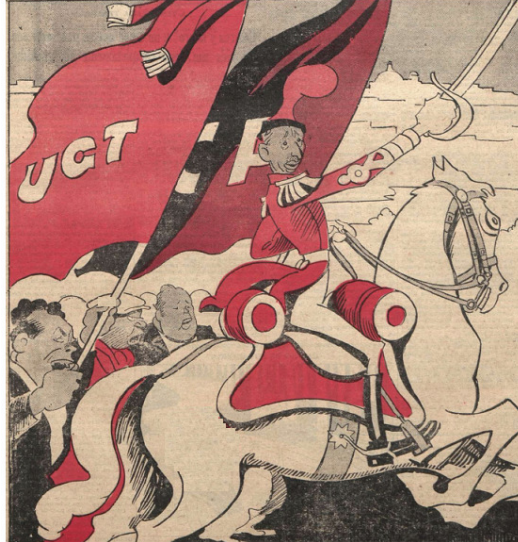

Trenta anys de catalanisme a l'observatori Fabra, «Com ha crescut aquesta estrella en pocs temps!», EBN, 19/9/1934, p. 1

Magrat les profundes divisions internes que patia ERC, per a *GyJ* tot es simplificava amb la representació d'un Companys com un militar de rang *Generalíssim* que arrossegava als sindicats d'àmbit espanyol en la seva suposada *batalla* per acabar imposant-se a la capital de l'Estat.

Els socialistes, certament, havien radicalitzat el seu ideari al llarg de l'estiu del 34, tal i com expressava el programa aprovat el 13 de juny. En aquesta exposició de demandes polítiques, es reivindicava, entre d'altres qüestions, la nacionalització de la terra; la dissolució

de totes les ordres religioses i de l'Exèrcit; la supressió de la Guàrdia Civil, i una reforma de l'administració pública que exigia l'expulsió dels funcionaris considerats antirrepublicans.⁵⁷²

«El Generalísimo Companys: Malos madrileños, ayudadme a destruir a Madrid!», *GyJ*, 15/9/1934, p. 1

El 15 de setembre un nou esdeveniment va posar a prova al Govern de Samper. Amb motiu d'un homenatge nacional que es volia retre als capitans Galán i García Hernández, es va projectar el trasllat de les seves restes mortals des del cementiri d'Osca a la plaça de la Independència, sota l'arc de la Porta d'Alcalà. Inicialment, el Govern va mostrar la seva predisposició, fins al punt que el ministre de la Guerra, Diego Hidalgo, va anunciar que la Junta Superior d'Ordres Militars s'havia mostrat favorable a la concessió de la «Laureada de

---

⁵⁷² Payne, S., *El colapso...op.cit.*, p. 97.

San Fernando» al capità Galán per la seva actuació a Àfrica amb anterioritat a l'any 1924.⁵⁷³

Fins i tot Alcalá-Zamora va realitzar un viatge inesperat a Jaca el 4 de setembre per dipositar flors a les tombes dels oficials. Aviat però van començar a circular rumors entorn una possible proclamació d'una República socialista en el moment de l'homenatge als militars afusellats el desembre de 1930, fet que va portar al Govern Samper a suspendre les obres d'obertura de la tomba a la plaça de la Independència i a ajornar el tribut projectat.⁵⁷⁴

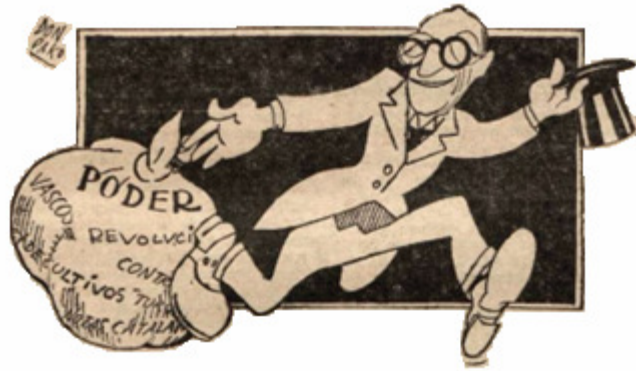
L'entrada de la CEDA al Govern

La CEDA, contrària a l'acord amb la Generalitat, va retirar la seva confiança al Govern Samper a començaments d'octubre, fet que va portar inevitablement a una nova crisi de govern.

---

⁵⁷³ Arrarás, J., *Historia...op.cit.*, vol. II, p. 421.

⁵⁷⁴ Posteriorment, el mes maig de 1935 i a cinc anys de distància dels esdeveniments jutjats, el Tribunal Suprem va abordar el procés de responsabilitats polítiques pels afusellaments de Galán i García Hernández. Un decret d'Azaña de 1931 establia la necessitat d'iniciar un procediment contra els generals Berenguer (president del Govern en el moment dels fets) i Fernández Heredia (capità general d'Aragó) per haver aprovat la sentència de mort dels militars sublevats. El març de 1933 una sentència va declarar que no existien responsabilitats per part dels acusats, però Azaña va dissoldre el Consell Suprem de Guerra encarregat del procés i va demanar una nova resolució, que arribava l'any 1935. Finalment, una nova sentència va declarar l'absolució dels acusats. Arrarás, J., *Historia...op.cit.*, vol. III, p. 129.

*¡El que venga detrás...ya tiene que "arrear", «Samper:
¡Ahí queda eso...!», GyJ, 6/10/1934, p. 5*

Gil-Robles va exigir novament l'entrada del seu partit al Govern. Malgrat que inicialment Lerroux va acceptar l'entrega d'una sola cartera ministerial, al final el líder de la CEDA va aconseguir tres: Anguera de Sojo a Treball, Manuel Jiménez Fernández (1896-1968) a Agricultura i Rafael Aizpún (1889-1981) a Justícia. Els tres membres de la CEDA formaven part del seu sector més liberal (fins el punt que Jiménez Fernández era conegut entre els monàrquics com el *bolxevic blanc*), però per a l'esquerra la seva entrada al Govern va suposar un fet inadmissible. Per a les esquerres catalanes, a més, el nomenament d'Anguera de Sojo, antic militant del PCR, no podia deixar de ser vist com una provocació directa.

Per la seva banda, Cambó assegurava a les seves memòries que «el caragirat d'Oriol Anguera, que fins el juliol del mateix any estava discutint la fórmula del seu ingrés a la Lliga, va creure i amb raó que seria més aviat ministre renegant dels seus antecedents catalans i faltant a tots els compromisos que tenia amb mi. No s'adona, però,

que amb aquest acte queia definitivament a Catalunya sense que mai pogués guanyar-se una reputació a Madrid».⁵⁷⁵

Una vegada coneguda la composició del nou Govern, la majoria dels partits republicans van trencar amb la legalitat establerta. Així ho va fer el partit d'Azaña, IR, qui parlava que el Govern havia estat entregat als enemics del règim, o fins i tot Maura, qui justificava el trencament de les relacions amb la legalitat en base a la ruptura dels principis fundacionals de la República.⁵⁷⁶

Alhora, el mateix dia de la presentació del Consell de ministres, els socialistes van declarar la *revolució*, tot i que a Madrid la vaga general va ser ràpidament sofocada. No va passar el mateix a Astúries, on els insurrectes socialistes, en complicitat amb la CNT, van fer-se forts. Però la dura actuació del general López Ochoa (ara a les ordres del ministre de la Guerra radical Diego Hidalgo); del comandant de la Guàrdia Civil Lisardo Doval (1888-1975),⁵⁷⁷ qui havia estat nomenat Delegat d'Ordre Públic per Astúries i Lleó, i, sobretot, de Franco (qui, nomenat assessor tècnic personal pel mateix Hidalgo, va comandar les operacions militars des de Madrid mentre

---

⁵⁷⁵ Cambó, F., *Memòries...op.cit.*, p. 637.

⁵⁷⁶ Ranzato, G., *El eclipse...op.cit.*, pp. 207-208. Tal i com ha apuntat Santos Juliá, l'entrada de la CEDA al Govern podria haver suposat la integració dels sectors menys republicans en el sistema i, en canvi, va ser vist per les esquerres com el contrari. Juliá, S., «El sistema de partidos y problemas de consolidación de la democracia.»...*op.cit.*, p. 131.

⁵⁷⁷ Doval havia participat al cop de Sanjurjo el 1932, però es va beneficiar de l'amnistia d'abril de 1934. Es va ocupar de l'entrenament de la milícia de les JAP fins el setembre d'aquest darrer any. Preston, P., *El Holocausto...op.cit.*, pp. 136-137.

donava el comandament al seu amic, el tinent coronel Juan Yagüe),⁵⁷⁸ van posar fi a la sublevació al cap de dues setmanes.

El balanç tràgic de la revolta d'octubre va superar a tota Espanya el miler de víctimes mortals, la gran majoria insurrectes. Aprofitant la conjuntura, Jorge Vigón (1893-1978) i Valentín Galarza (1882-1951), membres de la Unión Militar Española (UME), van projectar durant el mes d'octubre un cop d'Estat que hauria d'encapçalar Sanjurjo (qui havia de ser traslladat des de Portugal fins a Oviedo per l'aviador promonàrquic Juan Antonio Ansaldo (1901-1958). Però Franco, considerant el pla massa arriscat, es va oposar.⁵⁷⁹

A Catalunya l'«octubre del 34» (amb evidents ressonàncies soviètiques) va ser molt menys violent, però no menys sorollós. El dia 5 els partits d'esquerra, l'Aliança Obrera, la UGT i el Centre Autonomista de Dependents del Comerç i de la Indústria (CADCI), van emetre una nota en la qual es desvinculaven de la legalitat republicana. L'Aliança Obrera, a més, va decretar la vaga general a tota Catalunya.⁵⁸⁰ Durant el vespre del dia següent, Companys va pro-

---

⁵⁷⁸ Franco coneixia bé el terreny asturià, atès que havia estat destinat a la regió al passat i havia participat en la repressió de la vaga general de 1917. A més, la seva dona, Carmen Polo (1900-1988) era asturiana. Preston, P., *El Holocausto español...op.cit.*, p. 131.

⁵⁷⁹ Cardona, G., *A golpes...op.cit.*, p. 267. La UME era una associació semiclandestina d'oficials monàrquics creada a finals de 1933 per Rodríguez Tarduchy i encapçalada per Galarza i pel capità Barba Hernández (l'acusador d'Azaña a Casas Viejas dels «tiros a la barriga»), tots dos oficials de l'Estat Major.

⁵⁸⁰ L'Aliança Obrera era una plataforma obrerista creada a finals de 1933 i que estava integrada pel Bloc Obrer i Camperol (organització comunista creada el 1930 i liderada per Joaquín Maurín), la UGT, la USC, la Unió de Rabassaires i l'Esquerra Comunista d'Andreu Nin. La CNT va rebutjar l'entrada atès que considerava que l'Aliança Obrera mantenia vincles amb l'*enemic* d'ERC. Per a una interpretació filo-anarconsindicalista sobre aquesta qüestió veure Ealham, C.,

clamar, des del balcó de la Generalitat, «l'Estat Català de la República Federal Espanyola i en restablir i enfortir la relació dels dirigents de la protesta general contra el feixisme, els invita a establir a Catalunya el Govern Provisional de la República» (possible al.lusió a Azaña, qui llavors es trobava a Barcelona).⁵⁸¹ En tornar a l'interior del Palau, Companys, adreçant-se al separatista doctor Joan Solé i Pla (1874-1950), va exclamar «Ja tenim Estat Català proclamat. Ara no ja no em podeu atacar per poc catalanista, i veurem el que passarà».⁵⁸²

Companys, però, no comptava amb suports sòlids i, a primeres hores del matí del dia 7, davant la manca d'una força militar sèria i la inactivitat dels escamots, la insurrecció va ser sufocada pel cap de la Quarta Divisió Orgànica de l'Exèrcit, el general Domènec Batet.⁵⁸³ Batet, al mes de juliol, havia deixat clar que romandria en tot moment a les ordres de les autoritats superiors, fet que no va impedir, però, que el propi Companys intentés implicar al general a la sublevació.⁵⁸⁴ El Govern català fins i tot havia intentat segrestar Batet en

---

«“Nosaltres sols”: la CNT, la unidad antifascista y los sucesos de octubre de 1934 en Cataluña», a Andreassi, A.; Martín Ramos, J.L. (coord.), *De un octubre a otro. Revolución y fascismo en el periodo de entreguerras, 1917-1934*, Barcelona, El Viejo Topo, 2010, pp. 169-197.

⁵⁸¹ Reproduït a Jardí, E., *Companys i el 6 d'octubre*, Barcelona, Proa, 1996, p. 69.

⁵⁸² Esculies, J., *Joan Solé i Pla. Un separatista entre Macià i Companys*, Barcelona, Edicions de 1984, 2011, p. 248.

⁵⁸³ En relació amb la inacció dels escamots, Dencàs, en to exculpatori, va assegurar posteriorment que esperava que es fes de dia per ordenar un contraatac general i perquè els homes armats estaven nerviosos. Vila, E., *Lluís Companys...op.cit.*, p. 219.

⁵⁸⁴ La bibliografia sobre els «fets d'octubre» de 1934 és nombrosa. Entre les diferents obres, amb visions ben diverses, veure l'obra de Jardí, E., *Lluís Compa-*

col.laboració amb oficials de l'Exèrcit, però l'operació es va frustrar i en l'intent van morir un capità i un guàrdia d'assalt.⁵⁸⁵

El balanç final va ser de 46 víctimes mortals, entre les quals es trobaven els líders del Partit Català Proletari (PCP), Jaume Compte (1897-1934) i Manuel González Alba (1896-1934) i, per part del Partit Comunista de Catalunya (PCC), Amadeu Bardina (1907-1934), que van morir defensant la seu del CADCI a la Rambla de Santa Mònica.⁵⁸⁶

Com a conseqüència dels esdeveniments, el coronel Francisco Jiménez Arenas (1873-1936) va ser nomenat Governador de Catalunya (i, per tant, president accidental de la Generalitat) i, el dia 13, les institucions autònomes van ser suspeses. L'autoritat militar tam-

---

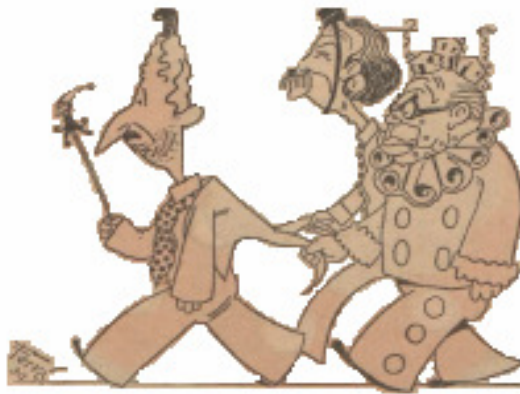
nys...op.cit.; Lorente, E.; Simó, M., *El Sis d'Octubre del President Companys. El federalisme com a defensa de les llibertats contra el feixisme*, Lleida, Pagès Editors, 2004; Moa, P., 1934: *Comienza...op.cit.* Un relat contemporani també d'interpretacions totalment oposades: la anticatalanista a Angulo, E. de, *Diez horas de Estat Català: reportaje*, Barcelona, E. de Angulo, 1934; la versió del propi protagonista a Dencàs, J., *El 6 d'octubre des del palau de Governació*, Barcelona, Mediterrània, 1935; des de la Lliga, Costa i Deu, J.; Sabaté, M., *La nit del 6 d'octubre a Barcelona. Reportatge*, Barcelona, Tip. Emprium, 1935. El «6 d'octubre» continua sent objecte de debat entre els estudiosos. La proclamació de Companys de la República Federal espanyola l'allunyava de la República Catalana i reforça la tesi de la sublevació com un intent per reproduir la situació del 14 d'abril i forçar el Govern central a negociar. Culla, J.B., *El catalanisme...op.cit.*, p. 301. Recentment, López Esteve ha plantejat el caràcter multiforme del «6 d'octubre», en una confluència de tres projectes polítics: la coalició populista de la Generalitat i la seva demanda d'un retorn als principis de la *revolució de 1931*; el sector més nacionalista d'ERC, explícitament separatista, i l'acció de l'Aliança Obrera, que pretenia impulsar una revolució social. López Esteve, M., «Els fets d'octubre de 1934: més enllà de l'acció governamental», *Segle XX. Revista catalana d'història*, nº 3, 2010...*op.cit.*, pp. 32-33.

⁵⁸⁵ López Esteve, M., «Els fets d'octubre de 1934: més enllà de l'acció governamental»...*op.cit.*, p. 39.

⁵⁸⁶ Un estudi hagiogràfic del PCP a Tubella, I., *Jaume Compte i el Partit Català Proletari*, Barcelona, La Magrana, 1978.

bé va ordenar el tancament de nombrosos diaris de l'esquerra, com *EBN* (que va estar suspès dues setmanes), *La Humanitat*, *L'Opinió* o *La Publicitat*.⁵⁸⁷

Companys, els membres del Consell Executiu de la Generalitat, així com l'alcalde (Pi i Sunyer) i sis regidors de l'Ajuntament de Barcelona, i els diputats i membres del PNRE Tarradellas, Xirau, Casanelles i Comas, van ser detinguts i empresonats al vaixell *Uruguay* al port de Barcelona.⁵⁸⁸ Entre els arrestats també es trobava el periodista catalanòfil Luis Bello, aleshores greument malalt de tuberculosi. Precisament *GyJ* va publicar un ninot que ridiculitzava la al·locució republicana de Companys, qui apareixia al costat d'Azaña i de Bello, tots tres vestits de pallaso.

Estampas de la revolución, «Solemne momento de la proclamación del Estat Català», *GyJ*, 13/10/1934, p. 2

---

⁵⁸⁷ Sinova, J., *La prensa...op.cit.*, p. 316.

⁵⁸⁸ Alquézar, R., «Esquerra Republicana de Catalunya antes y después del 6 de octubre de 1934», a Andreassi, A.; Martín Ramos, J.L. (coord.), *De un octubre ...op.cit.*, p. 163.

Azaña i els «fets d'octubre»

Tot i que la insurrecció d'Astúries va provocar un major nombre de morts i va suposar un desafiament més seriós per al Govern central, la premsa de dretes va centrar el seus atacs en la sublevació catalana. Tot i això, també podia representar Largo Caballero com el *Pulgarcito* que, al costat d'Azaña, nova *Caperucita roja*, eren els impulsors de la rebel·lió que, una vegada aquesta havia fracassat, no dubtaven en fugir.

Largo Caballero va ser en realitat detingut i empresonat, però després de negar qualsevol responsabilitat amb els «fets d'octubre» (en realitat havia estat un dels seus màxims dirigents), va ser alliberat a finals de novembre de 1935.⁵⁸⁹

Cuento de mucho miedo, «Caperucita roja» y «Pulgarcito»:
Vamos a encenderla sin cuidado, que para eso tenemos las
botas de cien leguas», *GyJ*, 13/10/1934, p. 16

---

⁵⁸⁹ Silva, P. de, «Francisco Largo Caballero. La tierra será el paraíso», a Silva, P. de; Suárez, F., *Francisco Largo Caballero*, Barcelona, Ediciones B, 2003, pp. 150-151.

Azaña es trobava a Barcelona en el moment dels «fets d'octubre». El 26 de setembre havia retornar a la capital catalana per assistir al funeral de Carner, ex-ministre d'Hisenda. Durant el trajecte en tren, Azaña va coincidir amb Largo Caballero, a qui sembla va intentar dissuadir de futurs actes insurreccionals; el líder socialista però, li va contestar de manera arrogant que «yo tengo prestigio y el hecho de haber hablado con usted tanto tiempo disminuirá mi prestigio», fet que va portar Azaña a assegurar que «entonces usted necesitará todo el prestigio de que pueda disponer».⁵⁹⁰

Després de rebre la notícia de la caiguda del Govern Samper, conscient del clima tens que s'anunciava, va decidir quedar-se a Barcelona (encara que a dia d'avui no està totalment clar per què ho va fer). La presència de dos consellers militars de Dencàs: Menéndez (ex-director general de Seguretat) i Jesús Pérez Salas (ex-conseller militar d'Azaña) a la conselleria de Governació la nit del 6 d'octubre, planteja sospitosos interrogants.⁵⁹¹

El dia 4 Azaña va ser convidat per Lluhí i Vallescà, llavors conseller de Justícia, a dinar a casa seva. Durant la trobada, Lluhí va informar a l'ex-president del Govern que s'estava preparant una vaga general i, en una nova trobada el dia 6, el conseller va sondejar Azaña per tal de veure fins a quin punt estava disposat a participar en un acte revolucionari que proclamaria l'Estat Català dins una

---

⁵⁹⁰ Bowers, C. G., *Misión en España...op.cit.*, p. 106.

⁵⁹¹ Per a l'historiador Ricardo de la Cierva, Azaña es va quedar a Barcelona per por física a una reacció dretana i militar a Madrid. Cierva, R. de la, *Historia básica de la España actual (1800-1973)*, Barcelona, Planeta, 1974, p. 333. La visió d'Azaña com una persona superada per la por va ser una acusació freqüent per part de les dretes.

República federal espanyola. El líder d'IR va negar que fos partidari del federalisme i que, en qualsevol cas, no recolzaria un moviment de violència a Catalunya que, des de fora, seria vist com un acte separatista. En paraules del periodista Domènec de Bellmunt (1903-1933), present en aquella trobada, Azaña va advertir a Lluhí que «no hagan sobre todo ninguna locura, porque el gobierno tiene en sus manos todos los resortes del poder y ahogaría la sublevación catalana en un par de horas».⁵⁹²

El mateix dia 6, per la tarda, el líder d'IR es va reunir amb el partit i els dirigents d'Esquerra Nacional a Catalunya (la seva delegació catalana) per acordar una postura comuna basada en el respecte a la legalitat i la no participació en cap acte violent.⁵⁹³ En qualsevol cas, el que està clar és que Azaña no va comunicar al Govern o al president de la República el seu coneixement previa dels plans insurreccionals.

Després de conèixer la proclamació de Companys, Azaña va sortir de l'Hotel Colón, on s'allotjava, i després d'esperar sense cap resultat un cotxe que teòricament l'havia de traslladar fins a la Generalitat, va decidir refugiar-se a casa del seu amic Carles Gubern (nebot del magistrat Santiago Gubern, president del Tribunal de Cassació de Catalunya), on va ser detingut el dia 9 d'octubre.⁵⁹⁴ Azaña no va

---

⁵⁹² Bellmunt, D. de, *Cinquanta anys de periodisme català*, Andorra la Vella, Edicions Mirador del Pirineu, 1975, p. 150. Domènec de Bellmunt era el pseudònim de Domènec Pallerola i Munné.

⁵⁹³ Juliá, S., *Vida y tiempo...op.cit.*, p. 364.

⁵⁹⁴ Juliá, S., «La rébellion d'Azaña a Barcelone», a Amalric, J.P.; Aubert, P. (eds.), *Azaña et son temps*, Madrid, Casa de Velázquez, 1993, p. 270. Sembla que

perdonar mai a Alcalá-Zamora que no fes res per mantenir la seva immunitat parlamentària de la què gaudia com a diputat. Després de prestar declaració davant el jutge, Azaña va ser empresonat al vaixell de transport *Ciudad de Cádiz*.

Arran de la seva detenció la premsa conservadora va desfermar una virulenta campanya contra la persona d'Azaña. A tall d'exemple, el González Ruano va publicar un article a *ABC* on assegurava que «un cinismo del peor estilo presidió todos los actos de su vida infrahumana [...] Azaña es un típico Robespierre en pequeño cuya cabeza hubiera rodado al mismo tiempo que la nuestra».⁵⁹⁵

Les publicacions dretanes, com *DIC*, no van trigar gaire en criticar la suposada actitud de covardia de l'ex-president del Govern.

«-Don Manuel: dese usted por detenido.
-Pero si yo no soy don Manuel; yo soy un tiesto más», *DIC*,
20/10/1934, p. 10

---

els guàrdies que el van detenir estaven a punt de marxar de la casa quan es van adonar d'una tassa de cafè intacta, fet que els va suscitar sospites.

⁵⁹⁵ González Ruano, C., «El de los tristes destinos», *ABC*, 11/10/1934, p. 15.

En aquesta mateixa línia, *GyJ*, presentava Azaña temorós davant l'acció de les forces armades (que, en record de Casas Viejas, «tiran a la barriga») i acompanyat per Dencàs i Badia, els quals havien aconseguit fugir (al costat de Menéndez i Pérez Salas, entre altres) per un passadís subterrani (que havien trigat a construir uns tres mesos) que portava de la conselleria de Governació a la xarxa de clavegueram. Van sortir després a la Barceloneta i d'aquí es van traslladar a un altre refugi situat a Sants, on van romandre quatre dies, fins que finalment un cotxe els va portar a la frontera francesa.⁵⁹⁶ Aquesta fugida ver ser assimilada per la premsa dretana com l'actitud pròpia de les «ratas de cloaca», acusació també sostinguda pel setmanari ultradretà. A fi de comptes, després de la ràpida derrota de la nit del 6 d'octubre, resultava fàcil carregar el desprestigi sobre les JEREC i els seus líders.⁵⁹⁷

Estampas de la revolución, «Azaña: ¡No me abandonéis, que tiran a la barriga!», *GyJ*, 13/10/1934, p. 8

⁵⁹⁶ Ucelay-Da Cal, E., «El “Octubre catalán” de 1934»...*op.cit.*, p. 95; Arrarás, J., *Historia...op.cit.*, vol. II, p. 508.

⁵⁹⁷ Ucelay-Da Cal, E., «Los “malos de la película»...*op.cit.*, p. 164.

Quarta part. De la suspensió de l'autonomia a les eleccions de febrer de 1936

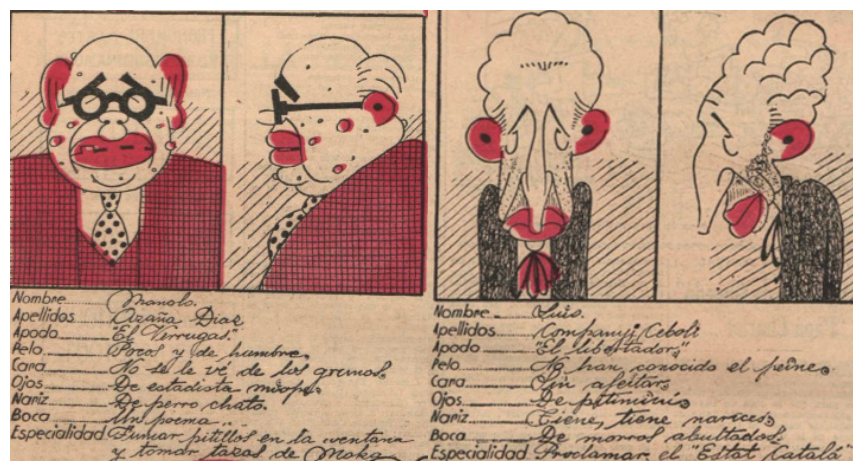
Els «fets d'octubre» de 1934 van obrir un abisme irreparable entre les esquerres i les dretes. Després de la violència física deslligada durant els esdeveniments, la violència verbal es va multiplicar a través de la propaganda, inclosa en bona mesura la gràfica, radicalitzant enorment l'espai polític i, en conseqüència, impossibilitant qualsevol postura moderada o *centrista*.⁵⁹⁸ El vocabulari polític es va militaritzar cada vegada més i, a partir d'aquest moment, els afiliats van començar a anomenar-se militants o milicians; les manifestacions, ara eren desfilades o concentracions; els líders, caps o dirigents, i les eleccions eren lluites o conteses electorals.⁵⁹⁹

En aquest procés de creixent tensió política, els ninotaires van contribuir de manera notable a enrair l'ambient polític amb els seus dibuixos. El ninot d'Orbegozo, a *GyJ*, presentant Azaña («El Verrugas») i Companys («El Libertador», que tenia com a especialitat «proclamar el Estado catalán») a partir d'unes fitxes policials, era un bon exemple.

---

⁵⁹⁸ Sobre l'ús de les imatges i la propaganda política amb posterioritat als fets d'octubre de 1934 veure Bunk, B., *Ghosts of Passion. Martyrdom, gender and the origins of the spanish civil war*, Durham and London, Duke University Press, 2007.

⁵⁹⁹ González Calleja, E., *Contrarrevolucionarios...op.cit.*, p. 391.

GyJ, 27/10/1934, p. 16

La suspensió de l'autonomia catalana i l'actitud política de la Lliga

Entre el 10 i el 12 d'octubre un Consell de Guerra va aprovar les execucions (entre altres militars que es trobaven empresonat al Castell de Montjuïc), del coronel Joan Ricart (cap de la Guàrdia d'Assalt), del comandant Pérez Farràs i els capitans Frederic Escofet (1898-1987) i Francisco López Gatell (¿?).⁶⁰⁰ Ràpidament, Escofet va rebre tot tipus de recolzaments per part d'Hurtado (aleshores president de l'Acadèmia de Jurisprudència), el Col·legi d'Advocats, el cardenal Vidal i Barraquer i el propi Cambó.⁶⁰¹ En canvi, Pérez Farràs, vist com un trànsfuga de la dreta (el 1917 havia bufetejat i amenaçat de mort a Marcel·lí Domingo en el moment del seu arrest), ho

⁶⁰⁰ El Govern Lerroux havia restablert la pena de mort el 9 d'octubre de 1934.

⁶⁰¹ Barrera, H., *Cambó...op.cit.*, p. 913.

va tenir més complicat.⁶⁰² Fins i tot van circular rumors d'un cop militar en cas de que el Tribunal Suprem redactés un informe favorable a l'indult de Farràs.⁶⁰³

Alcalá-Zamora va mostrar la seva total disconformitat i va recordar l'indult als insurrectes d'agost de 1932, però inicialment cap ministre va secundar la postura del cap de l'Estat. Finalment, el 5 de novembre el Govern va aprovar l'indult de la majoria dels condemnats, a excepció del sergent Diego Vázquez (?) i tres civils.⁶⁰⁴

El 28 de novembre, una comissió formada per quatre ministres del Govern va presentar un projecte de llei, pel qual es suspenia l'autonomia catalana de manera temporal, encara que s'assegurava es restauraria en un termini no superior als tres mesos. Mentrestant, Catalunya estaria sota el poder d'un governador general que assumiria les funcions la Generalitat.⁶⁰⁵ Amb anterioritat, GylJ havia demanat la suspensió de l'Estatut amb un ninot que barrejava referències als independentistes i comunistes.

---

⁶⁰² Ucelay-Da Cal, E., «La trayectoria de los Mossos»...*op.cit.*, p. 149.

⁶⁰³ González Calleja, E., *Contrarrevolucionarios...op.cit.*, p. 243.

⁶⁰⁴ Arrarás, J., *Historia...op.cit.*, vol.III, p. 16. Vázquez, que havia col·laborat amb els revolucionaris d'Astúries, va ser executat el dia 1 de febrer de 1936. Cardona, G., *El poder militar...op.cit.*, p. 209.

⁶⁰⁵ Payne, S., *El colapso...op.cit.*, p. 163.

GyJ, 3/11/1934, p. 11

Amb posterioritat als «fets d'octubre» la Lliga havia manifestat la seva oposició a la política governamental de Madrid, argumentant que no es podia atribuir al conjunt de Catalunya la revolta del Govern Companys. La tàctica de Cambó consistia en interpretar la sublevació com la manifestació de l'aliança entre les esquerres catalanes i les espanyoles, amb l'objectiu d'atribuir-se la veritable catalanitat.⁶⁰⁶

DIC aprofitava aquest context per subratllar també la irresponsabilitat d'ERC, que al seu parer, havia barrejat els interessos i les lluites internes del partit amb la direcció del Govern de Catalunya.

---

⁶⁰⁶ González Vilalta, A., *Els diputats catalans a les Corts republicanes...op.cit.*, p. 160.

«-D.I.C.: Mestressa, tenia molta barra!
-Esquerra: Tira, home, tira! Els meus no filen tan prim...»,
DIC, 22/12/1934, p. 1

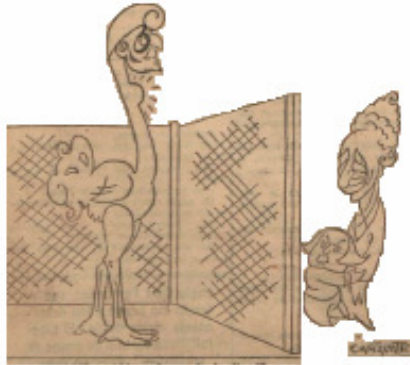
Darrera l'estratègia del líder de la Lliga es manifestava la por a perdre seguidors conservadors davant la irrupció d'un nou partit, Acció Popular Catalana (APC). APC, fundat l'octubre per Anguera de Sojo i Josep Cirera Volta (?), president de l'Institut Agrícola Sant Isidre, aplegava a dirigents dels *isidrins* (que van aconseguir l'anul·lació de la Llei de Contractes de Conreus, fet que va provocar la tramitació de 1.400 desnonaments de parcers catalans)⁶⁰⁷ i afiliats de la Lliga. Aquests terratinents catalans eren partidaris de reforçar els vincles amb les dretes espanyoles (de fet, poc temps després APC es va integrar a la CEDA), liderades per Gil-Robles.⁶⁰⁸

---

⁶⁰⁷ Alquézar, R., «Esquerra Republicana.»...*op.cit.*, p. 164.

⁶⁰⁸ Thomàs, J.M., «Acció Popular Catalana», a Molas, I. (ed.), *Diccionari...op.cit.*, p. 4.

Per a *GyJ* estava clara la tàctica política que volia projectar Cambó (tan criticat pel setmanari com ho havia estat ERC) davant unes esquerres descol·locades.

En el parque nacional, «-Companys: ¿Me quieres decir, “noi”, en dónde has echado la pelota del Estatuto?
-Ventura: ¡Se la ha tragado este avestruz»,
GyJ, 5/1/1935, p. 10

El setmanari *Després* (de títol revelador i vinculat al partit de Cambó) tenia clar que «després de la derrota de la Generalitat, encara hi ha República i pot haver-hi Estatut. Els destructors del 6 d'octubre no han pogut destruir-ho tot. Que la solidaritat patriòtica dels catalans pugui refer, per bé que sigui amb anys, tota l'obra desfeta en una nit de bogeria».⁶⁰⁹ Castanys, ara ja replegat a la Lliga i molt lluny d'*EBN*, recreava la jornada del 6 d'octubre representant Companys com el *nou separatista* que *assassinava* l'autonomia.

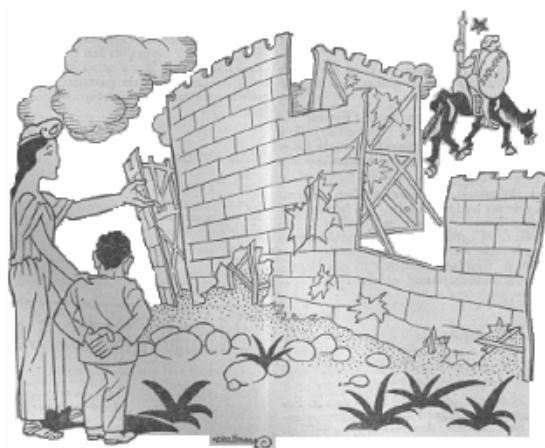
---

⁶⁰⁹ *Després*, 20/10/1934, p. 1.

«I Companys, per covardia, destrueix l'autonomia», *Després*, 3/11/1934, p. 8

Castanys també era capaç d'ironitzar amb l'expressió de «Catalunya com el baluard de la República», tan difós per les esquerres al llarg de 1934. Pel ninotaire, en contrast amb aquesta afirmació, l'autonomia encara tenia futur més enllà de la seva *patrimonialització* fomentada per ERC.

Lliçons de la post-guerra, «Ja ho veus...: No era baluard, ni ha perillat la República», *Després*, 27/10/1934, p. 1

La Lliga, abanderant l'autonomisme, va demanar a les Corts el restabliment de l'Estatut, però la proposta es va quedar aïllada (només va ser recolzada per la UR de Martínez Barrio i una minoria de diputats radicals) davant la intransigència de les dretes espanyoles. Els monàrquics, que tenien el suport de la CEDA i la Falange, van exigir la derogació total del règim autonòmic, però la proposta no va comptar amb el suport suficient de la cambra de diputats.⁶¹⁰ Fora de les Corts, *GyJ* va defensar explícitament les tesis monàrquiques anticatalanistes.

¡Esto huele mal!, «¡Por higiene pública...! ¡Hay que enterrarlo para siempre!», *GyJ*, 8/12/1934, p. 7

El 14 de desembre es suspenia l'Estatut de manera indefinida. A mode de transició es va recuperar el títol de Governador General de Catalunya, que Selves havia rebut en el passat per facilitar el traspàs de serveis dels governs civils a la Generalitat.⁶¹¹ La Lliga es va oposar a aquest règim transitori perquè beneficiaria als partits que governaven a Madrid (o sigui, al PR i a la CEDA), de manera que el 2

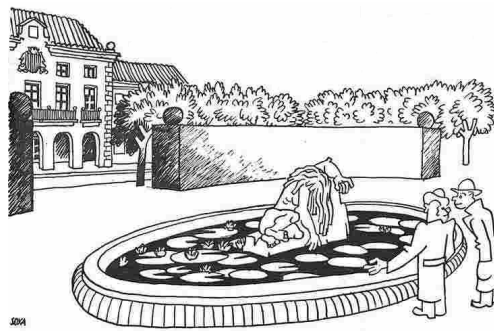
⁶¹⁰ Townson, N., *La República...op.cit.*, p. 321.

⁶¹¹ Ucelay-Da Cal, E., *La Catalunya populista...op.cit.*, p. 224.

de gener va presentar un recurs amb l'argument de la manca de competències de les Corts per suspendre el règim autonòmic. La jugada, però, no va funcionar atès que el Tribunal de Garanties Constitucionals va desestimar el recurs.⁶¹²

Per *Soka*, a *EBN*, la mala salut que patia l'autonomia catalana ja venia arrossegant-se amb anterioritat als «fets d'octubre». El setmanari pensava, sens dubte, en l'apropament progressiu que Companys va portar a terme cap als sectors més radicals i separatistes d'ERC al llarg de l'any 1934.

El desconsol, «-Des del 6 d'octubre està així?
-Ja li ve d'abans», *EBN*, 12/12/1934, p. 1

En qualsevol cas, el 10 de gener es va posar fi al govern militar i es va nomenar Governador General al vell polític liberal Manuel Portela Valladares (1867-1952), antic Governador civil de Barcelona entre 1910 i 1912 i el 1923, i alhora ministre del darrer Govern

---

⁶¹² Martínez Fiol, D., *Estatisme i antiestatisme a Catalunya (1931-1939)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2008, pp. 168-169.

restauracionista, tot just abans del cop militar de Primo de Rivera.⁶¹³

L'alliberament d'Azaña

Durant el seu empresonament Azaña havia sofert diversos trasllats als vaixells *Ciudad de Cádiz* i als destructors *Alcalá Galiano* i *Sánchez Barcáiztegui*.⁶¹⁴ Al llarg del seu presidi no va deixar de rebre nombroses cartes de suport i fins i tot un centenar d'intel·lectuals (entre ells Josep Maria de Sagarra, Juan Ramón Jiménez, Ramón María del Valle-Inclán i Federico García Lorca) van signar un manifest per denunciar la campanya d'oprobri que el Govern radical i les dretes estaven llençant contra la seva persona. La censura del Govern Lerroux, però, va impedir la publicació del document.⁶¹⁵

Finalment, el 28 de desembre Azaña va ser absolt, atès que no es va poder demostrar cap càrrec en contra seva. El setmanari *GyJ*, sempre atent a qualsevol moviment del polític, representava en un ninot la seva recuperació de la llibertat (al costat de Bello que, com ell,

---

⁶¹³ Els historiadors catalanistes sovint han ignorat la relació de presidents de la Generalitat després del 6 d'octubre de 1934, com si no hagués existit res amb posterioritat a aquests esdeveniments, construint un relat historiogràfic que passa de la presidència de Macià i Companys a la de novament Companys, durant la primavera de 1936. Martínez Fiol, D., *Estatisme i antiestatisme...op.cit.*, p. 123.

⁶¹⁴ El 1935 Azaña va publicar *Mi rebelión en Barcelona*, irònic títol per narrar la seva estada a Catalunya durant 1934 i el seu posicionament davant els *fets d'octubre*. Azaña, M., *Mi rebelión en Barcelona*, Madrid, Espasa Calpe, 1935.

⁶¹⁵ Villena, M. A., *Ciudadano Azaña. Biografía del símbolo de la II República*, Barcelona, Península, 2010, p. 168.

també havia estat absolt) com la sortida del *gordo*, en referència al sorteig de Nadal.⁶¹⁶

¡Hoy sale el "gordo"...!, «El recibimiento no ha podido ser más apoteósico, querido camarote...», GyJ, 5/1/1935, p. 7

L'encimbellament de Pich i Pon

Els esdeveniments d'octubre van beneficiar extraordinàriament al PR, que aprofità la conjuntura per col·locar en les institucions als seus membres i aliats. Fins aleshores, a Catalunya, els radicals mai van trobar un espai polític, tal i com havien demostrat els repetits fracassos electorals entre 1931 i 1934. D'una banda, ERC havia assumit amb un èxit aclaparador la defensa dels valors republicans i dels *humils*, antics baluards del lerrouxisme de principis de segle

---

⁶¹⁶ La CEDA i els radicals no estaven conformes amb l'absolució d'Azaña i tres mesos després van acusar Azaña de col·laborar a la insurrecció d'Astúries a través de la venda d'armes als socialistes, quan encara era ministre de la Guerra. Novament Azaña va quedar lliure de sospites. Juliá, S., *Vida y tiempo...op.cit.*, p. 369.

XX. D'altra banda, la Lliga posseïa el *patrimoni* del recolzament de la dreta liberal i civilitzada.⁶¹⁷

El gener de 1935 Pich i Pon va ser nomenat alcalde de Barcelona, càrrec que va ostentar fins el mes d'octubre.⁶¹⁸ Els ninotaires acostumaven a representar Pich amb una bombeta al cap en record als seus inicis com a propietari d'una botiga d'electricista i perquè més tard havia fundat la Cooperativa del Fluid Elèctric.⁶¹⁹ La censura, però, va impedir que els setmanaris satírics poguessin pujar el to del seu sarcasme.

EBN, que havia criticat la figura del magnat Pich i Pon des del seu primer número, ara veia amb estupefacció el seu encumbrament, també reflectit en la seva propietat de diaris com *El Día Gráfico* o *La Noche*.

«Vint anys després», *EBN*, 6/2/1935, p. 2

---

⁶¹⁷ Culla, J.B., *El republicanisme llerrouxista a Catalunya (1901-1923)*, Barcelona, Curial, 1986, pp. 454-456.

⁶¹⁸ Hurtado recorda a les seves memòries que Pich i Pon era l'única persona de Barcelona que, amb motiu d'un viatge a Madrid per fer gestions com a president de la Cambra de la Propietat, havia estat acomiadat al tren alhora per delegacions obreres i d'empresaris. Hurtado, A., *Quaranta anys...op.cit.*, vol. II, pp. 352-353.

⁶¹⁹ Llates, R., *Ésser català...op.cit.*, p. 296.

El setmanari *Després* també es va afegir al sarcasme, i Castanys bromejava amb la *il.lusió* que li feia al polític radical el seu nomenament com alcalde de la ciutat (fet que, suposadament, ni ell mateix s'acabava de creure).

L'entrada al regne de la fantasia, «-Per què estàn tan content?
-Em faig l'efecte que sóc alcalde d'elecció popular», *Després*, 23/2/1935, p.1

DIC, fent ostentació del seu catalanisme, representava a Pich com un *troglodita* que, per la seva naturalesa de nou ric en record als seus humils orígens, es proposava remodelar la capital catalana portant a terme, com ell mateix havia anunciat, «una gran labor de reconstrucció». ⁶²⁰ Aviat, però, els seus adversaris polítics, entre ells la pròpia Lliga, el van començar a presentar com el *dictador de l'Ajuntament*. ⁶²¹

---

⁶²⁰ Townson, N., *La República...op.cit.*, p. 324.

⁶²¹ González Vilalta, A., *Els diputats catalans a les Corts republicanes...op.cit.*, p. 214.

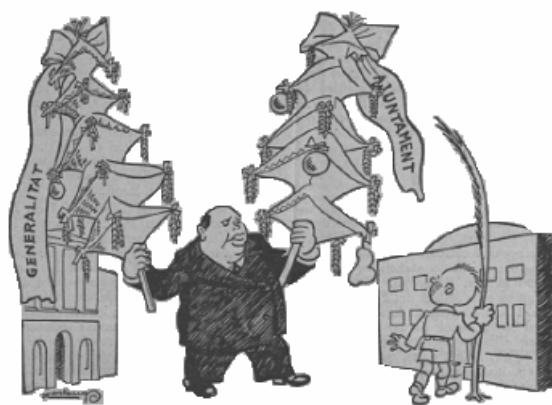
El que va del 1909 al 1935, «Quiero urbanizar Barcelona por los cuatro costados...», DIC, 9/2/1935, p. 1

Després de l'aixecament de l'estat de guerra el 9 d'abril, es va restablir la Generalitat i es va realitzar el traspàs de serveis (excepte el referent a l'ordre públic). Els radicals, amb una clara intenció propagandística, van assumir llavors l'autoritat política i Pich i Pon va substituir Portela Valladares. Fins aquell moment cap polític havia posseït a Catalunya tant poder en una sola persona, atès que Pich era alhora President de la Generalitat, alcalde i Governador General de Catalunya.

Pich va aprofitar la conjuntura per recol·locar funcionaris afins a l'administració catalana. Per la seva banda, el Consell de la Generalitat estava integrat per membres radicals i de la Lliga però, un mes després, la seva remodelació va permetre l'ingrés de dos consellers de la CEDA.⁶²²

---

⁶²² Martínez Fiol, D., *Estatisme i antiestatisme...op.cit.*, p. 135.

Diumenge de rams, «Mosca!, no s'hi posa per poc!», *Després*, 13/4/1935, p. 1

Nova crisi de govern i la incorporació de Gil-Robles com a ministre de Guerra

La deliberació de nombroses condemnes a mort per part del Govern Lerroux, entre elles les dels líders socialistes durant la revolta a Astúries, Teodomiro Menéndez (1879-1978) i Ramón González Peña (1888-1952), va suscitar una nova crisi política. Els ministres cedistes, agraris i del Partit Liberal Demòcrata es van negar a concedir l'indult i, després de la votació favorable a la commutació de les penes per part de la majoria del Govern, els tres representants de la CEDA van presentar la seva dimissió.⁶²³

GyJ especulava amb la futura composició del Govern, atès que Lerroux tenia força problemes per constituir un nou Consell de ministres davant la pressió de Gil-Robles (que exigia cinc carteres) i la pretensió dels agraris (liderats per Martínez de Velasco) i els libe-

---

⁶²³ Gil Robles, J.M., *No fue posible...op.cit.*, pp. 212-213.

rals-demòcrates d'Alvárez per continuar al poder. Al ninot, tots tres polítics eren presentats com subordinats del vell líder radical.

Algo difícilillo será, «-Uno de los peques: ¿A qué vamos a jugar hoy, papá Alejandro?

-Lerroux: -Hoy os traigo un juego difícil. Aquel de vosotros que saque el nombre de un radical que no haya sido un ministro, se gana un duro»,
GyJ, 6/4/1935, p. 16

Tisner, a *EBN*, sempre molt crític amb Gil-Robles, presentava al líder de la CEDA realitzant la confessió davant el seu òrgan oficiós de premsa, *El Debate*, tot demanant que el seu partit aconseguís finalment entrar al Govern amb una majoria dels seus membres.

«Padre nuestro que estás en la Ceda», *EBN*, 10/4/1935, p. 1

Pèro els desitjos de Gil-Robles no es van complir. El nou Govern de Lerroux era de majoria radical però feble, atès que no integrava a cap membre de la CEDA. Entre les incorporacions rellevants es trobaven les del militar Carlos Masquelet (1871-1947), antic Cap de l'Estat Major de l'Exèrcit amb Azaña, al front del ministeri de la Guerra, i la de Portela Valladares com el nou ministre de Governació. Amb el pas de les setmanes es va posar de manifest l'enorme debilitat del Govern, fins al punt que va presentar la seva dimissió a començaments de maig.

El 6 de maig el líder radical va presentar el nou Govern (el setè en només vint mesos), en el qual, per primera vegada, el partit lerrouxista estava en minoria enfront la CEDA, formació que comptava amb cinc ministres. Entre les incorporacions cedistes van sobresortir les del líder de les dretes valencianes, Luis Lucia (1888-1943), que esdevenia nou ministre de Comunicacions, i sobretot la de Gil-Robles, encarregat del ministeri de la Guerra.

Després lamentava la formació del nou Govern perquè no havia estat capaç d'integrar a cap home de la Lliga, «malgrat els serveis fets a la causa de la República, malgrat que la majoria dels homes de la Lliga no han estat mai monàrquics». En canvi, s'havia acceptat l'entrada de l'independent Joaquín Chapaprieta (1871-1951) com a nou responsable d'Hisenda. La Lliga, doncs, quedava, «entre dreta i esquerra, un cop més isolada dintre la política espanyola». ⁶²⁴

---

⁶²⁴ *Després*, 11/5/1935, p. 5.

Castanys, el ninotaire més rellevant del setmanari lligaire, interpretava els canvis al Govern com una «pacificació dels esperits», atès que s'integrava plenament a la CEDA en un Consell de ministres en el qual els radicals només ostentaven tres carteres. Es tractava del propi Lerroux, de Manuel Marraco (1870-1956), encarregat de la cartera d'Obres Públiques i a qui representava a l'esquerra del líder radical, i de Juan José Rocha García (1877-1938) a Estat. Al ninot també es podia veure a Pich i Pon, desbordat per l'aqumulació de càrrecs, doncs recentment havia estat nomenat alhora sots-secretari d'Indústria i Comerç.⁶²⁵

La pacificació dels esperits, «Ben mirat, l'únic que hem pacificat és el de la C.E.D.A.», Després, 11/5/1935, p. 1

Per a les esquerres, el nomenament del líder de la CEDA com a ministre de la Guerra va ser interpretat com una provocació i un desafiament a la tasca que havia exercit Azaña durant el primer bienni republicà. A les seves memòries, Gil-Robles justificava la seva decisió a partir de la necessitat de «restablecer la satisfacció interior

---

⁶²⁵ Hurtado, A., *Quaranta anys...op.cit.*, vol. II, p. 354.

en el elemento armado, depurar sus mandos y dotarle de los medios materiales precisos para cumplir su alta misión con dignidad y eficiencia».⁶²⁶

Els nomenaments de Joaquín Fanjul (1880-1936), ex-diputat del Partit Agrari (formació que havia abandonat quan aquest es va declarar republicà el gener de 1934), com a sotsecretari del ministeri; Goded com a inspector general de l'Exèrcit i comandant d'aviació, i Franco com a Cap de l'Estat Major de l'Exèrcit, van suposar un gir dretà en la política militar. Mola, amnistià l'abril del 34, va ser nomenat comandant militar a Melilla. Martínez Anido, per la seva banda, va reingressar al cos militar.⁶²⁷

Altres mesures destacades van ser el restabliment dels serveis religiosos; l'augment de la despesa en armament; l'ascens de tots els sotstinentes a tinentes (de tal manera que el nombre d'oficials va augmentar en 3.500 homes), i el cessament d'una quaranta d'alts càrrecs militars (com Hernández Saravia o José Miaja) nomenats amb anterioritat per Azaña i sospitosos de pertànyer a la maçoneria o d'haver mostrat tendències esquerranes.⁶²⁸

Significativament, Gil-Robles no volia mantenir vincles amb l'associació UME, atès que el líder de la CEDA no volia establir una política corporativa a l'Exèrcit. A la seva vegada, com a resposta a la UME, el 1934 va sorgir la Unión Militar Republicana Antifascista (UMRA). La UMRA, també clandestina, només aplegava un cen-

---

⁶²⁶ Gil Robles, J.M., *No fue posible...op.cit.*, p. 233.

⁶²⁷ Cardona, G., *A golpes...op.cit.*, p. 275.

⁶²⁸ Payne, S., *El colapso...op.cit.*, pp. 183-184.

tenar de militars esquerrans encapçalats pel general Miguel Núñez de Prado (1882-1936, nomenat director general d'Aeronàutica pel Govern d'Azaña de febrer de 1936), el coronel Ernesto Carratalá (?), el tinent coronel Hernández Saravia i els comandants José María Enciso (i-1938) i Pérez Farràs.⁶²⁹

GyJ estava entusiasmada amb el nomenament de Gil-Robles, a qui *Areuger* presentava a lloms d'un cavall, *herència* de l'esquerra, a qui mirava de domar amb la mà dreta.

A caballo, «-Gil Robles: Duro de domar está el potro. Veremos de frenarlo con la derecha», *GyJ*, 11/5/1935, p. 1

---

⁶²⁹ Thomas, H., *La Guerra Civil española*, vol. I, Barcelona, Debolsillo, 2011, p. 189; Aroca Mohedano, M., «Juan Hernández Saravia. Un militar republicano», a Egido León, Á., *Republicanos en la memoria...op.cit.*, p. 133

El procés judicial contra els membres de la Generalitat

El 27 de maig va començar la causa contra els integrants de l'ex-Govern català davant el Tribunal de Garanties Constitucionals. Els acusats van minimitzar el component separatista de la sublevació i van subratllar el paper d'una Catalunya defensora de les llibertats republicanes, argument que tractava d'aprofitar alhora l'alliberament d'Azaña i Bello uns mesos abans, per tal d'obrir la porta a una possible inocència.⁶³⁰

De manera similar a Azaña, Companys va esdevenir un *màrtir* per a l'esquerra arran del seu empresonament. Companys, defensat per Ossorio y Gallardo (qui també havia defensat al polític d'Alcalá d'Henares), va assumir tota la responsabilitat dels esdeveniments tot subratllant el component *cívic* de la revolta. Quan el seu defensor li va comunicar que el fiscal sol·licitava per ell la pena de mort, Companys fins i tot li va contestar: «¡Es que si no me la piden, me estanfan!».⁶³¹

El 5 de juny el Tribunal va fer pública la sentència, que condemnava a Companys i a tots els membres del Govern de la Generalitat a 30 anys de reclusió per un delicte de rebel·lió. Els condemnats van ser separats: Companys, Joan Comorera i Lluhí van ingressar al pe-

---

⁶³⁰ Ucelay-Da Cal, E., *La Catalunya populista...op.cit.*, p. 228.

⁶³¹ Raguer, H., «Batet y López Ochoa», a Reverte, J.M. (coord.), *Los militares...op.cit.*, p. 69. Una mostra d'aquesta *mitificació* va ser el llibre de Gómez Hidalgo, F., *Cataluña-Companys*, pròleg d'Azorín, Madrid, Librería Enrique Prieto, 1935. Aquesta hagiografia de Companys vinculava, com el seu títol posava de manifest, la figura de l'ex-president de la Generalitat amb Catalunya.

nal del Puerto de Santa María (Cadis), mentre que Esteve, Gassol, Martí Barrera (1889-1972) i Pere Mestres (1901-1976) van ser traslladats a la presó de Cartagena.⁶³²

Després de la causa contra els polítics catalans, *GyJ* es pregunta sarcàsticament si *las oscuras golondrinas*, és a dir, les esquerres catalanes i espanyoles, tornarien al poder en el futur. El ninot anunciava que Prieto, que es trobava a l'exili, «anuncia su regreso»; a Companys, de qui el setmanari comentava que «no fue jefe de la rebelión catalana», i, per suposat, a Azaña, de qui deia que «ya no está sumariado». Al ninot fins i tot apareixia Domingo, qui de fet no havia participat a la revolta.

Bequerianas, «¿Volverán las oscuras golondrinas?», *GyJ*, 20/4/1935, p. 14

Arran del seu processament, Azaña, igual que Companys, va sortir reforçat políticament, fins el punt que al llarg de 1935 la seva figura va començar a ser *mitificada* per una part significativa de les esquerres. L'ex-president del Govern no va trigar gaire a mostrar la seva voluntat de retornar al poder, tal i com demostrava el document

---

⁶³² Ràguer, H., «De revolucionari a home de Govern», a Solé i Sabaté (dir.), *Lluís Companys...op.cit.*, p. 83.

d'unitat que, el 12 d'abril, van fer públic IR, el PRN de Sánchez Román i la UR de Martínez Barrio. En ell es demanava la recuperació de la *legalitat republicana*, que havia de passar inexcusablement per l'alliberament de tots els presos detinguts arran de la revolta d'octubre, així com la restitució dels alcaldes, regidors i obrers als seus llocs de treball.⁶³³

Les grans concentracions polítiques d'Azaña

Al llarg de 1935 Azaña va esdevenir el protagonista indiscutible dels actes polítics de les esquerres, tal i com va demostrar amb els seus multitudinaris mítings a *camp obert*, que van tenir una important repercussió tant a la premsa afí com a la de dretes. En la primera de les concentracions, celebrat el 26 de maig a la localitat valenciana de Mestalla davant més de 65.000 assistents, Azaña va denunciar la persecució política que els conservadors havien promogut amb posterioritat al mes d'octubre de 1934. Alhora, es va mostrar partidari d'una aliança electoral amb el conjunt de les esquerres, però advertint que el Govern futur només havia d'estar integrat exclusivament per republicans.⁶³⁴

---

⁶³³ Preston, P., *La destrucción...op.cit.*, p. 301.

⁶³⁴ Azaña, M., *Discursos en campo abierto*, Madrid, Espasa-Calpe, 1936, pp. 103-144. Les dretes també van realitzar actes multitudinaris, com a la mateixa València, on el 30 de juny van aplegar, liderades per la CEDA, a 50.000 i 70.000 persones en diversos mítings. Bunk, B., *Ghosts of Passion...op.cit.*, p. 100.

Per *DIC*, tot i que el líder d'IR havia rebutjat (amb posterioritat a 1934) l'opció insurreccional, aquest continuava defensant la carta autoritària per tal de recuperar el poder.

Amenaces?, «Si no me n'apodero..., me n'aniré a caseta a escriure la crònica dels meus desencerts», *DIC*, 1/6/1935, p. 12

Per la seva banda, la Lliga, a través de *Després*, negava que Azaña fos un polític de masses doncs representa «l'home fred, el pensador solitari, l'home que més en la meditació que no pas en la improvisació emocional les paraules que volen arribar al cor del poble». Amb tot, el setmanari no negava que hagués estat «l'únic que ha demostrat condicions de governants», perquè «va comprendre que les úniques forces vives de la política espanyola eren el socialisme i el catalanisme, i en elles va cercar el suport per a implantar les seves idees».⁶³⁵

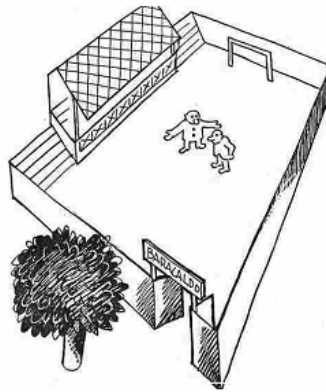
---

⁶³⁵ *Després*, 1/6/1935, p.1.

El 14 de juliol Azaña va oferir a l'estadi de Lasessarre, a Barakaldo (Biscaia) un altre míting multitudinari, en el que va defensar una inequívoca política republicana basada en el reformisme social i l'impuls de l'autonomisme. Calia allunyar-se de qualsevol extremisme, atès que «lo que hace falta es poner las cosas políticas en tal condición que la exasperación popular no vuelva a reproducirse y no se vean las masas españolas en el trance en que se han visto durante el año 34».⁶³⁶

EBN ironitzava amb els actes de masses d'Azaña, que eren capaç d'aplegar multituds de seguidors procedents des de qualsevol indret de la geografia espanyola.

«-Trobo que no hi ha tanta gent com deien.
-Oh, és que el míting va ésser ahir!», *EBN*, 17/7/1935, p. 1

Novament, *Després* dubtava de la profusió republicana azañista, doncs pel setmanari conservador «no hi ha un partit republicà d'esquerres. Quan eren al Poder fou el Partit Socialista qui sabé aprofir-

---

⁶³⁶ Azaña, M., *Discursos...op.cit.*, p. 178.

tar-se de l'oportunitat que malmeteren els esquerrans i ara, en l'oposició, són també els socialistes els qui treuen tot el profit de l'agitació i del soroll que mouen els qui amb llurs vaguetats i tòpics sols serveixen per a preparar el terreny per a l'extremisme social més despòtic i catastròfic», doncs, acabava advertint, «recordeu-vos que a darrera de les notes dels comedians de la revolució, vingueren els luctuosos fets del 6 d'octubre dels tragedians de la revolució».⁶³⁷

Al llarg del seus mítings, Azaña va mostrar-se defensor de l'autonomisme, però ara la seva actitud ja no era pròpia del *fervor* que havia manifestat durant el passat. Els «fets d'octubre» el van posar en *alerta* davant el camí separatista que el nacionalisme d'ERC podia prendre en determinades circumstàncies. *DIC* presentava Azaña donant l'esquena a l'Esquerra de manera oportunista, doncs s'apropaven les eleccions i calia oferir una imatge *moderada* a tot el país.

«-Perquè sóc separatista em deixes?...
-Ja veuràs, noia, ara no em convé fer-me mal veure», *DIC*, 10/8/1935, p. 1

---

⁶³⁷ *Després*, 20/7/1935, p. 1.

El setmanari catòlic fins i tot presentava l'ex-president del Govern com l'«Stalin II de les U.R.S.S. Ibèriques» que, a mode de dictador, acabaria amb l'ordre, la família, la religió i la propietat, és a dir, els bastions ideològics defensats per *DIC*.

«L'arribada de Stalin II, així que les dretes badin», *DIC*, 17/8/1935, p. 1

Per la seva banda, *GyJ* prefeia al·ludir novament a la suposada homosexualitat d'Azaña, a qui presentava com un polític que, cantant la popular copla espanyola, rememorava els seus anys de govern com «Manolo de la O/ qué desgrasiato estadista tu ere, haciendo cisco too. No te quieres ir/ y a los españoles los tienes moraos, de sufrir por ti. Maldito podé/ que por su curpita perdiste er quórum,

que fue tu querer. Castigo de Dio (bis)/ es el manifiesto que llevas a
cuesta/ Manolo de la O». ⁶³⁸

GyJ, 31/8/1935, p. 16

Al començament de setembre, el matrimoni Azaña va realitzar un viatge a Bèlgica i Holanda, que el líder d'IR va aprofitar per entrevistar-se amb Prieto. Azaña va comunicar al dirigent socialista que el futur establiment d'acords entre les esquerres no podia basar-se en l'hegemonia ideològica dels socialistes, ni en un nombre superior dels seus candidats al de republicans. ⁶³⁹

El 20 d'octubre, Azaña va realitzar el discurs més multitudinari que va tenir lloc el 1935 al camp de Comillas, als afores de Madrid. Davant de 200.000 persones (xifra multitudinària que incrementava la seva rellevància atès que l'entrada era de pagament), el líder d'IR,

---

⁶³⁸ L'ortografia és pròpia de l'original. *GyJ*, 14/9/1935, p. 9. «María de la O» era una cançó amb lletra de l'argentí Salvador Valverde (1895-1975) i del sevillà Rafael León (1908-1982) i música de Manuel López-Quiroga Miquel (1899-1988), creada per a la popular cantant del moment, Estrella (*Estrellita*) Castro (1908-1983). Caparrós, Lera, J.M^a, *Arte y política en el cine de la República (1931-1939)*, Barcelona, Publicaciones de la Universidad de Barcelona, 1981, p. 171.

⁶³⁹ Contreras, J., *Azaña y Cataluña...op.cit.*, pp. 224-225.

temorós de l'acció de les masses, va fer una allocució moderada i de caràcter més aviat «tècnic». El polític va centrar el seu discurs en qüestions econòmiques i en la reivindicació d'un reformisme democràtic sense respondre a les salutacions amb el puny que feien els joves socialistes i comunistes revolucionaris.⁶⁴⁰ Per al corresposal Buckley, que va sortir *deprimit* del miting, Azaña va perdre l'ocasió per esdevenir un líder de masses, atès que el seu discurs era excel·lent per a una reunió d'economistes, però no per a la gent que esperava escoltar les promeses d'un polític que donés «tierra para los campesinos que la necesitaban, nacionalización de aquellas empresas privadas que no eran competitivas, expulsión definitiva de la Iglesia católica del gobierno de la República, limpieza total en el Ejército español de aquellos elementos contrarios a la República, liquidación del cuerpo de la Guardia Civil y sustitución por otro cuerpo de policía que aceptara los principios de la República, educación para todos los españoles proporcionada por el Estado».⁶⁴¹

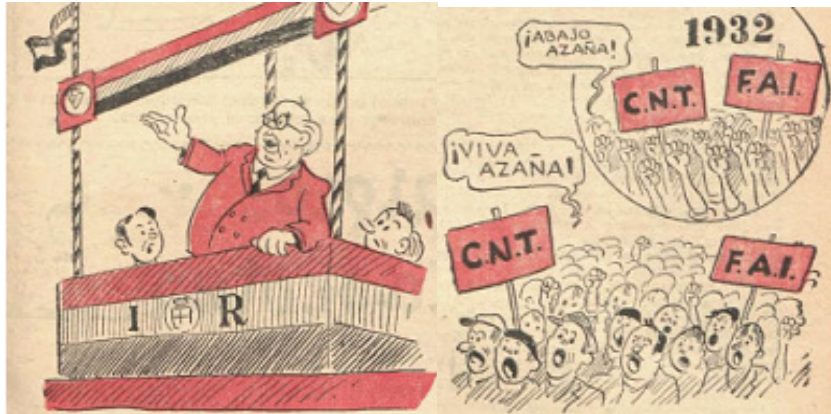
Aquest distanciament calculat d'Azaña no va ser entès (de manera intencionada) per *GyJ*, que continuava presentant al polític com un

---

⁶⁴⁰ Payne, S., *El colapso...op.cit.*, p. 249.

⁶⁴¹ El periodista estava convençut que «Azaña era una persona culta, inteligente, sensible, producto del medio en el que había nacido. A mí no me cabe la menor duda de que este hombre en Francia o en Inglaterra habría tenido un brillante porvenir político. Pero, en España, sus innegables dotes personales no eran suficientes. Azaña habría tenido que vencerse a sí mismo, es decir, vencer los prejuicios de su propia clase, para convertirse en el líder popular que la gente buscaba en él, capaz de arrastrar al país por el sendero de un concepto nuevo, combativo y progresista», i acabava afirmant que «sólo me consolaba pensar que no estaba en la piel de Manuel Azaña, de un hombre que había tenido la solución de los problemas de España en la punta de los dedos, pero que una vez más había dejado pasar la ocasión». Buckley, H., *Vida y muerte*, pp. 150-152.

aliat de la CNT i FAI. La realitat, però, era que els grups anarcosindicalistes havien esdevingut anti-azañistes com a mínim des de 1932 i, de manera especial, arran dels esdeveniments de Casas Viejas.

«La gente del puño en alto da en su criterio un gran salto», *GyJ*, 26/10/1935, p. 16

Els escàndols de l'*estraperlo* i de Nombela-Tayà

Al començament de juliol, Lerroux havia presentat un projecte de llei davant les Corts que, recolzat per la CEDA, demanava la reforma de quaranta articles constitucionals (entre ells, els relacionats amb l'educació, la religió, la propietat i l'autonomia). Nombrosos diputats radicals van mostrar la seva disconformitat, de manera que al mes d'octubre Samper, president de la comissió parlamentària, va arraconar el polèmic projecte sota la justificació de que, en qualse-

vol cas, la revisió només havia d'afectar a l'article 125, referent exclusivament a la manera de reformar la Constitució.⁶⁴²

La CEDA, però, va continuar insistint en l'exigència d'una imprescindible revisió constitucional si el PR volia continuar amb el seu suport a les Corts. Davant l'amenaça d'Alcalá-Zamora (qui ja tenia notícies sobre l'escàndol de l'*estraperlo*, però encara no era de domini públic) de dissoldre les Corts, Lerroux i Gil-Robles van acordar finalment que Chapaprieta (qui no coneixia encara el cas de corrupció), un republicà independent però amb afinitat personal amb el líder de la CEDA, fos el nou president del Govern.

El nou Consell de ministres, format a finals de setembre, passava de tretze a nou ministeris. Estava integrat per tres membres radicals (entre ells Lerroux, ministre d'Estat, que inicialment no havia volgut participar), tres cedistes (mentre Gil-Robles i Lucia Lucia continuaven als seus càrrecs anteriors, s'incorporava el jove Federico Salmón (1900-1936) al capdavant de Treball, Sanitat i Justícia), un agrari (Martínez de Velasco, nou encarregat d'Indústria, Comerç i Agricultura) i, per primera vegada, un membre de la Lliga (Pere Rahola, que ocupava el càrrec de Marina, que tant havien criticat amb Companys). Chapaprieta, per la seva banda, assumia també el ministeri d'Hisenda.

GyJ va mostrar ràpidament la seva satisfacció davant el nou Govern, atès que els cedistes Gil Robles, Lucia i Salmón, eren homes

---

⁶⁴² Townson, N., *La República...op.cit.*, p. 354.

A Espanya, el joc estava prohibit però Lerroix fill i Pich es van comprometre a obtenir de la manera que fos (inclòs el suborn) els permisos necessaris per a la seva instal·lació. Fins i tot es va acordar el repartiment dels futurs beneficis del joc, que en una part significativa del 25% aniria a parar a mans del líder radical. El llavors ministre de Governació, Salazar Alonso (qui en el moment de l'escàndol era alcalde de Madrid), va signar l'autorització corresponent el 25 d'agost de 1934 però, pocs dies després, va donar l'ordre a la policia per a que irrompés al casino de Sant Sebastià.

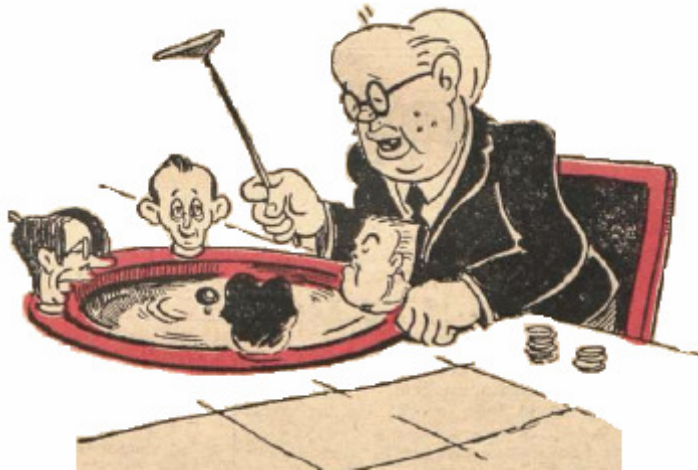
Una vegada Lerroix va tornar al poder al començament d'octubre, va aprovar una nova concessió, però Strauss exigia una suma elevada de diners a mode de reparació als empleats públics implicats al negoci. Després d'unes reunions infructuoses de Lerroix amb el president Alcalá-Zamora a finals de setembre de 1935, Chapaprieta va aconsellar arxivar el cas per a més endavant. Alcalá-Zamora, però, no va cedir i va amenaçar Lerroix amb presentar al Consell de ministres el dossier que havia rebut sobre l'escàndol.

Finalment, el 18 d'octubre el Govern va enviar el «cas Strauss» al fiscal del Tribunal Suprem. Davant la por que Azaña tingués notícies de l'afer i explotés la qüestió al míting que havia de donar pocs dies després a Comillas, el Govern va declarar públicament que havia rebut una sèrie d'acusacions sobre activitats irregulars que afectaven a determinades persones, però sense donar més informació.⁶⁴⁴

---

⁶⁴⁴ Townson, N., *La República...op.cit.*, pp. 364-369.

Per *GyJ*, era igual que l'escàndol afectés als radicals, atès que la seva principal obsessió continuava sent Azaña, a qui representava jugant a la ruleta amb els seus *ninots* Domingo, Martínez Barrio, Casares i Quiroga i, suposadament d'esquenes, Albornoz.

«Y de nuevo podéis verlo manejando su “Straperlo”», *GyJ*, 2/11/1935, p. 11

El 26 d'octubre la comissió d'investigació encarregada del cas va fer públic el seu dictamen, que denunciava actes il·lícits per part d'empleats públics. En conseqüència, Lerroux i Juan José Rocha (1877-1938), ministre d'Instrucció Pública, van presentar la seva dimissió i el Govern va ser remodelat amb l'entrada de dos nous ministres procedents del PR.

A Catalunya l'afer *estraperlo* també va tenir repercussions polítiques, doncs la implicació de Pich i Pon al cas va provocar la seva caiguda com alcalde de Barcelona i president de la Generalitat. Després del nomenament interí el 28 d'octubre del president de l'Audiència Territorial Eduardo Alonso Alonso (?), Chapaprieta va de-

signar Ignasi Villalonga (diputat de la CEDA que procedia de la Dreta Liberal Valenciana) president de la Generalitat el 19 de novembre. El nou Govern de Villalonga estava integrat per membres radicals, de la Lliga i d'APC.⁶⁴⁵

L'escàndol de l'*estraperlo* no va ser l'únic cas de corrupció que va esclatar durant la presidència de Chapaprieta. El 28 de novembre l'antic inspector general de Colònies, Antonio Nombela (?), va acusar diversos líders radicals, entre ells Lerroux, d'haver resolt de manera fraudulenta un expedient pel que s'indemnitzava a una companyia naval, propietat de l'empresari català Antoni Tayà, doncs el 1929 s'havia cancel·lat un contracte públic que inicialment havia de connectar diverses colònies. Tayà va apel·lar al Suprem i aquest li va donar la raó però sense establir una indemnització concreta. El Govern va fixar llavors una suma que Lerroux, aconsellat pel sots-secretari de la Presidència, Guillermo Moreno Calvo (?), va ordenar que es pagués amb el *fons colonial* sense passar per les Corts. Nombela, com a inspector, es va negar a fer el pagament, fet que va suposar la seva destitució a mitjan juliol.

L'ex-inspector va decidir aleshores denunciar el cas davant la justícia i el propi Chapaprieta. El Govern va encarregar la formació d'una comissió (com havia fet arran del «cas Strauss») que, el 8 de desembre va dictaminar la culpabilitat de Moreno Calvo. Les Corts,

---

⁶⁴⁵ Martínez Fiol, D., *Estatisme i antiestatisme...op.cit.*, pp. 173-174.

finalment, van aprovar l'informe de culpabilitat però van decidir absoldre Lerroux.⁶⁴⁶

Enmig d'aquesta enèsima crisi de Govern fàcilment caricaturitzable, *Areguer* aplegava en un ninot de *GyJ* un conjunt d'assumptes polítics diversos, que anaven des d'alguns casos de corrupció evident (com el cas Strauss i Nombela) a d'altres amb una intenció de desprestigi (com Casas Viejas), o fins i tot no demostrats, com el cas de la suposada col.laboració d'Azaña amb el tràfic d'armes relacionats amb el vaixell *Turquesa*. També apareixien alguns dels seus protagonistes, entre els que es podien identificar Chapaprieta (que acostumava a ser representat amb el seu prominent cap), Samper, Azaña, Lerroux i Martínez Barrio.

«La vigesimosexta crisis», *GyJ*, 14/12/1935, p. 1

---

⁶⁴⁶ Payne, S., *El colapso...op.cit.*, pp. 203-204.

Aquest nou escàndol, juntament amb la negativa de la CEDA a aprovar les mesures fiscals que Chapaprieta havia proposat a les Corts, van desencadenar una nova crisi de Govern. Alcalá-Zamora, després de portar a terme diverses consultes (una d'elles amb Maura, que va ser rebutjat per les dretes) i donar l'esquena a una proposta de Govern encapçalada per Gil-Robles, es va decantar per Portela Valladares.

El Govern de Manuel Portela Valladares

El recel d'Alcalá-Zamora vers Gil-Robles no anava desencaminat, ja que el ministre de la Guerra, abans de deixar el càrrec, va temp-tejar una solució de força amb Fanjul, Goded i Franco, però aquest darrer els va fer desistir atès que en aquell moment l'Exèrcit no estava prou unit per portar a terme un cop d'Estat.⁶⁴⁷

Darrera el nomenament de Portela Valladares s'amagava en realitat la pretensió del president de la República de configurar una opció moderada capaç de donar lloc a un nou partit centrista, el Partido de Centro Democrático (PCD). Aquesta organització va néixer amb la pretensió d'integrar a la dreta republicana, inclosa la formada pels radicals desencantants arran dels diversos escàndols. Els càlculs de

---

⁶⁴⁷ Franco es va acomiadar del líder de la CEDA, quan aquest va abandonar el ministeri de la Guerra, assegurant que «jamás el ejército se ha sentido mejor mandado que en esta etapa. El honor, la disciplina, todos los conceptos básicos del ejército han sido restablecidos y encauzados por vuestra excelencia». Gil Robles, J.M., *No fue posible...op.cit.*, pp. 366 i 375-376.

Portela, extraordinàriament optimistes, estimaven la presència de 150 o 160 diputats a les futures Corts.⁶⁴⁸

El 14 de desembre es feia públic el nou Govern, integrat per dos independents (el mateix Portela i Chapaprieta, que continuava a Hisenda), dos radicals, dos militars (encarregats del ministeri de Guerra i Marina), un agrari (novament Velasco), un demòcrata liberal, un republicà progressista i un membre de la Lliga (novament Rahola).⁶⁴⁹ Es tractava, en suma, d'un Consell de ministres feble que no representava a cap dels partits majoritaris al Parlament.

Segons el mateix Portela explica a les seves memòries, l'acord amb Alcalá-Zamora preveia un Govern d'una durada mínima de dos mesos, el temps per aconseguir el relleu necessari als òrgans de l'administració civil i afiançar el partit centrista. Passat aquest temps s'anunciarien, aleshores, eleccions generals a mitjan febrer que caldria celebrar a finals d'abril.⁶⁵⁰ El Govern, en principi, havia obtingut la prerrogativa presidencial necessària per tancar les Corts durant un mes.⁶⁵¹

A Catalunya, les lluites internes al Govern autònom van provocar el 14 de desembre la caiguda de Villalonga i la seva substitució interina per Joan Maluquer i Viladot (1856-1940), membre de la Lliga i

---

⁶⁴⁸ Martínez Fiol, D., *Estatisme i antiestatisme...op.cit.*, pp. 173-174.

⁶⁴⁹ Payne, S., *El colapso...op.cit.*, p. 215.

⁶⁵⁰ Portela Valladares, M., *Memorias*, Madrid, Alianza Editorial, 1988, pp. 160-161.

⁶⁵¹ En política militar, el Govern de Portela va mantenir en el seu càrrec a Franco, però va destituir Fanjul. Goded i Varela. González Calleja, E., *Contrarrevolucionarios...op.cit.*, p. 299.

antic president de la Diputació de Barcelona entre 1930 i 1931. El 18 de desembre de 1935 Maluquer i Viladot va donar el relleu a Fèlix Escalas i Chameni (1880-1972), membre de la Lliga que ja havia estat conseller del primer Govern de Pich i Pon el mes d'abril. Amb el Govern d'Escalas, la Lliga va aconseguir, per primera vegada, la seva hegemonia dins la Generalitat.⁶⁵² Pich i Pon, per la seva banda, pressionat pels escàndols dels radicals, va abandonar l'activitat política a finals de desembre de 1935.⁶⁵³

Tot i que el propi Portela havia encomanat a Chapaprieta l'establiment de contactes amb la CEDA de cara a un futur canvi de Govern, el 30 de desembre el president va desaprovar aquestes negociacions i, amb l'aprovació d'Alcalá-Zamora, va aprofitar per reordenar el Consell de ministres substituïnt els ministres partidaris d'un acord amb la dreta.⁶⁵⁴ Amb aquest pas, el cap de l'Estat havia donat un pas arriscat prioritzant la seva autoritat presidencial i relegant a un segon pla l'acció de les Corts.

El nou Govern presentava una composició d'amistats polítiques al voltant de Portela i d'Alcalá-Zamora encara major que l'anterior. En una nova demostració de la prerrogativa presidencial, el Govern va prorrogar els pressupostos (funció que segons la Constitució era competència de les Corts) i el 2 de gener s'anunciava la nova sus-

---

⁶⁵² Martínez Fiol, D., *Estatisme i antiestatisme...op.cit.*, pp. 173-174

⁶⁵³ Townson, N., *La República...op.cit.*, p. 392.

⁶⁵⁴ La percepció d'una operació prèviament calculada entre els dos presidents per remodelar el Govern a imatge seva, segons el propi relat de Chapaprieta, J., *La paz fue posible. Memorias de un político*, Barcelona, Ariel, 1971, p. 374.

penió de la Cambra legislativa durant un altre mes.⁶⁵⁵ La CEDA, els monàrquics i Maura van protestar davant la continuació de la clausura de les Corts. En canvi, la gran majoria de les esquerres no ho va fer perquè sabien que els beneficiava una propera convocatòria electoral.

En contrast amb el tancament de les Corts, es van restaurar totes les llibertats civils (inclosa la llibertat de premsa). Inesperadament, a més, el 7 de gener, es decretava la dissolució de les Corts i l'anunci de la convocatòria d'eleccions generals pel dia 16 de febrer, la primera volta, i el 4 de març, la segona.

Els ninotaires acostumaven a destacar la figura prima i encorbada de Portela, conegut com *El Consort* (pel seu matrimoni amb l'aristòcrata catalana Clotilde Puig i Mir), amb un cabell blanc que li feia assemblar-se a un mag. Per *GyJ*, era evident que els plans electorals de Portela s'havien vist trastocats. Pel setmanari, que insistia força en la coneguda condició maçònica del polític gallec, el president del Govern demostrava tenir una inclinació natural cap a les esquerres.

El "tentetieso", «¡Nada! ¡No hay manera! Por más que hago por ponerle en el centro, siempre está hacia la izquierda», *GyJ*, 25/1/1936, p. 4

---

⁶⁵⁵ Payne, S., *El colapso...op.cit.*, p. 228.

En realitat, el manifest electoral del Partido Centrista reivindicava una posició de centre-republicà en defensa d'un ideal que estigués per damunt de l'«antítesi partidista», de manera que s'admetia dins el partit qualsevol tendència, sempre que no fos extrema, és a dir, monàrquica o revolucionària.⁶⁵⁶

L'aliança de les esquerres i les eleccions de febrer de 1936

El 14 de novembre, Azaña va enviar una carta formal al PSOE, en la qual demanava una aliança electoral. Ràpidament, els socialistes, ara sota el lideratge indiscutible de Largo Caballero, van donar una resposta positiva però sota la condició que l'acord integrés al Partit Comunista i el seu sindicat afí, la Confederación General del Trabajo Unitaria (CGTU). Azaña, en principi, no havia contemplat aquesta opció, atès que la seva idea no era formar un Front Popular a l'estil francès (o de la Komintern, que aprovava la formació de coalicions electorals de l'esquerra), on la presència comunista era important.⁶⁵⁷

L'aliança azañista amb els socialistes era un recurs propagandístic evident per *GyJ*, que presentava a Azaña com un subordinat a les ordres de Largo Caballero i, aquest, així mateix, a les directives que procedien de Rússia.

---

⁶⁵⁶ Fernández Sarasola, I., *Los partidos políticos en el pensamiento español*, Madrid, Marcial Pons, 2009, p. 270.

⁶⁵⁷ Contreras, J., *Azaña y Cataluña...op.cit.*, pp. 226-227.

El disco revolucionario, «Paco: Apréndetelo bien... ¡ya estás oyendo a la voz de tu amo...!», Gyj, 11/1/1936, p. 5

El 15 de gener de 1936 es va donar a conèixer el Front Popular (FP), integrat per IR, UR, PSOE, UGT, les Joventuts Socialistes, el Partit Comunista, el Partit Obrer d'Unificació Marxista (POUM, organització antiestalinista creada el setembre de 1935) i el Partit Sindicalista (partit molt minoritari liderat per Ángel Pestaña). El PNR de Sánchez Román s'havia retirat de l'acord en el darrer moment, disconforme amb l'entrada dels comunistes. En canvi, els anarcosindicalistes van mostrar el seu suport a la coalició electoral del FP.

En realitat, el FP, més que un programa comú del conjunt de les esquerres, es basava en aquest acord electoral, atès que el manifest va ser obra exclusiva d'Azaña i, sobretot, Prieto. A més, no es va crear cap òrgan de coordinació entre els seus membres per tal d'acordar una determinada línia política o simplement garantir al futur govern una estabilitat.⁶⁵⁸

---

⁶⁵⁸ Sánchez Cervelló, J., *¿Por qué hemos sido derrotados? Las divergencias republicanas y otras cuestiones*, Barcelona, Flor del Viento Ediciones, 2006, p. 32.

L'acord del FP establia que l'aliança era estrictament electoral, de manera que si es guanyaven les eleccions, el futur Govern seria estrictament republicà i no de coalició socialista, a diferència del primer bienni. Alhora, també per iniciativa dels socialistes, calia deixar clara la diferència entre el programa electoral *temporal* (que demanava l'amnistia general, la reactivació de la reforma agrària i de l'Estatut) i els objectius concrets de cada formació política.⁶⁵⁹

Com va assegurar Prieto al periodista argentí Pablo Suero (1898-1943) durant la campanya electoral, «nosotros, los partidos obreros, dijimos a los republicanos que nos era indiferente el programa de gobierno; sólo expusimos nuestras aspiraciones respecto a la amnistía, aspiraciones que los republicanos encontraron atendibles y que de cualquier forma nosotros no habríamos modificado...Lo demás es obra de los republicanos. Tan moderada, tan conservadora que sería un programa de derechas en otro país. Por eso yo supongo que, si se alcanza el triunfo, los propios republicanos tendrán que radicalizar ese programa para la defensa de la República, no por instancias nuestras».⁶⁶⁰

A Catalunya, Pi i Sunyer, encarregat de la reconstrucció interna d'ERC durant 1935, va ser l'impulsor de la idea d'un «front d'esquerres» reinterpretant el populisme tradicional basat en les aliances entre partits, alhora que rebaixava la càrrega social que, en canvi, el

---

⁶⁵⁹ Payne, S., *El colapso...op.cit.*, p. 255.

⁶⁶⁰ Suero, P., *España levanta el puño. Palabras al borde del abismo*, Barcelona, Papel de Liar, 2009 [1937], p. 140.

«front popular» implicava.⁶⁶¹ D'aquesta manera, les esquerres es van presentar coaligades sota el nom de Front d'Esquerres, integrat per ERC, PNRE, ACR, PRE, POUM, Partit Català Proletari (fundat el gener de 1934 per Compte) i el Partit Comunista de Catalunya.⁶⁶²

Enfront de l'opció d'esquerres, va sorgir el «Frente Nacional», format per la CEDA, RE, PNE i els tradicionalistes. A Catalunya, l'opció *contrarrevolucionària* es va agrupar al voltant del Front Català d'Ordre, integrat per la Lliga, APC, Comunió Tradicionalista, el Partit Radical i la Dreta de Catalunya (o sigui, RE a Catalunya). La formació de Cambó, en la disputa pel nacionalisme, culpava a Esquerra de haver llançat per la borda l'Estatut després d'octubre de 1934, alhora que argumentava que ja no podia apel·lar a abstraccions ideològiques (com havia fet durant el passat), sinó que havia de decantar-se pel federalisme o la independència.⁶⁶³

Per a la Lliga, l'aliança electoral amb forces contràries a l'autonisme col·locava al partit en una posició ambigüa que va ser molt explotada pels seus adversaris polítics (en especial per part d'ERC). Planes, director d'*EBN*, estava convençut que «ha calgut que passessin trenta-cinc anys de la seva història perquè la Lliga es decidís a aliar-se amb els monàrquics enemics de Catalunya, ha calgut que el

---

⁶⁶¹ Martín Ramos, J.L., «El republicanismo nacionalista catalán», a Moreno Luzón, J. (ed.), *Izquierdas y nacionalismos en la España contemporánea*, Madrid, Fundación Pablo Iglesias, 2011, p. 179.

⁶⁶² Duarte, À., *Història del republicanisme...op.cit.*, p. 213. El frontpopulisme a Catalunya a Vinyes, R., *La Catalunya internacional. El frontpopulisme en l'exemple català*, Barcelona, Curial, 1983.

⁶⁶³ González Vilalta, A., *Els diputats catalans a les Corts republicanes...op.cit.*, p. 247.

senyor Lerroux hagués passat pel bany de puresa de l' straponerlo perquè el senyor Ramon d'Abadal el pogués estrènyer entre els seus braços. Tota la púrria, tots els immorals, tots els ascaris de la Dictadura que el Catalanisme, després de tants anys de lluita, havia aconseguit arraconar i reduir a la impotència, es revifen ara a l'escalf de la Lliga Catalana».⁶⁶⁴

La campanya electoral va tenir un component verbal molt agressiu (més encara que la de 1933) per part de la majoria dels partits. Una conversa anecdòtica entre Portela Valladares i Amós Salvador (1879-1963), membre d'IR, revela la crispació i la intransigència enfront l'adversari polític. Salvador va confessar a l'encara president del Govern que «si ellos [dretes] vencen que nos exterminen; y si nosotros vencemos, los exterminaremos a ellos».⁶⁶⁵ En una línia semblant, Largo Caballero va assegurar en un miting a Alicante que «en caso de una victoria de las derechas, tendremos que ir forzosamente a una guerra civil».⁶⁶⁶

El record de la revolta d'octubre de 1934 va estar molt present en la propaganda, abundantment gràfica d'altra banda, tant de les dretes com de les esquerres.

L'esquerra va reivindicar de manera prioritària l'alliberament dels presos d'octubre i la seva readmissió a les institucions, les fàbriques i el camp. Aquesta va ser una qüestió que va esdevenir central en la seva propaganda i que, a Catalunya, era sinònim de «La Dignitat

---

⁶⁶⁴ Planes, J.M., «El Front d'Ordre», *La Publicitat*, 29/1/1936, p. 1.

⁶⁶⁵ Portela Valladares, M., *Memorias...op.cit.*, p. 164.

⁶⁶⁶ Bennassar, B., *El infierno...op.cit.*, p. 51.

Catalana».⁶⁶⁷ L'altra gran demanda va ser el restabliment total de l'autonomia catalana.

Agudament, *EBN* capgirava les grans proclames de les dretes *alcoholigades*, presentant l'antiautonomisme dels diaris més conservadors (com *ABC*, que portava a la mà algú aragonés molt semblant a Royo Villanova); la manca de llibertats (en al·lusió al cop de Sanjurjo); la defensa de la família, però només de la família «d'interessos», en referència al cas *estraperlo* que va involucrar a Lerroux i al seu fill adoptiu; la defensa de la propietat, tot representant a Pich i Pon amb la seva recurrent bombeta al cap, i el reclam de l'ordre amb la representació d'un legionari o regular (amb trets moriscs) atacant un ciutadà vestit de paisà.

Aquest darrer ninot de la tira gràfica d'*EBN* potser feia referència a l'assassinat a finals d'octubre de 1934 del periodista valencià Luis de Sirval (1898-1934), que havia viatjat fins a Astúries per realitzar diversos reportatges sobre la revolta per al diari *El Mercantil Valenciano*, però que va morir a la comissaria d'investigació d'Oviedo pels trets que li va propinar un tinent búlgar de la Legió (força militar que, juntament amb els Regulars, havien participat a la repressió de la revolta asturiana).⁶⁶⁸

---

⁶⁶⁷ Ucelay-Da Cal, E., *La Catalunya populista...op.cit.*, p. 236.

⁶⁶⁸ La trajectòria de Sirval a Ríos Carratalá, J.A., *Hojas volanderas. Periodistas y escritores en tiempos de República*, Sevilla, Editorial Renacimiento, 2011.

EBN, 29/1/1936, p. 1

Per *Tisner*, el Front Català d'Ordre era vist com el boc o l'anticrist personificat per un Cambó de trets físics judeitzants.

«El Front Català d'Ordre», *EBN*, 20/2/1936, p. 1

Pels setmanaris satírics més propers a l'obrerisme, l'element clau de les eleccions passava per la demanda d'obertura de les presons pels «fets d'octubre», que en un sentit més metafòric significava també la recuperació de l'autonomia enfront del centralisme intransigent de l'Estat, doncs «aquesta vegada no és lluita de partits. És Catalunya que lluita contra l'opressió».⁶⁶⁹

⁶⁶⁹ *LCdG*, 14/2/1936, p. 101.

LEdT, 14/2/1936, p. 101

En ocasions com aquesta, els ninots eren veritables cartells electorals, ja que el cartellisme (que, a la seva vegada, rebia la influència del treball dels ninotaires) va tenir un paper decisiu en la recerca d'una afinitat emocional i política a través de la propaganda electoral de 1936.⁶⁷⁰

Les dretes (inclosa la Lliga), per la seva banda, van explotar la por gairebé apocalíptica al *terror roig* que s'apoderaria del país si les esquerres *revolucionàries* tornaven a guanyar les eleccions. En concret, pel setmanari de Delgado Barreto, només es podia optar per la revolució o per la contrarrevolució, doncs «si el ciudadano siente el deseo estúpido de vivir, de conservar su empleo, de que no le asalten la fábrica o el hogar, de que no le degüellen a los niños, de que no le apiolen a la vuelta de una esquina, lo lógico es que vote las

---

⁶⁷⁰ Ucelay-Da Cal, E., «Guerra i rera guarda als cartells catalans: una font efímera, enganyosa i llunyana»...*op.cit.*

candidaturas contrarrevolucionarias» i, adreçant-se al lector, conclouïa amb un pronòstic segons el qual només hi havia dues boles, «si no echas la blanca, que es la de la contrarrevolución, y nos toca la negra de Azaña, Largo y compañía, desde ahora nos despedimos cariñosamente de ustedes hasta que nos veamos en el otro mundo». ⁶⁷¹

Areuger presentava en un ninot als tres dirigents socialistes (Largo Caballero, Prieto i Besteiro) barallats, mentre l'ombra amenaçadora de la *revolució* i la maçoneria planejava sobre el país.

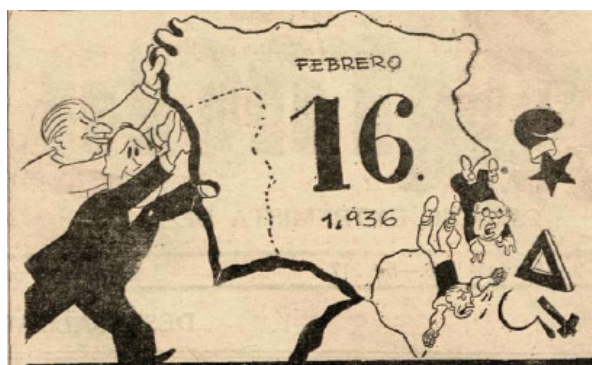
Gran guñol, «El coco rojo es el truco, y el drama.. está en la sombra», *GyJ*, 8/2/1936, p. 1

Enfront el *caos* i la *sovietització* que representaven les esquerres, *GyJ* presentava els candidats de la dreta Gil-Robles i Calvo Sotelo

---

⁶⁷¹ *GyJ*, 15/2/1936, p. 3. Les paraules del setmanari van ser profètiques, doncs la victòria de les esquerres va suposar la suspensió de la publicació i la mort, durant la guerra, del propi director.

com els bastions de l'ordre i de la unitat nacional que expulsarien del país Largo Caballero, Azaña, la maçoneria, el catalanisme i el comunisme.⁶⁷²

«¡Aupa! Un último esfuerzo disciplinado y entusiasta y...¡arriba España...!», *GyJ*, 15/2/1936, p. 2

Al llarg de la campanya electoral, la CEDA, de forma sistemàtica, va utilitzar tots els mitjans propagandístics més moderns, com ara llums de neó, boletins de ràdio, telèfons, grans murals, rètols (com el que es va col·locar a la Puerta del Sol amb una alçada de tres pisos), curts cinematogràfics i octavetes.⁶⁷³

Els resultats de les eleccions celebrades el 16 de febrer van donar la victòria a les esquerres però amb un marge ajustat, doncs van obtenir 4.654.116 vots enfront els 4.503.524 de les dretes i els 400.901 del centre. Com havia succeït a les eleccions de novembre de 1933,

---

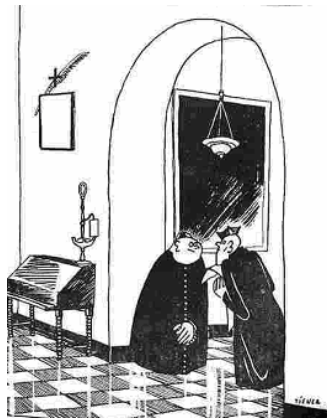
⁶⁷² Veure l'article de Montero Pérez-Hinojosa, F., «Las elecciones de febrero de 1936 a través de la propaganda antimasonónica de "Gracia y Justicia"», a Ferrer Benimeli, J.A. (coord.), *Masonería, política y sociedad*, vol.I, Symposium de Metodología Aplicada a la Historia de la Masonería Española, Córdoba, 15-20 de juny de 1987, Centro de Estudios Históricos de la Masonería Española, 1989, pp. 313-322.

⁶⁷³ Payne, S., *El colapso...op.cit.*, p. 270.

el sistema electoral no reflectia aquest vot real, doncs el FP va aconseguir 278 diputats, 124 el bloc de les dretes i 51 el centre.⁶⁷⁴ En contrast amb les aspiracions de Portela, el PCD només va aconseguir 20 diputats. La derrota dels radicals encara va ser major, doncs només va obtenir 5 diputats.

A Catalunya el triomf de les esquerres va ser més contundent, amb el 59% dels vots (ERC va obtenir 23 diputats, ACR 5, la USC 4, el PRE i el PNRE 2 cadascun i finalment, POUM, PCC i PCP 1 cadascun) enfront del 41% obtinguts per les candidatures del Front Català d'Ordre, que es va traduir en 13 diputats (corresponents a 12 per part de la Lliga i 1 dels carlins).⁶⁷⁵

Tísner, a *EBN*, bromejant amb la derrota de les candidatures dretanes que havien rebut el recolzament de l'Església, feia l'acudit fàcil.

«No ens ha votat ni Déu!», *EBN*, 20/2/1936, p. 4

---

⁶⁷⁴ Tusell, J., *Las elecciones del Frente Popular*, Madrid, Cuadernos para el Diálogo, 1971, vol. II, p. 13.

⁶⁷⁵ Balcells, A., «El sistema de partidos políticos en Cataluña entre 1934 y 1936», a García Delgado, J.L. (ed.), *La II República española. Bienio rectificador y Frente Popular (1934-1936)*, Madrid, Siglo XXI, 1988, p. 100.

Cinquena part. De la victòria del Front Popular a l'esclat de la Guerra Civil (febrer-juliol 1936)

El 19 de febrer, sense esperar a la constitució de les noves Corts i a la segona volta electoral, Portela Valladares va presentar la seva dimissió anticipada a Alcalá-Zamora.⁶⁷⁶ Dos dies abans Gil Robles, intuïnt la victòria del FP, va exigir a Portela la declaració de l'estat de guerra, ja que les *masses* s'estaven fent amb el control del carrer.⁶⁷⁷ Per la seva banda, Franco també va instar diverses vegades al president del Govern a decretar l'estat de guerra i evitar, d'aquesta manera, el traspàs de poders, però novament es va negar.⁶⁷⁸ Franco va telefonar alhora al cap de la Guàrdia Civil, Sebastián Pozas (1876-1946), per intentar fer-li veure que la situació era catastròfica i que calia, en conseqüència, actuar.⁶⁷⁹

La por a una acció militar, però també a una mobilització popular va portar Portela a presentar la «dimissió-fugida» (en paraules d'Alcalá-Zamora) confessant que «no siendo concejal u obligatorio el cargo de jefe del gobierno, lo soltaba allí ante el desorden al que se

---

⁶⁷⁶ La segona volta només es va realitzar a Castelló (on va guanyar el FP), Sòria (on el triomf va ser pel partit de Maura) i les províncies basques (a Biscaia i Guipúscoa va triomfar la llista del Partit Nacionalista Basc i a Àlava va ser escollit un candidat per la dreta i un altre per l'esquerra), atès que les aliances electorals havien estat més compactes que les anteriors. Ranzato, G., *El eclipse...op.cit.*, p. 243.

⁶⁷⁷ Gil Robles, J.M., *No fue posible...op.cit.*, p. 493.

⁶⁷⁸ Les diferents trobades entre Portela i Franco a Portela Valladares, M., *Memorias...op.cit.*, pp. 184-193.

⁶⁷⁹ Pozas, de família conservadora i maçó, havia estat nomenat en el càrrec per Portela Valladares. Cardona, G., *El poder militar...op.cit.*, p. 227.

negaba a hacer frente, anticipándome que eran inútiles para él exhortaciones al deber».⁶⁸⁰

Una mostra de l'onada incontrolada de les *masses* es va produir quan una vegada coneguts els resultats electorals, una multitud encapçalada per Francisco Galán (?), germà del militar executat el 1930, va dirigir-se a la presó de la Model madrilenya amb la pretensió d'alliberar als presos.⁶⁸¹

El retorn presidencial d'Azaña

Davant aquest panorama, el cap de l'Estat va ordenar a Azaña la formació de Govern. Azaña, si es dóna credibilitat a les paraules que Ossorio y Gallardo va posar en boca del polític madrileny, no desitjava tornar al poder doncs «con toda mi alma quisiera tener una votación lucidísima, pero no ganar las elecciones de ninguna manera. De todas las soluciones que se pueden esperar, la del triunfo es la que más me aterra».⁶⁸²

Tal i com s'havia pactat al FP, el nou Consell de ministres estava integrat majoritàriament per membres d'IR, dos d'UR, un independent (el diplomàtic Plácido Álvarez-Buylla Lozana, ministre d'Indústria i Comerç) i un militar (Masquelet, qui tornava a ocupar la cartera de Guerra).

---

⁶⁸⁰ Alcalá-Zamora, N., *Memorias...op.cit.*, p. 347.

⁶⁸¹ Suero, P., *España levanta...op.cit.*, p. 88

⁶⁸² Citat a Alía Miranda, F., *Julio de 1936. Conspiracion y alzamiento contra la Segunda República*, Barcelona, Crítica, 2011, p. 131.

Altres nomenaments destacats van ser els d'Amós Salvador a Governació (substituït a mitjan abril per Casares Quiroga), Marcel·lí Domingo a Instrucció Pública i Belles Arts i Gabriel Franco (1897-1972) a Hisenda. L'alicantí José Alonso Mallol (?), antic Governador civil d'Astúries i de Sevilla durant el primer bienni, va ser nomenat Director General de Seguretat.⁶⁸³

La pressió popular al carrer era més que notable, fet que va portar al Govern a aprovar el dia 21 d'una amnistia generosa (que va beneficiar a més de 30.000 presos polítics) i, set dies després, a aplicar un decret que establia l'obligatorietat de readmissió als seus antics llocs de treballs de les persones que havien estat acomiadades per la seva participació als esdeveniments d'octubre de 1934. El Govern també va reactivar la «Llei de Reforma Agrària», que amb l'aprovació del decret de 20 de març, donava permís per expropiar (amb indemnització) qualsevol finca declarada d'*utilitat social*.⁶⁸⁴

Al ministeri de la Guerra, aconsellat per Azaña, Masquelet va portar a terme diverses accions encaminades a dificultar accions conspiratives. En aquesta línia, Fanjul es va quedar sense destí; Goded va ser traslladat a les illes Balears; Mola, comandant en cap de les forces militars al Marroc, va ser traslladat a Pamplona, fet que no li va impedir establir contactes conspiratius amb les forces tradicionalistes; Franco, per la seva banda, va ser cessat al capdavant de la prefectura de l'Estat Major i va ser nomenat comandament de les Illes Canàries.

---

⁶⁸³ Payne, S., *El colapso...op.cit.*, p. 291.

⁶⁸⁴ Gil Pecharromán, J., *La Segunda República...op.cit.*, p. 325-28.

Abans de marxar a Canàries, Franco va declarar sorprenentment a Azaña que «hacen ustedes mal en alejarme, porque yo, en Madrid, podría ser más útil al Ejército y la tranquilidad de España», i el president del Govern li va contestar de manera arrogant que «no temo a las sublevaciones. Lo de Sanjurjo lo supe y pude haberlo evitado pero preferí verlo fracasar».⁶⁸⁵

En contrast, el ministre de Guerra va col·locar militars adictes en llocs determinants. El general José Miaja (1878-1958), que havia ocupat inicialment el ministeri de manera interina, va ser nomenat Cap de la I Divisió Orgànica (és a dir Madrid), malgrat la seva sospitada pertinença a la UME; el general Batet, que el 1935 havia estat ascendit (com López Ochoa) a tinent general de divisió, va assumir el juny el control de la VI Divisió Orgànica amb base a Burgos, i Pozas, que s'havia oposat a la proposta de Franco els dies posteriors a les eleccions de febrer, va ser confirmat al capdavant de la Guàrdia Civil (càrrec que ostentava des del primer Govern de Portela Valladares).⁶⁸⁶

El 19 de febrer, el Govern va efectuar un contundent trasllat de comandaments de la Guàrdia Civil i de la Policia, i dos dies després un decret va concedir poders discrecionals al ministre de Governació per declarar disponibles forçosos a qualsevol membre de la policia sospitós d'activitats antirrepublicanes.⁶⁸⁷

---

⁶⁸⁵ Bennassar, B., *El infierno...op.cit.*, p. 69.

⁶⁸⁶ Jackson, G., *La República española...op.cit.*, p. 209.

⁶⁸⁷ González Calleja, E., «Las fuerzas de orden pública y la República», a Reverte, J.M. (coord.), *Los militares...op.cit.*, p. 127.

Com a complement d'aquests canvis, es van aprovar diversos decrets importants. Els decrets de 22 de febrer i 2 de març possibilitaven la reincorporació dels membres de l'Exèrcit i de la policia que havien estat expulsats per la seva implicació als fets d'octubre de 1934. El 21 de març un decret establia la categoria de «disponible forçós» pels oficials sota sospita. Finalment, entre els mesos de març i juliol el Govern va canviar 206 capitans dels 318 que existien, 99 dels 124 comandants, 68 dels 74 tinents coronels, així com als 26 coronels.⁶⁸⁸

En relació amb la qüestió religiosa, el Govern d'Azaña va aprovar el 28 de febrer una disposició del ministeri d'Instrucció Pública que disposava la substitució de les escoles confessionals per escoles nacionals. Alhora, el 28 d'abril es recuperava el «Patronato Incautador de los Bienes de la Compañía de Jesús» i, per tant, s'anulava la legislació aprovada durant el bienni radical-cedista. Malgrat que cap membre del clergat va morir entre gener i juliol de 1936, 153 esglésies i altres edificis religiosos van ser objecte d'atacs.⁶⁸⁹

Alguns dels incidents semblaven actes irracionals més aviat propis d'altres èpoques del passat, com el cas que va tenir lloc el 4 de maig de 1936 arran el rumor de que les religioses del Col·legi Maria Au-

---

⁶⁸⁸ Payne, S., *El colapso...op.cit.*, p. 308.

⁶⁸⁹ Cueva Merino, J., «El anticlericalismo en la Segunda República y la Guerra Civil», a Parra López, E.; Suárez Cortina, M. (eds.), *El anticlericalismo...op.cit.*, p. 258.

xiliadora de Madrid repartien caramels enverinats als nois, fet que va provocar l'assalt i crema de l'edifici per part de la multitud.⁶⁹⁰

Companys, novament president de la Generalitat

El 21 de febrer Companys i els seus consellers, beneficiaris de l'amnistia, van ser alliberats del penal del Puerto de Santa María i de Cartagena. Cinc dies després, el Govern d'Azaña va aprovar la reobertura del Parlament català que es va reunir el dia 29 de manera extraordinària per ratificar en el càrrec a Companys, malgrat l'absència dels diputats de la Lliga.⁶⁹¹

El president de la Generalitat va retornar a Barcelona l'1 de març (significativament Batet havia demanat ser rellevat al capdavant de la IV Divisió per no haver de rebre a Companys) i Pi i Sunyer havia ocupat de nou l'alcaldia el 17 de febrer, tot i que l'acte no era estrictament legal, atès que la seva causa encara estava pendent.

El líder d'ERC, en principi, va anunciar una política de cordialitat amb la formació conservadora. Finalment, el 3 de març el Tribunal

---

⁶⁹⁰ Montero Moreno, A., *Historia de la persecución religiosa en España (1936-1939)*, Madrid, Editorial Católica, 1961, p. 52.

⁶⁹¹ Ragner, H., «De revolucionari a home de Govern», Solé i Sabaté, J.M. (dir.), *Lluís Companys...op.cit.*, p. 86. Pi i Sunyer, de la seva banda, va ocupar de nou l'alcaldia el 17 de febrer, tot i que l'acte no era estrictament legal, atès que la seva causa encara estava pendent.

de Garanties Constitucionals va declarar inconstitucional la llei de gener de 1935 que permetia la suspensió de l'autonomia catalana.⁶⁹²

EBN, 11/3/1936, p. 2

Companys va ratificar la totalitat del Govern (amb excepció de Dencàs) anterior al 6 d'octubre de 1934 i, el 2 de març, va recuperar la Llei de Contractes de Conreu segons el text aprovat el 21 de setembre de 1934.⁶⁹³ De manera semblant al Govern d'Azaña, la Generalitat va adoptar també mesures preventives en relació amb els militars. En aquesta línia, el conseller de Governació, Josep Maria

---

⁶⁹² Per la seva banda, el 15 d'abril l'Estatut d'autonomia basc (impulsat pel PNB de José Antonio Aguirre i pel FP de Prieto) va arribar a les Corts, després d'haver estat rebutjat a finals de 1931 (sota l'argument que sobrepassava els límits constitucionals) i, novament el 1934, pel Govern radical-cedista. Finalment, l'1 d'octubre de 1936, durant la guerra, l'Estatut basc va ser aprovat. Granja Sáinz, J.L. de la, «El nacimiento de Euskadi: el estatuto de 1936 y el primer gobierno vasco», a *Historia Contemporanea*, nº 35, 2007, p. 428.

⁶⁹³ Ivern i Salvà, D., *Esquerra Republicana...op.cit.*, vol. II, p. 188.

Espanya (1879-1953), va col·locar militars afins com Escofet, Menéndez i Pérez Salas al front d'Ordre Públic.⁶⁹⁴

En un context nou on els membres d'EC es trobaven marginats dins ERC (i per tant, el partit de Companys patia un dèficit nacionalista), el PNRE va considerar que, després del triomf del Front d'Esqueres, ja no tenia sentit continuar en solitari com a partit. A més, el Govern Companys s'havia mostrat partidari de reforçar els seus vincles amb el Govern de Madrid.⁶⁹⁵ En conseqüència, durant el mes de març els *opinionistes* van demanar la reunificació, tot i que finalment s'acordà una fórmula ambigüa per la que l'ingrés oficial a ERC s'ajornava i es mantenia l'existència legal del PNRE, amb la idea que el partit es fongués en l'Esquerra o bé acabés desapareixent.⁶⁹⁶ *Soka*, a *EBN*, recollia l'esdeveniment amb un ninot punyent.

Els grans moviments d'opinió, «-I els federals on són?
-No han pogut venir perquè no es troba
gaire bé», *EBN*, 1/4/1936, p. 1

---

⁶⁹⁴ Ucelay-Da Cal, E., *La Catalunya populista...op.cit.*, p. 277.

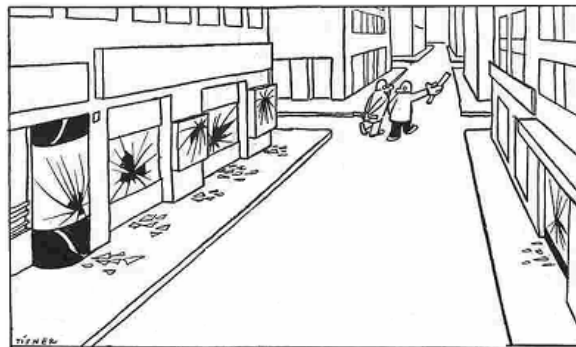
⁶⁹⁵ *Ibid*, p. 266.

⁶⁹⁶ Culla, J.B., *El catalanisme d'esquerra...op.cit.*, pp. 338-339.

En contrast, el trencament de l'aliança entre la USC i ERC va provocar un nou Govern de Companys el 28 de maig (el darrer abans de l'esclat de la guerra) integrat en la seva gran majoria per membres de l'Esquerra, un d'ACR (M. Esteve) i un independent (el Dr. Manuel Corachán).⁶⁹⁷ Significadament, en el seu discurs al Parlament, Companys va demanar contenció a la CNT, atès que el gran nombre de vagues que es produïen només aconseguirien col.lapsar l'economia catalana.

Barrera, conseller de Treball, malgrat la seva avançada política laboral (basada en el pagament d'indemnitzacions per part de la patronal o la readmissió del personal laboral acomiadat arran dels «fets d'octubre» del 34), no va aconseguir aplacar l'enorme conflictivitat al carrer promoguda pels anarcosindicalistes.⁶⁹⁸

Tisner, com era habitual, bromejava amb l'inquieta i repetida activitat exercida per la CNT-FAI a les pàgines d'*EBN*.

«-On vas, ara?
-Trencaré per aquí», *EBN*, 24/6/1936, p. 2

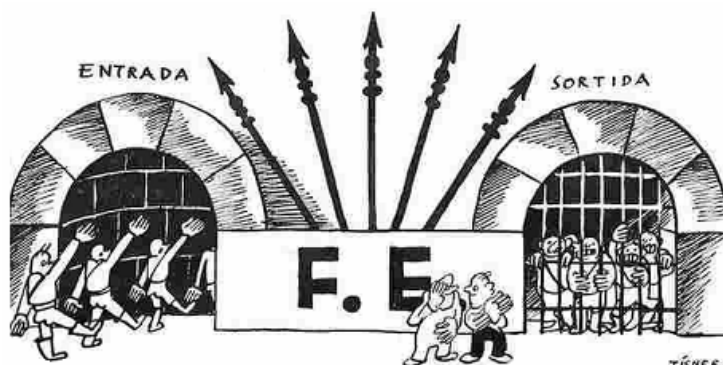
⁶⁹⁷ González Vilalta, A., *Lluís Companys...op.cit.*, p. 67.

⁶⁹⁸ Casas Soriano, J., *La política de Treball de la Generalitat Republicana (1931-1939)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 2003, p. 617

La violència desfermada al carrer durant la primavera de 1936

La violència al carrer exercida per joves falangistes, socialistes i comunistes es va multiplicar a partir del mes de març. El 27 de febrer el Govern havia ordenat la clausura de les seues locals de la Falange sota l'acusació de la tinença d'armes. El 13 de març el jurista Luis Jiménez de Asúa (1889-1970), que havia estat un dels redactors de la Constitució de 1931, va patir un atemptat del què va sortir il·lès (però no el seu escorta, Jesús Gisbert, que va morir).

Com a conseqüència d'aquests esdeveniments, les esquerres van assaltar i incendiar les oficines de *La Nación* i la cúpula de Falange va ser detinguda (inclòs Primo de Rivera). El dia 17, el partit, a més, va ser il·legalitzat. Les esquerres, com *Tísner* a *EBN*, van aplaudir la mesura.⁶⁹⁹

«Em penso que l'Azaña ja ha trobat la sortida», *EBN*, 22/4/1936, p. 2

---

⁶⁹⁹ Payne, S., *El colapso...op.cit.*, pp. 298-302.

Però en contrast amb la contundència que el Govern va emprar per reprimir als falangistes, no va fer res per aturar les milícies comunistes i socialistes que actuaven fora de la llei. El propi Azaña, davant les queixes de les dretes per la violència desfermada, va arribar a adreçar-los a les Corts la desafortunada pregunta «¿no queríais violencia, no os molestaban las instituciones sociales de la República? Pues tomad violencia. Ateneos a las consecuencias».⁷⁰⁰

El 22 de març Alfredo Martínez y García-Argüelles (1878-1936), ex-ministre de Treball durant el primer Govern de Portela i membre del PLD, va ser assassinat a Oviedo.⁷⁰¹ El 7 d'abril Eduardo Ortega y Gasset, nomenat Fiscal General de l'Estat després de la victòria del FP, va patir un atemptat amb bomba a casa seva. El dia 13 d'abril, Manuel Pedregal (?), magistrat del Suprem i instructor de la causa contra el falangista que havia atemptat contra Asúa, va ser assassinat al carrer quan es dirigia al seu domicili.⁷⁰²

El 14 d'abril, amb motiu del cinquè aniversari de la proclamació de la República, un militant de Falange va llençar explosius a la tribuna presidencial durant la desfilada militar. Durant l'acte també va

---

⁷⁰⁰ Citat a Ranzato, G., «El peso de la violencia en los orígenes de la guerra civil de 1936-1939», *Espacio, Tiempo y Forma, Serie V, Historia Contemporánea*, nº 20, 2008, p. 172. A la seva darrera obra, Ranzato considera que la caiguda de la Segona República va ser en bona mesura responsabilitat de l'esquerra que no només va ser incapaç de defensar la integritat física de les persones i la propietat, sinó que va ser còmplice indirecte de la violència impulsada per l'extrema esquerra. Aquests esdeveniments van provocar un ambient de por que, a la vegada, va facilitar un recolzament social important als militars colpistes. Ranzato, G., *La grande paura...op.cit.*

⁷⁰¹ Cierva, R. de la, *Historia básica...op.cit.*, p. 355.

⁷⁰² Ranzato, G., *El eclipse...op.cit.*, p. 246.

morir l'alferes de la Guàrdia Civil Anastasio de los Reyes, després que aquest s'hagués enfrontat amb un grup d'alborotadors comunistes. A l'enterrament posterior de l'alferes i la manifestació que tot seguit es va celebrar en el seu record, es van produir diversos incidents que van provocar novament la mort de diverses persones (entre elles Andrés Sáenz de Heredia, cosí de Primo de Rivera) i la implicació de l'oficial de la Guàrdia d'Assalt, José del Castillo (1901-1936) per haver ferit un jove carlista.⁷⁰³

A Catalunya, posant en dubte (encara que fos parcialment) la imatge de l'*oasi català*, el 28 d'abril els germans Miquel (que havia tornat a Barcelona el 17 de febrer) i Josep Badia van ser assassinats a prop de casa seva per un grup de pistolers anarcosindicalistes encapçalats per Justo Bueno. A partir del dia següent Planes, des de *La Publicitat*, i *Tisner*, des de *La Rambla*, van trencar el silenci que envoltava l'assassinat amb la publicació de diversos reportatges en els quals donaven a conèixer la identitat dels suposats autors del crim.

Tisner havia rebut la informació de mans del seu amic el magistrat Emilià Vilalta i Vidal (?). Un dia, *Tisner* va rebre la visita del mateix Bueno a la redacció de *La Rambla*, durant la què li va donar els noms de totes les persones que havien participat a la mort dels Badia sota l'amenaça alhora de que ell (*Tisner*) seria l'únic responsable del que podia passar si s'atrevia a publicar la informació. El notaire d'*EBN* va decidir fer-ho, en un reportatge que portava l'agorarat títol de «Justo Bueno visita el redactor de *La Rambla* i li ex-

---

⁷⁰³ *ABC*, 17/4/1936, p. 27.

plica fil per randa com es va realitzar l'assassinat dels germans Badia». ⁷⁰⁴ Però al cap de dos mesos del doble assassinat dels Badia, la policia i la justícia, al·legant manca de proves i testimonis, van donar per tancat el cas, per a escàndol del propi *Tisner* i Planes. ⁷⁰⁵

La mort dels germans Badia va suscitar inicialment dubtes sobre els autors del crim. Els membres d'Estat Català van acusar Companys de ser còmplice dels esdeveniments, en base a un *assumpte de faldilles* que vinculava alhora amorosament a Carme Ballester (1899-1972), dona de Carles Duran (un militant d'EC), amb Miquel Badia i Companys. ⁷⁰⁶ En qualsevol cas, les relacions entre Companys i EC es van fer cada vegada més difícil, sobretot arran de la desautorització de Dencàs i de la seva culpabilització de la derrota per part del Parlament a inicis del mes de maig. Finalment, la majoria dels integrants de les JEREC van abandonar ERC i van fundar un nou partit, Estat Català.

El nou partit d'Estat Català es va constituir entre el 22 i 25 de maig, i al juny, es van afegir Nosaltres Sols! (grup liderat per Daniel Cardona) i el PNC, de J.M. Xammar. Les tensions internes, basades so-

---

⁷⁰⁴ Artís-Gener, A., *Viure...op.cit.*, vol.I, pp. 48-57. Bueno, detingut el 1941 per la policia franquista, va confessar que ell havia estat l'autor de l'assassinat dels germans Badia, amb la complicitat d'altres membres de la FAI que no eren, però, els que el mateix Bueno havia confessat a *Tisner*.

⁷⁰⁵ Finestres, J., *Josep M. Planes...op.cit.*, pp. 230-231.

⁷⁰⁶ Ucelay-Da Cal, E., «La ley del silencio: El "complot nacionalista contra Companys", noviembre-diciembre de 1936», a Ucelay-Da Cal, E.; González i Vilalta, A. (eds.), *Contra Companys, 1936. La frustración nacionalista ante la Revolución*, València, Universitat de València, 2012, pp. 114-118.

bretot en rivalitats personals, es van perllongar a la nova formació.⁷⁰⁷

Arran de la mort dels germans Badia, *EBN*, que havia suavitzat molt la crítica de les JEREC i d'EC amb posterioritat als «fets d'octubre del 34», va publicar un sentit dibuix on, amb un sentit múltiple, s'al·ludia a les seves morts, a les estrelles de l'organització separatista i als autors del crim.

«L'únic que està ben clar...», *EBN*, 6/5/1936, p. 4

Una altra mort es va produir el 8 de maig, quan el capità Carlos Faraudo (?), membre destacat de l'UMRA, va ser assassinat per un grup de falangistes a Madrid.⁷⁰⁸ En resum, entre gener i juliol s'ha

---

⁷⁰⁷ Ucelay-Da Cal, «Estat Català», a Molas, I. (ed.), *Diccionari...op.cit.*, p. 87.

⁷⁰⁸ Payne, S., *El colapso...op.cit.*, p. 481.

calcut el nombre de morts en 2673 morts i més d'un miler de ferits.⁷⁰⁹

L'ascens d'Azaña a la presidència de la República

El 3 d'abril Azaña va fer arribar a Alcalá-Zamora un decret pel què es suspenia la renovació electoral dels ajuntaments, prevista inicialment per aquest mes. En bona mesura, el president del Govern va prendre aquesta decisió perquè sospitava de la desunió del FP, però també perquè tenia una aspiració superior.⁷¹⁰

El 7 d'abril les Corts van destituir Alcalá-Zamora com a president de la República per 238 vots a favor (IR, UR, ERC, PC, PSOE i el PCD de Portela Valladares), 5 en contra (vots els progressistes) i l'abstenció de 174 diputats (del PR, CEDA, agraris, Lliga, monàrquics i tradicionalistes).

Fins al darrer moment, Alcalá-Zamora va creure que continuaria en el càrrec, doncs el mateix dia 7 escrivia a les seves notes que «lo más probable que no tenga el valor de destituirme, limitándose a la grosería del insulto la mitad obrera de la mayoría, y a la perfidia de la abstención o de la complacencia».⁷¹¹

---

⁷⁰⁹ Cibrián, R., «Violencia política y crisis democrática : España en 1936», *Revista de Estudios Políticos*, nº 6, 1978, pp. 83.

⁷¹⁰ Avilés Farré, J., *La izquierda burguesa...op.cit.*, p. 401.

⁷¹¹ Alcalá Zamora, N., *Asalto a la República. Enero-abril de 1936*, Madrid, La Esfera de los Libros, 2011, pp. 402-405. Sobre la qüestió de la destitució d'Alcalá-Zamora veure Tomás Villarroya, J., *La destitución de Alcalá Zamora*, Valencia, Fundación Universitaria San Pablo CEU, 1988, pp. 63-68. Alcalá-Zamora va ser substituït interinament per Martínez Barrio.

Per procedir a la destitució del polític cordovès, els parlamentaris van recórrer a l'article 81 de la Constitució, segons el qual en cas d'una segona dissolució abans del final de la legislatura (que teòricament acabava el desembre de 1937), les Corts estaven obligades a examinar si els motius donats pel President de la República havien estat prou vàlids per aprovar els decrets de dissolució. En realitat, aquest va ser el pretext per portar a terme una operació per part dels seus adversaris polítics (encapçalats per Prieto i Azaña), doncs els que ara l'acusaven, eren els mateixos que havien demanat durant el mes de gener la dissolució precipitada de les Corts.

LEdT al·ludia a l'obra que el propi Alcalá-Zamora va publicar el 1936, *Los defectos de la Constitución de 1931* (anàlisi jurídic dels articles que el jurista cordovès considerava més ambigus del text constitucional), per comentar amb sarcasme que «el defecte més gros d'aquesta Constitució és que m'hagin pogut destronar».

LEdT, 26/6/1936, p. 385

El 10 de maig Azaña va ser nomenat nou president de la República per 754 vots favorables davant els 874 emesos, en un acte que va tenir lloc al «Palacio de Cristal» del parc del Retir madrileny. L'elecció va comptar amb els vots favorables de tot l'arc parlamentari, a excepció de la CEDA, que va votar en contra (els tradicionalistes i els diputats de Renovación Española no van assistir). Es tractava d'una votació esperada, ja que el FP comptava amb 358 compromisaris enfront dels 58 de l'oposició.⁷¹²

Després de la investidura d'Azaña, es va produir un incident a les afores del Palau entre el *prietista* Julián Zugazagoitia (1899-1940) i el *caballerista* Luis Araquistáin (1886-1959), en el que el primer va bufetejar a aquest darrer i posteriorment Araquistáin li va respondre amb un cop de puny.⁷¹³ Tísner, a *EBN*, va ironitzar amb les expectatives que va aixecar el nomenament d'Azaña entre sectors de l'esquerra.

«-Acaba d'ésser elegit l'Azaña!

-Ai!, me n'alegro! Passava una ànsia...», *EBN*, 13/5/1936, p. 1

---

⁷¹² Payne, S., *El colapso...op.cit.*, p. 369. L'elecció d'Azaña va provocar el nomenament d'un Govern interí presidit per Augusto Barcia (1881-1961), ministre d'Estat.

⁷¹³ *ABC*, 12/5/1936, p. 20.

Nombroses personalitats polítiques, com Ametlla i Ossorio y Gallardo, van considerar un error el pas d'Azaña de la presidència del Govern a la presidència de la República, doncs segons el primer, aquest càrrec tenia una funció limitada que «li retallava la influència damunt el país, que en endavant no podrà exercir sinó indirectament».⁷¹⁴ Per a Ossorio y Gallardo, «al encerrar a Azaña en la jaula de oro, la República se privó del único elemento de acción con que contaba».⁷¹⁵

Per a la dreta, l'actitud d'Azaña responia a una simple qüestió de revenja política i a la seva desmesurada ambició política.⁷¹⁶ També es va parlar d'un projecte urdit a l'ombra, segons el qual mentre Azaña passava a la presidència de la República, Prieto (polític amb fama d'autoritat política) ocuparia la presidència del Govern.⁷¹⁷ Però el grup parlamentari socialista es va oposar a la col·laboració amb Azaña, tot i que Prieto podria haver format govern amb el suport dels partits republicans i aproximadament un terç dels diputats socialistes, però no va donar aquest pas per por a dividir el partit.⁷¹⁸ Fins i tot s'ha argumentat que el grup *caballerista* volia mar-

---

⁷¹⁴ Ametlla, C., *Memòries...op.cit.*, p. 305.

⁷¹⁵ Páez-Camino Arias, F., «Ángel Ossorio y Gallardo. Un republicano honorario», a Egido León, Á., *Republicanos en la memoria...op.cit.*, p. 34.

⁷¹⁶ Azaña, mentre s'acabaven les obres de remodelació al Palau d'Orient, va fixar la seva residència a la Quinta del Pardo, on sembla que es preocupava més per les qüestions estètiques que per les polítiques. Herreros, I., *El cocinero de Azaña. Ocio y gastronomía en la República*, Madrid, Oberon, 2006, p. 190.

⁷¹⁷ Juliá, S., «El Frente Popular y la política de la República en guerra», a Jover Zamora, J.M^a (dir.), *Historiade España Menéndez Pidal*, vol. IX, Madrid, Espasa Calpe, 2005, pp. 115-116.

⁷¹⁸ Preston, P., *El Holocausto español...op.cit.*, p. 174.

ginar Azaña i Prieto de l'acció governamental per tal de que el nou Govern fos incapaç per frenar les masses i es pogués iniciar un procés revolucionari.⁷¹⁹

La negativa de Prieto va portar a Azaña a proposar el nom de Martínez Barrio, encara que el polític sevillà també va declinar l'oferta. Finalment, Azaña va confiar la presidència governamental al seu fidel amic Casares Quiroga. En principi, no semblava que aquesta elecció fos la més indicada, atesa la malaltia per tuberculosi del polític gallec i el mal record de l'episodi de Casas Viejas.

Casares Quiroga, president del Govern. Propostes «excepcionals» de coalicions polítiques republicanes

El nou Govern estava integrat per set membres d'IR (Casares Quiroga també ocupava la cartera de Guerra), tres d'UR, un d'ERC (Lluhí i Vallescà a Treball, Sanitat i Previsió Social) i un independent (Moles, que es feia càrrec del trascendental ministeri de Governació). Des del principi, el nou Consell de ministres va haver de fer front a una important onada de vagues per part de la CNT i la UGT (sobretot durant els mesos d'abril, maig i juny, al llarg dels quals van haver més vagues que a l'any 1932) que s'unia a l'elevada conflictivitat i violència al carrer.⁷²⁰

---

⁷¹⁹ Aquesta és la versió que Araquistáin (ideòleg dels *caballeristas*) va donar a l'estudiós azañista Juan Marichal (1922-2010) el 1959 a París. Marichal, J., *La vocación de Manuel Azaña*, Madrid, Alianza, 1982, pp. 224-225.

⁷²⁰ Ranzato, G., *El eclipse...op.cit.*, p. 257.

Entre els nombrosos incidents que es van produir entre els mesos de maig i juliol, van sobresortir els ocorreguts el 29 de maig a la localitat de Yeste, a Albacete. La tala de pinedes en un antic camp comunal per part de treballadors afiliats a la FNTT socialista (arruïnats per la construcció d'una presa que havia inundat les seves terres) va provocar la detenció de diversos agricultors i la conseqüent protesta de la població, que va agredir a la Guàrdia Civil i va causar la mort d'un agent del cos. Durant el tiroteig i la repressió van morir assassinats 17 camperols.⁷²¹ El Govern, que no volia una repetició dels esdeveniments de Casas Viejas, va decretar la censura de premsa.⁷²²

El 25 de maig, Sánchez Román va presentar una proposta per «salvar la República» durant una reunió del seu minoritari PNR. El prestigiós jurista va mostrar-se partidari de la formació d'un «gobierno republicano nacional» integrat per totes les agrupacions republicanes de centre i d'esquerres, així com de la concessió d'amples poders al president de la República per imposar totalment la Constitució i dissoldre les milícies de tots els partits. Azaña va rebutjar la proposta, atès que implicava l'aliança amb el centre moderat i la ruptura amb els socialistes.⁷²³

Entre el 18 i el 27 de juny, Maura va publicar una sèrie de sis articles al diari *El Sol* que van tenir immediatament una notable reper-

---

⁷²¹ Fernández Fernández, E., «Casares Quiroga, el movimiento obrero y la cuestión del orden público», a Grandío, E.; Rodero, J. (eds.), *Santiago Casares...op.cit.*, p. 104.

⁷²² Sánchez Cervelló, J., *¿Por qué hemos sido...op.cit.*, p. 41.

⁷²³ Payne, S., *España. Una historia única*, Madrid, Temas de Hoy, 2008, p. 275.

cussió. En un d'ells, el líder del Partido Republicano Conservador, assegurava que la situació era de «desgobierno absoluto arriba, anarquía desatada abajo; como trabazón constitucional en medio, la ficción insostenible de las Cortes, y amenaza de ruina en todas partes».⁷²⁴ En un altre, després de confessar que «no abrigo la menor esperanza de que mis razonamientos logren convencer a quienes tiene sobre sí el pesar de la mayor responsabilidad en la hora actual de España», proposava una «dictadura republicana nacional» multipartidista per a «salvar a la República democrática del fracaso y de la ruina».⁷²⁵

Els articles polèmics de Maura van ser molt llegits però per alguns, com *Tísner* a *EBN*, no deixaven de ser propostes sense sentit i «curalotodo».

El cas Maura, «Fixa't com fa l'article!», EBN, 31/6/1936, p. 1

---

⁷²⁴ Maura, M., «Los Comités jacobinos del Frente Popular, el fascismo español y la gravedad de los problemas nacionales», *El Sol*, 21/6/1936, p. 12.

⁷²⁵ Maura, M., «Gobierno nacional», *El Sol*, 27/6/1936, pp. 1 i 2.

L'escalada de violència es va tornar a aguditzar al començament de juliol. El dia 12 de juliol va ser assassinat l'oficial Castillo, membre de la UMRA i instructor de les milícies socialistes, en un carrec cèntric de Madrid.⁷²⁶ Al dia següent, un grup de forces dels cossos de seguretat de l'Estat encapçalats pel jove capità de la Guàrdia Civil Fernando Condés (1906-1936), va buscar Gil-Robles però atès que el líder de la CEDA no es trobava a Madrid, es va dirigir a la casa de Calvo Sotelo.⁷²⁷ El líder de RE, després de ser enganyat per Condés (qui li va dir que calia anar a una reunió d'emergència a la Direcció General de Seguretat), va ser traslladat en una furgoneta, on va ser assassinat (molt aviat) pel militant socialista Luis Cuenca. El seu cos va ser abandonat a continuació a les portes del cementiri madrilenya de l'Almudena.⁷²⁸

El Govern de Casares Quiroga, tot i que inicialment va anunciar una comissió d'investigació, posteriorment no va ordenar cap detenció dels culpables, però, en contrast, sí la de nombrosos falangistes i militants diversos de dretes. El 14 de juliol el Govern va decidir suspendre les Corts, que s'havien de reobrir el 18 de juliol.⁷²⁹

---

⁷²⁶ Encara avui en dia no es coneix exactament qui el va matar. La versió més convicent va ser l'apuntada fa anys per Gibson, qui assegura que va ser obra dels carlistes en venjança per els disparats de Castillo durant els esdeveniments del 17 d'abril de 1936. Gibson, I., *La noche en que mataron a Calvo Sotelo*, Barcelona, Argos Vergara, 1982, pp. 207-208.

⁷²⁷ Zugazagoitia, J., *Guerra y vicisitudes de los españoles*, Barcelona, Tusquets, 2001, p. 40.

⁷²⁸ Payne, S., *El colapso...op.cit.*, pp. 484-485.

⁷²⁹ González Vilalta, A., *Els diputats catalans a les Corts republicanes...op.cit.*, p. 304.

La conspiració militar

La mort de Calvo Sotelo va reforçar els plans conspiradors que, des de mesos abans, Mola i altres militars estaven tramant. Abans de marxar a les Canàries, el dia 8 de març Franco va assistir a la reunió de generals que es va celebrar al domicili de l'agent de borsa i diputat per la CEDA, José Delgado y Hernández de Tejada (?). Entre altres, van assistir-hi també el mateix Mola, Orgaz, Varela, Galarza i Andrés Saliquet (1877-1959).⁷³⁰

Durant la trobada es va posar de manifest la disparitat de propostes, de manera que Mola (qui havia aprofitat el pas per la capital en el seu camí a Pamplona), d'una banda, va exposar un cop militar «descentralitzat» en diverses guarnicions, atès que l'èxit d'una acció a Madrid seria més difícil d'aconseguir. Varela, per la seva banda, es va mostrar partidari d'un pronunciament que s'hauria d'imposar a Madrid, en la idea d'una acció ràpida.⁷³¹ Al llarg de la reunió, Franco va expressar les seves reserves dilatòries.⁷³² En canvi, va existir una unanimitat a l'hora de crear un grup conspirador al voltant de la UME, encarregada d'organitzar el complot, que seria inevitable si el Govern decidís dissoldre l'Exèrcit o la Guàrdia Civil.

---

⁷³⁰ Márquez Hidalgo, F., *La sublevaciones contra la Segunda República. La Sanjurjada, Octubre de 1934, Julio de 1936 y el golpe de Casado*, Madrid, Síntesis, 2010, p. 99.

⁷³¹ Seco Serrano, C., *El militarismo...op.cit.*, p. 415.

⁷³² De fet, Franco no va ratificar la seva adhesió total al complot fins al 15 de juliol. Cardona, G., *El poder...op.cit.*, p. 240.

El mes d'abril, el Govern havia abortat un pla conspiratiu encapçalat pel propi Mola, Orgaz, Varela i el coronel Ángel Rodríguez del Barrio (1876-1936), que planejava una sublevació a Madrid el dia 19.⁷³³ Com a conseqüència d'aquest fracàs, Rodríguez del Barrio va ser destituït del seu càrrec com a Inspector General de l'Exèrcit, mentre que Orgaz va ser bandejat a Canàries (on va poder entrevistar-se novament amb Franco) i Varela a Cadis.

El complot es va traslladar llavors a Pamplona, per quedar en mans del propi Mola, conegut a partir d'aquest moment com el *Jefe*. El 25 d'abril l'antic Director General de Seguretat durant l'etapa Berenguer va elaborar una «instrucció reservada», en la què es parlava del restabliment de l'ordre públic i la creació de «comitès civils».

El 29 de maig Mola va establir el seu primer contacte oficial amb Primo de Rivera, que es trobava a la presó, a través de Rafael Garcerán (?), antic col.laborador del bufet del líder de Falange. José Antonio, malgrat que no va aconseguir imposar certes condicions polítiques als militars, va donar instruccions als membres del seu partit per a que es possessin a les ordres dels dirigents del moviment colpista.⁷³⁴

A començaments del mes de febrer s'havia produït, a més, una reunió entre Primo de Rivera i Franco al domicili del pare del cedista Ramón Serrano Suñer (diptat per Saragossa i gran amic del líder de Falange). Durant la reunió, José Antonio es va mostrar partidari

---

⁷³³ Beevor, A., *La Guerra Civil...op.cit.*, p. 76.

⁷³⁴ Alía Miranda, F., *Julio de 1936...op.cit.*, p. 83.

d'una insurrecció militar, però el general va evitar contraure qualsevol compromís. En tot cas, Franco li va recomenar que en el futur mantingués el contacte exclusivament amb Yagüe, simpatitzant de Falange.⁷³⁵

Franco va enviar una carta el 23 de juny a Casares Quiroga en la que li expressava el malestar que existia dins l'Exèrcit, alhora que s'oferia sorprenentment com la figura militar que podia establitzar el règim⁷³⁶ Casares, però, no va contestar la carta. El president del Govern tampoc va prendre cap mesura després de rebre, de mans d'Alonso Mallol, Director General de Seguretat, una llista de 500 implicats en la conspiració militar.⁷³⁷

Però el Govern es mostrava confiat en reprimir una nova acció militar, com havia fet l'any 1932. En una conversa amb el socialista Zugazagoitia, Azaña, referint-se als rumors sobre un cop militar, va assegurar que «esos comentarios públicos, cuya inspiración me queda en lo oscuro, perjudican más que benefician. Si usted conociese tan bien como yo a los militares, abría el caso que debe hacerse de sus quejas y disgustos».⁷³⁸

En contrast amb les conspiracions militars i l'irrespirable ambient de violència política que es vivia durant l'estiu de 1936, la vida

---

⁷³⁵ Quan es va quedar en solitari amb Serrano Suñer, Primo de Rivera li va confessar que «mi padre, con todos sus defectos, con su desorientación política, era otra cosa. Tenía humanidad, decisión, nobleza. Pero esta gente...». Gil Pecharromán, J., *José Antonio Primo de Rivera. Biografía de un visionario*, Madrid, Temas de Hoy, 2003, p. 376

⁷³⁶ Ranzato, G., *El eclipse...op.cit.*, pp. 268-269.

⁷³⁷ Preston, P., *El Holocausto español...op.cit.*, p. 177.

⁷³⁸ Zugazagoitia, J., *Guerra y vicisitudes...op.cit.*, p. 32.

normal continuava i la gent pensava, per exemple, en la celebració de l'Olimpiada Popular de Barcelona que s'havia d'inaugurar el dia 19 de juliol.⁷³⁹ L'abril de 1931 el Comitè Olímpic Internacional (COI) havia de decidir quina ciutat acolliria els Jocs Olímpics de 1936, però Barcelona, tot i ser una de les ciutats favorites, no va ser escollida, ja que finalment es va imposar Berlín.

Precisament Sanjurjo va realitzar diversos viatges a Alemanya durant els mesos de febrer (o març, segons les versions) i juny, al llarg dels quals, sota el pretext d'assistir als preparatius dels Jocs Olímpics (que es van celebrar durant la primera quinzena d'agost), sembla que va visitar fàbriques d'armament amb la pretensió d'aconseguir el suport d'avions per transportar tropes a la península. El que sembla més clar és que no es va entrevistar amb Hitler.⁷⁴⁰ Durant el segon viatge va estar acompanyat per Juan Luis Beigbeder (1888-1957), qui havia estat agregat militar a Berlín entre els anys 1926 i 1934.

Arran de l'arribada al poder dels nazis, Barcelona va intentar pressionar al COI per evitar els jocs a Alemanya, però no ho va aconseguir.⁷⁴¹ D'aquesta manera es va decidir organitzar una Olimpiada Popular alternativa a Berlín.

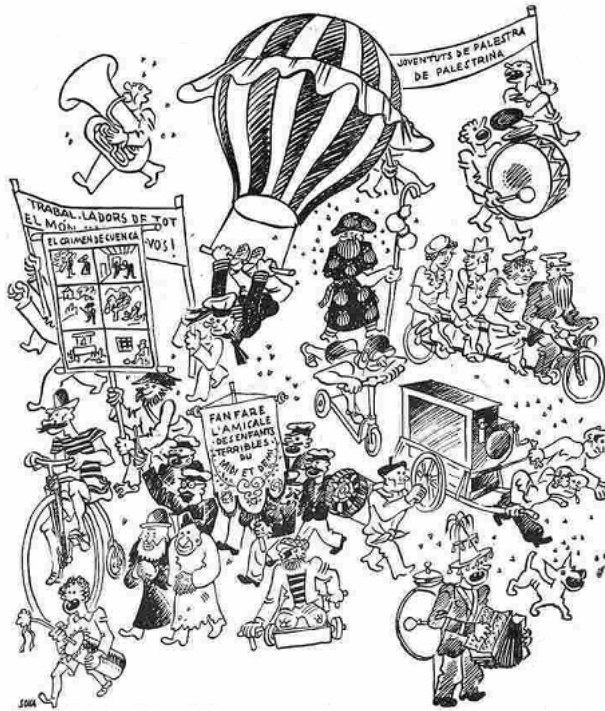
---

⁷³⁹ Sobre l'Olimpiada Popular de Barcelona veure Pujadas, X.; Santacana, C., *L'altra olimpiada, Barcelona '36*, Barcelona, Llibres de l'Índex, 2006.

⁷⁴⁰ Viñas, Á., *La Alemania nazi y el 18 de julio*, Madrid, Alianza, 1974, p. 298.

⁷⁴¹ Casanovas, J., «Catalunya i els jocs olímpics», a Santacana, C. (coord.), *L'esport a Catalunya, Nadala 2008. Any XLII*, Barcelona, Fundació Lluís Carulla, 2008, p. 54.

Soka, a *EBN*, imaginava l'arribada dels atletes olímpics, sense oblidar una referència sarcàstica al grup nacionalista Palestra, a qui presentava com les «Joventuts de Palestra de Palestrina».

«Solemne arribada dels primers atletes de l'Olimpiada Popular», *EBN*, 15/7/1936, p. 1

Com és sabut, l'esclat de la Guerra Civil va impedir celebrar els actes esportius, que van ser cancel·lats la nit del 18 de juliol. El dia 17, el cop militar es va precipitar al Marroc, després que els plans dels rebels haguessin estat descoberts. Els oficials colpistes es van fer amb el control de Tetuán, Ceuta i Melilla. La sublevació militar era un fet, però no va tenir èxit i, en conseqüència, es va desencadenar un sagnant període de guerra civil.

CONCLUSIONS

L'objecte d'aquesta tesi ha estat abordar la problemàtica militar, autonòmica i religiosa durant la Segona República a partir de l'estudi dels setmanaris satírics *DIC*, *EBN* i *GyJ*. La visió ben diversa que cadascuna d'aquestes revistes d'humor polític van donar entorn als esdeveniments que van tenir lloc entre el 14 d'abril de 1931 i el 18 de juliol de 1936, ens ha permès estudiar l'etapa republicana des d'un punt de vista diferent que, de manera tradicional, ha estat marginat injustament per la majoria dels estudiosos.

Com hem vist al llarg del treball, les diferents concepcions ideològiques de cadascuna de les revistes satíriques creen un *joc de miralls* limitat, que dona lloc a tot un seguit de imatges contraposades les unes a les altres. La lectura peculiar d'un determinat esdeveniment en funció de la publicació va configurar una visió que s'ajustava precisament a la línia editorial que volia transmetre.

La feina dels ninotaires ha estat infravalorada atès que suposadament no era rellevant, més enllà d'un consum efímer per part dels seus lectors. Alhora, el fet que el seu contingut tingués una vessant humorística, ha creat una opinió general que considera *superficial* la informació que pogués arribar a generar.

Aquesta concepció negativa de les publicacions d'humor no ha tingut en compte, en contrast, el fet que ofereixen una mirada alternativa enfront de la premsa diària d'informació general. A més, aquestes revistes satíriques sovint es fan ressó de notícies que passen de-

sapercebudes, i fins i tot, ignorades per altres mitjans de comunicació.

Com hem volgut demostrar al llarg de la tesi, els setmanaris satírics estudiats van concedir una importància especial a la imatge (fos aquesta dibuix, caricatura o ninot), com un mitjà per aconseguir arribar a més gent, però també perquè els seus impulsors eren conscients que el poder d'una imatge és moltes vegades superior al del text.

Com és habitual a la major part de les publicacions humorístiques, *DIC*, *EBN* i *GyJ* van oferir al lector una intencionalitat política determinada, però en aquest cas es tracta d'uns setmanaris que no poden ser adscrits a cap opció política concreta. Al llarg de les seves trajectòries, van apostar per recolzar partits diversos en funció del moment polític (com podien ser *DIC* i *GyJ*) o, directament no ho van fer per ningú en concret (com era el cas d'*EBN*). Com hem vist, cap de les tres publicacions representava a sectors polítics hegemònics, ja fossin de dretes o d'esquerres.

Per tant, a l'interès gràfic que presentaven les revistes, s'afegia el fet d'haver estat reflex de sectors polítics més marginals (o, en qualsevol cas, sense gaire poder). Alhora, la cronologia de les publicacions, entre mitjan juny de 1931 i juliol de 1936, abarcava gairebé la totalitat de l'etapa republicana. La consulta i l'ús d'altres publicacions satíriques (com poden ser *LCdG*, *LEdT* i *Estampa*, entre altres), ens ha permès complementar, en tot cas, la resta d'esdeveniments que les altres revistes no van poder reflectir a causa de la censura establerta.

DIC va néixer com una proposta ideològica de *recristianització* de la societat catalana davant la gran empenta del laïcisme i, en ocasions, de l'anticlericalisme desplegat durant el «bienni azañista». Es tracta d'una publicació singular, doncs era profundament nacionalista i conservadora sense deixar de ser republicana i defensar una actitud pacifista. Sempre va mostrar la seva simpatia ideològica cap a la Lliga, formació política amb la qual coincidia en la defensa de l'ordre social, la propietat, la llibertat individual i el catalanisme. A diferència, però, del partit liderat per Cambó, *DIC* sempre va fer bandera explícita i reiterada del catolicisme.

Com hem vist a partir del seus ninots, aquest setmanari catòlic va fer una intensa campanya en defensa de l'Estatut de Núria, primer, i de l'Estatut de 1932, després, tot i que es va mostrar disconforme amb la retallada de sobirania finalment establerta. *DIC* mai va abandonar el seu anticentralisme, fet que el va portar a criticar incansablement les posicions contràries a l'autonomia catalana per part de les dretes espanyoles, però també per part d'un sector de les esquerres poc inclinat a les concessions sobiranistes.

Al costat del seu autonomisme aferrissat, *DIC* va criticar durament les intromissions dels militars a la política, ja fos per la seva participació legal arran de les diferents convocatòries electorals (com podien ser els diputats de condició castrense Franco i Sediles), com per la seva actitud colpista demostrada al llarg de tota l'etapa republicana, en especial durant l'estiu de 1932 arran de la «Sanjurjada».

DIC també va sobresortir per les seves crítiques a l'anarcosindicalisme, que acostumava a presentar com un aliat natural d'ERC. El setmanari catòlic, com també va fer *GyJ*, va vincular de manera recurrent a la CNT/FAI, però també a la Unió de Rabassaires, amb l'irresponsable foment del desordre social i d'haver adoptat una actitud de venjança cap als grups patronals. A ulls del setmanari satíric, aquest posicionament només podia portar a una perillosa divisió social que, fora de Catalunya, podia ser fàcilment aprofitada pels sectors contraris a l'autonomia.

Al llarg de la seva trajectòria, *DIC* es va destacar pel seu to profundament catòlic. En aquesta línia, no es va cansar de demanar la revisió dels articles constitucionals que (al seu parer) calia rectificar, en especial els que feien referència a l'àmbit catòlic. La publicació es va posicionar ràpidament en contra de la separació legal entre l'Estat i l'Església, atès que considerava el catolicisme com un element fonamental de la tradició catalana.

Al principi, el setmanari es va mostrar partidari d'UDC des del mateix naixement de la formació política demòcrata-cristiana el novembre de 1931. Aquest recolzament inicial estava justificat per la defensa dels valors cristians que el partit de Carrasco i Formiguera sempre va reivindicar. Però a mesura que van passar els anys, *DIC* va adoptar un allunyament progressiu i irreversible respecte a la formació nacionalista. El primer toc d'atenció que el setmanari va percebre com un viratge perillós per part d'UDC va ser la manifestació de recolzament a la Llei de Contractes de Conreu. Posteriorment, el desencadenament dels «fets d'octubre» van certificar al *DIC* que la formació liderada per Carrasco i Formiguera era, al

cap i a la fi, partidària de la política del Govern de la Generalitat que encapçalava Companys.

El setmanari sempre va mostrar una furibunda actitud de crítica vers ERC, a qui va acusar d'establir una «dictadura de l'únic» basada en l'exercici del monopoli polític, fins al punt de retreure a la formació mètodes *autoritaris*; de ser irresponsable i totalment inepte per governar, doncs a la seva manca d'experiència política, es va sumar la seva suposada aliança infrangible amb l'anarcosindicalisme; d'exercir repetidament l'*enxufisme* amb els integrants del partit; de ser profundament rupturista amb la tradició catòlica catalana, així com de mostrar-se anticlerical i jugar alhora la carta de la maçoneria.

Com hem vist al llarg d'aquesta tesi, la furibunda visió contra la maçoneria va tenir un paper destacat a les pàgines de *DIC*, en bona mesura engreixat pel seguiment fidel de les teories conspiratives judeo-maçòniques que mossèn Tusquets va aconseguir difondre molt èxit durant els anys trenta del segle passat. A ulls d'una publicació tant catòlica com *DIC*, no és estrany que li donés aquest importància, doncs en realitat van ser els sectors més cristians els que van defensar amb major empena les teories conspiratives durant la Segona República.

El setmanari només va mostrar certa amabilitat amb la figura de Macià i tan sols ho va fer durant l'any 1931. El president de la Generalitat personificava pels integrants de *DIC*, com ho era per a la majoria de catalans de l'època, *L'Avi* carismàtic que havia lluitat incasablement per la defensa del catalanisme. Però a mesura que el poder d'ERC es va consolidar amb el pas del temps, el setmanari va

acusar Macià d'exercir una política personalista que només beneficiava als interessos de la seva formació i no als del conjunt de catalans. L'acusació d'autoritarisme es va fer freqüent al llarg de les seves pàgines, fins al punt que sovint dibuixava a *L'Avi* com un imitador dels dictadors feixistes Mussolini i Hitler.

Després de la mort de Macià, Companys va esdevenir el blanc predilecte de les sàtires de la revista satírica. De manera semblant a les acusacions promogudes pels sectors nacionalistes més radicals, *DIC* acostumava a titllar al nou líder d'Esquerra de pseudocatalanista, atès els vincles estrets que mantenia des de la seva joventut amb el sindicalisme obrerista i anarquista i el conjunt de les esquerres espanyoles. També va ser contínuament acusat de ser un polític sense la formació política i l'experiència adequada que requeria un càrrec tan important com era la presidència del Parlament i, sobretot, la de la Generalitat.

Els ninotaires del setmanari conservador no es van cansar mai de subratllar la condició maçònica de Companys, fet que els permetia alhora denunciar el seu suposat anticlericalisme. A ulls de *DIC*, la irresponsabilitat política de *L'Ocellet* va culminar amb el seu paper protagonista durant el 6 d'octubre de 1934, un esdeveniment que va posar en greu perill el manteniment futur de l'autonomia catalana.

Després dels «fets d'octubre», semblava que havia arribat el moment polític de la Lliga per governar la Generalitat i procedir a la rectificació de la política establerta per ERC. *DIC* també compartia aquesta percepció, però la suspensió de l'autonomia catalana primer, i el repartiment del poder entre els radicals i els cedistes, des-

prés, van tancar la porta del poder a la Lliga (que va haver d'esperar un any per fer-se amb el seu control).

El setmanari es va deixar d'imprimir el setembre de 1935 (possiblement per una qüestió de manca d'inversió financera). Es pot afirmar que amb la Guerra Civil i el franquisme, les seves reivindicacions ideològiques es van frustrar, però no de manera total. Resulta evident que la dictadura va ofegar el contingut nacionalista, però no el conservadorisme social i l'exaltació religiosa del catolicisme que tant havia defensat el *DIC*.

En relació amb el *EBN*, hem vist com el setmanari dirigit per Planes va sorgir en bona mesura com una resposta al fracàs del PCR i a l'inesperat triomf aclaparador d'ERC a les eleccions municipals d'abril i a les Constituents de juny de 1931. Ben aviat *EBN* va esdevenir el setmanari més popular i temut a Catalunya durant el règim republicà, aconseguint uns tiratges força elevats. A més, va comptar amb uns ninotaires que van sobresortir sempre com uns dibuixants de primera fila i gran enginy.

La publicació, tot i trobar-se propera als postulats defensats pel partit liderat per Nicolau d'Olwer, primer, i per Hurtado, després, no va quedar adscrita a cap formació política concreta, sinó que des dels seus inicis va atacar sarcàsticament a tothom. La crítica del setmanari s'estenia a qualsevol partit, polític o personatge de la vida pública, fos catalana o espanyola.

Ràpidament, *EBN* va esdevenir la publicació satírica més agosarada de l'etapa republicana que es feia ressó de qualsevol tafaneria relacionada amb la vida política, especialment la barcelonina. L'humor

practicat per *EBN* va ser corrosiu i arrauxat, sovint surrealista, sense cap intenció moralitzadora, fins al punt que alguns dels seus col·laboradors (com Castanys) tenien la sensació que la sàtira sovint havia anat massa lluny.

Amb el pas del temps, *EBN* va crear una galèria de personalitats i organitzacions que, de manera repetida, eren motius de burla a les seves pàgines. Aquest va ser el cas, per exemple, d'Aiguader, l'alcalde de Barcelona, a qui acostumava a presentar com un polític *infidel* al consistori, doncs la seva condició de diputat a les Corts el feia viatjar de manera freqüent a Madrid. Però com hem vist, les acusacions d'infidelitat per part del setmanari anaven més enllà del plànol polític per endinsar-se en l'esfera personal del polític d'ERC.

Un altra *blanc* de la crítica d'*EBN* va ser el Dr. Dencàs i, per extensió, els escamots, acusats de fomentar pràctiques *feixistitzants*, sobretot arran de la polèmica desfilada promoguda l'octubre de 1933. Com hem vist, les acusacions *dictatorials* vers els escamots no van ser exclusives del setmanari (de fet, els *lluhins* van ser encara més durs), però la confrontació entre totes dues parts va derivar en un xoc dialèctic molt crispat, que va arribar al seu major grau de tensió amb l'assalt de la impremta d'*EBN* per part dels sectors més nacionalistes de l'Esquerra (en el qual va participar precisament un dels fills d'Aiguader).

Altres *blancs* preferits de les crítiques del setmanari van ser Lerroux (i, en general, el conjunt del PR, amb especial atenció a la figura de Pich i Pon), els sectors espanyols més intransigents amb l'Estatut (com podien ser els filòsofs Ortega y Gasset i Unamuno i els diaris

conservadors *El Imparcial* i *El Debate*). *EBN* sempre va expressar un accentuat component nacionalista, però aquesta actitud no va impedir mai que ironitzés repetidament amb els propis polítics catalanistes.

La revista que dirigia Planes també va sobresortir per les seves punyents sàtires del conservadorisme eclesiàstic (sense arribar mai al to més agressiu i obertament anticlerical que van adoptar publicacions com *LCdG*, *LEdT* o *La Traca*) i de la intransigència militar. *EBN* va ser capaç de condemnar rotundament l'intervencionisme polític de l'Exèrcit i, alhora, fer bromes amb militars colpistes com Sanjurjo i amb els militars esquerrans que formaven part del grup dels *jabalies* (com era el cas de Ramón Franco, diputat d'ERC).

EBN va patir els efectes de la censura de manera freqüent, sobretot amb posterioritat als «fets d'octubre» de 1934. D'aquesta manera, no va poder practicar el mateix humor corrosiu que el van fer tant popular entre 1931 i 1934. Entre febrer i juliol de 1936, la seva darrera etapa, va recuperar, però, la seva visió àcida i idiosincràtica de la vida política.

El setmanari dirigit per Planes va aconseguir aplegar als ninotaires catalans més enginyosos i populars (en especial Castanys i *Soka*), per donar lloc a un humor irreverent que, a dia d'avui, encara fa riure. En contrast amb aquest èxit comercial, el setmanari va fracassar en la seva vessant ideològica, doncs les seves reivindicacions autonomistes, antimilitars i plenament republicanes van ser xafades per la posterior dictadura franquista. No va ser fins la mort de Fran-

co quan aquestes idees van tornar a ser repeses per altres partits i altres publicacions.

Enfront del fracàs ideològic d'*EBN*, *GyJ* va aconseguir aplegar l'èxit comercial i editorial. Durant la Segona República el setmanari ultraconservador va gaudir d'un reeixit nombre de vendes i, a partir d'abril de 1939, les seves idees catòliques, antiparlamentàries, autoritàries, anticatalanistes i antimaçòniques van triomfar plenament arran de la victòria del bàndol dretà durant la Guerra Civil i el franquisme.

Com hem vist, el director de *GyJ*, Delgado Barreto, va mantenir vincles amb els sectors monàrquics i antiparlamentaris de les dretes, com podien ser Calvo Sotelo, Albiñana i José Antonio Primo de Rivera. Les accions conspiradores de Barreto fins i tot van donar peu a la publicació explícitament feixista *El Fascio*, de la que només va poder editar un únic número.

El setmanari catòlic *GyJ* va practicar un humor sovint macabre (com demostraven les esqueles sobre polítics o formacions polítiques, en especial les relacionades amb Catalunya), molt proper a l'insult, si és que no ho era directament (fet que explica en bona mesura per què les esquerres han marginat el seu estudi). Però alhora va una publicació tremendament enginyosa. A més, l'obra dels seus nintaires sempre va sobresortir per la seva qualitat artística i imaginativa, com demostraven els dibuixos d'*Areuger*, *Kin* o *K-Hito*, veritables renovadors de l'humor gràfic espanyol.

En qualsevol cas, el que resulta indubtable és que *GyJ*, que es va començar a editar cinc mesos després de la proclamació de la Repú-

blica, va contribuir de manera contundent al descrèdit del règim i dels seus representants polítics.

Durant el primer bienni republicà, el setmanari madrileny es va significar pels seus atacs a la política impulsada per les esquerres. Per a *GyJ*, el conjunt de les organitzacions polítiques esquerranes van fomentar l'anticlericalisme, la maçoneria, el sectarisme polític i la confrontació social.

Sota aquest punt de vista, els diferents governs de la coalició republicano-socialista eren sinònims de desordre social; violència i censura indiscriminada; foment de la divisió d'Espanya; atacs continus a l'Església i debilitament de les institucions militars. Alhora, *GyJ*, de manera semblant a *DIC*, sempre va mantenir la idea de un contuberni maçònic a l'ombra del poder al voltant de suposats *pactes secrets*.

Com hem pogut veure al llarg d'aquest treball, el setmanari antirrepublicà va centrar les seves sàtires en la figura del principal protagonista del primer bienni, Azaña. El polític oriünd d'Alcalá d'Henares, des del seu nomenament com a president del Govern l'octubre de 1931, va esdevenir l'objecte constant dels atacs de la publicació fins a uns nivells gairebé obsessius i patològics. En la mesura que va esdevenir el polític central del règim, *GyJ* atacava sense pietat la seva figura i, de pas, carregava contra el sistema que volia enderrocar.

Azaña va personificar els pitjors defectes per a *GyJ*: l'anticlericalisme més frívol; la influència omnipresent de la maçoneria al nou règim republicà, aliada del *separatisme* català, i l'exercici d'un au-

toritarisme indiscriminat contra el conjunt de les dretes, fins el punt que va esdevenir (reveladorament) el primer polític espanyol en ser comparat amb Hitler. L'altra gran obsessió del setmanari va ser el catalanisme, personificat primer en Macià i després en la figura de Companys, però sempre representat com l'element *destructor de la unitat espanyola*.

Després de la victòria de les dretes el novembre de 1933, *GyJ* va continuar practicant els seus atacs polítics cap a les esquerres, en especial arran dels «fets d'octubre» de 1934. El setmanari considerava que la irresponsabilitat del conjunt de les forces esquerranes havia arribat al seu límit i, alhora que es mostrava d'acord amb la repressió desfermada contra els seus implicats, va demanar explícitament la supressió de l'autonomia catalana.

Amb posterioritats a l'octubre de 1934, l'enfrontament i la violència política es van generalitzar de manera irreversible entre el conjunt dels diferents partits polítics. En aquesta dinàmica de confrontació ideològica, les publicacions satíriques van tenir un paper força rellevant, fet que, al cap i a la fi, també va contribuir a desacreditar el règim republicà.

En aquest sentit, es pot afirmar sense cap mena de dubte que les revistes estudiades van esdevenir una primera plataforma per a que, tant les esquerres com les dretes, poguessin expressar les seves diferències verbals, abans de passar a l'ús de les armes dins un escenari de guerra civil. El fracàs de la Segona República, per tant, no va ser fruit exclusivament de les conspiracions diverses (militars, civils o de qualsevol altra mena), sinó també del menyspreu general que

tant l'esquerra com la dreta van mostrar cap el vot democràtic i l'alternança política.

En conclusió, hem vist com les idees defensades pels setmanaris sota una aparença humorística entre 1931 i 1936 van esdevenir arguments discursius seriosos a partir de l'esclat de la Guerra Civil, tan sòlids com per a constituir els pilars ideològics de dretes i esquerres fins a la transició democràtica dels anys setanta del segle passat i, fins i tot, més endavant.

BIBLIOGRAFIA

Publicacions (anys consultats)

- ABC* (1932, 1933, 1934, 1936)
- Bromas y Veras* (1932-1933)
- Crisol* (1931)
- Crónica* (1931)
- DIC* (1931-1935)
- El Be Negre* (1931-1936)
- El Considerat* (1932-1933)
- El Fascio* (1933)
- El Lliri Blanc* (1934)
- El Sol* (1936)
- Estampa* (1928, 1931, 1932, 1934)
- Gràcia-Rambles* (1934)
- Gracia y Justicia* (1931-1936)
- La Campana de Gràcia* (1931-1934)
- La Conquista del Estado* (1931)
- La Correspondencia Militar* (1931)
- La Humanitat* (1932, 1933)
- La Semana* (1934)
- La Traca* (1932, 1933)
- La Vanguardia* (1931, 1932)
- La Veu de Catalunya* (1931, 1933, 1934)
- L'Esquella de la Torratxa* (1931-1936)
- L'Opinió* (1933, 1934)
- Luz* (1932)

- Mirador* (1931, 1935)
- Nuevo Mundo* (1931)
- Quaderns d'Informació* (1934-1935)

Bibliografia sobre publicacions satíriques i d'humor

- AA.VV., *Il·lustradors a Catalunya (1841-1939)*, Barcelona, Nadal Fundació Jaume I, 1995.
- Abrás Pou, Margarida, *Jaume Pasarell i Ribó: obra publicada*, Badalona, Museu de Badalona, 1991.
- Artís-Gener, Avel·lí, *Tísner revela les interioritats de El Be Negre. Setmanari satíric*, Mataró, L'Aixernador, 1990.
- Balius, Ramon; Mercè, Andreu (textos), *Valentí Castanys*, catàleg de l'exposició de 2005, Barcelona, Fundació «La Caixa», 2005.
- Bordería Ortiz, Enrique; Martínez Gallego, Francesc Andreu.; Gómez Mompert, Josep Lluís, *La risa periodística. Teoría, metodología e investigación en comunicación satírica*, Valencia, Tirant lo Blanch, 2010.
- Cadena, Josep Maria, *Opisso*, Barcelona, Nou Art Thor, 1986.
- Cadena, Josep Maria, *Opisso*, Barcelona, Petritxol Ocho, 2003.
- Cadena, Josep Maria (dir.), *El dibuix a Catalunya. 100 dibuixants que cal conèixer*, Barcelona, Pòrtic, 2004.
- Capdevila, Jaume; Brunet, Lluís (textos), *L'art de riure, l'art de viure*, Granollers, Obras Social Caixa Sabadell, Museu de Granollers, 2006.
- Capdevila, Jaume, *Bagaria. Caricatures antifeixistes a «La Vanguardia» (1936-1938)*, Barcelona, Duxelm, 2007.
- Capdevila, Jaume, *L'humor gràfic de Tísner. Una aproximació a les caricatures d'Avel·lí Artís Gener*, Lleida, Pagès editors, 2008.
- Castanys, Valentí, *El mundo en zapatillas*, Barcelona, Barcelona, Destino, 1958.

- Castanys, Valentí, *La memòria es diverteix. Mig segle de records*, Barcelona, Destino, 1964.
- Conde Martín, Luis, *El humor gráfico en España: la distorsión intencional*, Madrid, Asociación de Prensa de Madrid, 2005.
- Elorza, Antonio, *Luis Bagaria. El humor y la política*, Barcelona, Anthropos, 1988.
- Esteban, José, *Caricaturas republicanas*, Madrid, Rey Lear, 2009.
- Ferran i Sans, Marc, *Humor i sàtira a Reus. La premsa satírica (1868-1936)*, Reus, Edicions del Centre de Lectura de Reus, 1992.
- Gómez Aparicio, Pedro, *Historia del periodismo español. De las guerras coloniales a la Dictadura*, Madrid, Editora Nacional, 1974.
- González-Grano de Oro, Emilio, *La "otra" Generación del 27: el "Humor Nuevo" español y "La Codorniz" primera*, Madrid, Ediciones Polifemo, 2004.
- K-Hito, Yo, *García*, Madrid, Anaquel de «Dígame», 1948.
- López Ruiz, José María, *La vida alegre. Historia de las revistas humorísticas, festivas y satíricas publicadas en la Villa y Corte de Madrid*, Madrid, Compañía Literaria, 1995.
- Molins, Patricia (com.), *Los Humoristas del 27*, catàleg de l'exposició celebrada el 2002 al Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía, Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía, 2002.
- Muntañola, Joaquim, *La memòria fa pessigolles: records i ninots*, Barcelona, Angle Editorial, 2008.
- Parcerisas, Pilar (ed.), *Josep Bartolí: un creador a l'exili. Dibuxant, pintor, escriptor*, Barcelona, Diputació de Barcelona, 2002.
- Passarell, Jaume, *Bohemis, pistolers, anarquistes i ninots: articles (1929-1940)*, Barcelona, Acontravent, 2010.
- Peña González, José, *El único estadista. Una visión satírico-burlesca de don Manuel Azaña*, Madrid, Fundamentos, 2007.
- Porras, María Elena (investigació i textos), *Els rostres de la migració: equatorians a Catalunya, catalans a l'Equador*, exposició documental i fotogràfica, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 2009.

- Rebes, María Dolores.; Pavón, Francisco García, *España en sus humoristas (1885-1936)*, Madrid, Taurus, 1966.
- Roca, Javier; Ferrer, Santiago, *Humor político en la España contemporánea*, Madrid, Cambio 16, 1977.
- Roca i Roca, Antoni, *Tot fent memòria. Records del dibuixant caricaturista barceloní Antoni Roca*, Barcelona, Millà, 1973.
- Solà i Dachs, Lluís, *El Be Negre: 1931-1936*, Barcelona, Bruguera, 1967.
- Solà i Dachs, Lluís, *L'Esquella de la Torratxa (1872-1939)*, Barcelona, Bruguera, 1969.
- Solà i Dachs, Lluís, *Un segle d'humor català*, Barcelona, Bruguera, 1973.
- Solà i Dachs, Lluís, *El Be Negre i els seus homes*, 2 vols., Barcelona, Edhasa, 1977.
- Solà i Dachs, Lluís, *En Patufet. 1904-1938*, Barcelona, Bruguera, 1978.
- Solà i Dachs, Lluís, *La premsa humorística*, 2 vols., Barcelona, Bruguera, 1978.
- Solà i Dachs, Lluís, *Dibuixos de guerra a L'Esquella de la Torratxa: Kalders i Tísner*, Barcelona, La Campana, 1991.
- Solà i Dachs, Lluís, *Caricatura política i social a Catalunya (1865-2005)*, Barcelona, Dux Editorial, 2005.
- Solà i Dachs, Lluís, *Papitu (1908-1937) i les publicacions eròtico-sicalíptiques del seu temps*, Barcelona, Duxelm, 2008.
- Solà i Dachs, Lluís; Capdevila, Jaume, *Andreu Dameson. Geni de la caricatura*, Barcelona, Duxelm, 2011.
- Torres Planells, Sonya, *Josep Costa Ferrer «Picarol» (1876-1971). Un dibuixant eivissenc i els seu temps*, Eivissa, Res Publica Edicions, 2001.
- Torres Planells, Sonya, *Josep Costa «Picarol»: vida i obra*, Palma de Mallorca, Fundació «Sa Nostra», 2004.
- Vélez, Pilar (coord.), *Lluís Bagaria: caricaturista del món barceloní. Llegat Maria Cladellas*, catàleg de l'exposició celebrada en-

tre el 6 de març i el 13 de juliol de 2003, Sabadell, Museu d'Art de Sabadell, 2003.

Bibliografia sobre la Segona República, Guerra Civil i altres temàtiques

-AA.VV., *Mossos d'Esquadra. Història i present*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 2005.

-AA.VV., *El G.A.T.C.P.A.C. y su tiempo. Política, cultura y arquitectura en los años treinta*, Barcelona, Fundación DOCOMOMO Ibérico/Col.legi d'Arquitectes de Catalunya, 2006.

-AA.VV., *Diccionario Biográfico Español*, 33 vols., Madrid, Real Academia de la Historia, 2009-2012

-Aguadé, Christian, *Memòries d'un català a Xile. Una història de l'exili del 39*, Barcelona, La Magrana, 2009.

-Aguado, Emiliano, *Don Manuel Azaña Díaz*, Barcelona, Ediciones Nauta, 1972.

-Alcalá Galve, Ángel, *Alcalá Zamor y la agonía de la República*, Madrid, Fundación José Manuel Lara, 2006.

-Alcalá-Zamora, Niceto, *Memorias*, Barcelona, Planeta, 1977.

-Alcalá Zamora, Niceto, *Asalto a la República. Enero-abril de 1936*, Madrid, La Esfera de los Libros, 2011.

-Alegret, Lluís, *Joan Garcia Oliver. Retrat d'un revolucionari anarcosindicalista*, Barcelona, Pòrtic, 2008.

-Alía Miranda, Francisco, *Julio de 1936. Conspiración y alzamiento contra la Segunda República*, Barcelona, Crítica, 2011.

-Alonso Baquer, Miguel, *D. Manuel Azaña y los militares*, Madrid, Actas, 1997.

-Almendros, Alfons, *Francesc Cambó: la forja d'un policy maker*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000.

-Alpert, Michael, *La reforma militar de Azaña*, Madrid, Siglo XXI, 1982.

- Alquezar, Ramón (et al.), *Esquerra Republicana de Catalunya. 70 anys d'història (1931-2001)*, Barcelona, Columna, 2001.
- Amalric, Jean Pierre; Aubert, Paul (coord.), *Azaña et son temps*, Madrid, Casa de Velázquez, 1993.
- Ametlla, Claudi, *Memòries polítiques. 1918-1936*, Barcelona, Catalunya, 1979.
- Andreassi, Alejandro; Martín Ramos, José Luis (coord.), *De un octubre a otro. Revolución y fascismo en el periodo de entreguerras, 1917-1934*, Barcelona, El Viejo Topo, 2010.
- Angosto Vélez, Pedro Luis, *Sueño y pesadilla del republicanismo español. Carlos Esplá: Una biografía política*, Madrid, Biblioteca Nueva, 2001.
- Angulo, Enrique de, *Diez horas de Estat Català: reportaje*, Barcelona, E. de Angulo, 1934.
- Arrarás, Joaquín, *Franco*, Valladolid, Librería Santarén, 1939.
- Arrarás, Joaquín, *Historia de la Segunda República Española*, 4 vols, Madrid, Editora Nacional, 1956-1958.
- Arrufat, Ramon, *Macià: la trajectòria política d'una figura excepcional en un poble que ha perdut la fe*, estudi prel. d'E.Ucelay-Da Cal, Juneda, Fonoll, 2007.
- Artís-Gener, Avel.lí.; Oliver, Maria Antònia, *Diàlegs a Barcelona*, Barcelona, Laia, 1984.
- Artís-Gener, Avel.lí, *Viure i veure*, 4 vols., Barcelona, Pòrtic, 1989-1996.
- Artís i Tomàs, Andreu-Avel.lí, *Aquella entremaliada Barcelona*, Barcelona, Selecta, 1978.
- Artís i Tomàs, Andreu-Avel.lí, *Barcelona era una festa*, Barcelona, Selecta, 1980.
- Artís i Tomàs, Andreu-Avel.lí, *Barcelona pel forat del pany*, Barcelona, Selecta, 1985.
- Artola, Miguel, *Las Constituciones españolas*, vol.VIII, Madrid, Iustel, 2009.
- Avilés Farré, Juan, *La izquierda burguesa y la tragedia de la II República*, Madrid, Comunidad de Madrid, 2006.

- Azaña, Manuel, *Obras Completas*, 4 vols., México, Oasis, 1966-1968.
- Azaña, Manuel, *Diarios completos. Monarquía, República, Guerra Civil*, Barcelona, Crítica, 2000.
- Azaña, Manuel, *Discursos políticos*, ed. de S. Juliá, Barcelona, Crítica, 2004.
- Azaña, Manuel; Ortega y Gasset, José, *Dos visiones de España. Discursos en las Cortes Constituyentes sobre el Estatuto de Cataluña (1932)*, Barcelona, Galaxia Gutenberg/Círculo de Lectores, 2005.
- Azaña, Manuel, *Obras Completas*, 7 vols., Madrid, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, Taurus, 2008.
- Ballbé, Manuel, *Orden público y militarismo en la España constitucional (1812-1983)*, Madrid, Alianza Editorial, 1983.
- Balcells, Albert, *El problema agrari a Catalunya (1890-1936). La qüestió rabassaire*, Barcelona, Nova Terra, 1968.
- Ballarín, Manuel; Cucalón, Diego; Ledesma, José Luis (eds.), *La II República en la encrucijada: el segundo bienio*, Zaragoza, Cortes de Aragón, 2009.
- Baras, Montserrat, *Acció Catalana (1922-1936)*, Barcelona, Curial, 1982.
- Barberà i Aresté, Òscar, *Unió Democràtica de Catalunya (1931-2003). Evolució política i organitzativa*, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona, Servei de Publicacions, 2000.
- Barrera, Heribert, *Cambó*, Barcelona, Dèria editors, 2011.
- Bécarud, Jean, *La Segunda República española: 1931-1936: ensayo de interpretación*, Madrid, Taurus, 1967.
- Beevor, Anthony, *La Guerra Civil Española*, Barcelona, Crítica, 2005.
- Bellmunt, Domènec de, *Cinquanta anys de periodisme català*, Andorra la Vella, Edicions Mirador del Pirineu, 1975.
- Ben-Ami, Shlomo, *Los orígenes de la Segunda República española: anatomía de una transición*, Madrid, Alianza, 1990.

- Bennassar, Bartolomé, *El infierno fuimos nosotros. La Guerra Civil española (1936-1942...)*, Madrid, Taurus, 2005.
- Benet, Josep, *La mort del president Companys*, Barcelona, Edicions 62, 1998.
- Blanes, José, *Andanzas de un peluquero*, Nigüelas, Ayuntamiento de Nigüelas, 2006.
- Blas Zabaleta, Patricio de; Blas Martín-Meras, Eva de, *Julián Besteiro: nadar contra corriente*, Madrid, Algaba, 2002.
- Bolloten, Burnett, *La Guerra Civil española: revolución y contrarrevolución*, Madrid, Alianza, 1989.
- Bonamusa, Francesc, *El Bloc Obrer i Camperol (1930-1932)*, Barcelona, Curial Edicions, 1974.
- Bonamusa, Francesc (dir.), *Generalitat de Catalunya. Obra de govern. 1931-1939*, 2 vols., Generalitat de Catalunya, Departament de la Presidència, 2006-2009.
- Bonet, Carles; Rojas, Carlos, *Lluís Companys*, Barcelona, Ediciones B, 2004.
- Bowers, Claude G., *Misión en España. En el umbral de la Segunda Guerra Mundial (1933-1939)*, México, Grijalbo, 1966.
- Brenan, Gerald, *El laberinto español: antecedentes sociales y políticos de la Guerra Civil*, París, Ed. Ruedo Ibérico, 1962.
- Brey, Gérard; Gutiérrez Molina, José Luis, *Los sucesos de Casas Viejas en la historia, la literatura y la prensa (1933-2008)*, Cádiz, Servicio de Publicaciones de la Diputación de Cádiz, 2010.
- Buckley, Henry, *Vida y muerte de la República española*, Madrid, Espasa, 2004.
- Bunk, Brian, *Ghosts of Passion. Martyrdom, gender and the origins of the spanish civil war*, Durham and London, Duke University Press, 2007.
- Buqueras, Ignacio, *Cambó*, Espluges de Llobregat, Plaza & Janés, 1987.
- Cabrera, Mercedes, *La patronal ante II República: organizaciones y estrategia (1931-1936)*, Madrid, Siglo XXI, 1983.

- Camba, Julio; Gaziel; Pla, Josep; Chaves Nogales, Manuel, *Cuatro historias de la República*, Barcelona, Destino, 2003.
- Cambó, Francesc, *Memòries (1876-1936)*, Barcelona, Editorial Alpha, Edicions 62, 2008.
- Camps, Ferran; Monclús, Joaquim, *Joan Baptista Roca i Caball (1868-1976). Impulsor de la pau civil*, Barcelona, Proa, 1998.
- Camps i Arboix, Joaquim, *El Parlament de Catalunya (1932-1936)*, Barcelona, Edicions 62, 1976.
- Canal, Jordi, *Banderas blancas, boinas rojas. Una historia política del carlismo (1876-1939)*, Madrid, Marcial Pons, 2006.
- Canosa, Francesc, *Entre el sabre i la bomba. Memòries d'un país i d'un partit: Unió Democràtica de Catalunya (1931-1980)*, Barcelona, A Contra Vent, 2012.
- Caparrós, Lera, José María, *Arte y política en el cine de la República (1931-1939)*, Barcelona, Publicaciones de la Universidad de Barcelona, 1981.
- Carabias, Josefina, *Azaña: los que le llamábamos don Manuel*, Barcelona, Plaza & Janés, 1980.
- Cardona, Gabriel, *El poder militar en la España contemporánea hasta la guerra civil*, Madrid, Siglo XXI, 1983.
- Cardona, Gabriel, *Crònica dels militars catalans. L'aposta republicana*, Barcelona, L'Esfera dels llibres, 2006.
- Cardona, Gabriel, *A golpes de sable. Los grandes militares que han marcado la historia de España*, Barcelona, Ariel, 2008.
- Cardona, Gabriel, *Alfonso XIII. El rey de espadas*, Barcelona, Planeta, 2010.
- Carr, Raymond, *España. 1808-1939*, Barcelona, Ariel, 1978.
- Casanelles i Ibarz, Joan, *Joan Casanelles i Ibarz (1904-1986). Memòries i biografia*, ed. a cura de Joan B. Culla i Clarà, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1991.
- Casanova, Julián, *De la calle al frente. El anarcosindicalismo en España (1931-1939)*, Barcelona, Crítica, 1997.
- Casas Soriano, Just, *La política de Treball de la Generalitat Republicana (1931-1939)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 2003.

- Casassas Ymbert, Jordi, *Jaume Bofill i Mates (1878-1933). L'adscripció social i l'evolució política*, Barcelona, Curial, 1980.
- Casinos, Xavier, *La maçoneria a Barcelona. Dels inicis a l'actualitat*, Barcelona, La Busca Edicions, 2000.
- Cattini, Giovanni, *El Gran complot. Qui va traïr Macià? La trama italiana*, Barcelona, Ara Llibres, 2009.
- Chapaprieta, Joaquín, *La paz fue posible. Memorias de un político*, Barcelona, Ariel, 1971.
- Cierva, Ricardo de la, *Historia de la guerra civil española*, Madrid, Librería Edit. San Martín, 1969.
- Cierva, Ricardo de la, *Historia básica de la España actual (1800-1973)*, Barcelona, Planeta, 1974.
- Cierva, Ricardo de la, *Retratos que entran en la Historia*, Barcelona, Planeta, 1993.
- Cohn, Norman, *El mito de la conspiración judía mundial*, Madrid, Alianza, 1983.
- Comín Colomer, Eduardo, *Historia secreta de la Segunda República*, 2 vols, Madrid, NOS, 1954-1955.
- Contreras, Josep, *Azaña y Cataluña. Historia de un desencuentro*, Barcelona, Edhasa, 2008.
- Corts i Blay, Ramon; Galtés i Pujol, Joan; Manent, Albert (dir.), *Diccionari d'història eclesiàstica de Catalunya*, 2 vols., Barcelona, Generalitat de Catalunya, Editorial Claret, 2000.
- Costa Campí, María Teresa, *Vida y obra de Jaime Carner*, Madrid, Ministerio de Economía y Hacienda, Instituto de Estudios Fiscales, 1988.
- Costa i Deu, Joan; Sabaté, M., *La nit del 6 d'octubre a Barcelona. Reportatge*, Barcelona, Tip. Emprium, 1935.
- Culla, Joan B., *El catalanisme d'esquerra (1928-1936)*, Barcelona, Curial, 1977.
- Culla, Joan B., *El republicanisme lerrouxista a Catalunya (1901-1923)*, Barcelona, Curial, 1986.
- Dencàs, Josep, *El 6 d'octubre des del palau de Governació*, Barcelona, Mediterrània, 1935.

- Díaz, Carmen, *Mi vida a Ramón Franco contada a José Antonio Silva*, Barcelona, Planeta, 1981.
- Domínguez Arribas, Javier, «Juan Tusquets y sus ediciones anti-sectarias (1936-1939)», a Ferrer Benimeli, Juan Antonio, (coord.), *La masonería española en la época de Sagasta*, vol. II, Zaragoza, Gobierno de Zaragoza, 2007.
- Domínguez Arribas, Javier, *El enemigo judeo-masónico en la propaganda franquista (1936-1945)*, Madrid, Marcial Pons, 2009.
- Duarte, Àngel, *Història del republicanisme a Catalunya*, Vic, Eumo, 2004.
- Duarte, Àngel, *Republicans jugant amb foc. De Lluís Companys a Josep Tarradellas*, Barcelona, L'Esfera dels Llibres, 2006.
- Durgan, Andrew, *BOC. 1930-1936. El bloque obrero y campesino*, Barcelona, Laertes, 1996.
- Egido León, Ángeles, *Manuel Azaña: entre el mito y la leyenda*, Valladolid, Junta de Castilla y León, 1998.
- Egido León, Ángeles (ed.), *Republicanos en la memoria. Azaña y los suyos*, Madrid, Eneida, 2006.
- Esculies, Joan, *Joan Solé i Pla. Un separatista entre Macià i Companys*, Barcelona, Edicions de 1984, 2011.
- Esculies, Joan, *Josep Tarradellas. Dels orígens a la República (1899-1936)*, Barcelona, Edicions Dau, 2012.
- Espín, Eduardo, *Azaña en el poder. El partido de Acción Republicana*, Madrid, Centro de Investigaciones Sociológicas, 1980.
- Espinet i Burunat, Francesc, *Notícia, imatge, simulacre: la recepció de la societat de comunicació de masses a Catalunya de 1888 a 1939*, Bellaterra, Servei de Publicacions de la UAB, 1997.
- Fernández Sarasola, Ignacio, *Los partidos políticos en el pensamiento español*, Madrid, Marcial Pons, 2009.
- Ferrer, Rai, *Durruti (1896-1936)*, Barcelona, Planeta, 1985.
- Ferrer Benimeli, José Antonio, *La masonería española contemporánea*, 2 vols., Madrid, Siglo XXI, 1980.
- Ferrer Benimeli, José Antonio (coord.), *Masonería, política y sociedad*, vol. I, Symposium de Metodología Aplicada a la Historia de

la Masonería Española, Córdoba, 15-20 de juny de 1987, Centro de Estudios Históricos de la Masonería Española, 1989.

-Ferrer Benimeli, José Antonio, *Jefes de Gobierno masones. España (1868-1936)*, Madrid, La Esfera de los Libros, 2007.

-Figueres, Josep Maria, *Breu història de la premsa a Catalunya*, Barcelona, Barcanova, 1994.

-Finestres, Jordi, *Josep Maria Planes (1907-1936). Memòria d'un periodista assassinat*, Barcelona, Col.legi de Periodistes de Catalunya i Diputació de Barcelona, 1998.

-Finestres, Jordi, *Josep Maria Planes: set trets al periodisme a la Rabassada*, Barcelona, Pòrtic, 2007.

-Francés, Josep Maria, *Memorias de un cero a la izquierda (medio siglo en comprimidos)*, México, 1962.

-Gallego, Ferran, *Ramiro Ledesma Ramos y el fascismo español*, Madrid, Síntesis, 2005.

-García Delgado, José Luis (ed.), *La II República española. Bienio rectificador y Frente Popular (1934-1936)*, Madrid, Siglo XXI, 1988.

-García i Jordan, Pilar, *Els catòlics catalans i la Segona República (1931-1936)*, Barcelona, Abadia de Montserrat, 1986.

-García Rodríguez, José Carlos, *El Caso Strauss: el escándalo que precipitó el final de la II República*, Madrid, Akron, 2008.

-García Venero, Maximiano, *Vida de Cambó*, Barcelona, Aedos, 1952.

-Garriga, Ramón, *Ramón Franco, el hermano maldito*, Barcelona, Planeta, 1978.

-Gerpe Landín, Manuel, *L'Estatut d'autonomia i l'Estat integral*, Barcelona, Edicions 62, 1977.

-Gibson, Ian, *La noche en que mataron a Calvo Sotelo*, Barcelona, Argos Vergara, 1982.

-Gil Pecharromán, Julio, *Conservadores subversivos. La derecha autoritaria alfonsina (1913-1936)*, Madrid, Eudema, 1994.

-Gil Pecharromán, Julio, *La Segunda República*, Madrid, Historia 16, 1999.

- Gil Pecharromán, Julio, *Sobre España inmortal, sólo Dios: José María Albiñana y el Partido Nacionalista Español, 1930-1937*, Madrid, Universidad Nacional de Educación a Distancia, 2000.
- Gil Pecharromán, Julio, *La Segunda República setenta años después*, Madrid, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 2002.
- Gil Pecharromán, Julio, *José Antonio Primo de Rivera. Biografía de un visionario*, Madrid, Temas de Hoy, 2003.
- Gil-Robles, José María, *No fue posible la paz*, Barcelona, Ariel, 1968.
- Giménez Caballero, Ernesto, *Manuel Azaña. Profecías españolas*, Madrid, Turner, 1975 [1932].
- Giménez Caballero, Ernesto, *La Nueva Catolicidad. Teoría general del fascismo en España*, Madrid, La Gaceta Literaria, 1933.
- Givanel Mas, Joan, *Bibliografía catalana: premsa*, 3 vols., Barcelona, Institut Patxot, 1931-1937.
- Gómez Hidalgo, Francisco, *Cataluña-Companys*, próleg d'Azorín, Madrid, Librería Enrique Prieto, 1935.
- González Calleja, Eduardo, *La razón de la fuerza. Orden público, subversión y violencia política en la España de la Restauración (1875-1917)*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1998.
- González Calleja, Eduardo, *Contrarrevolucionarios. Radicalización violenta de las derechas durante la Segunda República. 1931-1936*, Madrid, Alianza, 2011.
- González Cuevas, Pedro, *Maeztu: biografía de un nacionalista español*, Madrid, Marcial Pons, 2003.
- González Duro, Enrique, *Franco. Una biografía psicológica*, Madrid, Temas de Hoy, 2000.
- González Vilalta, Arnau, *La nació imaginada. Els fonaments dels Països Catalans (1931-1939)*, Barcelona, Afers, 2006.
- González Vilalta, Arnau, *Els diputats catalans a les Corts constituents republicanes (1931-1933). Nacionalisme, possibilisme i reformisme social*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2006.

- González i Vilalta, Arnau; Bou i Garriga, Gisela, *La creació del mite Lluís Companys. El 6 d'octubre de 1934 i la defensa de Companys per Ossorio y Gallardo*, Barcelona, Base, 2007.
- González Vilalta, Arnau, *Un catalanófilo de Madrid. Epistolario catalán de Ángel Ossorio y Gallardo (1924-1942)*, Bellaterra, Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, 2007.
- González Vilalta, Arnau, *Els diputats catalans a les Corts republicanes (1933-1939)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2009.
- González i Vilalta, Arnau, *Lluís Companys: un home de govern*, Barcelona, Base, 2009.
- González Vilalta, Arnau, *De com es guanyen els vots. Joan Estelrich i la circumscripció de Girona durant la II República*, Palma de Mallorca, Lleonard Muntaner, 2010.
- Grandío, Emilio; Roderó, Joaquín (eds.), *Santiago Casares Quiroga. La forja de un líder*, Madrid, Eneida, 2011.
- Gutiérrez Molina, José Luis, *La Idea revolucionaria. El anarquismo organizado en Andalucía y Cádiz durante los años treinta*, Madrid, Ediciones Madre Tierra, 1993.
- Gutiérrez Molina, José Luis, *Casas Viejas. Del crimen a la esperanza. Maria Silva "Libertaria" y Miguel Pérez Cordón. Dos vidas unidas por un ideal (1933-1939)*, Córdoba, Almuzara, 2008.
- Hall, Morgan C., *Alfonso XIII y el ocaso de la monarquía liberal (1902-1923)*, Madrid, Alianza, 2005.
- Herreros, Isabelo, *El cocinero de Azaña. Ocio y gastronomía en la República*, Madrid, Oberon, 2006.
- Huertas, Josep Maria; Geli, Carles, *Mirador, la Catalunya impossible*, Barcelona, Proa, 2000.
- Hurtado, Amadeu, *Quaranta anys d'advocat. Història del meu temps. 1931-1936*, 2 vols., Barcelona, Ariel, 1967.
- Hurtado, Amadeu, *Abans del sis d'octubre: un dietari*, Barcelona, Quaderns Crema, 2008.

- Ivern i Salvà, Dolors, *Esquerra Republicana de Catalunya (1931-1936)*, 2 vols., Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988-1989.
- Izquierdo Ballester, Santiago, *República i autonomia. El difícil arrelament del catalanisme d'esquerres (1904-1931)*, Catarroja, Afers, 2006.
- Jackson, Gabriel, *La República española y la guerra civil, 1931-1939*, México, Editoria Americana, 1967.
- Jackson, Gabriel (et al.), *Octubre de 1934. Cincuenta años para la reflexión*, Madrid, Siglo XXI, 1985.
- Jardí, Enric, *Francesc Macià: el camí de la llibertat, 1905-1931*, Barcelona, Aymà, 1977.
- Jardí, Enric, *Francesc Macià, president de Catalunya*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1981.
- Jardí, Enric, *Lluís Companys. President de la Generalitat*, Lleida, Consell Comarcal de l'Urgell, 1991.
- Jardí, Enric, *Cambó: perfil biogràfic*, Barcelona, Pòrtic, 1995.
- Jardí, Enric, *Companys i el 6 d'octubre*, Barcelona, Proa, 1996.
- Jellinek, Frank, *La Guerra Civil en España*, Madrid, Ediciones Júcar, 1977.
- Jiménez Losantos, Federico, *La última salida de Manuel Azaña*, Barcelona, Planeta, 1994.
- Jover Zamora, José María (dir.), *Historia de España Menéndez Pidal*, vol. IX, Madrid, Espasa Calpe, 2005,
- Juliá, Santos, *Manuel Azaña. Una biografía política: del Ateneo al Palacio Nacional*, Madrid, Alianza, 1990.
- Juliá, Santos (coord.), *República y guerra civil*, Madrid, Espasa Calpe, 2004.
- Juliá, Santos, *Vida y tiempo de Manuel Azaña*, Madrid, Taurus, 2008.
- Kitchen, Martin, *El período de entreguerras en Europa*, Madrid, Alianza Editorial, 1992.
- La Parra López, Emilio; Suárez Cortina, Manuel (eds.), *El anticlericalismo español contemporáneo*, Madrid, Biblioteca Nueva, 1998.

- Leguina, Joaquín; Nuñez, Asunción, *Ramón Franco: el hermano olvidado del dictador*, Madrid, Temas de Hoy, 2002.
- Lladó i Figueras, Josep Maria, *Lluís Companys. Una vida heroica*, Lleida, Consell Comarcal de l'Urgell, 1991.
- Llates, Rossend, *30 anys de vida catalana*, Barcelona, Aedos, 1969.
- Llates, Rossend, *Ésser català no és gens fàcil. 1931-1936*, Barcelona, Aedos, 1971.
- López Villaverde, Ángel, *El gorro frigio y la mitra frente a frente. Construcción y diversidad territorial del conflicto político-religioso en la España contemporánea*, Barcelona, Rubeo, 2008.
- Lorente, Elena; Simó, Manel, *El Sis d'Octubre del President Companys. El federalisme com a defensa de les llibertats contra el feixisme*, Lleida, Pagès Editors, 2004.
- Malefakis, Edwuard, *Reforma agraria y revolución campesina en la España del siglo XX*, Barcelona, Ariel, 1970.
- Malefakis, Edwuard (dir.), *La Guerra de España. 1936-1939*, Madrid, *El País*, 1986.
- Marco, José María, *Azaña*, Madrid, Mondadori, 1990.
- Marco, José María (comis.), *Azaña*, catálogo de la Exposición del Palacio de Cristal de Madrid (noviembre 1990-enero 1991), Madrid, Ministerio de Cultura, 1990.
- Marichal, Juan, *La vocación de Manuel Azaña*, Madrid, Alianza, 1982.
- Márquez Hidalgo, Francisco, *La sublevaciones contra la Segunda República. La Sanjurjada, Octubre de 1934, Julio de 1936 y el golpe de Casado*, Madrid, Síntesis, 2010.
- Martí Gilabert, Francisco, *Política religiosa de la Segunda República Española*, Pamplona, Eunsa, 1998.
- Martín, Luis P., *Los arquitectos de la República. Los masones y la política en España. 1900-1936*, Madrid, Marcial Pons, 2007.
- Martínez Barrio, Diego, *Memorias*, Barcelona, Planeta, 1983.
- Martínez Fiol, David, *Estatisme i antiestatisme a Catalunya (1931-1939)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2008.

- Maura, Miguel, *Así cayó Alfonso XIII*, Barcelona, Ariel, 1962.
- Mintz, Jerome, *Anarquistas de Casas Viejas*, Cádiz, Diputación Provincial de Cádiz, 2007.
- Moa, Pío, *Los personajes de la República vistos por ellos mismos*, Madrid, Ediciones Encuentro, 2000.
- Moa, Pío, *El derrumbe de la Segunda República y la Guerra Civil*, Madrid, Encuentro, 2001.
- Moa, Pío, *Los mitos de la Guerra Civil*, Madrid, La Esfera de los Libros, 2003.
- Moa, Pío, *1934: comienza la Guerra Civil: el PSOE y la Esquerra emprenden la contienda*, Barcelona, Altera, 2004.
- Mola, Emilio, *Obras Completas*, Valladolid, Santarén, 1939.
- Molas, Isidre, *Lliga Catalana*, 2 vols., Barcelona, Edicions 62, 1972.
- Molas, Isidre, *El sistema de partits polítics a Catalunya (1931-1936)*, Barcelona, Edicions 62, 1977.
- Molas, Isidre (ed.), *Diccionari dels partits polítics a Catalunya. Segle XX*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2009.
- Montero, José Ramón, *La CEDA. El catolicismo social y político en la Segunda República*, 2 vols., Madrid, Ediciones de la Revista de Trabajo, 1977.
- Montero Moreno, Antonio, *Historia de la persecución religiosa en España (1936-1939)*, Madrid, Editorial Católica, 1961.
- Moradiellos, Enrique, *1936. Los mitos de la guerra civil*, Madrid, Península, 2004.
- Moreno Luzón, Javier (ed.), *Alfonso XIII. Un político en el trono*, Madrid, Marcial Pons, 2003.
- Moreno Luzón, Javier (ed.), *Izquierdas y nacionalismos en la España contemporánea*, Madrid, Fundación Pablo Iglesias, 2011.
- Muñoz Seca, Pedro, *La venganza de don Mendo*, Madrid, Biblioteca Nueva, 1999.
- Nadal, Joaquim Maria, *Seis años con don Francisco Cambó (1930-1936). Memorias de un secretario político*, Barcelona, Alpha, 1957.

- Noguer i Comet, Ramon, *Al llarg de la meua vida*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000.
- Ossorio y Gallardo, Ángel, *Vida y sacrificio de Companys*, Barcelona, Nova Terra, 1976.
- Pabón, Jesús, *Cambó*, Barcelona, Alpha, 3 vols., 1952-1969.
- Payne, Stanley, *La Revolución española*, Barcelona, Ariel, 1972.
- Payne, Stanley, *El catolicismo español*, Barcelona, Planeta, 1984.
- Payne, Stanley, *La primera democracia española: segunda república (1931-1936)*, Barcelona, Paidós, 1995.
- Payne, Stanley, *Franco y José Antonio. El extraño caso del fascismo español*, Barcelona, Planeta, 1997.
- Payne, Stanley, *El colapso de la República: los orígenes de la guerra civil (1933-1936)*, Madrid, La Esfera de los Libros, 2005.
- Payne, Stanley, *40 preguntas fundamentales sobre la guerra civil*, Madrid, La Esfera de los Libros, 2006.
- Payne, Stanley, *España. Una historia única*, Madrid, Temas de Hoy, 2008.
- Payne, Stanley, *¿Por qué la República perdió la guerra?*, Madrid, Espasa, 2010.
- Paz, Abel, *Durruti*, Barcelona, Bruguera, 1978.
- Pich i Mitjana, Josep, *Federalisme i catalanisme: Valentí Almirall i Llozer (1841-1904)*, Vic, Eumo, 2004
- Pla, Josep, *Historia de la Segunda República Española*, Barcelona, Destino, 1941.
- Pla, Josep, *Homenots. Tercera sèrie. Obra Completa*, vol. 21, Barcelona, Destino, 1972.
- Pla, Josep, *Francesc Cambó: materials per a una història. Obra completa*, vol. 25, Barcelona, Destino, 1973.
- Pla, Josep, *Retrats de passaport. Obra completa*, vol.10, Barcelona, Destino, 1992.
- Pla, Josep, *La Segunda República Española. Una crónica, 1931-1936*, Barcelona, Destino, 2006.
- Planes, Josep Maria, *Nits de Barcelona*, Barcelona, Proa, 2001.

- Planes, Josep Maria, *Els gàngsters de Barcelona*, Barcelona, Proa, 2002.
- Poblet, Josep Maria, *Jaume Carner: polític, jurisconsult, industrial i Ministre de Finances de la II República*, Barcelona, Dopesa, 1977.
- Poblet, Josep Maria, *Vida i mort de Lluís Companys*, Barcelona, Pòrtic, 1978.
- Portela Valladares, Manuel, *Memorias*, Madrid, Alianza Editorial, 1988.
- Preston, Paul, *La destrucción de la democracia en España: reacción, reforma y revolución en la Segunda República*, Madrid, Turner, 1978.
- Preston, Paul, *La Guerra Civil Española: 1936-1939*, Esplugues de Llobregat, 1987.
- Preston, Paul, *Franco: «Caudillo de España»*, Barcelona, Grijalbo, 1994.
- Preston, Paul, *Las tres Españas del 36*, Barcelona, Plaza & Janés, 1998.
- Preston, Paul, *El Holocausto español: odio y exterminio en la Guerra Civil y después*, Barcelona, Debate, 2011.
- Puig Rovira, Francesc Xavier, *Amadeu Hurtado i Miró (1875-1950)*, Vilanova i la Geltrú, Ajuntament de Vilanova i la Geltrú, 1999.
- Pujadas i Martí, Xavier, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996.
- Pujadas, Xavier.; Santacana, Carles, *L'altra olimpíada, Barcelona '36*, Barcelona, Llibres de l'Índex, 2006.
- Pulido Pérez, Agustín M., *La Guardia Civil ante el bienio azañista*, Madrid, Almena, 1988.
- Quevedo y Queipo de Llano, Ana, *Queipo de Llano. Gloria e infortunio de un general*, Barcelona, Planeta, 2001.
- Quiroga Fernández de Soto, Alejandro; Arco Blanco, Miguel Ángel (dir.), *Soldados de Dios y apóstoles de la Patria. Las derechas españolas en la Europa de entreguerras*, Granada, Comares, 2010.

- Rabaté, Jean Claude, Rabaté, Colette, *Miguel de Unamuno. Biografía*, Madrid, Taurus, 2009.
- Raguer, Hilari, *La Unió Democràtica de Catalunya i el seu temps (1931-1939)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1976.
- Ramos, Tano, *El caso Casas Viejas: crónica de una insidia (1933-1936)*, Barcelona, Tusquets, 2012.
- Ranzato, Gabriele, *El eclipse de la democracia. La Guerra Civil y sus orígenes (1931-1939)*, Madrid, Siglo XXI, 2006.
- Ranzato, Gabriele, *El pasado de bronce. La herencia de la Guerra Civil en la España democrática*, Barcelona, Destino, 2007.
- Ranzato, Gabriele, *La grande paura del 1936. Come la Spagna precipitò nella guerra civile*, Editori Laterza, 2012.
- Reig Tapia, Alberto, *Anti Moa*, Barcelona, Ediciones B, 2006.
- Reverte, Jorge Martínez (coord.), *Los militares españoles en la Segunda República*, Madrid, Editorial Pablo Iglesias, 2012.
- Rey, Fernando del (dir.), *Palabras como puños. La intransigencia política en la Segunda República española*, Madrid, Tecnos, 2011.
- Ríos Carratalá, Juna Antonio, *Hojas volanderas. Periodistas y escritores en tiempos de República*, Sevilla, Editorial Renacimiento, 2011.
- Riquer i Permanyer, Borja de, *L'últim Cambó: 1936-1947. La dreta catalanista davant la guerra civil*, Vic, Eumo, 1996.
- Riquer, B. de; Espinet, Francesc (eds.), *Josep Fontana. Història i projecte social. Reconeixement a una trajectòria*, vol. 2, Barcelona, 2004.
- Rivas Cherif, Cipriano de, *Retrato de un desconocido. Vida de Manuel Azaña*, Barcelona, Grijalbo, 1980.
- Rojas Quintana, Alfonso, *José María Gil Robles. Historia de un injusto fracaso*, Madrid, Síntesis, 2010.
- Rubio Cabeza, Manuel, *Las voces de la República*, Barcelona, Planeta, 1985.
- Rubiralta, Fermí, *Miquel Badia. Vida i mort d'un líder separatista*, Barcelona, Duxelm, 2011.

- Roig i Rosich, Josep Maria, *L'Estatut de Catalunya a les Corts Constituents (1932)*, Barcelona, Curial, 1978.
- Roig i Rosich, Josep Maria, *Francesc Macià: de militar espanyol a independentista català (1907-1923)*, Barcelona: L'Esfera dels Llibres, 2006.
- Roig Rosich, Josep Maria (ed.), *Francesc Macià. Politic, teòric, agitador. Documents (1907-1931)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de la Vicepresidència, 2010.
- Rúspoli, Enrique, *Godoy. La realidad de un gobernante ilustrado*, Madrid, Temas de Hoy, 2004.
- Saborit, Andrés, *Julián Besteiro*, México, Impresiones modernas, 1961.
- Sacanell Ruiz de Apodaca, Enrique, *El General Sanjurjo, héroe y víctima. El militar que pudo evitar la dictadura franquista*, Madrid, La Esfera de los Libros, 2004.
- Sagarra, Josep Maria, *Memòries*, Barcelona, Labutxaca, 2011.
- Sáiz, María Dolores; Seoane, María Cruz, *Historia del periodismo en España*, 3 vols., Madrid, Alianza, 1983-1996.
- Sallés, Anna, *Quan Catalunya era d'Esquerra*, Barcelona, Edicions 62, 1986.
- Sánchez Cervelló, Josep, *Ramon Nogués i Biset. De la presidència de la Diputació republicana tarragonina a la de les Corts de l'exili*, Tarragona, Arola editors, 2004.
- Sánchez Cervelló, Josep, *¿Por qué hemos sido derrotados? Las divergencias republicanas y otras cuestiones*, Barcelona, Flor del Viento Ediciones, 2006.
- Sánchez Cervelló, Josep; Vendrell Moreno, Quim, *Gran Lògia de Catalunya. Orígens, consolidació i repressió franquista. Una història vigent*, Tarragona, Arola, 2011.
- Sánchez i Ferré, Pere, *La maçoneria a Catalunya. 1868-1936*, Barcelona, Edicions 62, 1990.
- Sánchez i Ferré, Pere, *La maçoneria en la societat catalana del segle XX. 1900-1947*, Barcelona, Edicions 62, 1993.

- Sánchez Marroyo, Fernando, *La España del siglo XX. Economía, demografía y sociedad*, Madrid, Istmo, 2003.
- Sánchez Morales, Jorge, *Manuel Delgado Barreto*, Santa Cruz de Tenerife, Ediciones Idea, 2008.
- Sanz Hoya, Julián, *De la resistencia a la reacción. Las derechas frente a la Segunda República (Cantabria, 1931-1936)*, Cantabria, Publicaciones de la Universidad de Cantabria, 2006.
- Santacana, Carles (coord.), *L'esport a Catalunya, Nadala 2008. Any XLII*, Barcelona, Fundació Lluís Carulla, 2008.
- Scanlon, Geraldine M., *La polémica feminista en la España contemporánea (1868-1974)*, Madrid, Siglo XXI, 1976.
- Seco Serrano, Carlos, *Militarismo y civilismo en la España contemporánea*, Madrid, Instituto de Estudios Económicos, 1984.
- Serrano, Vicente Alberto; Luciano, José María (eds.), *Azaña*, Alcalá de Henares, Fundación Colegio del Rey, 1991.
- Silva, Pedro de; Suárez, Fernando, *Francisco Largo Caballero*, Barcelona, Ediciones B, 2003.
- Singla Casellas, Carles, *Mirador (1929-1937). Un model de periòdic al servei d'una idea de país*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2006.
- Sinova, Justino, *La prensa en la Segunda República española*, Barcelona, Debate, 2006.
- Solé i Sabaté, Josep Maria; Villarroja, Joan, *La repressió a la re-raguarda de Catalunya (1936-1939)*, 2 vols., Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989.
- Solé i Sabaté, Josep Maria (dir.), *Lluís Companys. President de Catalunya. Biografia humana i política*, 2 vols, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Enciclopèdia Catalana, 2006.
- Sosa Wagner, Francisco, *Juristas en la Segunda República*, Madrid, Marcial Pons, 2009.
- Southworth, Herbert R., *El mito de la Cruzada de Franco*, París, Ruedo Ibérico, 1963.
- Suero, Pablo, *España levanta el puño. Palabras al borde del abismo*, Barcelona, Papel de Liar, 2009 [1937].

- Thomas, Hugh, *La Guerra Civil Española*, 2 vols., Barcelona, Debolsillo, 2011.
- Thomas, Joan Maria, *Los fascismos españoles*, Barcelona, Planeta, 2011.
- Togores, Luis, *Muñoz Grandes. Héroe de Marruecos, general de la División Azul*, Madrid, La Esfera de los Libros, 2007.
- Tomás Villarroya, Joaquín, *La destitución de Alcalá Zamora*, Valencia, Fundación Universitaria San Pablo CEU, 1988.
- Townson, Nigel (ed.), *El republicanismo en España (1830-1977)*, Madrid, Alianza, 1994.
- Townson, Nigel, *La República que no pudo ser: la política de centro en España (1931-1936)*, Madrid, Taurus, 2002.
- Torrent, Joan; Tasis, Rafael, *Història de la premsa catalana*, 2 vols., Barcelona, Bruguera, 1966.
- Tresserras, Josep Maria, *D'Ací i d'Allà: aparador de lamodernitat: 1918-1936*, Barcelona, Llibres de l'Index, 1993.
- Tubella, Imma, *Jaume Compte i el Partit Català Proletari*, Barcelona, La Magrana, 1978.
- Tuñón de Lara, Manuel (dir.), *La Segunda República Española: el primer bienio*, III Coloquio de Historia Contemporánea de España de Segovia, Madrid, Siglo XXI, 1987.
- Tuñón de Lara, Manuel (dir.), *La Segunda República Española: bienio rectificador y Frente Popular (1934-1936)*, IV Coloquio de Historia Contemporánea de España de Segovia, Siglo XXI, 1988.
- Turrado Vidal, Martín, *La policía en la historia contemporánea de España (1766-1986)*, Madrid, Ministerio del Interior, 1995.
- Tusquets, Joan, *Orígenes de la revolución española*, Barcelona, Vilamala, 1932.
- Tusquets, Joan, *Los poderes ocultos de España. Los Protocolos y su aplicación en España. Infiltraciones masónicas en el catalanismo. El señor Macià es masón?*, Barcelona, Vilamala, 1932.
- Tusell, Javier, *Las elecciones del Frente Popular en España*, Madrid, Cuadernos para el diálogo, 1969.

- Tusell, Javier; Queipo de Llano, Genoveva, *Alfonso XIII. El Rey polémico*, Madrid, Taurus, 2001.
- Ucelay-Da Cal, Enric, *La Catalunya populista. Imatge, cultura i política en l'etapa republicana, 1931-1939*. Barcelona: La Magrana, 1982.
- Ucelay-Da Cal, Enric, *Francesc Macià. Una vida en imatges*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Presidència, 1984.
- Ucelay-Da Cal, Enric, *Macià i el seu temps*, Barcelona, Diputació de Barcelona, 1985.
- Ucelay-Da Cal, Enric, *El imperialismo catalán. Prat de la Riba, Cambó, D'Ors y la conquista moral de España*, Barcelona, Edhasa, 2003.
- Ucelay-Da Cal, Enric, «Josep Brangulí ante la ciudad instantánea», a Levenfeld, R.; Vallhonrat, V. (comiss.), *Brangulí*, Madrid, Fundación Telefónica, 2010.
- Ucelay-Da Cal, Enric; González i Vilalta, Arnau (eds)., *Contra Companys, 1936. La frustración nacionalista ante la Revolución*, València, Universitat de València, 2012.
- Udina, Ernest, *Josep Tarradellas. L'aventura d'una fidelitat*, Barcelona, Edicions 62, 1978.
- Vallina, Pedro, *Memorias*, vol. I., México D.F., 1968.
- Vega, Eulàlia, *El trentisme a Catalunya. Divergències ideològiques a la CNT (1930-1933)*, Barcelona, Curial, 1980.
- Vidal-Folch, Xavier (ed.), *Els catalans i el poder*, Madrid, Ediciones El País/Aguilar, 1994.
- Vidarte, Juan Simeón, *Todos fuimos culpables. Testimonio de un socialista español*, Barcelona, Grijalbo, 1978.
- Vila, Enric, *Lluís Companys. La veritat no necessita màrtirs*, Barcelona, L'Esfera dels Llibres, 2006.
- Villa García, Roberto, *La República en las urnas. El despertar de la democracia en España*, Madrid, Marcial Pons, 2011.
- Villena, Miguel Ángel, *Ciudadano Azaña. Biografía del símbolo de la II República*, Barcelona, Península, 2010.

- Vinyes, Ramon, *La Catalunya internacional. El frontpopulisme en l'exemple català*, Barcelona, Curial, 1983.
- Vinyes i Roig, Pau, *Visca la República! Joaquim Ventalló, periodista, polític, poeta i traductor*, Barcelona, Dux Editorial, 2010.
- Viñas, Àngel (ed.), *En el combate por la historia. La República, la guerra civil, el franquismo*, Barcelona, Pasado & Presente, 2012.
- Waisman, Carlos; Rein, Raanan; Gurrutxaga Abad, Ander (eds.), *Transiciones de la dictadura a la democracia: los casos de España y América Latina*, Zarautz, Servicio Editorial UPV, 2005.
- Xammar, Eugeni, *Seixanta anys d'anar pel món. Converses amb Josep Badia i Moret*, Barcelona, Quaderns Crema, 1997.
- Zavala, José María, *Franco, el republicano*, Barcelona, Àltera, 2009.
- Zugazagoitia, Julián, *Guerra y vicisitudes de los españoles*, Barcelona, Tusquets, 2001.

Tesines i tesis

- Canosa, Ferran, *El somni d'una societat i d'un periodisme. La televisió de paper (1931-1936)*, tesi doctoral, Universitat Ramon Llull, 2005.
- Fusté i Gamisans, Àngels, *Prensa humorística a Manresa (1872-1936)*, tesina, Universitat Autònoma de Barcelona, 1992.
- García Quirós, Rosa María, *El humorismo gráfico en Asturias (1874-1939)*, tesi doctoral, Oviedo, Universidad de Oviedo, 1988.
- Gil Morel, Ramiro, *El Partit Republicà d'Esquerra (1935-1948)*, tesina, Universitat de Barcelona, 2008.
- Martínez Sánchez, Santiago, *El cardenal Pedro Segura y Sáenz (1880-1957)*, tesi doctoral, Universidad de Navarra, 2002.
- Ruiz Collantes, Francesc Xavier, *La imagen para reír. Semiótica del humorismo y la comicidad con la imagen periodística*, tesi doctoral, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona, 1986.

-Torres Planells, Sonya, *La figura de Josep Costa Ferrer «Picarol» i la il·lustració gràfica política a Catalunya de 1900 a 1936*, tesi doctoral, 2 vols., Universitat Autònoma de Barcelona, 1996.

-Ucelay-Da Cal, Enric, *Estat Català: the strategies of separation and revolution of catalan radical nationalism: 1919-1933*, tesi doctoral inèdita, Columbia University, 1979.

-Ucelay-Da Cal, Enric, *El nacionalisme radical català i la resistència a la Dictadura de Primo de Rivera. 1923-1931*, tesi doctoral inèdita, Universitat Autònoma de Barcelona, 1983.

Articles sobre publicacions satíriques i ninotaires

-AA.VV., *Carrer*, nº 118, 2010, pp. 15-29.

-Cadena, Josep Maria, «D'Ivori: un dibuixant per a una època», *Serra d'Or*, nº 365, 1990, pp.58-61

-Cadena, Josep Maria, «Lluís Bagaria i les seves arrels catalanes», *Serra d'Or*, nº 372, 1990, pp. 38-40.

-Capdevila, Jaume, «Dibuixant amb l'Esquerra. Ninotaires de la premsa d'ERC durant la República», *Gazeta*, nº 2, 2010, pp. 43-53.

-Laguna Platero, Antonio, «El poder de la imagen y la imagen del poder. La trascendencia de la prensa satírica en la comunicación social», *I/C Revista científica de información y comunicación*, nº 1, 2003, pp. 111-132.

-Martín, Antonio, «La historieta española de 1900 a 1951», *Arbor. Ciencia, pensamiento, cultura*, nº 187, 2011, extra 2, pp. 63-128.

-Martín Sánchez, Isabel, «La caricatura política durante la II República. *El Debate, El Siglo Futuro y Gracia y Justicia*», *BROCAR*, nº 34, 2010, pp. 203-242.

-Navarro, Francesc, «Tísner, l'últim del "Be Negre"», *L'Hora*, nº 7, 1979, pp. 26-28.

-Solà i Dachs, Lluís, «Andreu Dameson, dibuixant», *L'Avenç*, nº 7, 1978, p. 63.

-Solà i Dachs, Lluís, «Shum, dibuixant anarquista», *L'Avenç*, n° 13, febrer de 1979, p. 54.

Articles sobre la Segona República i altres

-Álvarez Rey, Leandro «La forja de un republicano: Diego Martínez Barrio (1993-1962)», *Ayer*, n° 39, 2000, pp. 181-205.

-Amat, Jordi, «Josep Maria Planes, el somni truncat», *Quadern del diumenge. El Periódico*, 4/11/2007, pp. 14-15.

-Blas Guerrero, Andrés de, «El debate doctrinal sobre la autonomía en las Cortes Constituyentes de la II República», *Historia Contemporánea*, n°6, 1991, pp. 119-143.

-Capdevila, Jordi, «El periodisme temerari de Josep M. Planes», *Avui*, 24/2/2002, p. 53.

-Casals, Xavier (assessorat per E. Ucelay-Da Cal), «14 d'abril de 1931. ¿Jaque mate al rey?», *Clío*, n° 54, abril 2006, pp. 21-29

-Cibrián, Ramiro, «Violencia política y crisis democrática : España en 1936», *Revista de Estudios Políticos*, n° 6, 1978, pp. 81-115.

-Culla, J.B., «Joan Lluhí i Vallescà o la frustració d'un laborisme», *Serra d'Or*, n° 222, 1978, pp. 13-17.

-Culla, Joan Baptista, «Unió Democràtica de Catalunya: le parti démocrate-chrétien catalan (1931-1989)», *Institut de Ciències Polítiques i Socials*, Working paper n° 27, Barcelona, 1990, 52 pp.

-Dòria, Sergi, «Els cent vuitanta dies de Josep M. Planes a “Imatges”», *Trípodos*, n° 20, 2007, pp. 103-110.

-Duarte, Àngel, «La question de l'ordre public dans le républicanisme espagnol», a *Le Mouvement Social*, n° 201, 2002, pp. 7-27.

-Duarte, Àngel, «El 14 d'abril i el calendari republicà», *Revista de Catalunya*, n° 271, 2011, pp. 52-64.

-Fernández, Luis Íñigo, «El partido Republicano Liberal Demócrata, 1931-1936. Aspectos ideológicos y programáticos», *Espacio, Tiempo y Forma. Serie V. Historia Contemporánea*, n° 8, 1995, pp. 141-177.

- Finestres, Jordi, «Josep Maria Planes, el reporter calidoscòpic», *Tripodos*, nº 20, 2007, pp. 97-101.
- Granja Sáinz, José Luis de la, «El nacimiento de Euskadi: el estatuto de 1936 y el primer gobierno vasco», a *Historia Contemporánea*, nº 35, 2007, pp. 427-450.
- Íñigo Fernández, Luis, «La Derecha Liberal Republicana: un modelo de organización de un partido republicano conservador durante la Segunda República española», *Espacio, tiempo y forma, Serie V, Historia Contemporánea*, nº 12, 1999, pp. 133-178
- Juliá, Santos, «Sistema de partidos y problemas de consolidación de la democracia», *Ayer*, nº 20, 1995, pp. 111-139.
- López Esteve, Manuel, «Els fets d'octubre de 1934: més enllà de l'acció governamental», *Segle XX. Revista catalana d'història*, nº 3, 2010, pp. 31-55.
- Miguélez Rueda, José María, «Transformaciones y cambios en la policía española durante la II República», *Espacio, Tiempo y Forma, Serie V, Historia Contemporánea*, nº 10, 1997, pp. 205-222.
- Molas, Isidre, “La Federació Democràtica Nacionalista (1919-1923)”, Barcelona, *Recerques*, nº 4, 1974, pp. 137-153.
- Peña González, José, «Delgado Barreto, maestro del humor político», *Aportes*, nº 73-74, 2010, pp. 84-91.
- Porta, Roser, «Mercè Rodoreda i el periodisme satíric. “Clarisme” i “El Be Negre” (1933-1935)», *Serra d'Or*, nº 463-464, 1998, pp. 52-54.
- Ranzato, Gabriele, «El peso de la violencia en los orígenes de la guerra civil de 1936-1939», *Espacio, Tiempo y Forma, Serie V, Historia Contemporánea*, nº 20, 2008, pp. 159-182.
- Serrallonga, Joan, «El aparato provincial durante la Segunda República. Los gobernadores civiles, 1931-1939», *Hispania Nova*, nº 7, 2007, pp. 174-189
- Souto Kustrín, Sandra, «Entre el Parlamento y la calle: políticas gubernamentales y organizaciones juveniles en la Segunda República», *Ayer*, nº 59, 2005, pp. 97-122.
- Tarragó, Salvador, «El “Pla Macià” o la “Nova Barcelona”: 1931-1938», a *Cuadernos G.A.T.P.A.C. I*, nº 90, 1972, pp. 24-36.

- Ucelay-Da Cal, Enric, «La formació d'Esquerra Republicana de Catalunya», *L'Avenç*, nº 4, 1977, pp. 59-67
- Ucelay-Da Cal, Enric, «Las raíces del 14 de abril en Cataluña», *Historia Contemporánea*, nº 1, 1988, pp. 69-93.
- Ucelay Da-Cal, Enric, «Buscando el levantamiento plebiscitario: insurreccionalismo y elecciones», *Ayer*, nº 20, 1995, pp. 49-80.
- Ucelay-Da Cal, Enric, «Moderni sogni girondini: Italiani, portoghesi e catalani nella rivoluzione repubblicana spagnola (1923-1938)», *Quaderni del Circolo Rosselli*, nº 2, 1996, pp. 67-86.
- Ucelay-Da Cal, Enric, «The shadow of a doubt: fascist and communist alternatives in catalan separatism, 1919-1939», *Working Papers*, nº 198, Barcelona, Institut de Ciències Polítiques i Socials, 2002, pp. 123-189.
- Ucelay-Da Cal, Enric, «El “Octubre catalán” de 1934», *Cuadernos de Alzate*, nº 30, 2004, pp. 77-106.
- Ucelay-Da Cal, Enric, «Los “malos de la película”: les Joventuts d'Esquerra Republicana-Estat Català y la problemática de un “fascismo catalán”», *Ayer*, nº 59, 2005, pp. 147-172.
- Ucelay-Da Cal, Enric, «Mayoría y pluralidad política en la II República», a *Nueva Revista de Política, Cultura y Arte*, dossier *II República. Historia y mito*, nº 133, 2011, pp. 45-58.
- Vilallonga, Mariàngela, «Àurea de Sarrà, la dansarina apassionada i de vida apassionant», *Revista de Girona*, nº 180, 1997, pp. 54-59.

Publicacions electròniques

<http://graficainteligente.blogspot.com/2008/11/ernesto-guasp-garca-guasp.html>

<http://www.joaquindealba.wordpress.com/semblanza-de-joaquin-de-alba/>

[http://www.tebeosfera.com/1/Obra/Libro/Monografia/Los/Humoristas\(entrevistados\).htm](http://www.tebeosfera.com/1/Obra/Libro/Monografia/Los/Humoristas(entrevistados).htm)

<http://www.tebeosfera.com/1/Autor/Dibujante/Juez/Jaime.htm>

<http://www.bonartista.com>

<http://memoria.cat/creus/content/la-carta-de-jaume-creus-mossèn-ramon-muntanyola-4121970>

-Reverte, Jorge Martínez, «Manual de combate», *El País*, 14/4/2012, http://cultura.elpais.com/cultura/2012/04/11/actualidad/1334141787_651882.html

-Reverte, Jorge Martínez, «No sé de qué voy a vivir», *El País*, 30/5/2012, http://elpais.com/elpais/2012/05/29/opinion/1338314454_791814.html

-Riquer, Borja, «La larga sombra del franquismo historiográfico», *El País*, 26/5/2012, http://elpais.com/elpais/2012/05/11/opinion/1336763053_612230.html

-Pich Mitjana, J.; Contreras, J., «La perspectiva distorsionada d'Azaña, "l'amic de Catalunya", i de l'autogovern català a "Gracia y Justicia. Órgano extremista del humorismo nacional», 2011, <http://www.historica.cat/?p=5997>

-Ucelay-Da Cal, Enric, «Guerra i rera guarda als cartells catalans: una font efímera, enganyosa i llunyana», article inèdit de futura publicació a <http://www.upf.edu/entremons/es/>

APÈNDIX

Els ninotaires de les revistes satíriques

El Be Negre

-Valentí Castanys

Castanys, a instàncies de Cabot, va acceptar col.laborar a *EBN* des dels seus inicis perquè no treballava aleshores enlloc.⁷⁴² Anteriorment havia treballat com a deixeble del pintor i dibuixant Joan Lla-verias (1865-1938) al seu taller, fent-se molt popular arran de la seva col.laboració al setmanari esportiu *Xut!*, del que va esvedenir aviat el seu director. A diferència d'altres publicacions esportives, *Xut!* no exaltava l'aspecte heroic del futbol sinó l'aspecte humà dels esportistes amb les seves limitacions.

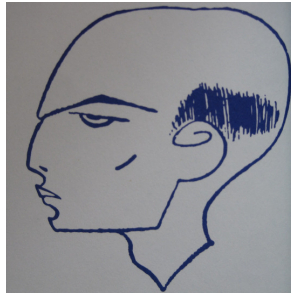
Ninot de Castanys, *Xut!*, 11/12/1928, p. 1

---

⁷⁴² Castanys, V., *La memòria...op.cit.*, p. 88.

L'humor practicat per Castanys es caracteritzava pel seu contingut costumista que posava en evidència la quotidianitat però també les manies i excentricitats pròpies de la petita burgesia catalana.⁷⁴³ Per al periodista empordanès Josep Pla (1897-1981) «fou bàsicament l'antibohemi, l'antigenialoide, l'antiproçaç, l'antiheroic, l'antitemerari, l'antiexhibicionista, l'antidement, en una paraula. Els seus dibuixos representen, generalment, escenes de la vida vulgar, vulgaríssima, habitual».⁷⁴⁴

A l'inici de la Guerra Civil Castanys va fugir a França i Itàlia i es va acabar instal·lant a Sant Sebastià, des d'on va col·laborar a les revistes *La Ametralladora* (1937-1939), precedent directe de *La Codorniz*, i la revista infantil falangista *Flechas y Pelayos* (1938-1949). En retornar a Barcelona, va intentar relançar *Xut!*, però en ser un setmanari en català va haver de crear un altre de nou que, sota el nom d'*El Once*, es va editar a partir de 1945. Va col·laborar també a publicacions com *Destino* i *TBO*.

Autocaricatura de Castanys⁷⁴⁵

---

⁷⁴³ Llates, R., *Ésser català...op.cit.*, p. 77. Un bon exemple d'aquesta mirada de Castanys sobre la família i els costums de la societat catalana a Castanys, V., *El mundo en zapatillas*, Barcelona, Barcelona, Destino, 1958.

⁷⁴⁴ Pla, J., «El caricaturista Valentí Castanys», *Retrats de passaport. Obra Completa*, vol. 10, Barcelona, Destino, 1992, p. 768.

⁷⁴⁵ Solà i Dachs, L., *El Be...op.cit.*, vol. II, p. 8.

-Francesc Fontanals *Soka*

Fontanals, que utilitzava els pseudònims de *Soka* i *Oka*, va publicar els seus primers dibuixos a la revista satírica infantil *La Mainada*. Va ser el creador de la capçalera de *EBN* i l'encarregat de compaginar el setmanari i de fer les vinyetes de cada secció.⁷⁴⁶ Després de la guerra es va dedicar a l'escenografia i a col.laborar a *Destino*.

Soka, per *Tísner*⁷⁴⁷

-Avel.lí Artís-Gener *Tísner*

El polifacètic *Tísner* va ser ninotaire, novel.lista, escenògraf i periodista. Va iniciar la seva carrera com a dibuixant el 1929 a les pàgines del setmanari sicalíptic *Papitu* sota el pseudònim de *Baliga*, que també va utilitzar a les seves col.laboracions al setmanari *Fla-*

---

⁷⁴⁶ Llates, R., *Ésser català...op.cit.*, p. 73.

⁷⁴⁷ Solà i Dachs, L., *El Be...op.cit.*, vol. II, p. 10.

ma (ideològicament oposat a *Papitu*), òrgan de la Federació de Joves Cristians fundat el desembre de 1931.⁷⁴⁸ Posteriorment va treballar a *La Publicitat*, *Mirador*, *L'Opinió* i sobretot a *La Rambla*, on va romandre entre 1934 i 1936. Finalment, amb només 21 anys, el 8 d'agost de 1933 començà la seva col.laboració en *EBN*, que es va allargar fins el darrer número.⁷⁴⁹ Al setmanari ja signava com *Tísner*, nom ideat per Rosa Artís-Gener (?), la seva germana i futura muller de Calders, a partir de les terminacions d'Artís i Gener.⁷⁵⁰ Va marxar a l'exili mexicà l'any 1939, però en tornar l'any 1965 va reprendre la seva faceta de ninotaire a publicacions com *Tele/exprés* i *El Correo Catalán*.

Autocaricatura de *Tísner* a l'època d'*EBN*⁷⁵¹

---

⁷⁴⁸ Per veure l'evolució de *Tísner* com a ninotaire al llarg de la seva carrera veure Capdevila, J., *L'humor gràfic de Tísner. Una aproximació a les caricatures d' Avel·lí Artís-Gener*, Lleida, Pagès editors, 2008.

⁷⁴⁹ El seu cosí, el periodista i escriptor Andreu-Avel·lí Artís i Tomàs *Sempronio* (1908-2006), també va col.laborar amb *EBN*, encara que de manera efímera. Va treballar també a *Mirador* i *L'Opinió* i amb posterioritat a la guerra a *Destino* i *Tele-exprés*, del què va ser el seu director. *Sempronio* és autor de nombrosos llibres de records i anècdotes sobre la Barcelona de la primera meitat del segle XX, entre ells: *Aquella entremaliada Barcelona*, Barcelona, Selecta, 1978; *Barcelona era una festa*, Barcelona, Selecta, 1980; *Barcelona pel forat del pany*, Barcelona, Selecta, 1985.

⁷⁵⁰ Capdevila, J., *L'humor...op.cit.*, p. 46.

⁷⁵¹ Solà i Dachs, L., *El Be...op.cit.*, vol.II, p. 7.

-Ernest Guasp

El valencià Guasp va iniciar la seva carrera com a ninotaire a *Las Noticias*. Va col.laborar també a *El Sol* i *El Liberal*. Treballà a *EBN* entre 1932 i 1934 i, durant la guerra, va col.laborar a *LEdT*. Després del conflicte bèl·lic es va exiliar a Mèxic, on va continuar la seva tasca de dibuixant a diverses publicacions. El 1947 va obtenir el primer premi de caricatura de l'«Asociación Mexicana de Periodismo».

Autocaricatura de Guasp⁷⁵²

-Salvador Mestres

Mestres va fundar, al costat de Manuel Amat (?), la revista esportiva *Prisma* (1930-1936). Va col.laborar també a les revistes *Mirador*, *Xut!*, *La Rambla* i *En Patufet*. Mestres va ser un dels dibuixants capdavanters en l'animació infantil, treballant també com a exitós realitzador de cinema d'animació.

---

⁷⁵²Font: <http://graficainteligente.blogspot.com/2008/11/ernesto-guasp-garca-guasp.html>

Autocaricatura de Mestres.⁷⁵³

-Joaquim Muntañola

Muntañola, el col.laborador més jove d'*EBN*, va començar a publicar els seus dibuixos a la revista infantil *En Patufet*, després d'haver estat al llit durant un any a causa d'una malaltia que li va despertar la seva vocació professional. Sempre sota el pseudònim de *Kim*, va iniciar la seva participació a *EBN* l'abril de 1935 (al número 195). Després de la guerra va col.laborar a publicacions com *La Vanguardia*, *El Correo Catalán* o *El Mundo Deportivo*. L'any 2006 Muntañola va ser objecte d'una destacada exposició retrospectiva.⁷⁵⁴ El 2008 va escriure les seves peculiars memòries, *La memòria fa pes-*

---

⁷⁵³ Solà i Dachs, L., *El Be...op.cit.*, vol.II, p. 11.

⁷⁵⁴ El catàleg de l'exposició a Capdevila, J; Brunet, L. (textos), *L'art de riure, l'art de viure*, Granollers, Obras Social Caixa Sabadell, Museu de Granollers, 2006.

sigolles: records i ninots, un aplec de records i vivències personals ben diverses.⁷⁵⁵

Autocaricatura de Muntañola⁷⁵⁶

Gracia y Justicia

-Gaspar Fernández de la Reguera *Areuger*

Areuger va col.laborar a *El Mentidero* i al setmanari *Buen Humor* (1921-1931). La revista *Buen Humor* va suposar una renovació del grafisme i de l'humor amb l'entronització de l'enginy i la gràcia, en substitució de la tradicional agressivitat política.⁷⁵⁷ En aquesta

---

⁷⁵⁵ Muntañola, J., *La memòria fa pessigolles: records i ninots*, Barcelona, Angle Editorial, 2008.

⁷⁵⁶ Solà i Dachs, L., *El Be...op.cit.*, vol. II, p. 12.

⁷⁵⁷ Martín, A., «La historieta española de 1900 a 1951», *Arbor. Ciencia, pensamiento, cultura*, nº 187, 2011, extra 2, p. 73.

darrera publicació, *Areuger*, en contrast amb la feia a *GyJ*, realitzava creacions artístiques sense cap càrrega política. Va morir afusellat el setembre de 1937, durant la Guerra.

Innocent dibuix d' *Areuger* a *Buen Humor*, Almanac de 1931, p. 7

-Ricardo García López *K-Hito*

García López (nascut a Villanueva del Arzobispo, Jaén, però amb arrels catalanes per part de la seva mare) no només va ser un gran caricaturista, sinó també cronista taurí, historietista, director de cinema i editor de revistes. Inicialment va signar els seus dibuixos amb el pseudònim de *Caíto*, en referència al torero decimonònic Francisco Cazalla Moreno *El Caíto* (1841-1869), però amb posterioritat va adoptar el de *K-Hito*, pel monarca japonès Hiro-Hito

(1901-1989).⁷⁵⁸ D'aquí la seva consideració com «l'emperador de la historieta espanyola», reflectida també en els més de deu mil dibuixos que va realitzar al llarg de la seva carrera artística.

Fotografia de *K-Hito*, 1928⁷⁵⁹

K-Hito va col.laborar al *¡Cu-Cut!* de la segona etapa (1913-1914). Entre 1928 i 1930, *K-Hito* va dirigir la revista infantil *Macaco*. També va col.laborar a *Buen Humor*, *El Imparcial* (1867-1933) i *El Debate*. Curiosament, en el seu llibre autobiogràfic, *Yo, García, K-Hito* no esmenta ni una sola vegada la seva col.laboració a *GyJ*.

---

⁷⁵⁸ K-Hito, *Yo, García*, Madrid, Anaquel de «Dígame», 1948, p.165.

⁷⁵⁹ *Estampa*, 27/11/1928, p. 34

Ninot de *K-Hito* a *Cu-Cut!*, 13/4/1914, p. 1

K-Hito va ser un dels fundadors del renovador setmanari humorístic *Gutiérrez*, on va crear alguns dels seus personatges caricaturescos que el van fer més popular. *Gutiérrez*, al igual que *Buen Humor*, va aplegar a periodistes i dibuixants humorístics com Edgar Neville (1899-1967), Enrique Jardiel Poncela (1901-1952), Antonio Joaquín Robles Soler, *Antoniorrobes* (1895-1983), Miguel Mihura (1905-1977), Orbegozo o Antonio Lara de Gavilán, *Tono* (1896-1978). Tots ells formen part de l'anomenada «Generació dels humoristes del 27», en referència a l'altra «Generació del 27» dels poetes.⁷⁶⁰

---

⁷⁶⁰ Veure l'estudi de González-Grano de Oro, E., *La "otra" Generación del 27: el "Humor Nuevo" español y "La Codorniz" primera*, Madrid, Ediciones Polifemo, 2004; Molins, P. (com.), *Los Humoristas del 27*, catàleg de l'exposició celebrada el 2002 al Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía, Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía, 2002.

Ninot de *K-Hito*, representant Macià com un «Quitxo foll» per al llibre de Miguel Hervella Urdániz, *Satélites del estatuto. Caricatura separatista*, publicat el 1933.

Amb l'esclat de la Guerra Civil, va marxar de Madrid i es va instal·lar a València. L'obra de *K-Hito*, considerada per molts el gran innovador de la composició gràfica i narrativa, es caracteritza per un dibuix estilitzat que, despullat de traços superflus, es decanta per l'acabament de línies.⁷⁶¹

-Joaquín de Alba *Kin*

Joaquín de Alba *Kin* va publicar el seu primer dibuix el 1926 a l'edició sevillana del diari *ABC* quan només tenia 14 anys. El 1931 es va traslladar a Madrid, on el 3 d'octubre comença a col·laborar a *GyJ*. També va publicar les seves caricatures a *La Nación* a partir de 1933. Al començament d'agost de 1936 va ser detingut per un

---

⁷⁶¹ Marcos Villalón, E., «Bagaria i la caricatura política madrilenya dels anys deus», *Lluís Bagaria: caricaturista...op.cit.*, p. 28.

grup de milicians a casa seva i empresonat posteriorment. El 5 de setembre d'aquest any, el seu germà Nicolás de Alba (?), militant del Partit Comunista, després de parlar amb el secretari de les Joventuts Socialistes, Santiago Carrillo (1915-), va aconseguir alliberar-lo de la presó. Però el juny de 1937 *Kin* va ser detingut novament per milicians esquerranistes, tot i que gràcies a l'acció d'un metge que li va diagnosticar (falsament) tuberculosi, va evitar un nou ingrès a la presó. Va aconseguir passar finalment al bàndol de les dretes.⁷⁶²

Fotografia de *Kin*, Salamanca, 1938⁷⁶³

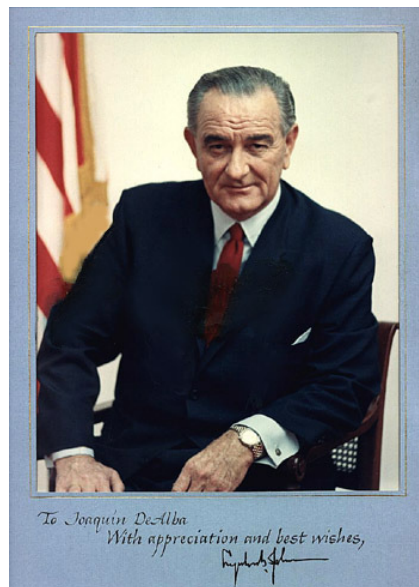
Després de la Guerra Civil, *Kin* va col.laborar al diari *Arriba* fins el 1954, any en què va marxar als Estats Units. Inicialment es va dedicar a la pintura a l'oli, però des de 1960 va començar a fer caricatures pel diari *The Washington Daily News*.

---

⁷⁶²Font: <http://www.joaquindealba.wordpress.com/semblanza-de-joaquin-de-alba/>

⁷⁶³ *Ibid.*

Kin va ser premiat amb diverses distincions i fins i tot el president nord-americà Lyndon B. Johnson (1908-1973) li va demanar un aplec dels seus dibuixos que avui encara es conserven a la casa-museu LBJ. L'any 1978, de Alba va tornar definitivament a Espanya.

Felicitaçió de Nadal de Johnson a *Kin*, 1967.⁷⁶⁴

-Antonio Orbegozo

Orbegozo va ser col.laborador a *Buen Humor*, *Gutiérrez* i *El Debate*. Després de la Guerra es va mostrar contrari a la censura, fet que li va empènyer a deixar de banda la caricatura política i dedicar-se al treball de maquetació a les publicacions *Ya* i *Dígame*. Més

---

⁷⁶⁴ *Ibid.*

tard Orbegozo va aconseguir una gran popularitat gràcies als seus dibuixos apareguts al diari esportiu *Marca*.

Autocaricatura d'Orbegozo⁷⁶⁵

La Campana de Gràcia

-Josep Costa Ferrer *Picarol*

L'eivissenc Josep Costa Ferrer va ser dibuixant, antiquari i arqueòleg aficionat. Instal·lat a Barcelona el 1896, va publicar el seu primer dibuix a *La Tomasa* (setmanari satíric catalanista que es va editar entre 1888 i 1907) un any després. Costa Ferrer va col·laborar a *LEdT* durant més de tres dècades de forma ininterrompuda (concretament des del 6/6/1903 fins al 29/12/1933) i a *LCdG* durant vint-i-

---

⁷⁶⁵ Font: [http://www.tebeosfera.com/1/Obra/Libro/Monografia/Los/Humoristas\(entrevistados\).htm](http://www.tebeosfera.com/1/Obra/Libro/Monografia/Los/Humoristas(entrevistados).htm)

nou anys (entre l'11/7/1903 i el 24/12/1931).⁷⁶⁶ Al llarg de la seva carrera va utilitzar diversos pseudònims com *Sancho* o *Caray d'H*, però va ser el de *Picarol* el que indubtablement el va fer més popular. La seva creació gràfica més coneguda va ser «el senyor Esteve», apareguda per primera vegada a les pàgines de *LEdT* el 1913.

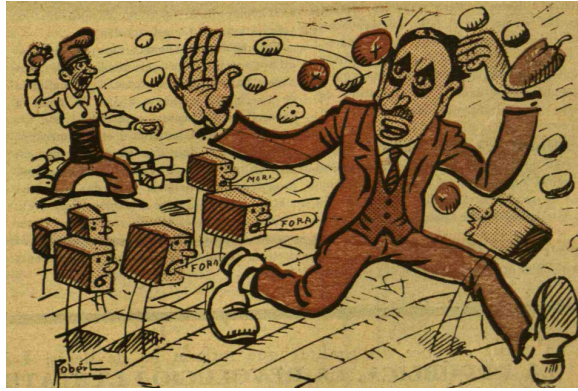
Autocaricatura de *Picarol*, *LEdT*, 16/2/1912, p. 107

-Josep Robert i Picariu

Robert i Picariu va començar a publicar els seus dibuixos a principis del segle XX en setmanaris com *La Tomasa* i *LEdT*, i posteriorment a publicacions infantils com *La Nuri* (1925-1926). També va ser cartellista i director teatral.

---

⁷⁶⁶ Torres Planells, S., *La figura de Josep Costa Ferrer «Picarol» i la il·lustració gràfica política a Catalunya de 1900 a 1936*, tesi doctoral, vol. I, Universitat Autònoma de Barcelona, 1996, p. 241. De la mateixa autora, *Josep Costa «Picarol»: vida i obra*, Palma de Mallorca, Fundació «Sa Nostra», 2004.

«-Mots del fill de Maura: Cuando yo vaya a Barcelona, ya verán la que armo.
-El català: Ja ho crec! Fins les pedres s'alçaran!», *LCdG*, 30/7/1932, p. 313.
Ninot de Picariu al.ludint a l'oposició de Miguel Maura a l'Estatut català.

-Alfons Vila *Shum*

Vila *Shum* va marxar de casa seva als catorze anys per instal.lar-se a Barcelona i París, on inicià la seva militància anarquista. Precisament l'explosió d'un artefacte li va provocar la deformació de les mans. Va ser condemnat a mort, però gràcies a una campanya de solidaritat internacional va aconseguir la commutació de la pena per la cadena perpètua.⁷⁶⁷ Arran de la República va aconseguir l'indult i es va poder dedicar a fer dibuixos satírics per publicacions com *LCdG* i *Papitu*. Acabada la guerra, *Shum* es va exiliar a Cuba i va treballar posteriorment com a escenògraf i decorador a Hollywood.

---

⁷⁶⁷ Solà i Dachs, L., «Shum, dibuixant anarquista», *L'Avenç*, núm.13, febrer de 1979, p. 54.

«Cambó ha parlat a les Joventuts de la Lliga», *LCdG*, 19/6/1933, p. 353. *Shum* ironitzant amb la refundació de la Lliga i les seves joventuts.

-Ramon Roqueta

Roqueta va dibuixar per un gran nombre de publicacions gràfiques, entre elles *Papitu*, *LEdT* i la prestigiosa revista *D'Ací i d'Allà* (que es va editar entre 1918 i 1936).⁷⁶⁸ Fora de Catalunya, va sobresortir la seva col.laboració a la revista madrilenya *Blanco y Negro*.

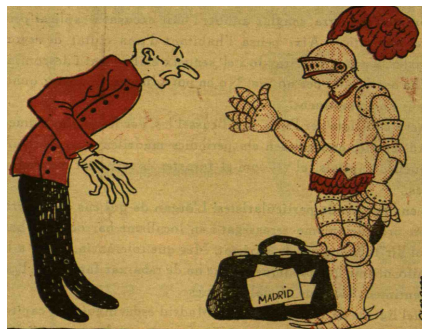
⁷⁶⁸ Un estudi de la revista *D'Ací i d'Allà* a Tresserras, J.M., *D'Ací i d'Allà: aparador de lamodernitat: 1918-1936*, Barcelona, Llibres de l'Index, 1993.

«Amb el vot de les dones, única esperança que ens queda, tornarem a ésser els amos», *LCdG*, 29/7/1933, p. 474. Ninot de Roqueta fent-se ressó del suposat vot conservador de les dones de cara a les properes eleccions de 1933.

-Lluís Elías *Anem*

Lluís Elías *Anem*, germà petit de Feliu Elías *Apa* (1878-1948), va col.laborar a *LCdG* i *Papitu*. S'instal.là durant una temporada a París, on es va interessar per l'estampació i la pintura. A partir de 1930 es va convertir en un popular i prolífic comediògraf.

«-I ara!!! Què és aquesta disfrega?

-Sí, miri: és l'uniforme dels diputats de la minoria catalana, quant anem a Madrid», *LCdG*, 9/7/1932, p. 264. *Anem* es fa ressó de l'ambient contrari a l'Estatut que es respirava majoritàriament a Madrid durant el seu debat a les Corts.

-Alfred Pascual Benigani

Benigani va ser un ninotaire amb una vocació tardana (començà a dibuixar als vint anys), però fructífera. De formació autodidacte, va publicar a *Papitu* o *Xut!*. A partir de 1930 va col.laborar a *L'Opinió*, *Mirador* o *La Humanitat*. El seu caràcter polifacètic va quedar evidenciat en la seva vessant com a dissenyador, interiorista i dibuixant publicitari.⁷⁶⁹

«-Porto banyes, amic meu.
-Bé home! Treu-t'ho del cap!». Ninot de Benigani amb l'habitual dosi de doble sentit propi de *Papitu*. *Papitu*, 16/11/1921, p. 721.

-Josep Bartolí

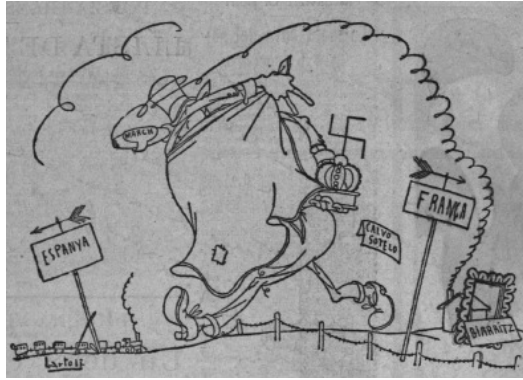
Bartolí va fer dibuixos per publicacions tant diverses com *La Veu de Catalunya*, *Papitu* i *L'Opinió*. Després de la guerra va viure a França, Mèxic i Nova York, ciutat on va consolidar la seva faceta com a pintor. L'any 1977 va tornar a Catalunya.⁷⁷⁰

---

⁷⁶⁹ Capdevila, J., «Dibuixant amb l'Esquerra» *op.cit.*, p. 49.

⁷⁷⁰ La trajectòria de Bartolí a Parcerisas, P. (ed.), *Josep Bartolí: un creador a l'exili. Dibuixant, pintor, escriptor*, Barcelona, Diputació de Barcelona, 2002.

«El viatge “professional del senyor Gil-Robles», *LCdG*, 5/1/1934, p. 10. Ninot de Bartolomé que ironitzava amb els viatges sospitosos del líder de la CEDA a l'estranger.

-Melcior Niubó *Niu*

Melcior Niubó *Niu* va iniciar el seu treball com a dibuixant a publicacions infantils com *Pulgarcito* i *TBO*. Posteriorment va col·laborar també a *LEdT* i a òrgans llibertaris com *Solidaridad Obrera*. Després de la guerra va tornar a dedicar-se professionalment a la historieta infantil i a la il·lustració editorial.

Hitler i Charlot, «I quina gràcia que em fa. Si no perquè és tan tràgic, faria riure més que jo», *LCdG*, 9/9/1933, p. 571. *Niu* fa broma amb el dictador alemany i el cèlebre actor còmic Charles Chaplin (1889-1977).

L'Esquella de la Torratxa

-Feliu Elias *Apa*

Elias va utilitzar diferents pseudònims en funció de la seva activitat artística. Com a dibuixant va emprar el d'*Apa*, mentre que com a teòric de l'art i escriptor va escollir el de *Joan Sacs*. Com a pintor (en aquest cas signava amb el seu nom propi) Elias es va situar en la línia de la *nova objectivitat* alemanya durant la dècada de 1920. La seva trajectòria de dibuixant es va iniciar precisament a *LEdT* i *LCdG*.⁷⁷¹

Apa vist per Passarell⁷⁷²

Després de la seva col.laboració al setmanari *¡Cu-Cut!*, *Apa* va fundar el 1908 la publicació *Papitu*. Durant la Primera Guerra Mundial va realitzar per la revista *Iberia* (ideada per Ametlla) un conjunt de

---

⁷⁷¹ Un retrat personal d'Elias a Pla, J., *Homenots. Tercera sèrie*, vol.XXI, Obra Completa, Barcelona, Destino, 1972, pp. 431-465.

⁷⁷² Solà i Dachs, L., *El Be...op.cit.*, vol. I, p. 13.

dibuixos crítics amb el militarisme alemany que després va aplegar en el seu llibre *Kameraden* (1917). Aquest fet li valgué la concessió de la «Legió d'Honor» per part del govern francès. L'any 1931 va publicar el tractat sobre l'humor *L'art de la caricatura*.

-Ricard Opisso

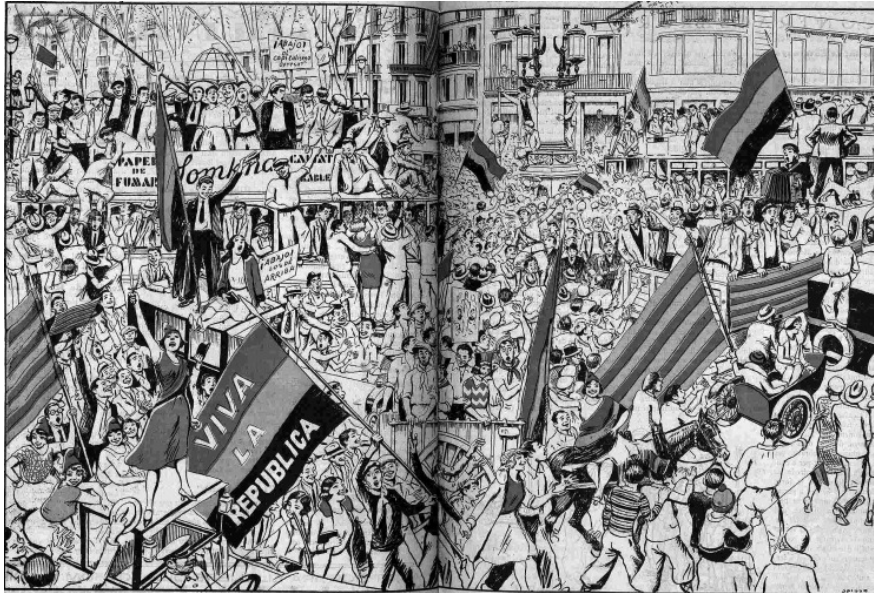
El dibuixant i pintor Ricard Opisso va treballar durant la seva joventut com ajudant del cèlebre arquitecte Antoni Gaudí (1852-1926) a les obres del temple de la Sagrada Família de Barcelona. Posteriorment es va vincular al grup modernista *Els Quatre Gats*, al costat dels pintors Ramón Casas (1866-1932), Manuel Hugué (1872-1945), Isidre Nonell (1872-1911) i Pablo Ruiz Picasso (1881-1973).

Opisso va començar a col·laborar al setmanari *¡Cu-Cut!* a partir de l'any 1903, però amb la desaparició d'aquest darrer el 1912, es va passar a la redacció de *LEdT*, on va dibuixar (encara que no de manera continuada) fins l'any 1934.

Opisso es va fer popular per les seves escenes gràfiques de multituds (la primera de les quals data de l'1 d'agost de 1919), que apareixien al setmanari republicà a doble pàgina i on representava l'emergència de la societat de masses catalana a través dels carrers i els espais públics de la ciutat de Barcelona.⁷⁷³

---

⁷⁷³ Cadena, J.M., *Opisso*, Barcelona, Petritxol Ocho, 2003, p. 192. Veure també Cadena, J.M., *Opisso*, Barcelona, Nou Art Thor, 1986.

«14 d'abril. Les Rambles de Barcelona avui fa un any», *LEdT*, 14/4/1932, pp. 236-237. Dibuix d'Opisso entorn el primer aniversari de la República.

-Romà Bonet *Bon*

Romà Bonet *Bon* va ser un dibuixant precoç que amb només dotze anys ja publicava a *LEdT*, encara que la seva col.laboració no es va fer regular fins l'any 1911. Viatger infatigable, aviat va destacar per la seva habilitat per a realitzar caricatures. Entre 1927 i 1929 va residir a Nova York, on va col.laborar a diaris com *Herald Tribune* o *Time*. Bon es va fer molt popular arran de l'Exposició Internacional de Barcelona l'any 1929, durant la qual va fer milers de caricatures instal.lat en una peculiar roulotte a Montjuïc.⁷⁷⁴

---

⁷⁷⁴Font:<http://www.bonartista.com/13roulotte.htm>. <http://www.bonartista.com/> és una web força completa i repassa tota la trajectòria de l'artista a través d'un gran nombre dels seus dibuixos.

Autocaricatura de *Bon* de 1910⁷⁷⁵

Entre 1929 i 1936, *Bon* va recórrer gairebé tot el país alternant la caricatura amb les «conferències mudes», un espectacle gràfic-humorista adreçat en especial al públic infantil en el qual les paraules es substituïen per dibuixos. *Bon* va publicar a *EBN* dos dibuixos als números 184 (31/12/1934) i 186 (16/1/1935). Durant la Guerra Civil va col.laborar amb el Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya. El 1940 va instal.lar el seu estudi a l'avui desapareguda Avinguda de la Llum, l'antiga galeria subterrània que es trobava sota el carrer Pelai de Barcelona.

-Lluís Bagaria

Bagaria va ser el caricaturista català més popular a l'Estat espanyol. Va començar a publicar a *La Tomasa* i *El Rector de Vallfogona* l'any 1902, col.laborant després a *LEdT* (1912), entre altres publica-

---

⁷⁷⁵ Solà i Dachs, L., *El Be...op.cit.*, vol. I, p. 13.

cions. Instal·lat posteriorment a Madrid, Bagaria va col·laborar a la revista *España* (1915-1922) i, sobretot, al diari *El Sol* a partir de 1917. Arran de la Guerra Civil va tornar a Barcelona on va publicar els seus ninots a *La Vanguardia*.⁷⁷⁶

Caricatura de Bagaria per Picarol, *LEdT*, 4/3/1910, p. 134

-Jaume Passarell

Passarell es va donar a conèixer com a dibuixant a partir de dues exposicions que es van celebrar a la seva ciutat natal els anys 1910 i 1911. Admirador de Moliné, Passarell va sobresortir aviat per la seva condició caricaturista a publicacions com *Papitu* (1911), *LEdT*

---

⁷⁷⁶ Un estudi de la trajectòria de Bagaria a Elorza, A., *Lluís Bagaria...op.cit.*; els inicis de Bagaria a Barcelona a Vélez, P. (coord.), *Lluís Bagaria...op.cit.*; Cadena, J.M., «Lluís Bagaria i les seves arrels catalanes», *Serra d'Or*, nº 372, 1990, p. 38-40. Les seves caricatures de guerra a Capdevila, J., Bagaria, *Caricatures antifeixistes a «La Vanguardia» (1936-1938)*, Barcelona, Duxelm, 2007. Una antologia més recent de les seves caricatures a Esteban, J., *Caricaturas republicanas*, Madrid, Rey Lear, 2009.

(1913-1932), *LCdG* (1915-1931), *La Publicitat* (1919-1930) i *EBN* (1932). Després de la Guerra Civil s'hagué d'exiliar a França, però l'any 1942 va tornar a Catalunya.⁷⁷⁷

Autocaricatura de Passarell⁷⁷⁸

-Andreu Dameson

Andreu Dameson va iniciar la seva carrera com a caricaturista a la revista satírica garriguenca *El Xàfec* l'any 1915. Nou anys després va iniciar la seva col.laboració a *LEdT* (que es va allargar entre el 9 de maig de 1924 i el 31 de juliol de 1925), al setmanari de Granollers *La Gralla* (on va publicar a partir de juny de 1924) i *LCdG* (on va dibuixar entre el 19 de juliol de 1924 i el 21 de novembre de

---

⁷⁷⁷ La figura de Passarell com a dibuixant a Abras Pou, M., *Jaume Pasarell i Ribó: obra publicada*, Badalona, Museu de Badalona, 1991. Una antologia dels seus articles a la premsa a Passarell, J., *Bohemis, pistolers, anarquistes i ninots: articles (1929-1940)*, Barcelona, Acontravent, 2010. Un llibre del propi dibuixant sobre anècdotes i records, a Passarell, J., *Homes i coses de la Barcelona d'abans*, 2 vols., Barcelona, Pòrtic, 1968-1974

⁷⁷⁸ Solà i Dachs, L., *El Be...op.cit.*, vol. I, p. 13.

1925).⁷⁷⁹ L'any 1932 Dameson va guanyar el primer premi en el «Concurs Internacional de Caricatura» celebrat a Nova York amb una caricatura de Macià. El gener de 1939 va marxar a França i, pocs mesos després, a Buenos Aires, d'on ja no va sortir més.

La cèlebre caricatura de Macià per Dameson, *La Humanitat*, 30/12/1931, p. 1

-Jaume Juez *Xirinius*

Xirinius va començar la seva carrera professional a *LEdT* amb només 17 anys. Dibuint de còmic, també va col.laborar a *Violet*, el suplement d'*En Patufet, Xut!* i la revista d'històries *Pocholo*.

Autorretrat de *Xirinius*, 1984.⁷⁸⁰

---

⁷⁷⁹ Solà i Dachs; L., Capdevila, J., *Andreu Dameson...op.cit.*, p. 23 i 33-34; Solà i Dachs, L., «Andreu Dameson, dibuixant», *L'Avenç*, n° 7, 1978, p. 63.

⁷⁸⁰ <http://www.tebeosfera.com/1/Autor/Dibujante/Juez/Jaime.htm>

Estampa

-Enrique Martínez Echevarría *Echea*

Echea, pintor i ninotaire, va aconseguir diverses beques per ampliar els seus estudis artístics a París, on va travar amistat amb els pintors Pablo Ruiz Picasso (1881-1973) i Juan Gris (1887-1927), seudònim de José Victoriano González-Pérez. El 1913 va guanyar el primer premi del concurs del Círculo de Bellas Artes de Madrid. Va col·laborar a publicacions tan diverses com *La Traca*, *Buen Humor*, *Gutiérrez*, *Nuevo Mundo*, *El Duende*, *La Esfera*, *ABC* i *No Veas*. Aquesta darrera publicació, editada el 1937 en plena guerra, es va imprimir als tallers confiscats de l'Editorial Católica, que justament amb anterioritat havia editat *GyJ*.

Caricatura d'*Echea* per Juan Gris de 1905.⁷⁸¹

---

⁷⁸¹ Font: <http://www.papelesflamencos.com/2011/11/echea.html>